

MİLLİ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİ

U R F A

(30 EKİM 1918 • 11 TEMMUZ 1920)

Doç. Dr. İsmail ÖZÇELİK

MİLLÎ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİ
(URFA)

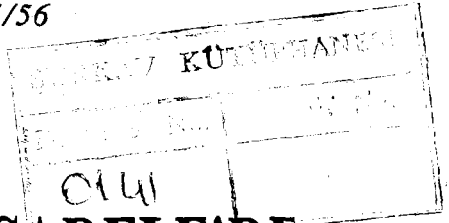
MEHMET HULUSİ ÖCAL KİTAPLIĞINDAN
ŞURKAV KÜTÜPHANESİNE
AYŞE ÖCAL TARAFINDAN
2017 YILINDA SAĞIŞLANMIŞTIR. No:

ŞURKAV KÜTÜPHANESİ	
Donatıcı No.	
0161	

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI/1418

Kültür Eserleri Dizisi/56

MİLLİ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİ (URFA)

(30 Ekim 1918 - 11 Temmuz 1920)

Doç. Dr. İsmail ÖZÇELİK

© Kültür Bakanlığı, 1992/ANKARA

ISBN 975-17-1034-0

Kapak Düzeni/Memik KAYAOğLU

*Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 20/8/1992 tarih ve
928.0-1789 sayılı makam onayı ile birinci
defa olarak 5.000 adet bastırılmıştır.*

Başbakanlık Basımevi 1992 - ANKARA

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin, elde ettiği değerlerin arkasında iki kavram yer almaktadır. "KİTAP" ve "OKUMA".

Hangi alanda olursa olsun somut, yapıcı, ulusal ve evrensel özelliklere sahip olumlu sonuçların elde edilmesi ancak düşüncenin üretilmesi ile olanaklıdır.

20. yüzyılı geride bırakmamıza çok az bir sürenin kaldığı günümüzde, bu iki kavram görselliğin sınırtanımsız etkinliği ve gücü ile savaş verir haldedir. Ne var ki iletişimin teknolojik gelişmelerle değişen türleri yanında bu iki kavram, insanlara özgü haz duygusu nedeniyle özelliğini ve önemini her zaman koruyacaktır.

Dün olduğu gibi, bugün de, gelecekte de "OKUMAK" ve "YAZMAK" insanoğlunun günlük davranışları arasında yer alacak, insanlar düşünce üretip, kendini yenilemek çabasından vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün iyi niyetimiz ve çabalarımıza rağmen yazılı bilgi, yazılı kültür birikimi, görsel bilgi edinme yollarının çoğalmasıyla önemli darboğazlara itilmektedir. Özellikle televizyonun elinde bulundurduğu kolay erişilebilirlik gücü zaten okuma ve yazma alışkanlığı az olan insanımız için, çok önemli bu iki kavram açısından tehlike gibi görünmektedir. Karamsar olmamıza gerek yok. Aynı televizyon sinema sanatının da gerilemesine neden olmadı mı? Üstelik bu "olumsuz" gelişmeler okuma alışkanlığının yaygın, yazılı kültür birikiminin geniş olduğu Batılı toplumlarda da yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Soruna özellikle bu açıdan bakılırsa, Türkiye'nin karşısında duran çıkmazın, ya da aşılması gereken engelin biraz daha farklı olduğu görülebilir. O da, Batının yazılı kültür birikimini belli bir düzeye getirdikten sonra görsel kültüre onun zorlamasıyla geçtiği şu sıralarda, Türkiye'nin aynı olguyu, yazılı kültürünü henüz oluşturmadan yaşamaya başlamış olmasıdır.

Asıl üstünde düşünülmesi gereken, asıl çözüm bulunması gereken sorun budur...

Böyle bir çözüm arayışı, hiç kuşkusuz, kitaba toplum içinde gerek nitelik, gerekse nicelik açısından daha yaygın bir yer verilmesini bir ön koşul olarak sunar.

Oysa, tam da böyle bir geçiş döneminde, bir toplumda ve bir ülkede kitaplar yasaklanıyorsa, tutuklanıyorsa, kitaba yönelik girişimler “suç” olarak değerlendiriliyorsa, farklı düşüncelerin yazılı ürünleri zaman zaman dışlanıyorsa, kaygı verici bir yanılgı yaşanıyor demektir.

Kültür Bakanlığı olarak, bu zorunlulukların bilinciyle, öncelikle kitaplara yönelik yasakları kaldırarak attığımız ilk adımı, ikinci aşamada, insanlık tarihini, düşünce tarihini, aydınlanma geleneğini, demokrasi klasiklerini... kısacası, çağdaş insan düşüncesinin oluşumuna katkıda bulunmuş tüm verimleri dilimize kazandırarak, bu konudaki toplumsal üretimimizi destekleyerek sürdüreceğiz.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, o arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan yapıtları yayınlayacağız. Böylece, ulusal kültürel birikimini, yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günün gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okuma, öyle görünüyor ki, içinde yaşadığımız bu “görsel kirlenme” ortamında kişinin kendisiyle, kendi bireyliğiyle yalnız kalabildiği tek alandır. Kendi içine dönmenin ve kendi usunun ve anlağının bilincine varıp, derinliğine ulaşabilmenin tek yolu da okumaktan geçiyor.

Türkiye gibi, genç nüfusun fazla olduğu toplumlarda, okuma edimine ayrı bir işlev düştüğü ortadadır. Ancak bu yolla ulusal ve evrensel kültür birikimlerine ulaşabilmemiz olasıdır.

Bu gerekçelerle ve bu bilinçle “kitap-okuma” somutunda başlattığımız girişimlerin, bundan sonraki kuşakların soyut düşünsel çabalara ağırlık veren, çağı, içinden bakarak yaşayan kuşaklar olarak yetişmelerine önemli katkılarda bulunacağına içtenlikle inanıyorum.

D. Fikri SAĞLAR
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / VII

KISALTMALAR / XIII

GİRİŞ

GENEL BİLGİLER-OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMESİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI-İTİLAFA DEVLETLERİ'NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ PLAN VE PROJELERİ-MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANIŞI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İKAZLARI

I - URFA YÖRESİ HAKKINDA COĞRAFİ BİLGİLER / 1

II - URFA YÖRESİNİN TARİHÇESİ / 4

1. Urfa Adının Menşei / 4
2. Urfa'da Çeşitli Hakimiyetler / 5
3. Urfa'da Türk Hakimiyeti / 8
4. Urfa'da Haçlı Hakimiyeti ve Sonrası / 9
5. Osmanlılar Zamanında Urfa / 10

III - OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMESİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI / 12

IV - İTİLAFA DEVLETLERİ'NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ PLAN VE PROJELERİ / 16

1. İngiltere'nin Mezopotamya'ya Yönelmesi ve Bölgede İngiliz-Alman Rekabeti / 16
2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında İmzalanan Gizli Paylaşma Projeleri / 19

- A — İstanbul Antlaşması / 21
- B — Londra Antlaşması / 22
- C — Sykes-Picot Antlaşması / 22
- D — Saint Jean de Maurinne Antlaşması / 24
- 3. Sykes-Picot Antlaşması'nın Ortadoğu'ya
İlişkin Düzenlemelerine Bir Bakış / 24

V - MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGU-
LANIŞI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'
NİN İKAZI / 28

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ İŞGALLERİ-İNGİLTERE İLE FRANSA ARA-
SINDA REKABET VE URFA'NIN FRANSIZLARA DEV-
REDİLMESİ-FRANSIZ İŞGALLERİNİN BAŞLAMASI

I - İNGİLİZ İŞGALLERİ / 32

- 1. İşgaller Öncesinde Urfa'da Genel Durum / 32
- 2. Urfa Sancağının Güney Hudutları ve Demir-
yolu İstasyonlarının İşgali / 36
 - A — Cerablus'un İşgali / 37
 - B — Diğer İstasyonların İşgali / 39
- 3. Ali İhsan Paşa'nın Yöredeki Çabaları ve
İngilizlerin Tutumu / 41
 - A — Ali İhsan Paşa'nın Uyarı ve Gayretleri / 41
 - B — Demiryolları Hattı ve Havalisinde
İngiliz Faaliyetleri / 45
- 4. Arappınar Görüşmeleri, Allenby İstekleri
ve Altıncı Ordu'nun Lağvı / 47
 - A — Arappınar Görüşmeleri / 47
 - B — General Allenby'in İstekleri / 49

- C — General Allenby İsteklerinin
Sonuçları ve 6. Ordunun Lağvı / 50
- D — Mahalli İdareciler ve İşgallere
Karşı Alınması Düşünülen Tedbirler / 53
- 5. Urfa Şehir Merkezi'nin İşgali / 55
 - A — Birinci Suvari Alayı'nın Urfa'dan
Uzaklaştırılması / 59
 - B — Demiryolu Boyunca İngiliz İleri
Harekâtı ve Hosiçe Nahiyesinin
İşgali / 60
- 6. Yörede İngilizlerin Siyasi Faaliyetleri / 64
- 7. İngiliz İşgali ve Ermeniler / 69

II - İNGİLTERE İLE FRANSA ARASINDA REKABET VE URFA'NIN FRANSIZLARA DEVREDİLMESİ / 71

- 1. Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti / 71
- 2. Suriye İtilafnamesi / 73
- 3. İngilizlerin Yöreden Çekilme Kararı
ve Bölgenin Fransızlara Devredilmesi / 76

III - FRANSIZ İŞGALLERİ / 80

- 1. Fransızların Urfa'ya Girmeleri ve İlk
İcraatları / 81
- 2. Fransız İşgali ve Ermeniler / 84
- 3. Fransızların Siyasi Faaliyetleri / 87
 - A — Aşiretlerle Temas / 88
 - B — Albay Normand'ın Gezileri / 90
- 4. Fransız ve Türk Kuvvetlerinin Genel
Durumu / 92
- 5. Fransız İşgali ve Araplar / 94

İKİNCİ BÖLÜM

URFA İLE ÇEVRESİNİN İŞGALİNE ANADOLU'NUN TEPKİLERİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DİREKTİFLERİ

I - URFA VE ÇEVRESİNİN İŞGALİNE TEPKİLER / 97

1. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal
Paşa'nın Tepkileri / 98
A — Heyet-i Temsiliye'nin Tepkileri / 98
B — Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkileri / 103
2. Anadolu Basınıının Tepkileri / 105
A — Albayrak / 106
B — İrade-i Milliye / 108
C — Hâkimiyet-i Millîye / 110
D — Açıksöz / 113
3. Anadolu'dan Çeşitli Şehir ve Kasaba
Merkezlerinin Tepkileri ve Bu Tepki-
lerden Örnekler / 114
A — Dersim / 118
B — Amasya / 118
C — Arapkir / 119
D — İspir / 120
E — Malatya / 121
F — Kastamonu / 122
G — Erzurum / 124
H — Darende / 124
İ — Bitlis / 125
4. Urfa ve Havalisinin Tepkileri / 126
A — Urfa / 126
B — Mardin / 131

- C — Nusaybin / 131
- D — Rasûl'ayn / 132
- E — Viranşehir / 133
- F — Diyarbakır / 133

5. Meclis-i Mebusan ve İşgaller / 135

II - MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN

DİREKTİFLERİ / 136

1. Heyet-i Temsiliye'nin Bir Kararı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa Mutasarrıfına Talimatı / 136
2. General M. Picot'un Mustafa Kemal Paşa ile Görüşmesinden Sonra Alınan Karar ve Verilen Direktifler / 138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URFA'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU-MİLLÎ KURTULUŞ HAZIRLIKLARI VE YÖREDE KUVAYİ MİLLİYE'NİN HAREKETE GEÇMESİ

I - URFA'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU / 141

1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması İçin Yapılan İlk Çalışmalar / 141
2. Urfa'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması / 144
3. Fransız İşgali Sırasında Ali Rıza Bey İdaresindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Çalışmaları / 153
4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanı ve Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza bey'in Urfa'dan Uzaklaştırılması / 158

5. Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in Urfa'dan Ayrılışından, Yeni Kumandan Ali Saip'in Urfa'ya Gelişine Kadar Geçen Olaylar / 164
A — Ali Rıza Bey'in Urfa Dışındaki Faaliyetleri / 164
B — Fransızların Faaliyetleri / 166

II - URFA'DA MİLLÎ KURTULUŞ HAZIRLIKLARI

1. Ali Saip Bey'in Urfa'ya Tayini ve İlk Çalışmaları / 167
2. Tasarlanan Milli Kurtuluş Harekatı ve Bu Yönde Yapılan Çalışmalar / 171
A — Heyet-i Temsiliye'nin Kararları ile Mustafa Kemal Paşa'nın Direktiflerinin Sonuçları / 172
B — Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa ve Çevresinde "Gerilla Harbi" İçin Emri / 174
3. Ali Saip'in Aşiretlere Beyannamesi / 176
4. Fransızlara Karşı Yapılacak Ayaklanmanın Ertelenmesi ve Yüzbaşı Ali Saip'in Urfa'dan Ayrılması / 180
5. Kurtuluş Hazırlıkları Sırasında Fransızlar Faaliyetleri / 182

III - URFA VE ÇEVRESİNDE MİLLÎ KUVVETLERİN HAREKATI / 186

1. Demiryolu Hattının Aşiretler Tarafından Tahribi / 186
2. Aşiretlerin Urfa Önlerinde Toplanmaları / 189
3. Kuvayi Milliye'nin Fransızlara Ültimatı / 192

4. Fransızların Kuvayi Milliye'yi Durdurma
Çabaları / 194
5. Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya Girişi / 197
6. Kuvvet Durumları / 201
A — Kuvayi Milliye / 201
B — Fransız Kuvvetleri / 202

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

URFA VE ÇEVRESİNDE MUHAREBELER-YENİ BAZI GELİŞMELER-FRANSIZLARIN ANLAŞMA İSTEĞİ- URFA'NIN TAHLİYESİ VE ÇEKİLME SIRASINDAKİ OLAY (ŞEBEKE YADA FİRUZPAŞA DERESİ VAKASI)

I - URFA VE ÇEVRESİNDE MUHAREBELER

1. İlk Çarpışmaların Başlaması / 203
2. Urfa'daki Çarpışmaların Yankıları / 207
3. Urfa Çevresinde Kuvayi Milliye'nin
Harekatı / 213
4. Urfalıların Mustafa Kemal Paşa'dan Yar-
dım İstemesi / 216
5. Ermeni ve Süryanilerden 1200 Kişinin
Fransızlar Safına Geçmesi / 219
6. 12-20 Şubat Tarihleri Arasında Cereyan
Eden Olaylar ve Kuvayi Milliye'nin Bazı
Taarruzları / 223
A — Külaflı Tepesi Taarruzu / 225
B — Bediüzzaman Karakolunun Zaptı / 228
C — Karalök'ün Bağına Düzenlenen Bas-
kın / 230
D — Mahmut Nedim'in Konağı'na Taar-
ruz / 234

II - MUHAREBELERLE BİRLİKTE YENİ GELİŞMELER / 238

1. Fransızların İkmali İçin Yapılan Teşebbüs / 238
2. Urfa Halkının Heyecanı / 242
3. Urfa Olaylarının Basındaki Yankıları / 247
4. Urfalıların Mustafa Kemal Paşa'dan Yardım İstemeleri / 250
5. 13. Kolordu'nun Bazı Tedbirleri / 254
6. 4 Mart Taarruzundan Sonraki Musademeler / 257

III - FRANSIZLARIN ANLAŞMA İSTEĞİ- URFA'NIN BOŞALTILMASI VE ÇEKİLME SIRASINDAKİ OLAYLAR / 261

1. Fransızların Ermenileri Kullanmak İstemeleri / 261
2. Fransızların Mütareke İstemeleri / 266
3. Fransızların Urfa'dan Çekilmeleri / 270
4. Şebeke Vakası / 272
5. Şebeke Vakası ve Urfa'nın Tahliyesinin Yankıları / 279
A — Fransız Kamuoyu / 279
B — Türk Basını ve Heyet-i Temsiliye / 281

BEŞİNCİ BÖLÜM

URFA'NIN TAHLİYESİNDEN SONRA URFA HAVALİ- SİNDEKİ ÇARPIŞMALAR İLE MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN TEPKİ TAVIR VE MÜDACADELELERİ

I-URFA'NIN TAHLİYESİNDEN SONRA UR- FA HAVALİSİNDEKİ ÇARPIŞMALAR / 283

1. Urfa Milli Taburu'nun Suruç-Arappmar Harekatı / 283
 2. Fransızların Urfa'ya Dönmek İstemeleri ve Sarımağara Muharebesi / 284
 3. Urfa Sancağı'na Bağlı Demiryolu İstasyonları Çevresindeki Muharebeler ve Bu İstasyonların Fransızlar Tarafından Tahliyesi / 288
 4. Urfa Savaşlarında verilen Kayıplar / 290
- II - MİLLÎ MÜCADELEDE URFA HAVALİSİNİN (GÜNEYDOĞU ANADOLU) TEPKİ, TAVIR VE MÜCADELELERİ
1. Siverek / 293
 2. Birecik / 304
 3. Suruç / 311
 4. Viranşehir / 317
 5. Mardin / 325
 6. Nusaybin / 336
 7. Midyat / 339
 8. Derik / 341
 9. Diyarbakır / 342
 10. Siirt / 352
- SONUÇ / 363
- BİBLİYOGRAFYA / 369

Ö N S Ö Z

Milli Mücadelenin başlangıcında, Urfa ve Maraş şehirlerinin, Güney Anadolu'da kendilerini kurtarmaları ile Anteb ve Adana'nın da direnişlerini başlatıp, sürdürmeleri, "Düzenli Ordu"nun teşkilinden önce, başarılı millî direnişlerdir. Hiç şüphe yok ki, bu muvaffakiyetler, Heyet-i Temsiliye ve Kuvayi Milliye üzerinde önemli etkiler yaratmış, hatta, bu kuruluşların prestijlerini artırarak, Milli Mücadele'nin kapılarını aralamıştır.

Yurdun işgale uğraması ve bu direniş hareketlerinin başlaması üzerine, işgale uğramamış bütün Anadolu kasaba ve şehirleri, işgale uğrayan memleket ve kardeşlerinin imdadına yetişmek üzere, seferber olmuş, onlarla aynı duyguları paylaşıp, her fırsatta, bu haksız işgalleri protesto etmiş ve bu yersiz işgallerin sona erdirilmesi için, silahlı mukavemet de dahil olmak üzere, onlarla beraber, üzerlerine düşeni yapacaklarını, her fırsatta açıklamışlardır. Bu konuda, işgal devletleri nezdinde yapılan protesto ve tepkiler, Anadolu'da birlik ve beraberliğin ne kadar sağlam ve sarsılmaz olduğunu göstermiştir.

Daha 11 Ekim 1918'de, Haleb'in işgal edilmesiyle harekete geçip teşkilatlanan Urfalılar, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra, millî teşkilatlarını gizlice kurarak, muhtemel bir işgal hareketine karşı, çalışmalarına başlamışlardır.

İşgallerin başlaması üzerine, "Gönüllü Milis Taburu"nu oluşturarak, Urfa'da Kuvayi Milliye'yi kuran Urfalılar, civar aşiretlerle işbirliğine girerek, işgal kuvvetleri ve özellikle

Fransızlara karşı başkaldırmışlar, bunların düzenli, eğitilmiş, modern silahlarla mücehhez ve Ermenilerle takviyeli birliklerine karşı, Urfa ve civarındaki çarpışmalarda başarılar elde etmişlerdir.

Urfa şehrinin işgali, şehir içindeki çarpışmalar, “Şebeke Vakası” ve Sarımağara Muharebesi’nde, Kuvayi Milliye, Fransızlara karşı kesin bir üstünlük sağlamış ve onları Urfa Sancağı hudutlarının bitim noktasına kadar kovalamıştır. Urfa civarındaki kasabalar da da, Fransızlara karşı Kuvayi Milliye vasıtasıyla başkaldırılar olmuş, Birecik ve Suruç Kazaları işgale sahne olduklarından, fiili mukavemet göstermişlerse de Urfa’ya yardım edememişler. Ancak, başta Siverek halkı olmak üzere, civar aşiretleri de, Urfa’nın yardımına koşmuşlardır. Çevrenin bu kesin tavrı ve kararlılığı karşısında Fransızlar, Fırat’ın doğu kesimindeki kuvvetlerini geri çekerek, buradaki demiryolu hattı ve istasyonlarını da boşaltmak zorunda kalmışlardır.

Çektikleri telgraflarla, Urfa ve Maraş ahalisinin yanında olduklarını bildiren Urfa havalisi şehir ve kasaba merkezlerinden, Viranşehir, Mardin, Diyarbakır, Nusaybin, Midyat ve Rasûl’ayn ve diğer merkezler tavırlarını açıkça ortaya koyarak, bu haksız işgalleri protesto etmişlerdir. Yüzyıllardan beri, “Osmanlı” olarak yaşadıklarını bildiren Güneydoğu Anadolu ahalisi, hiç bir oldu bittiği kabul etmeyeceklerini ve herhangi bir bölünmeye razı olmayacaklarını açıklamışlardır.

Elimizdeki bu mütevazı çalışmamız beş bölümden oluşmuştur, giriş bölümünde, genel bilgiler, Urfa ve havalisinin tarihçesi, Osmanlı Devleti’nin gerilemesi, Birinci Dünya Savaşı ile Gizli Paylaşma Projeleri ve Mondros Mütarekesi üzerinde durulmuş, Urfa ve havalisinin işgaline hazırlık teşkil eden konu ve olaylara değinilmiştir.

Birinci bölümde, İngiliz işgalleri ve bu işgaller sırasında meydana gelen olaylar, Ortadoğu ve bölgede İngiliz-Fransız rekabeti ve bunun sonucunda imzalanan, "Suriye İtilafnamesi" ile yörenin Fransızlara devredilmesi, Fransızların, Urfa'yı işgal etmeleri ve ilk icraatları üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölüm, Urfa ile çevresinin işgaline Anadolu şehir ve kasabalarının tepkileri ile Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki direktiflerinden oluşmaktadır. Bu bölüm, çalışmamızın orijinal noktalarından birini teşkil etmekte ve Anadolu'nun, Milli Mücadele sırasındaki, ortak millî tavrını ortaya koymaktadır.

Urfa'daki ilk teşkilatlanma çabaları, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması, Fransızlara karşı Urfa ve çevresinde yapılan milli kurtuluş hazırlıkları ve Kuvayi Milliye'nin harekete geçmesi, Üçüncü Bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde de, Jandarma Kumandanı Ali Saip'in Urfa'ya atanmasından önceki dönem ile ilgili orijinal bilgiler bulunmaktadır.

Dördüncü bölümde, Urfa içinde ve çevresinde yapılan muharebeler, Fransızların Urfa'da Kuvayi Milliye ile anlaşma istekleri, bu arada, Ermenileri bu iş için kullanmaları ile daha sonra sıkıştıklarında onları kaderleriyle başbaşa bırakarak, Urfa'dan çekilmeleri olayı ele alınmış, bu durum olayların içinde yaşayan bir Ermeni doktorunun ifadelerinden takdim edilmiştir. Bunlara ilaveten bu bölümde, Urfa'nın tahliyesi ve Fransızların çekilmeleri sırasında karşılaştıkları ve birçoğunun ölümüyle neticelenen, "Şebeke Vakası" üzerinde durulmuştur.

Nihayet, beşinci bölümde de, Urfa'nın tahliyesinden sonra, Urfa havalisindeki çarpışmalar ile Milli Mücadele sırasında "Urfa Havalisinin Tepki, Tavrı ve Mücadeleleri" ele alınmıştır. Urfa yakınındaki, Birecik ve Suruç kazaları'nın

Kuvayi Milliye oluşturmaları ve Fransızlara karşı direnmeleri, şimdiye kadar pek üzerinde durulmamış bir hadisedir. Bu konuda, detaylı bilgi ile, Siverekliiler'in kurdukları Kuvayi Milliye ile Urfa'nın yardımına koşmaları, bu bölümde ele alınmıştır. Bunlara ilaveten, bir bütünlük arzedeceği düşünceyiyle, Urfa çevresinde bulunan ve Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü oluşturan Viranşehir, Mardin, Midyat, Nusaybin, Derik ve Rasûl'ayn gibi merkezlerin tavır ve protestoları verilirken, Diyarbekir ve Siirt İllerinin milli faaliyetleri de ele alınmıştır.

Bu çalışmamızda Mondros Mütarekesi'nden, Birecik ve Carablus'un kurtuluşuna kadar geçen dönemi işlemeye çalıştık. Çünkü, Birecik'in kurtuluş tarihi olan 10/11 Temmuz 1920'den sonra, Fransızlar, bir daha Urfa Sancağı topraklarına ve Fırat'ın doğu kesimine geçememişler, daha ziyade Anteb üzerinde durarak, Fırat'ın batı kesiminde tutunmaya çalışmışlardır.

Bilindiği gibi, Milli Mücadele döneminin başlangıç safhasına teşkil eden, Doğu ve Güney Cepheleleri, Batı Cephelelerine göre, daha az işlenmiş ve üzerinde fazla durulmamıştır. Bugüne kadar, konumuzla ilgili müstakil bir akademik araştırma yapılmış değildir. Konu ile ilgili arşiv çalışmalarını, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivlerinde yaptım. Bu çalışmalar sırasında, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nin başta 28 numaralı dosya olmak üzere, 24, 10, 37, 38 ve 114 numaralı klasörlerinde, konumuzla ilgili vesikalara rastlanmış ve bu vesikalar değerlendirilmiştir. ATASE Arşivi'nin de, başta 47 numaralı klasör olmak üzere, 24, 43, 27, 37 ve 38 numaralı dosyalarda, konumuzla ilgili bilgiler bulunmuştur. Urfa ve havalisi için elde ettiğimiz bu vesikalar ışığında daha önce yazılmış bir iki hatıratın mukayesesini yoluna gidilmiştir.

Bu konu ile ilgili mevcut hatırat kitaplarından da, istifade edilmiş, bunlardan Ali Saip'in, "Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi", Binbaşı Ali Rıza Bey'in, "Ahfada Yadigar Mücâhedesi" ve Reşit Rastgeldi'nin, elyazması notlarından yararlanılmıştır.

Bunların yanında, Milli Mücadele basını ve bu basının önder temsilcileri olan, Hakimiyet-i Milliye, İrade-i Milliye, Albayrak ve Açıksöz gazetelerinde konumuzla ilgili haber, yorum ve protesto telgrafları ele alınıp, değerlendirilmiştir. Bu gazetelerde, konu ile ilgili ve bugüne kadar işlenmemiş orijinal bilgiler bulunmaktadır.

Fransız askeri yetkilisi olup, Güney Cephesi savaşlarına katılmış olan kişilerin yazdıkları hatıralar da taranarak, bunlardan; Bremond, Andrea ve Paul de Veo'nun, isimleri bibliyografya kısmında zikredilen eserleri, mevcut bilgiler karşısında değerlendirilmiştir.

Günümüze kadar, Urfa'da yayınlanan gazete ve dergi koleksiyonları ile Halkevi dergi ve broşürleri de incelenip, değerlendirilmiş ve bunlardan da istifade yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmam sırasında, bana yol gösteren, çoğu kez teşvik ve takdirleriyle, çalışma şevk ve gayreti kazandıran, bir kaç yıl önce vefat eden Hocam Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'i rahmetle anıyorum.

Doç. Dr. İsmail ÖZÇELİK

KISALTMALAR

Açıksöz,	Açıksöz Gazetesi
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
Akgün,	Akgün Gazetesi
Albayrak,	Albayrak Gazetesi
ATASE,	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi
A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
A.Ü.S.B.F.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.Ü. Yay.	Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
D.	Dosya
F.	Fihrist
Hâkimiyet-i Millîye,	Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi
H.T.V.D.	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İrâde-i Millîye,	İrâde-i Millîye Gazetesi
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Kl.	Klasör
M.E.B.D.K.M.	Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü
M.L.A.	Meydan-Larousse Ansiklopedisi
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.İ.H.I	Türk İstiklal Harbi I.
T.İ.H. IV.	Türk İstiklal Harbi IV.

T.İ.Ş.B. Yay.

T.İ.T.İ.E.Arşivi

T.K.A.E.

T.T.K.

Türkiye İş Bankası Yayınları

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü

Türk Tarih Kurumu

G İ R İ Ş

GENEL BİLGİLER-OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMESİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI-İTİLAFA DEVLETLERİ— NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ PLAN VE PROJELERİ MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANIŞI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İKAZLARI

I — URFA YÖRESİ HAKKINDA COĞRAFI BİLGİLER

Konumuza geçmeden önce, Urfa ve havalisinin, (Diyar-ı Mudar) coğrafi sınırlarını tespit etmekte fayda vardır. El-Cezire Eyaleti'nin asıl kısmını teşkil eden bu mıntıka, kuzey, batı ve güneyinde Fırat Nehri, doğusunda yine Fırat'ın kollarından, Habur Suyu ile sınırlandırılmıştır. Arazisi genellikle engebeli olmayan Urfa ve yöresi, tarihte komşularıyla coğrafi olmaktan çok, idari bakımdan ayrılık göstermiş ve daha çok bu manada bir özellik taşımıştır.

Denizden azamî beşyüz metre yüksekliği ve dört tarafını çeviren Fırat'ın muhtelif kolları ile sulanan bu bölge, kendisine her yönden gelebilecek, saldırılara karşı koruyacak hiçbir tabii maniye sahip değildir. Tarih ve topraklarının verimliliği, sularının bolluğu, ayrıca doğu ve batı dünyalarının ticari alışveriş yollarının geçtiği bir alan olması sebebiyle, Urfa ve havalisi bütün devirler boyunca, çevresinde yaşayan ve büyük devletler kuran savaşçı kavimlerin hırslarını kamçılarmış ve dikkatleri üzerinde toplamıştır⁽¹⁾.

Urfa ve havalisinin önemini artıran bir husus da, doğu ve batı dünyasının bir düğüm noktası olan önemli yolların

(1) Fikret İŞILTAN, Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul, (İ.Ü.E.F. Yayınları), 1960, s.1.

buradan geçmesidir. Ticari ve kültürel yönden eski yollar sisteminin düğüm noktası burada oluşur. Bu özellikler yörede çok eskidenberi parlak bir medeniyet kurmuş ve yerleşme merkezlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bu yerleşme merkezlerinin en önemlileri , Urfa, Siverek, Birecik, Harran, Suruç, Samsat, Viranşehir ve Rasûl'ayn'dir⁽²⁾.

Eskiçağ'da yöreyi kateden iki büyük ticari ve askeri yol mevcuttu. Birinci yol, Ninova'dan gelip, Musul üzerinden Dicle Nehri'ni aşarak, Nusaybin'e, oradan Mardin-Urfa üzerinden Birecik'e ulaşıyor, burdan da üç kolla Halep, Antakya, ve İskenderun'a varıyordu. İkinci büyük yola gelince, Kuzeydoğu Hindistan'dan gelip, İran üzerinden geçen bu yol, Rasûl'ayn yolu ile Harran'a varıyor, buradan bir kolla da Halep'e ulaşıyordu. Bir başka kol da Birecik'e uzanıyordu⁽³⁾. Urfa, bu coğrafi konumun arzettiği özellikler sebebiyle uzun süre değişik devletler ve ülkelerle bağlantılar ve etkileşimler kurabilmiş merkezlerimizden birisidir⁽⁴⁾.

Urfa ve havalisi Güneydoğu Toroslar'ın, orta kısmının güney etekleri üzerindedir. Yörenin kuzeyinde yer alan dağlar ve yüksek tepeler, genellikle güneye doğru gidildikçe alçalırlar. Büyük ovalar yörenin güney yarısındadırlar. Sıratederler oldukça yaygın olup, bunların arasında batıdan doğuya doğru sıralanan Suruç, Harran ve Ceylanpınar ovaları yer almaktadır. Yörenin kuzeybatısında da Halfeti ovası bulunmaktadır.

(2) Rasûl'ayn, şimdi Suriye sınırları içindedir. Tren istasyonu bugün "Ceylanpınar" adıyla anılmakta olup, Cumhuriyet'ten sonra hızla gelişmiş ve son yıllarda bir ilçe merkezi durumuna gelmiştir.

(3) İŞILTAN, a.g.e., s.3.

(4) Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa, 1973 İl Yıllığı, Adana, (Kemal Matbaası), 1973, s.31.

Urfa yöresinin önemli dağları, Karacadağ, Tektek Dağları, Takırtukur Dağları, Yılanlıdağ, Germüş, Nemrut, Şebeke ve Arat Dağları'dır⁽⁵⁾.

Yörenin en önemli akarsu kaynağı Fırat Nehri'dir. Bu nehir, bugün Urfa ile Anteb arasında sınır oluşturmaktadır. Urfa'nın kuzeybatısındaki Direkli Suyu, Süleymanpınarı ve Cülap Suyu önemli akarsulardandır. Bunların dışında pek önemli olmayan ve sulamada kullanılan küçük akarsular da mevcuttur.

Urfa şehir merkezinde yer alan Halil-ül Rahman Gölü ve Ayn Zeliâ (Anzılha) Gölü, önemli göllerdendir⁽⁶⁾.

Yörenin iklimi, bilhassa sıcaklığının fazlalığıyla dikkati çeker. Yıllık ortalama sıcaklık 18 derece dolaylarındadır. Kışları da oldukça soğuk geçen Urfa yöresinin yağışları genellikle yağmur şeklinde olup, bunun önemli miktarı kış aylarında yağmaktadır.

Yazın sıcaklığı ve kuraklığı sebebiyle, yaygın bitki örtüsü steptir. Yörede ormanlık alanlar yok denecek kadar azdır. Ancak, dağların bazı kuytu kesimlerinden lekeler halinde, meşelikler görülür. Bütün yöre sathının yüzde otuzundan fazlası çayır ve otlaklarla kaplıdır.

Günümüzde Urfa yöresindeki ulaşım gelince, Suriye ile ülkemiz arasında sınır oluşturan, "Güney Demiryolu Hattı"nın bir bölümü, Urfa İl hudutları içerisinde yer almaktadır. Bu demiryolu hattı, Karkamış İstasyonu'ndan sonra, doğuya doğru ünlü Carablus Köprüsü'nü aşarak, Urfa topraklarına girer. Urfa'ya bağlı Mürşitpınar (Arappınar), Akçakale (Tel-Abyad), Ceylanpınar (Rasûl'ayn) gibi önemli istasyonları katettikten sonra, Urfa İl sınırlarını terkeder.

(5) 1967 Urfa İl Yıllığı, Sivas, (Doğuş Matbaası), 1967, s.98.

(6) Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa, s.32-33.

Doğu-Batı doğrultulu Mardin-Viranşehir-Urfa-Birecik-Gaziantep Karayolu, Diyarbakır istikametine Siverek üzerinden giden diğer bir karayolu da çevre illeriyle bağlantıyı sağlamaktadır. Ayrıca, şehir merkezi ile ilçe merkezlerini birbirine bağlayan düzenli yollar, yörede ulaşımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

II — URFA YÖRESİNİN TARİHÇESİ

1. “Urfa” Adının Menşei :

Konumuzu teşkil eden Urfa yöresinin bilinen en eski adı, Hitit çivi yazılı metinlerde rastlanan M.Ö. II. Bin'in ikinci yarısına ait olan “Hur Memleketleri” ismidir. M.Ö. I. Yüzyılda ise, yörenin adı Asur vesikalarında, “Hanigalbat” olarak geçmektedir. Ancak, yörenin kuzeydoğu kesimi ikinci ve tali bir ülke olarak, “Kummuhu” adıyla anılmaktadır⁽⁷⁾.

Urfa'nın tarihin ilk yıllarına ait ismi bilinmiyor. Eğer Urfa Kalesi'nin yapılışı o yıllara ait ise, Altay Türkçesi'nde etrafı hendekle çevrili şehir anlamına gelen “Ur” adıyla bir ilişki kurulabilir. Bu ad bazı kaynaklarda “Urhay, Urha, Urhey veya “Urhe” diye de geçmektedir⁽⁸⁾.

İskender Devri'nden önce, Urfa Şehri'nin yerinde olan, eski şehrin ismi bilinmiyorsa da, burası için “Orroes” adı ileri sürülmüştür⁽⁹⁾.

Bir başka görüşe göre de, eski Mekadonya'nın başşehrine verilen isim, “Edessa” idi. Bu kelime Trak dilinde “Suyu bol” anlamına gelmektedir. İskender, Anadolu ve Asya'yı fethettikten sonra, onun haleflerinden I. Selefokus, bugünkü Urfa'nın bulunduğu yerde yeni bir şehir kurdurdu. On-
dan sonra gelen, IV. Antiokhos, bu şehre “Antiokhisa Epi

(7) İŞILTAN, A.g.e., s.3.

(8) İŞILTAN, A.g.e., s.3.

(9) 1967 Urfa 11 Yılığ, s.98.

Kallirhoe" adını verdi. Bu isim, "Güzel Pınarlı Antakya" anlamına gelmektedir. Ancak Selefokuslar devri boyunca bu isim birçok şehre verilmiştir. Bugünkü Antakya'da bunlardan biridir. Birbirlerine yakın olan aynı isimli şehirlerin varlığı, çeşitli karışıklıklara yol açtı. Kuvvetli bir ihtimalle de bu yüzden, "Güzel Pınarların Kaynağı" olan "Antiokhia Epi Kallirhoe" ismi "Edessa" ya çevrildi. Bizans döneminde Urfa'ya "Edessa" ismi verilirken muhakkak bu şehrin güzel kaynaklarıyla eski başşehirlerinin bol suları arasında bir benzerlik bulunmuştur⁽¹⁰⁾.

İslamiyetten önce, Urfa Persler'in idaresinde iken, Arap Yarımadası'ndan birçok Arap kabilelerinin, Urfa ve yöresine geldikleri bilinmektedir. Bu kabilelerin arasında "Mudar Oğulları" diye anılan bir kabilenin adına izafeten, bir ara Urfa'ya, "Diyarı Mudar" adı da verilmiştir. Bundan sonraki Arap hakimiyeti sırasında, Urfa Şehri'nin resmi adı, "Ruha" dır. Bugün kullanılmakta olan Urfa isminin "Ruha"dan değiştirilerek günümüze geldiği sanılmaktadır⁽¹¹⁾. Şehrin adı, Milli Mücadelede göstermiş olduğu kahramanlıktan ötürü, 1984 yılında TBMM'ince çıkarılan bir yasa ile "Şanlıurfa" olarak değiştirilmiştir.

2. Urfa'da Çeşitli Hakimiyetler :

Bir geçiş alanı olan ve yolların kavşak noktasında bulunan Urfa ve çevresi, yukarıda da söz ettiğimiz gibi, tarihte çeşitli kavimlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Yörenin tabii bir maniaya sahip olmayışı ve topraklarının verimliliği, bu saldırı ve hakimiyet iddialarını arttırmıştır. Bu sebeplerle yöre, İlkçağlardan başlayarak, çok değişik topluluk ve milletlerin egemenliğinde kalmıştır.

(10) M.L.A., Urfa Maddesi.

(11) SEGAL, Edessa, "The Blessed City", Oxford, 1970, s.10-11.

Bugün, Urfa ilinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa Anadolu'da siyasi bir birlik meydana getiren Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Ancak bu yöre daha çok Mezopotamya'daki Samiler'in, Yeni Babil ve Asurların etkisinde kalmıştır. Bunun sebebi adı geçen hakimiyetlere çok daha yakın olmasındandır⁽¹²⁾.

M.Ö. 668 yılında Fırat Nehri'nin doğusunda bir Hitit Devleti'nin varlığı anlaşılmıştır. Milattan 2000 yıl önce, Babil hükümdarlarından Ramis-Nemrut tarafından kurulduğu kabul edilen Urfa şehri, uzun müddet Hititler'in idaresinde kalmıştır. Ancak, Babil İmparatorluğu, Hititler'den önce bu bölgeyi içerisine almaktaydı. Sonradan yöre Hurriler'in yaşadığı, Hurri-Mittani Devletinin bir parçası olmuştur. Asurlar'ın yöredeki hâkimiyetlerinden sonra, bu yörede egemenlik yeniden Yeni Babil Devleti'nin eline geçmiştir (M.Ö.610)⁽¹³⁾.

Bundan sonra Urfa, Babil hakimiyetini Mezopotamya'da sona erdiren ve İran İmparatorluğu'nu temsil eden, Medler tarafından ele geçirildi. Bu durum, M.Ö.IV. yüzyılda Büyük İskender'in İran Devleti'ni ortadan kaldırmasına kadar sürdü. Böylelikle de yörede Makedonyalıların egemenliği başlamış oldu. (M.Ö.334) İskender'in ölümünden sonra, ülkesi komutanları arasında paylaşıldı. Güney Anadolu, Suriye ve İran toprakları, komutan Selefokos'un payına düştü⁽¹⁴⁾. Selefokos, merkezi Antakya'da olmak üzere, Selefkian adıyla bir devlet kurunca, Urfa ve çevresi de bu devlete bağlanmıştır.

Selefkian Devleti'nin yıkılmasından sonra, Urfa yöresinde çeşitli kavimler tarafından küçük beylikler kurulmuş-

(12) 1967 Urfa İl Yıllığı, s.105.

(13) İŞILTAN, A.g.e., s.7 v.d.

(14) Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa, s.21-22.

tur. Bu beylikler zamanla kuvvetlenerek M.Ö. 132 yılında merkezi Urfa olmak üzere, "Osroen Krallığı"nı kurdular. Yörede Hıristiyanlık dini bu dönemde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Osroen Krallığı, Roma hakimiyetine kadar varlığını sürdürmüştür. (M.S.273)

M.S.244 yılında Romalıların egemenliğini kabul eden Osroen Krallığı 273 yılında yıkılmıştır. Bu tarihten sonra Urfa Roma hakimiyetine girmiştir. İmparator Konstantin, Urfa'yı önemli bir vilayet yapmıştır. Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca, Urfa'da Bizans hakimiyeti başlamıştır. İslamiyetin doğuş yıllarında Urfa, Doğu Roma İmparatorluğu'nun idaresinde bulunuyordu. Bizans İmparatoru Heraklius, yöreyi İslam akınlarına karşı korumak üzere, tedbirler aldırması ve komutanlarından Hovannes'i Urfa'ya vali olarak atamıştır⁽¹⁵⁾.

İslam ordularının kuzeye akınlarını sıklaştırdıkları 640 yılında, -Hz. Ömer'in halifeliği zamanında- Urfa, İyaz bin Ganem tarafından Bizanslar'dan alınmış ve böylece Araplar'ın eline geçmiştir. İyaz, Urfa'da İslam Valiliğini yürütmüş, Hz. Osman zamanında ise, şehir Şam'a bağlanarak, Ebu Sufyan'ın oğlu Muaviye'nin idaresine verilmiştir. Emevi saltanatı devrinde de yörede süren Arap egemenliği, bu saltanatın M.S. 750 yılında son bulmasıyla Urfa'da Abbasi hakimiyeti başlamıştır. Abbasi hükümdarlarından Harun Reşid ve oğulları zamanında Urfa ve Harran bu devletin ünlü bir kültür merkezi durumuna gelmişlerdir. Abbasiler'in inkırazıyla şöhretini kaybeden Urfa, bundan sonra yerli kabileler arasındaki iç kavgalara sahne olmuştur⁽¹⁶⁾.

(15) A.g.e., s.22.

(16) A.g.e., s.23.

1031 yılına doğru Bizans, doğuda topraklarını genişletme imkanını bulmuş, bu sırada Mervanoğulları'nın hakim oldukları bu yöreye, Bizans kuvvetleri girmeyi başarmıştır⁽¹⁷⁾. Mervanoğulları'nın Urfa'yı geri almak istemeleri olumlu bir netice vermemiştir⁽¹⁸⁾.

Araplar, 1036 ve onu takip eden yıllarda, Urfa ve havalisini ele geçirebilmek için Bizanslılarla sürekli mücadele etmişlerse de, bundan olumlu bir sonuç alamamışlardır⁽¹⁹⁾. 1060 yıllarından sonra, Bizans hakimiyetinin devam etmesine rağmen, doğudan kopup gelen Türk akınları bu çevrede de etkili olmaya başlamıştır.

3. Urfa'da Türk Hakimiyeti :

Urfa ve havalisine ilk Türk girişi , Tuğrul Bey zamanında olmuş, İbrahim Yınal'dan kaçan bir kısım Türkmen toplulukları Urfa'ya kadar gelmişlerdir⁽²⁰⁾. 1060 yılında, Yakuti'nin başkanlığı ve idaresindeki Türkmenlerden bir grup, komutanları Altuntok'la beraber Urfa'yı ilk defa kuşatmışlarsa da, bundan bir netice alamamışlardır⁽²¹⁾. Selçuklu Sultanı Alpaslan, 1064 yılında, Veziri Nizam'ül-Mülk'ün tavsiyelerine uyararak, Kutalmış'ın ailesi ve çocuklarını öldürmemiş, bunları Birecik ve Urfa arasındaki topraklara yerleştirmiştir⁽²²⁾.

(17) Ernst HONIGMANN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, (İ.Ü.E.F.Yay., No: 1528), 1970, s.133.

(18) Gregory Abül-Farac, *Abül-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), II. Cilt, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1945, s.290.

(19) HONIGMANN, A.g.e., s.137.

(20) İbrahim KAFESOĞLU, *Melikşah Devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, (İ.Ü.E.F. Yay.), 1953, s.51.

(21) Mükrimin Halil YINANÇ, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, (İ.Ü.E.F.Yay.), 1944, s.54.

(22) Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, (Turan Neşriyat Yurdu), 1973, s.146.

1065-1066 yıllarında, Selçuklu komutanlarından Gümüştekin, Urfa ve yöresine ardarda seferler düzenlemiştir. Afşin ve Ahmet Şah'ın katıldığı bu seferlerden ancak, kısmi bazı başarılar elde edilmiştir. Keşif mahiyetindeki bu akımlardan sonra, Selçuklu kuvvetleri Ahlat'a dönmüşlerdir⁽²³⁾.

1071 yılında, Mısır üzerine bir sefer düzenleyen Sultan Alpaslan, Urfa önlerine gelerek şehri kuşatmıştır⁽²⁴⁾. Elli gün süren bu kuşatmayı kaldıran Sultan, Halep'e hareket etmiş,⁽²⁵⁾ Romen Diojen'in Doğu Anadolu'ya hareket ettiğini haber aldığından, geri dönerek Urfa'ya uğramış, Urfa Dükü'nden at, katır ve yiyecek almış, şehre bir zarar vermeden ayrılmıştır⁽²⁶⁾.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Selçuklu hakimiyetinin Anadolu'da yaygınlaşmasıyla Urfa ve çevresi de tabii olarak bundan etkilenmiştir. Alpaslan'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Melikşah, Halep Seferi'ne çıkarken komutanlarından Bozan, Porsuk ve Aksungur'u da yanına almıştır. Melikşah, bu emirlerinden Emir Bozan'ı Urfa'yı fethetmemur etmiştir⁽²⁷⁾. Derhal ordusuyla şehri kuşatan Emir Bozan, 28 Mart 1087'de Urfa'yı ele geçirmiştir. Böylece şehir çevresiyle birlikte güvenliğe kavuşmuştur⁽²⁸⁾.

4. Urfa'da Haçlı Hakimiyeti ve Sonrası⁽²⁹⁾:

Türkler tarafından fethedildikten sonra ancak, onbir yıl kadar Selçuklular'ın elinde kalan şehir ve çevresi, I. Haçlı Se-

(23) Osman TURAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara, (T.K.A.E. Yay.), 1965, s.198.

(24) Urfalı MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (1952-1136) ve Papaz Gri-gor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan-M. Halil Yinanç, Ankara, T.T.K. Yay.), 1962, s.139

(25) Ali SEVİM, *Suriye Selçukluları*, (A.Ü.D.T.C.F.Yay.), 1971, s.32.

(26) HONİGMANN, A.g.e., s.141.

(27) Osman TURAN, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.83.

(28) İbrahim KAFESOĞLU, A.g.e., s.93.

(29) Işın DEMİRKENT, *Urfa Haçlı Kontrolü Tarihi*, İstanbul, (İ.Ü.E.F.Yay.), 1960.

feri neticesinde Haçlı Birlikleri tarafından ele geçirildi. Haçlılar burada “Urfa Haçlı Kontluğu”nu kurdular. Bu “Kontluk”, elli yıl kadar yaşadı ve bu süre zarfında dört Fransız asilzadesi kontluk görevi yaptı⁽³⁰⁾.

“Urfa Haçlı Kontluğu” zamanında, “Musul Atabeyleri” diye anılan Zengiler’de bu çevrede yaşıyorlardı. Zengiler, İslam Dünyası’nı Haçlılar’a karşı korumuş, 1144 yılında da Urfa ve çevresinde teşekkül eden bu kontluğu yıkmışlardır. Musul Atabeyi Âlaaddin Zengi’nin oğlu Nureddin Mahmut ve onun başkomutanı Selahaddin Eyyubi bu işi başarmışlardır⁽³¹⁾.

Urfa’da Haçlı Kontluğu’nun yıkılmasından sonra, bu havalide Begtiginler adında bir Türk hanedanı, (1144-1233) 89 yıllık bir zaman zarfında, hakimiyetini sürdürerek, Zengiler’e, Artukoğulları’na Eyyubiler ve Anadolu Selçuklu Devletlerine tabii olmak suretiyle varlığını korumuştur⁽³²⁾. Ancak, 12. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, İlhanlılar bu yöreye kadar gelmeye başlamışlardır⁽³³⁾. Fakat, Harran ve çevresi, daha çok İlhanlılar’a düşman olan, Türk-Memlûk Devleti’nin hakimiyetinde kalmıştır. Zaman zaman Karakoyunlular ve Akkoyunlular, Memlûkler’e tabii olmak üzere, yöreyi ele geçirmişlerdir⁽³⁴⁾.

5. Osmanlılar Zamanında Urfa :

Osmanlı idaresine geçmeden önce, Urfa ve havalisinde istikrarlı bir yönetim tesis edilememiştir. Burası, Osmanlı hakimiyetine kavuştuktan sonra, ancak uzun süren düzenli ve

(30) Fransızlar, bunu Urfa’nın işgali için bir gerekçe olarak kabul edeceklerdir.

(31) Cumhuriyetin 50. Yılında Urfa, s.23.

(32) A.g.e., s.23.

(33) Osman TURAN, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, (Turan Neşriyat Yurdu), 1973, s.183.

(34) Faruk SÜMER, Karakoyunlular, Ankara, (T.T.K. Yay.), 1967, s.136.

istikrarlı bir idare kurulmuştur⁽³⁵⁾. Urfa ve çevresinin sözü-nü ettiğimiz bu idareye kavuşabilmesi 1516 yılına rastlar. Bu tarihlerde burada Memlûk hakimiyeti sözkonusuydu. Yavuz Sultan Selim, “Mısır Seferi” diye bilinen seferi sırasında, Urfa ve havalisini de fethederek, Osmanlı topraklarına katmış-tır⁽³⁶⁾. Sultan, Temmuz 1516 yılında, ülkesinin topraklarına kattığı Urfa’yı, Halep eyaletine bağlamıştır⁽³⁷⁾.

1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Irak Seferi sıra-sında, Urfa’da konaklamış, burada iki gece kalmıştır⁽³⁸⁾.

Urfa, 1. Abdülhamit devri ve onu izleyen yıllarda, Ana-dolu eyaletlerinden biri olarak kabul edilen Rakka Eyaleti’ ne merkezlik yapmış⁽³⁹⁾ ve 1839 yılına kadar Osmanlı idare-sinde kalmıştır. Bu tarihte Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Nizip Savaşı’ndan sonra, kısa bir süre için şehir ve çev-resini ele geçirmişse de, beş yıl sonra Urfa, yeniden Osmanlı hakimiyetine dahil olmuştur⁽⁴⁰⁾.

1908 tarihinde Halep Vilayeti’ne bağlı bir Osmanlı San-cağı olan Urfa; Birecik, Runkale (Halfeti), Suruç ve Har-ran kazalarına sahipti⁽⁴¹⁾. Uzun süre bu durumunu koruyan şehir, idari bakımdan 1919’da yapılan bir taksimatla, “Ba-ğimsız Sancak” durumuna getirilmiştir⁽⁴²⁾.

(35) 1967 Urfa İli Yılı, s.109.

(36) İsmail Hami DANIŞMEND, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3. Cilt, İs-tanbul, (Türkiye Yayınevi), 1947, s.40.

(37) İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1983, Cilt II., s.276.

(38) DANIŞMEND, A.g.e., s.120.

(39) İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, A.g.e., Cilt IV., s.39.

(40) Halil Rafet TANIŞIK, *Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara, (M.E.B.D.K.M.), 1974, s.92.

(41) *Sulnâme-i Devleti Âliye-i Osmâniye, Der-isaadet*, (Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı), 1321, s.671.

(42) Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, (T.T.K. Bakımevi), Cilt VIII, Anka-ra, 1984, s.337. ve Yurt Ansiklopedisi, Urfa Maddesi.

Osmanlı Devleti'nin bir bağımsız sancağı iken, Mondros Mütarekesi'ni müteakip, 24 Mart 1919'da İngilizler, 30 Ekim 1919'da da, Fransızlar tarafından işgal edilmiştir⁽⁴³⁾.

III — OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEMESİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

II. Viyana Kuşatması (1683) ve Karlofça Andlaşması'ndan sonra, (1699) Orta Avrupa'nın, artık bir "Osmanlı İstilasası"ndan korkusu kalmamıştı. Rusya ve Avusturya'nın adına "Grek Projesi" dedikleri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını ele geçirip paylaşmayı hedefleyen plan, yapılan savaşlara rağmen, Fransız İnkılabı ve II. Katerina'nın ölümü yüzünden gerçekleştirilememişti. Ancak Osmanlı Devleti kötü bir sona doğru hızla gitmekteydi.

Devletin bu durumu, birçok Osmanlı Devlet adamını düşünmeye zorlamış, devletin çeşitli alanlarında ıslahat yapma arayışları başlamıştı⁽⁴⁴⁾. XIX. yüzyılda dünya politika ve devletlerinin dayandığı temel güçlerin büyük ölçüde değiştiği bir zamanda Osmanlı Devleti bütün yenileşme gayretlerine rağmen, duruma ayak uyduramamıştı. Devlet ekonomik yönden de büyük bir çöküntüye uğramıştı. İçeride ve dışarıda büyük buhranlar yaşanmış ve yaşanmaktaydı. Bu çöküşün önüne geçmek için sarfedilen çabalar ise, batı sistemini kavrayamamaktan kaynaklanan, yeni birtakım mes'elelerin doğmasına sebep olmuştu.

(43) T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Harp Mıntakaları Şehir ve Kasabaların İşgali, İstirdad ve Bombardıman Tarihleri, Ankara, (Genelkurmay Matbaası), 1937.

(44) M.Fahrettin KIRZIOĞLU, Türk İnkılâb Tarihi Ders Notları, Erzurum, (Atatürk Üniversitesi Basımevi), 1977, s.7 v.d.

Berlin Kongresi'nden sonra, (1878) Osmanlı Devleti, İtalya ve Balkan savaşlarına kadar, -Bir ay süren Osmanlı-Yunan harbi bir tarafa bırakılırsa -Otuzüç yıl bir barış devri yaşamıştı⁽⁴⁵⁾. Balkan savaşlarından sonra devletin idare mekanizmasında yapılan yenilik ve ıslahat çalışmalarına rağmen, Avrupa'nın büyük devletleri, Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığına kanaat getirmişlerdi⁽⁴⁶⁾. Avrupa'nın büyük güçleri, artık "Osmanlı Devletinin Toprak Bütünlüğünü Koruma" politikasını terkederek, dağıtılacak yada dağılacak olan imparatorluktan kendilerine bir pay alabilmek için teşebbüse geçmişlerdi böylece "Şark meselesi" yeni bir boyut kazanmıştı⁽⁴⁷⁾.

Altı Avrupa Devleti, İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya aralarında herhangi bir silahlı çatışmaya meydan vermeden, Osmanlı Devleti'nin topraklarını siyasi ve ekonomik bakımdan paylaşmaya çalışmış, bir yıllık çalışmadan sonra, I. Dünya Savaşı çıktığı sıralarda, bu devletler aralarında genel bir anlaşmaya varmış, sadece Boğazlar Bölgesi ile Trakya konularında anlaşamamışlardı⁽⁴⁸⁾. Onların bu paylaşma anlaşmalarını uygulamak istemeleri karşısında, Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve hakiki sahibi olan Türk Milleti'nin davranışının ne olacağını ise hiç dikkate almamışlardır.

İzahına çalıştığımız tarihi ve ekonomik sebeplerin sonucunda patlak vermiş bulunan I. Dünya Savaşı ile, Osmanlı Devleti kendisini kısa bir süre zarfında savaşın içinde

(45) Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.I.) Mondros Mütarakesi ve Tatbikatı, Ankara (Genelkurmay Basımevi.), 1962. s.5.

(46) Hamza EROĞLU, Türk İnkılâp Tarihi, Ankara, M.E.B.Basımevi) 1982, s.42.

(47) Bayram KODAMAN, Şark Mes'ele'si'nin Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, (Orkun Yay), s.161.

(48) T.İ.H. I., s.6.

buldu⁽⁴⁹⁾. Osmanlı Devleti bütün çabalarına rağmen İtilaf Devletleri ile anlaşma imkanı bulamayınca, daha önceden ticari ve askeri münasebetler tesis ettiği Almanya ile gizli bir anlaşma imzaladı. (2 Ağustos 1914)

Halkımızın “Seferberlik” dediği, dört yıl süren bu dünya savaşında, Osmanlı orduları, Kafkas ve Galiciya Cephele-ri’nde Ruslarla, Makedonya’da Fransızlar ve Yunanlılarla, Çanakkale’de müşterek İtilaf Kuvvetleri ve Hintli-Avusturyalı sömürge kuvvetleriyle, Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde yine sömürge kuvvetlerinin desteğiyle gelen İngiliz ordularıyla savaşmışlardır⁽⁵⁰⁾.

1918 baharından itibaren, İtilaf Devletleri hemen hemen her cephede, Türk ordularına karşı, çok üstün kuvvetlerle, taarruza geçti. Bilhassa İngiltere’nin, Güney cephelerinde başlattıkları ileri hareket karşısında kuvvetlerimiz geri çekilmek zorunda kaldı. Bu cephelerdeki kritik duruma bir de Bulgar Cephesi’nin sükutu eklenince, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle bir ateşkes anlaşması imzalamaya karar verdi⁽⁵¹⁾.

Mütarekenin imzalanması, görüşmeler ve müzakereler için, Amiral Calthorpe ve Amet, Türk temsilcisini aracı Tawzhend vasıtasıyla kabul ettiler. Sonra Amiral Calthorpe, hükümetinden aldığı talimat gereğince, Fransız meslektaşını safdışı bırakarak, Osmanlı heyeti ile tek başına görüşerek, Fransızları mütareke görüşmelerinden uzak tutmak istemişti⁽⁵²⁾.

(49) Fahir ARMAOĞLU, 20. Yüzyıl Siyasal Tarih, Ankara, (T.İş.B.Yay.), 1983, s.114-116.

(50) M. Fahrettin KIRZIOĞLU, A.g.e., s.10.

(51) Güney Cephesindeki işgaller için; Liman von SANDERS, Türkiye’de Beş Yıl, Çev. M. Şevki Yazman, Ankara, (Burçak Yayınevi), 1968, s.351.

Türk İstiklal Harbi I. Mordros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, (Genelkurumay Basımevi) 1962, s.11 v.d.

Selahattin TANSEL, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, Cilt I-IV, Ankara, (M.E.B. Yayınevi), 1977. adlı eserlere bakılabilir.

(52) Paul C. Helmreich, From C. Helmreich, From Paris To Severs, Columbus, (Ohio State University Press), 1974, s.13.

Yapılan müzakereler sonucunda, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekenamesi imzalandı ve aynı günün geceyarısı yürürlüğe girdi.

Bilindiği gibi mütareke, savaş haline son veren geçici bir anlaşmadır. Kesin durum ise, barış anlaşmasının taraf-larca kabul edilip, imzalanmasından sonra ortaya çıkar. Hal-buki, Mondros Mütarekesi'nde bir ateşkes hattının tespit edilmemesi, metinde müphem coğrafi bölge isimlerinin kul-lanılmış olması ve sınırlardaki orduların tesirsiz hale getiril-mesi gibi, sebepler yüzünden, devamlı sınır ihlalleri meydana geldiği gibi, yanlış yorumlamaları neticesinde Osmanlı dev-leti haksız hareketlere maruz kalmıştır⁽⁵³⁾.

Ayrıca, Mütarekenin diğer müttefiklerini devre dışı bı-rakarak, sadece İngiltere tarafından doğrudan doğruya Os-manlı Heyetine adeta dikte ettirilmiş olması, daha baştan meselenin bir Türk-İngiliz meselesi olarak telakki edilme-sine sebep olmuştur. İngiltere, savaş sırasında müttefikleriyle imzaladığı gizli anlaşmalardan pek memnun olmadığı için, Osmanlı devletinden koparılması tasarlanan topraklarda fi-i-li durumunu kuvvetlendirecek hükümlerin anlaşmaya konul-masını sağlamıştır⁽⁵⁴⁾. Bu yolla Fransa'yı Ortadoğu'dan uzak tutmak isteyen İngiltere savaş sonrasında İngiliz-Fransız an-laşmazlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır⁽⁵⁵⁾.

(53) Ali Fuad TÜRKELDİ, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, An-kara, (Güney Matbaacılık), 1948, s.99.: Tuncer BAYKARA, Türk Devrim Tarihi, Ankara, 1981, s.35.

(54) P.C. HELMREICH, A.g.e., s.13. : Sina AKŞİN, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976, s.46.

(55) Sina AKŞİN, Kurtuluş Savaşın'da ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İliş-kiler, Lozan'ın 50 Yılına Armağan, (Fakülteler Matbaası), İstanbul, 1978, s.55 v.d.

IV — İTİLAFA DEVLETLERİ'NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ PLAN VE PROJELERİ

XIX.yüzyılda Avrupa'da meydana gelen ilmi ve teknik gelişmeler, batılı devletlerin her yönden büyük bir üstünlük kazanmalarına ve bu değişmelere ayak uyduramayan devletleri kontrolleri altına alma yoluna itti. Sanayileşmenin getirdiği pazar ve hammadde ihtiyaçlarının temini için, büyük devletler arasında büyük bir rekabet meydana geldi⁽⁵⁶⁾. Ayrıca, Avrupa'da kurulmuş bulunan milli devletlerin takip ettiği himayeci ekonomi politikası, sömürgecilik çatışmasını Avrupa dışına taşırdı⁽⁵⁷⁾.

Fırat'ın doğusu ve batısı, tarih boyunca kuvvetli devletlerin sahip olmak istedikleri stratejik önemi ve verimi olan bir bölgedir. Bu önemi dolayısıyla bu saha, tarihte birçok kavimlerin ve siyasi teşekküllerin dikkatlerini çeken bir alan olmuştur. Tarihte, El-Cezire (Mezopotamya), Kilikya diye anılan bu bölgeler, büyük önemleri dolayısıyla, silahlı mücadelelere sahne olmuşlardır.

1. İngiltere'nin Mezopotamya'ya Yönelmesi ve Bölgede İngiliz-Alman Rekabeti :

Son yüzyılda Fırat'ın doğusunda zengin petrol yataklarının bulunması, Irak ve havalisinin ekonomik önemini dünyaya ölçüsünde artırmış, bu yöre dünya petrol üretiminde önemli bir yer tutmuştur. Adana çevresinin toprak zenginliği ve Iskenderun Limanı'nın stratejik önemi de bu alanlara olan alakayı arttırmış, birçok millet buraları ele geçirebilmek için yoğun bir çaba harcamaya başlamıştır⁽⁵⁸⁾.

(56) Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, İstanbul, (Yayınları), 1975, s.171.

(57) KODAMAN, A.g.e., s.165.

(58) T.I.H. IV., s.36.

Birinci Dünya Harbi'nden önce, İngiltere ve Almanya bu bölgelerden ekonomik çıkarlar, sağlamak için, birbirleriyle mücadeleye başlamış, özellikle Almanya, Avrupa'nın kuzeyinde sıkışmış olması ve denizyollarıyla dünya pazarlarına uzak bulunması nedeniyle, gittikçe ilerlemekte olan sanayiine, geniş pazarlar bulmak için bu bölgeye hakim olma emelini gütmüştür. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan bu bölgeden istifade edebilmek için, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Koridoru" sayılan "Bağdat Demiryolu Projesi"ne girişmiştir⁽⁵⁹⁾.

XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başında demiryolları emperyalizmin en önemli vasıtalarından biri idi. Demiryolları bu özelliğinin yanı sıra, geçtiği bölgelerde, önemli değişikliklere sebep olmakta ve büyük ticari, zirai gelişmelere, devlet otoritesini temine, v.s. gibi katkılarının yanı sıra, askeri ve stratejik bakımdan da faydalar sağlamaktaydı⁽⁶⁰⁾. Osmanlı Devleti'nde demiryollarının yapımına, 1870'li yıllardan sonra hız verildi. "Hicaz Demiryolu"nun yapımı, hem Sultan Abdühamit'e İslam âleminde büyük bir prestij sağlamış, hem de bölgede devlet otoritesinin artmasına imkan vermişti⁽⁶¹⁾. Bu sebeplerle daha büyük bir projenin hazırlanmasına girişildi. Böylece yukarıda sözünü ettiğimiz, asrımızın en büyük emperyalizim çatışmalarından birine sebep olan "Bağdat Demiryolu"nun yapımına başlandı⁽⁶²⁾. Hattın yapımı ile ilgili imtiyazın Almanya'ya verilmesi, hat-

(59) İlber ORTAYLI, II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1981, s.73.

(60) Demiryollarının önemiyle ilgili olarak: Edward Mead EARLE, Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev. Kasım YARGICI, İstanbul, (Milliyet Yay.), 1972.

(61) Paul IMBERT, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, İstanbul, (Havaas Yayınları), 1980, s.94.

(62) EARLE, A.g.e., s.12.

tın siyasi önemini de arttırdı⁽⁶³⁾. Almanların bu imtiyazla Irak bölgesine sızmaya çalışmaları, sözkonusu bölgeyi “Hindistan’ın Kapısı” sayan ve sanayisi için Ortadoğu’ya özel bir önem veren İngiltere’yi kuşkulandırdı⁽⁶⁴⁾.

İngiltere, XX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti üzerindeki politikasını değiştirmiştir. İngiliz politikasının temel taşı artık, geleneksel “Boğazlar Meselesi” değildir. İngiltere için mücadele şimdi Boğazlar’dan çok, Asya Türkiyesi üzerindedir. İngiltere sanayii inkılabını gerçekleştirmiş, bu sebeple de petrole ihtiyaç duyan bir ülkedir. Şimdi İngiltere’nin karşısındaki rakip devlet Rusya değil, Almanya’dır.⁽⁶⁵⁾

1908’den sonra Osmanlı dış meselelerinde, genel olarak pasif bir tutum izleyen İngiltere⁽⁶⁶⁾, bu dönemde Osmanlı Devleti ile bir yakınlaşmaya girmekten dikkatle kaçınırken, özellikle Mezopotamya’nın petrolleriyle ilgilenmekteydi. 1913’te W.Churchill’in görevlendirdiği bir heyetin hazırladığı raporda Mezopotamya ve İran’daki petrol yataklarının, İngiliz donanması için vazgeçilmez bir enerji kaynağı olduğu belirtilmekteydi⁽⁶⁷⁾.

Mısır ve Hindistan’ın emniyetini sağlamak için çalışan İngilizlerin, Hindistan yolu üzerinde, rakibi Almanların bu-

(63) Hattın yapımı için büyük devletler arasında çıkan anlaşmazlıklar için: EARLE, A.g.e., s.40 v.d., Rifat ONSOY, *Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri 1871-1914*, Doçentlik Tezi, Ankara, 1979, s.50 v.d., ORTAYLI, A.g.e., s.69 v.d., adlı eserlere bakılabilir.

(64) Yusuf Hikmet BAYUR, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasa Üzerindeki Etkileri*, Ankara (T.T.K.Yay.), 1974, s.66.

(65) Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1978, s.29.

(66) Fahir ARMAOĞLU, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1975, s.311 v.d.

(67) KÜRKÇÜOĞLU, A.g.e., s.31.

İnmesini ve burada siyasi faaliyetlerine devam etmelerine göz yummaları mümkün değildi. Almanların gayesi de bölgeye hakim olarak, Hindistan ve Mısır'ın kontrol altına alınmasını sağlamaktı. Gerçekte, Almanlara verilen "Demiryolu İmtiyazları"na karşılık, İngilizlere de petrol kaynaklarını çalıştırmak, Dicle ve Fırat Nehirlerinde vapur işletmek, gibi bazı imtiyazlar verilmişti. Fakat İngilizler, özellikle Irak çevresinde kendilerine rakip bir Alman egemenliğinin kurulmasını istemiyorlardı. Bu sebeple İngiltere, Almanların bu bölgeye yerleşmelerini önlemek ve halkın nabzını yoklamak maksadıyla, kuvvetli bir istihbarat ve propaganda teşkilatı olan, "İntelligence servisi"ni kurdu. Öyle ki, bölge halkının durumunu ve ihtiyaçlarını değil Almanlar, hatta Osmanlı Devleti bile bu servis kadar bilemiyor ve haberdar olamıyordu. İngilizler bu gizli servisleri sayesinde, yaptıkları propagandalarla, Irak ve Suriye'de etkili oluyor ve günden güne burada Osmanlı ve Alman nüfusunun kırılmasına yol açıyordu.

Adana pamukları, Ergani bakır yatakları ve İran ticaretinin geçiş alanı olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin körfezi, İskenderun, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın çıkarları için önemli alanlar ve noktalar olarak kabul ediliyordu⁽⁶⁸⁾.

2. Birinci Dünya Savaşı ve Gizli Paylaşma Projeleri :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İngilizler petrolü dolaşısıyla, Musul bölgesine özel bir önem veriyorlardı. Savaş öncesinde, Musul üzerine kendilerine petrol imtiyazı verilmediği takdirde, Osmanlı savaş gemilerini vermeyeceklerini bildirmişlerdi⁽⁶⁹⁾.

(68) T.İ.H. IV., s.37.

(69) Raif KARADAĞ, *Petrol Fırınası*, İstanbul, (Adak Yayınları), 1979, s.104.

1914 Temmuz’unda patlak veren Dünya Savaşı 19. yüzyılın son çeyreğinden beri, yolları ayrılan Osmanlı Devleti ile İngiltere’yi karşıkarşıya getirdi⁽⁷⁰⁾. Osmanlı yöneticileri savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile bir ittifakın yolunu aradıysalar da, bu teşebbüslerinden olumlu bir sonuç elde edemediler⁽⁷¹⁾. Osmanlı yöneticileri, savaşın başında tarafsızlıklarını ilân ettiler. İtilaf Devletleri Boğazları elinde bulundurması sebebiyle Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını benimsediler. Sonunda bilinen gelişmelerle ve bazı kabine üyelerinde teşvikiyle Osmanlı devleti Yöneticileri İtilaf Devletlerinden Rusya’ya ve dolayısıyla İtilaf Devletlerine harp ilan ettiler⁽⁷²⁾.

Osmanlı Devleti savaşa resmen girince, İngiltere Türkiye’yeyi parçalama politikasına hız verdi, 5 Kasım’da Osmanlı devletine resmen savaş ilan etmeden önce, daha 3 Kasım’da, önce Kuveyt’i “İngiltere’nin himayesinde bağımsız bir devlet” olarak tanıdı. 5 Kasım 1914’te Kıbrıs’ı ilhak ettiğini, 18-19 Aralıkta, Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıkladı. Nihayet İngiltere, Osmanlı Devleti’nin “Cihad-ı Mukaddes” ilanı ile, kendisine karşı din etkenini kullanmak üzere, savaşa çağırdığı Arapları da Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmayı başardı⁽⁷³⁾.

Dört yıl süren savaşın sonunda İngiltere, Osmanlı Devletini parçalama politikasını gerçekleştirmiş görünüyordu. Savaş sırasında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere imzaladıkları ve “Paylaşma Projeleri” diye bilinen planlar-

(70) KÜRKÇÜOĞLU, A.g.e., s.33.

(71) Aptülahat AKŞİN, Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İstanbul, (İnkılâp ve Aka Kitabevi), 1964, s.15.

(72) Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, (Selek Yayınevi), 1964, s.15.

(73) Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*, Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1982, s.75 y.d.

la, kitabımızın konusunu teşkil eden alanların kaderi ile alâkalı önemli kurallar almışlardı.

Müttefikler daha savaş devam ederken, Osmanlı devletinin topraklarının ne şekilde paylaşılacağını aralarında kararlaştırmışlardı. İngiltere, kendi yanında savaşan devletleri tatmin etmek için, Osmanlı idaresindeki toprakların bölünmesini amaç edinen başlıca dört taahhüde girmişti. Bu proje ya da taahhütler, şunlardır.

A — *İstanbul Antlaşması*

İngiltere ve Fransa 1915 yılı başında Çanakkale'yi geçmeye çalışırken, Boğazların ve İstanbul'un elden gideceğinden endişelenen Rusya harekete geçti. Müttefikler üzerindeki baskılarıyla Rusya, 4 Mart - 10 Nisan 1915 tarihleri arasında beş haftalık bir süre içerisinde, İngiltere ve Fransa ile kendi arasında haberleşmek suretiyle, bir metne dayanmayan bir antlaşmalar demetini ortaya çıkarmayı başardı⁽⁷⁴⁾.

Türkiye'ye karşı Birinci Dünya Savaşı düzenlemelerinin ilk gizli anlaşması olarak bilinen bu antlaşma aslında o zamanın yazışma ve haberleşme sistemi içinde bir aylık sürede gerçekleşmiştir. İtilaf Devletleri yetkililerinin yaptıkları bu yazışmaları kısaca söylemek gerekirse şu sonucu vermiştir:

İngiltere ve Fransa; Ruslar'ın İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla Marmara Denizi'nin batı kıyıları ve Midye-Enez çizgisine kadar, Güney Trakya, İstanbul Boğazı'nın doğu kıyısı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nin sonradan tespit edilecek bir noktası arasında kalan topraklar ve Marmara Denizi'ndeki adaların Rusya'ya ilhak edilmesini kabul ediyor, İmroz ve Bozcaada'nın kaderinin de Rusya'ya danışılmadan tayin edilmeyeceğini kabul ediyorlardı.

(74) KÜRKÇÜOĞLU, *Türk-İngiliz İlişkileri*, s.40.

Ruslarada İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki özel haklarını, ayrıca Osmanlı hakimiyetinden ayrılacak Arap Ülkelerinin istiklalini taniyacıklarını, Fransızların, İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Klikeya dahil olmak üzere Suriye'nin Fransa'ya ilhakını kabul ettiğini bildiriyordu.

Diğer taraftan aynı günlerde İngilizler, Çanakkale Muharebelerinde Yununistan'ın yardımını sağlamak için, Yunanlılara İzmir'i vaad ediyordu⁽⁷⁵⁾.

B — Londra Antlaşması

İtilaf devletleri, İtalya'yı müttefik olarak yanlarında savaşa sokmak amacıyla, 26 Nisan 1915'te Londra'da yapılan antlaşmalarla Türkiye'den bir pay verdiler. İtalya'ya Antalya ve havalisi verilirken, İzmir hinterlandı ve Konya çevresi de veriliyordu. Aldıklarına karşılık İtalya, bir ay içinde savaşa katılacaktı, gerçekten İtalya 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan etmiş. Çanakkale muharebelerinin şiddetlendiği bir sırada da yani 1915 ağustosunda, Almanya ile Osmanlı Devletine de savaş açıyordu.

C — Sykes-Picot Antlaşması

21 Ekim 1915'te devam eden Hüseyin Mc Mahon yazışmasından İngiltere Fransa'yı haberdar etti. Anadolu hakkında iki ülkenin çıkarlarını görüşmelerini teklif etti. İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges-Picot arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 1916 Şubat'ta Arap vilayetlerinin paylaşılması konusunda anlaşmaya varıldı. 1916 yılı mart ayında, Sykes ile Picot Rusya'ya gidip, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile de görüşmeler yaparak antlaşmaya vardılar. Böylece İtilaf Devletleri arasın-

(75) Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, (T.T.K.Yay.), 1971, s.60.

da yapılan ve Onbir Mektup teatisi sonunda, “Sykes-Picot Antlaşması” diye bilinen metin kabul edildi⁽⁷⁶⁾.

Bu metin esas alınacak, 26 Nisan 1916’da Rusya ile Fransa arasında bir antlaşma imzalanmış ve bu antlaşmaya 30 Mayısta İngilizler de katılmıştı. Antlaşma esas itibarıyla Osmanlıların Asya’daki topraklarını paylaşmayı öngörüyordu. Buna göre İtilaf Devletleri’nden Rusya Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmını, İngiltere, Mezopotamya’nın bütünü ile Akka ve Hayfa Limanlarını, Fransa da Suriye kıyıları, Klikeya, Harput ve havalisini alacaklardı. İngiliz ve Fransız nüfuz bölgelerinde bir Arap devleti veya konfederasyonu kurulacak, Filistin milletlerarası bir idareye tabi tutulacaktı⁽⁷⁷⁾.

Üçlü İtilaf Devletleri Fransa, Rusya ve İngiltere, 1916 Eylülünde bu anlaşmalardan İtalyanları haberdar ettikleri zaman İtalyanlar, kendilerine daha önce bırakılmış olan toprakların Fransa’nın payına düşenden daha az olduğunu ileri sürerek İzmir veya Mersin’in de verilmesini istediler.

İtalyanların bu isteklerini Ruslar olumsuz karşıladılar. İzmir’e sahip olan bir devletin Çanakkale Boğazı’nı hem karadan hemde denizden kontrol edebileceğini düşünen Ruslar, burasının Türkler’de kalmasının uygun olacağını düşündüler. İngiltere’de İzmir’in İtalyanlara verilmesine yanaşmadı. Bunun sebebi de, belki orasının Yunanlılara vaad edilmiş olması idi. Öte taraftan zaten Fransızlar da Mersin Limanı’nın İtalyanlara bırakılmasını uygun görmemekte idiler.

(76) E.E. ADAMOF, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinden Anadolu’nun Taksim Planı*, Çev. Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1972, s.189.

(77) Tevfik BİYİKLİOĞLU, *Atatürk Anadolu’da 1919-1921*, (Kent Basımevi), 1981, s.98.

Tartışmalar bu şekilde sürüp giderken, Rusya'da ihtilal olmuş ve Rus kuvvetlerinin Alman ve Avusturyalılar üzerindeki baskısı azalmıştı. Bundan dolayı İngiltere ve Fransa, İtalya'ya her zamankinden daha çok muhtaç oldukları için, bu devletle yeni bir antlaşma imzalayıp, ek bazı tavizler vermek zorunda kaldılar⁽⁷⁸⁾.

D — Saint Jean de Maurinne Antlaşması

İtalya Sykes-Picot Antlaşması'nı öğrenince derhal İtilaf Devletleri'ne başvurarak aralarında yaptıkları anlaşmaların kendisine de açıklanmasını istedi. İngiltere'de bir müttefik olarak Almanya ve Avusturya'ya karşı, İtalya'nın üzerine düşeni yapması gerektiğini hatırlattı. Uzun tartışmalardan sonra İtalya, 28 Ağustos 1916'da Almanya'ya karşı savaşa girdi. Bunu yapar yapmaz da yapılan gizli paylaşımların kendisine açıklanmasını istedi. Ayrıca daha önce istediği Antalya ve havalisini yeniden gündeme getirdi.

Bunun üzerine 19 Nisan 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanlarının biraraya gelmesiyle⁽⁷⁹⁾ İtalya'nın istekleri konusunda anlaşmaya varıldı.

3. Sykes-Picot Antlaşması'nın Ortadoğu'ya İlişkin Düzenlemelerine Bir Bakış :

Güney ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinin işgal edilmesinde hareket noktası olan bu antlaşmanın konumuzla ilgisi dolayısıyla bizim için de ayrı bir önem arz etmektedir. Konumuzun daha iyi anlaşılması için bu antlaşmanın etrafıca bilinmesinde fayda vardır. Sözüntü ettiğimiz antlaşma,

(78) Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara, (M.E.B. Yayinevi), 1976, Cilt I., s.160.

(79) Osman OLCA Y, *Sevr Antlaşmasına Doğru Çeşitli Konferans ve Toplantı Tutanakları*, Ankara, 1981, s.LXIII.

İstanbul sözleşmesi ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasında daha önce yapılmış olan planlamaları tescil etmiştir⁽⁸⁰⁾.

Bu antlaşma Rusya'yı da devreye kattığı için, aslında bir İngiliz, Fransız ve Rus antlaşması olmakla beraber, Ortadoğu'yu ilgilendiren hükümleri ağır bastığından, bu yönüyle de, bir İngiliz-Fransız antlaşmasından ibarettir⁽⁸¹⁾.

Karşılıklı yazışma ve görüşmelerde İngiltere, özellikle Rusya'yı Akdeniz'den uzak tutmak ve onunla doğrudan direkt temas kurmamak için özel bir çaba harcamıştır. Bu nedenle kendi bölgesi ile Rusya arasında bir "Fransız Duvarı" çekmeyi uygun bulmuştur. Hatta İngiltere antlaşma öncesinde, Fransa'ya Akdeniz'den İran'a kadar uzanan bir alanı bile vermekten çekinmemiştir.⁽⁸²⁾ Ancak Rusya buna karşı çıkmıştır.

Bu defa da İngiltere, yeni bir strateji ile, Ermenilerin tamamının Rusya'nın başına bazı problemler yaratabileceğini ileri sürerek; bunun için Kafkasya'daki ihtilalci Ermenilerle Klikya'daki Ermenileri ayırıp birbirinden uzak tutmak gerektiğini Rusya'ya empoze etmeye çalışmıştır. Klikya ve Suriye yöresindeki Ermenilerin Fransa'nın kontrolünde bulunmasının daha olumlu olacağı düşüncesi, böylelikle ortaya çıkmıştır. Zira, İngiltere, Sivas Diyarbakır, Urfa, Adana ve Mersin Ermenileri şimdiye kadar komitacılarla pek işbirliği yapmamışlar ve onların baskı ve kışkırtmalarına kapılmamışlar, düşüncesindedir. Bunun için de bu yörelerdeki Ermeniler, Kafkasya ve Erzurum taraflarında kalan Ermenilerle temaslarının kalmamasına memnun olacaklardır.

(80) Rıfıkı Salim BURÇAK, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, İstanbul, (Aydınlık Basımevi), 1946, s.46.

(81) KÜRKÇÜOĞLU, *Arap Bağımsızlık Hareketi*, s.101.

(82) BAYUR, A.g.e., s.72-79.

Ortaçağ'da Haçlı Seferleri sırasında "Küçük Ermenistan" ile onun kuzeyi ve Urfa havalisi bir zamanlar, Fransız hükümdar ve beylerinin elinde bulunmuş olduğundan, bu husus Fransa'ya bir çeşit tarihi hak da verebilir görüşünden hareketle İngiltere hazırladığı tasarımı Rusya'ya sunacaktır. Bu tasarıda, Fransız bölgesi şöyle belirlenmişti: Akka'dan itibaren Anamur'a kadar giden ve Suriye ile Klıkya'dan oluşan topraklar Rusya'ya verilecek yerlerin güneyinde kalan ve yaklaşık olarak, Anteb Urfa ve Urmiye'den geçen yerleri alacaktır⁽⁸³⁾. Rusya siyasal ve stratejik yönden bu taslağı da kabul etmek istememiştir.

Nihayet yapılan görüşmeler sonucunda Rusya, Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi ve tasarlarda lehine bazı değişiklikler yaptırdıktan sonra, İngiliz-Fransız paylaşmasını Güney Anadolu ve Ortadoğu da benimsenmiş ve sonunda yukarıda bahsettiğimiz antlaşma ortaya çıkmıştır⁽⁸⁴⁾.

Şimdi, sözünü ettiğimiz Sykes-Picot Antlaşması'nın Ortadoğu'ya ilişkin düzenlemelerine göz atalım. Özet olarak burada şöyle bir düzenlemeye gidilmiştir:

İngiltere ve Fransa, aşağıda tayin edilen (A) ve (B) nüfuz bölgelerinde, bir Arap liderinin hükümdarlığı altındaki Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonunu tanımağa ve himaye etmeğe hazırıldılar⁽⁸⁵⁾. Rusya da bu durumu kabul ediyor. Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını benimsiyordu⁽⁸⁶⁾.

Fransa'nın nüfuzu altında olacak (A) bölgesi: Şam, Hama, Halep ve Musul'u kapsıyordu.

(83) BAYUR, A.g.e., s.77.

(84) KÜRKÇÜOĞLU, Türk-İngiliz İlişkileri, s.42.

(85) KÜRKÇÜOĞLU, Arap Bağımsızlık Hareketi, s.102.

(86) ARMAOĞLU, Siyasi Tarih, s.439.

İngiltere'nin nüfuzu altında olacak (B) bölgesi Şam'ın güneyinden, Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturunuyordu.

Bundan başka Mavi (Fransız) ve Kırmızı (İngiliz) bölgeleri ihdas ediliyordu. Bu alanlarda Fransa ve İngiltere istedikleri doğrudan veya dolaylı bir yönetimi kurabileceklerdi. Denetim imkan ve yetkileri de buna dahildi. Mavi (Fransız) bölgesinde: İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sidon, Tire. Ayrıca Klikya ve Orta Güneydoğu Anadolu'nun (Urfa, Maraş ve Anteb) önemli bir kısmı yer alıyordu. Kırmızı İngiliz bölgesinde ise, Basra Körfezine kadar Bağdat Vilayeti'nin büyük bir kısmı ile, Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil dilimi bulunuyordu.

Filistin'de "Kahverengi Bölge" diye adlandırılıyor ve burada milletlerarası bir idarenin kurulması öngörülüyordu.

Dikkat edilirse antlaşmanın konumuz açısından önemi ortadadır. Fransızlar için ayrılan "Mavi Bölge" Urfa ve havalisini de içine almaktadır. Fransızlar bu sahada doğrudan veya dolaylı bir yönetim kurabilecek ve istedikleri denetimleri yapabileceklerdi. İtilaf Devletleri bu konuda birbirleriyle karar ve fikir birliğine varmışlardı, ne var ki İngiltere bu antlaşmaya başta uymak istemeyecek ve Fransa'ya vaad edilen bölgenin içinde bulunan Urfa ve çevresini de işgal edecektir. Böylece Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra, işgallere başlayacak olan İngilizler, Urfa, Maraş ve Anteb şehirlerini de işgal edeceklerdir. Ancak Ekim-1919'da Fransızlarla imzalayacakları ve Sykes-Picot Antlaşması'nı esas alan "Suriye İtilafnamesi" ile Urfa ve diğer Güneydoğu illerini Fransızlara bırakacak, Fransızlarda buna karşılık Musul üzerindeki haklarından vazgeçeceklerdir⁽⁸⁷⁾.

(87) ALBAYRAK, 16 Kasım 1919, No: 46, s.1.

V — MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANI- ŞI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İKAZI

Mondros Mütarekesi, getirmiş olduğu ağır şartlarla, Türk Milleti'nin kaderini etkileyen ve işgallere dayanak teşkil eden maddeleriyle de Anadolu'nun istilasına imkân tanıyan bir mütareke olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan Mondros Mütarekesi'nin en ağır maddeleri, ya da sık sık ihlalden şikayet edilen maddeleri, şunlardır:

Madde 1 — Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için, Çanakkale ve Karadeniz istihkamlarının müttefikler tarafından işgali,

Madde 5 — Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek askeri kuvvetten fazlasının derhal terhisi,

Madde 7 — Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olmaları.

Madde 10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali konusu,

Madde 15 — Bütün demiryollarına itilaf denetleme subaylarının tayini. Bunlar arasında halen Osmanlı Hükümeti'nin denetlemesi altında bulunan Maverayı Kafkas Demiryolu kısımları dahildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının idaresi altına verileceği hususu,

Madde 24 — Vilayet-i Sitte'de karışıklık çıkması halinde bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkının itilaf devletlerine tanınması şeklindeki madde hükümleri,

Meydana getirilen mütareke tamamen İngiliz ve müttefiklerinin üstünlüğünü sağlayan bir vesika olmuştur. Bu sonuna kadar İngiltere'nin elinde, Fransa ve İtalya'ya karşı Osmanlı toprakları üzerinde taviz vermekte silah olarak kullanılmıştı.

Aslında mütareke Osmanlılar için diğer müttefik devletlerin yaptıkları antlaşmalara bakarak, daha hafif gibi görünüyorsa da, uygulamada Türk milletinin başına gelecek felaketlerin başlangıcı olmuştur.

Mütarekenin imzalanmasıyla beraber İtilaf kuvvetleri Türkiye'yi işgale başladılar. Önce güneyden harekete geçen İtilaf devletlerinden İngiltere petrol bölgesi olan Musul'u işgal etti. Musul'un işgalinden sonra, sırasıyla stratejik konumu olan İskenderun ve Batum ile diğer sahalar işgal edildi.

İşgalleri gerçekleştiren İtilaf yetkilileri, mütarekenin 7. maddesini öne sürerek ilerliyorlardı. Yoruma açık olan bu madde ile Urfa ve çevresi de işgal edilecektir.

Mustafa Kemal Paşa Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç gün sonra Harbiye Nezareti ile yaptığı yazışmalarda Suriye'deki garnizonların teslimi ve Klikya hudutları hakkında, kabinenin dikkatini çekmeyi gerekli gördü. Mustafa Kemal Paşa özet olarak şöyle diyordu:

...“İcap ederse bildirileceği irade buyurulan Klikya hududunu sormaktan maksadım, bu tarihi ismi ve hududunu resmen kabul eden hükümetimizin, bu mıntıkeyi gösteren İngilizce atlasta Klikya mıntıkasının doğusunda Suriye, Şimal hududunun Maraş şimalinden geçtiğinin nazar-ı dikkate alınıp alınmadığını anlamaktır. Çünkü Adana ismi yerine Klikya ismi tarihini kullanan İngiltere, Suriye hududunu da Klikya Şimal hududunun şarkına uzatmadan ibaret kabul ettiğinden

şüphe yoktur. Bu zan Irak hududunu İngiliz kumandanı tarafından 6. Ordu kumandanına gönderilen haritada Siirt'ten geçtiğinin gösterilmesiyle de teyyüd ediyor. İngilizlerin birkaç günden beri asker çıkarmaktan ve Halep'te milyonlarca erzaklar varken, oradaki kuvvetlerini iase için erzak iddialarından bahsetmeleri ve İskenderun'un Klikya mmtıkasını üzerinde haritadan Suriye ve Klikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki, mütareke şartları suitelakkiyât ve tefehhümâtı izâle edecek tedbirler alınmadıkça, orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtirasların önüne geçmeğe imkân olmayacaktır."

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin amacının İskenderun Limanı'ndan ve Haleb-İskenderun yolundan, sadece Haleb civarındaki ordularını beslemek olmadığını anlamıştı. Onlar doğrudan doğruya İskenderun ve Klikya'nın işgaline hazırlanıyorlardı. Kaldı ki, buralarının da kesin sınırının neresi olduğu açıkça belirtilmiyordu. Osmanlı Hükümet yetkililerinin İtilaf Devletleri karşısında gösterdikleri uysallık, onları mütarekeye aykırı hareket etmeye teşvik ediyordu⁽⁸⁸⁾.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu haklı teşhisi, kısa sürede İtilaf Devletleri'nin işgalleri ile teyid edilecektir. İskenderun ve Klikya işgal edildikten sonra, bu işgaller Klikya'nın doğusuna kayarak sürecektir. Bu arada "Suriye" adını verdikleri ve hudutlarını kendi arzularına göre belirledikleri Güneydoğu Anadolu'yu ve dolayısıyla Urfa ve çevresini de, İtilaf Devletleri işgale başlayacaklardır.

(88) T.İ.H. I., s.59.

Nitekim İngilizlerin teşvik ve desteği ile daha 10 Aralık 1918'de Şerif Hüseyin'e mensup olduklarını iddia eden dört-yüz kişilik bir Arap müfrezesi Cerablus'u⁽⁸⁹⁾ işgal ederek, hastane ve depoları yağmalamış, hatta daha kuzeyde yer alan Nizip'i de işgale kalkışan bu şahıslar, telgraf merkezleriyle telgraf hatlarını da tahrip etmişler ve Türk Jandarmalarının ellerinden silahlarını almışlardır.

Urfa Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olan Cerablus İstanbul ile irtibatı sağlamak ve terhis edilen erlerin trenle taşınmasını gerçekleştirmek için, ordunun elinde bulundurulması gereken bir yerdi. Ayrıca, burası Altıncı Ordu'nun iase merkezi idi. Altınca Ordu Komutanlığı derhal gönderdiği kuvvetlerle bu Arap çapulcularını kısa sürede dağıttı⁽⁹⁰⁾.

Bu hareketle, Urfa sancak hududu ilk defa işgale maruz kalmış bulunuyor ve şehri kötü günlerin beklediği belli oluyordu.

(89) Bugün Suriye dahilinde kalan şehir merkezi, aynı ismi taşımaktadır. Demiryolunun kuzeyinde yer alan nahiye merkezi "Barak", İstasyonu da, "Karkamış" adı ile anılmaktadır.

(90) T.I.H. I., s.96.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

İNGİLİZ İŞGALLERİ-İNGİLTERE İLE FRANSA ARA-SINDA REKABET VE URFA'NIN FRANSIZLARA DEV-REDİLMESİ FRANSIZ İŞGALLERİNİN BAŞLAMASI

I — İNGİLİZ İŞGALLERİ

1. İşgaller Öncesinde Urfa'da Genel Durum :

Haleb vilayetine bağlı bir sancak olan Urfa, 1919'da yapılan bir idari taksimatla bağımsız sancak durumuna getirildi⁽¹⁾.

Milli Mücadele yıllarında şehir, derin bir dere yatağının ayırdığı iki tepe üzerinde kurulmuş olup, tepeler birbirine tarihi bir kemer olan "Hızmalı Köprü" ile bağlanırdı⁽²⁾.

Şehirde, Halil'ül-Rahman Gölü'nden kuzeye doğru, Bediüzzaman Karakolu'na kadar uzanan ve şehre hâkim Telfıtır Tepesi denilen yerde bir Ermeni mahallesi vardı⁽³⁾.

Bu yıllarda şehirde bir Amerikan misyonu ve bu misyona ait bir hastane ile genellikle Ermeni yetimlerinin bulunduğu ve müdireliğini Mrs. Holmes adında bir Amerikalı bayanın yaptığı, Amerikan Ermeni Yetimhanesi bulunmaktaydı⁽⁴⁾.

Şehirde, ekonomik ve ticari faaliyetlerin büyük bölümü azınlıkta olan gayri-müslimlerin elinde bulunuyordu. Zira zenaatkarların pek azı müstesna, diğerleri Ermeni veya Sür-

(1) KARAL, A.g.e., s.337

(2) Paul du VEOU, La Passion de la Cilicie, Paris, (Librairie Orientaliste), 1937, s.243.

(3) Cihat KÜRKÇÜOĞLU, "Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Düşmanın Kullandığı Binalar ve Mevkiler", 11 Nisan, (Broşür), Urfa, 1983, s.44.

(4) C.KÜRKÇÜOĞLU, A.g.e., s.46.

yani idi. Müslüman çoğu genellikle ziraatle uğraşır ve elde ettikleriyle kendi ihtiyaçlarını karşılarıydı. Ekonomik faaliyetinde Türklerin faal rol almamasının bir sebebi de, genç nüfusun büyük çoğunluğunun askerde olmasındandı.

1916'da Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinden Rus İşgali ve Ermeni zulmünden kaçan birçok insan Urfa'ya göç etmek zorunda kaldı. Ziraatin yapılamaması ve 1917'de Urfa'da meydana gelen kıtlık, birçok salgın hastalık ve ölümlere yol açtı⁽⁵⁾. Urfa ve havalisinde bir kısmı göçebe olmak üzere birçok aşiret bulunuyordu. Bu aşiretler müayyen zamanlarda yer değiştirmekte, mevsimlere göre yazlık ve kışlıklarda kalmaktaydılar. Sonbaharda ilk yağmurlar başlar başlamaz, bu topluluklar suyun bol olduğu ve dolayısıyla meraların bulunduğu sahalara yönelirler, yazın genellikle şehir yakınlarındaki alanları tercih eden aşiretlerin bu hareketi, ticari hayatı canlandırır⁽⁶⁾.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tanzimatla birlikte şehirlerde yeni bir "eşraf" kesimi gelişmeye başladı. Bu kesimin mahalli idarecileri tesir altına alarak, aşiretler üzerinde kurdukları baskı ise, aşiretler ile "eşraf" ın aralarının açılmasına sebep oldu. Bu durum karşısında aşiretler kendi iç dünyalarına çekilerek, devletten kopuk, hiçbir mükellefiyeti olmayan topluluklar halinde hayvan sürüleriyle birlikte kan davaları, kavgalar ve rekabet içinde yaşıyorlardı⁽⁷⁾.

Bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra bu havalide devlet otoritesi sarsılmış, devlet, aşiretler arasındaki asayişsizliği ve bölgedeki otorite boşluğunu gidermek için za-

(5) Hulusi KILIÇARSLAN, "1918-1920 Yıllarında Umumi Durum", Anzillia Dergisi, Sayı: 4, Urfa, Nisan-1978.

(6) VEOU, A.g.e., s.238.

(7) KODAMAN, A.g.e., s.126.

man zaman tedbirler alınmışsa da bu konuda tam bir başarı sağlayamamıştır⁽⁸⁾.

Bu meselelere ilaveten XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan dış güçlerin kışkırtmaları sonunda, zaman zaman Ermenilerin çıkardıkları olaylar güçlükle önlenebilmiş, ancak bu tür olaylar, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki güveni doğal olarak ortadan kaldırmıştı⁽⁹⁾.

Urfa ve havalisinde yaşayan aşiretlere gelince: Harran Kazası ve çevresinde Kays ve Za'yın aşiretleriyle bunlara bağlı bazı fırkalar yaşamakta ve kimisi de gezgin olarak dolaşmaktaydı.

Suruç Kazası'nda, Berazi aşireti ve buna bağlı fırkalar, Urfa şehir merkezinin güneybatısında Mersavi aşireti, Payamlı Nahiyesi'nde Haltanlı aşireti, Urfa ve Siverek arasında Karakeçili ve Baziki aşiretleri, Hilvan ve havalisinde Döğerli ve Badıllı (Beğdilli) aşiretleri yaşıyordu. Siverek ve Viranşehir çevresinde Milli aşireti ki, bu aşiretin önemli bir kısmı da Diyarbakır havalisinde idi, Karacadağ'da Türkân aşireti, Siverek ve çevresinde ayrıca, Karahan, Kalender, Disman ve Karavar aşiretleri bulunuyordu⁽¹⁰⁾. Ayrıca Arap Âneze aşiretinin kalabalık kolları da bölgede göçer bir halde dolaşmaktaydı.

Yörenin bu karmaşık sosyal yapısından kaynaklanan sorunların yamsıra, yabancı devletler de ajanlarıyla bölgede açtıkları dini-siyasi teşekküller ve yaptıkları siyasi propagandalar yoluyla bir yandan Hristiyan azınlıkları tahrik ederken, di-

(8) KODAMAN, A.g.e., s.76.

(9) H. Erdoğan CENGİZ, Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İlulâliyesi, Ankara, (Başbakanlık Basımevi), 1983, s.338-353.

(10) Urfa Salnâmesi, "Urfa hakkında tabii, coğrafi, içtimâî, iktisadî, tarihî, mülkî, mâlûmat-ı cemî' salnâme", İstanbul, (İlhamî-Fevzi Matbaası), 1927, s.95.

ğ er yandan da özellikle işgaller sırasında mahalli idareye müdahale ederek, merkezi idarenin kuvvetlenmesini engelliyorlardı⁽¹¹⁾. Yörenin özellikle güney kesimlerinde Arap milliyetçiliğinin kışkırtılmasıyla yetinilmiyor, buradaki aşiretleri isyana teşvik ediyorlardı. İngilizler, bir yandan bu tahriklerini sürdürüyor ve bir yandan da bölgeye sızdırdıkları ajanlar vasıtasıyla bölgenin tabii zenginliklerini tespit ediyorlardı⁽¹²⁾.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bölgede bilhassa Arap unsuru kullanmak suretiyle bir karışıklık yaratmaya çalışılmış, ancak 13. Kolordu'nun dikkatli takibi ile bu faaliyetler kısmen önlenmiştir⁽¹³⁾.

Yukarıda isimlerini saydığımız aşiretlere ilaveten Urfa'da yaşayan Hristiyan unsurlardan da söz etmek gerekirse, 1914 yılında durum şöyleydi: Urfa Sancağı'nda 149.384 Müslüman nüfusuna karşılık, 18.370 Ermeni ve 1400 kadar Süryani bulunuyordu⁽¹⁴⁾. Ermeni nüfusunu düşünürken göç olayını ve bu yolla Urfa'ya gelen Ermenileri gözönüne almak lazımdır. Urfa dışından gelen Ermeniler, burada çeşitli eylem ve isyan faaliyetlerine girişmiş bunun sonunda 1915 yılında Urfa'da bir isyan olayı vukubulmuş⁽¹⁵⁾ ve bu olayda isyancılar birçok insanı güvenlik görevlisini, sivil vatandaşı öldürmüşlerdi. İsyanı bastıran Türk güvenlik kuvvetleri daha sonra isyancıları alandan daha güneye göç ettirmişlerdi⁽¹⁶⁾.

(11) KODAMAN, A.g.e., s.126.

(12) VEOU, A.g.e., s.238.

(13) ATASE, K1.37, 38, 43, D.130-175.

(14) Seçil AKGÜN, *General Harbord, un Anadolu Gezisi ve Raporu*, (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında), Ankara, 1979, s.25. (Bu rakamlara ihtiyatla bakmak gerekir.)

(15) *Documant Ottoman Empire-Armanian*, Volume I, Document No: 108, 109, 118, Volume II, Document No: 33, 38, 39.

(16) Zorlanan isyancılar ve elebaşılar kaçmak mecburiyetinde kalmışlardır. İsmail Özçelik, 1915'te Urfa'da Ermeni Olayları ve İsyanı, *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 21 Ağustos 1986, Ankara 1986.

İşgal öncesinde Urfa şehir merkezinde savaşılabilecek insan sayısı oldukça azdı. Çünkü uzun savaş yıllarında Urfalı gençler de çeşitli cephelerde savaşlara iştirak etmişlerdi. Nitekim Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale Cephesi'nde Urfalılardan oluşan bir tabur vardır. Bu taburdan olupda savaştan sağ dönen Urfalı gaziler, Çanakkale, Kafkas cephelelerinde şehit düşenler ve Mustafa Kemal Paşa'nın hatırasına, Mutasarruf Nusret Bey'in yardımıyla, hükümet konağının önüne bir Anıt-çeşme dikmişlerdir⁽¹⁷⁾.

2. Urfa Sancağı'nın Güney Hudutları ve Demiryolu İstasyonlarının İşgali :

11 Ekim 1918'de Haleb'in işgal edilmesi, ekonomik yönden ona bağlı ve yakın olan Urfa ve çevresinin de yakında işgal edileceği söylentilerini beraberinde getirmişti. Bu söylentiler Urfalıları korku ve endişeye sevketmiş, şehirde öfke heyecan ve telaş had safhaya varmıştı⁽¹⁸⁾.

Urfa'nın güney kesiminde bulunan demiryolu hattı ve istasyonları, ulaşım ve haberleşme açısından büyük bir öneme sahipti. Haleb-Bağdat demiryolu hattının önemli bir bölümü Urfa Sancağı topraklarından geçmekteydi. Cerablus nahiyesinde trenler, Urfa Sancak hududuna girer, buradan Gültepe, Siftek, Arappınar, Harabnas, Tel-abyad istasyonlarını katederek bugün olduğu gibi Mardin sancağına bağlı bir kaza olan Rasul'ayn'e varırlardı⁽¹⁹⁾.

(17) Afet İNAN, "Urfa'da 1917'de Yapılmış M. Kemal Paşa Anıt-Çeşmesi ve Ellinci Yılda Kemal Atatürk Anıtı" *Belleten'den ayrınbasım*, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1973. (Afet İnan bu Anıtı Mustafa Kemal Paşa adına dikilen ilk anıt olarak zikreder.)

(18) Bedri ALPAY, 11 Nisan'a Tekaddüm Eden Günler, 11 Nisan Urfa'mın Kurtuluşu, Urfa, (Urfa Halkevi Yay.), 1936, s.1.

(19) Bu tren istasyonlarının adı bugün şu şekildedir. Cerablûs, (Karkamış)-Siftek, (Mutluca)-Arappınar, (Mürşitpınar), Harabnas, (Bekçiler)-Tel-abyaz, (Akçakale).

A — Cerablus'un İşgali

Musul Vilayeti'nin Türk Kuvvetlerince boşaltılması ve İngilizlerce işgali tamamlandıktan sonra, şimdi İngilizlerin Maraş ve Urfa sancakları ile Diyarbekir vilayetini hatta, "Vilâyet-ı sitte" dedikleri altı doğu vilayetinede el atmaya çalışacakları ihtimalini gündeme getiriyordu.

7. Ordu Adana Vilayeti'ni boşaltırken Cerablus'taki müfrezesini de geri almıştı. Bundan faydalanmak isteyen Araplar, Nizip ve Cerablus Nahiyelerinin Arap Hükümeti'ne ait olduklarını iddia ve bahane ederek buraların da boşaltılması için Nahiye Müdürü ile Askerlik Şubesi Başkanım tehdide başladılar.

10 Aralık 1918'de Şerif Hüseyin'e mensup olduklarını iddia eden, dört yüz kişilik bir Arap kuvveti, Çobanbey, Akçakoyunlu ile Cerablus'u işgal ederek, bu arada Nizip'in işgaline de yeltenmiş ve telgraf merkezleri ile, telgraf hatlarını da tahrip ederek, jandarmaların silahlarını almışlardı.

İstanbul'la ulaşımı sağlamak ve terhis edilen askerlerin demiryolu ile taşınması bakımından Cerablus'un ordu elinde bulunması gerekiyordu. Bundan başka Cerablus aynı zamanda 6. Ordu'nun iase merkezi idi. Demiryolunun işletilmesi için gerekli odunda bu istasyonda toplanmıştı.

6. Ordu evvela Cerablus'a bir piyade bölüğü ile iki makinalı tüfek gönderdi. Arkasından 20 Aralık 1918'de bu kuvveti bir topla takviyeli tabura çıkardı. Bu tabur Arap çapulcularını buradan kovarak Cerablus'u geri aldı. Arap çapulcularının İngiliz kuvvetlerinin öncüleri olduğu muhakkaktı. Gönderilen tabura, Arap tecavüzlerini kuvvetle menetmek fakat İngilizler'e karşı silah kullanmamak yolunda talimat ve-

rilmişti. Arap çapulcularının hemen arkasından İngiliz Generali Mac. Donald, yanında yüz süvari ile Halep'ten Anteb'e gelmiş ve bu şehri hiçbir sebep yokken, mütarekeye aykırı olarak işgal etmişti (1 Ocak 1919).

İngilizler Anteb'de hükümet haberleşmelerini de kontrol altına aldılar. Mütareke hükümlerine aykırı olan bu işgal, 6. ordu Komutanlığı tarafından, İngilizler nezdinde şiddetle protesto edilmişti.

İngilizler'in Anteb'i işgali üzerine evvelce Cerablus'a bir tabur, bir makinalıtüfek bölüğü ve bir top göndermiş olan 6. Ordu Viranşehir'deki 1. Süvari Alayı'nı bir tedbir olarak Suruç'a yolladı. Bu Alayın bir bölüğü Urfa güneyindeki Telabyaz istasyonunda bulunuyordu.

Doğuda Musul Vilayetinin işgali tamamlandıktan sonra Batıda Anteb'in de işgali ile geniş maksatlar güden yeni bir İngiliz işgal hareketi başlamıştı. Bu duruma göre Anteb'ten sonra Urfa ve bütün Güneydoğu Anadolu'nun da işgal olunacağı anlaşılyordu. Bu işgali hazırlamak üzere, 30 Ocak 1919'da İngilizler, Cerablus'taki Türk Taburu'nun subaylarını iğfal etmişler ve hile ile Cerablus'u işgal etmişlerdi. Bu işgal esnasında İngilizler, süngü takarak taburu kuşatmışlardı, Tabur aldığı talimata uyarak, Suruç Kasabası'nın güneyindeki Arappınar istasyonuna çekilmiş ve bu haksız İngiliz işgalini protesto etmişti.

İngilizler, Cerablus'un işgalinde askerlerin ağır silahlarını da (on makinalı tüfek ve bir sahra topu) zorla ellerinden almış ve orada kalan Nahiye Müdürü ile Jandarmaları, aç bırakılarak beş gün hapsedildikten sonra, Cerablus'tan çıkarılmıştı.

6. Ordu Komutanı, Cerablus'u işgal eden İngiliz kuvvetlerinin başındaki İngiliz binbaşısına gönderdiği açık bir telgrafta: Yaptıklarının mütareke mukavelesine aykırı olduğunu ve Cerablus'un Halep ve Adana Vilayetleri ile hiçbir münasebeti olmayan bağımsız Urfa Sancağı'na bağlı bulunduğunu anlatmış, Arap eşkiyasına karşı güvenliği korumak amacıyla jandarma vazifesiyle gönderilmiş olan taburdan, anlaşmalara aykırı olarak alman silahların geri verilmesini isteyerek, işgali de protesto etmişse de, bundan olumlu bir sonuç alınamamıştı (20).

Cerablus'un işgal edilmiş olması, Urfa Sancağı'nın işgali için bir başlangıç olmuştu. Bu nahiye merkezinin işgali ile Urfa toprakları, ilk defa İtilaf Devletlerinden birinin işgaline sahne oluyordu. Bundan böyle, bağımsız Urfa Sancağı'nın da işgallere sahne olması kaçınılmazdı.

B — Diğer İstasyonların İşgali

1919 yılının ilk günlerinde, Urfa topraklarına giren İngilizler, Mondros Mütarekesi'ne göre demiryolunu denetim altına almak için doğuya doğru işgal hareketlerini ilerletme arzusundaydılar. Nitekim Cerablus'un işgalinden onbir gün sonra, 14 ocak 1919'da Siftek İstasyonu'nu aşan İngilizler, Suruç Kasabası'nın güneyindeki Arappınar istasyonuna gelmişlerdi. Siftek ve Arappınar istasyonlarını işgal eden İngilizlerin bu tecavüzü, Arappınar'da bulunan taburca protesto edilmiş ve bu tabur daha doğuda bulunan Harabnas istasyonuna çekilmişti.

Bağımsız Urfa Sancağı topraklarını güneyden kuşatan demiryolu hattını elde tutmak isteyen İngilizler, ikmallerini bu yolla kolaylıkla yapabilecekler ve daha kuzeyde bulunan

(20) T.İ.H. I., s.96 v.d.

alanları da , rahatça kontrol ve işgal edeceklerdi. İngilizlerin bu işgalleri ve Cerablus'tan çekilen Türk Taburu'na "Rasül'-ayn'e kadar çekileceksiniz." demelerinden, daha o günden Urfa ve civarının tamamını işgal etmek arzusunda oldukları anlaşılıyordu⁽²¹⁾.

Bu yörede, Suruç'ta 1. Süvari Alayı ile Arappınarı'nda bulunan piyade taburundan başka hiçbir Türk kuvveti yoktu. Fakat hükümetin emri gereğince İngilizlere silahla karşı konulamadığı için, ne kadar kuvvetli bulunsada onların teşebbüsüne, yeter derecede engel olunamayacaktı. Bu durumda İngilizler'e karşı ciddi bir mukavemet yapılmadığı takdirde, Urfa Sancağı'nın ve belki de Diyarbekir Vilayeti'nin elden çıkması mümkündü. Bu durum, serbest bir tutum içine girmiş bulunan İngilizlerin daha birçok keyfi davranışlar içine girerek bazı işgallere girişebileceklerinin belirtisiydi. Nitekim daha önce işgal ettikleri, Cerablus, Siftek, Arappınar istasyonlarına ilave olarak, şubat ve mart aylarında doğu ve kuzey yönünde harekete geçerek işgal hareketini sürdürdüler. Doğuya doğru ilerleyen bir İngiliz işgal kolu Arappınarı'ndan hareketle Harabnas ve Tel-abyad istasyonlarını işgal ederken, (16 Mart 1919)⁽²²⁾, bir başka kol da biraz daha yukarıda ve Kuzeyde bulunan Birecik'i 27 Şubat 1919'da işgal etmiş bulunuyordu⁽²³⁾.

Böylece, Urfa Sancağı bir kısaç içerisine alınarak sarılmış ve heran işgale hazır bir duruma getirilmişti zaten bu işgallerin gerçekleştirilmesinden bir kaç gün sonra, Urfa şehir merkezine yönelecek olan İngilizler, ikmallerini rahatlıkla yapabilecek bir duruma gelmişlerdi.

(21) T.İ.H. I., s.98.

(22) TANSEL A.g.e., s.67.

(23) T.C. Genelkurumay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni Harp Mıntıkları Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardman Tarihleri.

3. Ali İhsan Paşa'nın Yöredeki Çabaları ve İngilizlerin Tutumu :

A — Ali İhsan Paşa'nın Uyarı ve Gayretleri

Mütarekenin ilk gününden beri 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, İngilizler'in, Mütareke, hak ve adalete aykırı isteklerine her zaman karşı çıkmıştı. İngilizler, işgale teşebbüs ettikleri her yerde, karşılarında silahlı olmasa da, Türk Askerini görmüşler ve her defasında protestolarla karşılaşmışlardı.

İngiliz işgalleri yüzünden 6. Ordu'da terhis edilmesi gereken ve sayıları 10.000'i aşan Türk erlerinin sevkedilemeyecek yerlerinde güçlükler içinde beklemeleri de önemli bir sorundu. Şimdilik, Arapınar ile Pozantı arasındaki demiryolunu ellerinde tutan İngilizler, batıya doğru asker nakliyatına mani olmakta idiler. Arasıra sevkedilebilen kafilelere de, Arappınar havalisinde Basravi ismindeki eşkiya ve Adana Vilayeti içinde de Fransız-Ermeni çeteleri tecavüz etmekte idiler.

Harbiye Nezareti, bir taraftan 6. Ordu bölgesinde İngiliz tecavüzlerinin siyasi teşebbüslerle durdurulmasını ve terhis edilen erlerinin demiryolu ile sevki için bir çare bulunmasını, Sadarettten istiyor, diğer taraftan 6. Ordu Komutanlığı'na'da İngilizlere karşı dostça muamelelerde bulunmasını tavsiye ediyordu.

İngilizlerin amacı Fırat'ın doğusunda kalan geniş alanlarda rahat hareket edebilmektir. Bunun sağlanabilmesi için de 6. Ordu ve onun komutanının ortadan kaldırılması gerekiyordu.

İngilizler'in Suriye Komutanı Mareşal Allenby bu maksatla İstanbul'a giderek, Osmanlı Hükümeti üzerine baskı kur-

maya çalıştı. Ali İhsan Paşa Allenby'in İstanbul'a hareketini öğrenince, Harbiye Nezareti'ne çektiği 8 Şubat 1919 günlü şifre telgrafta Fırat'ın doğusunda ve Urfa topraklarında bulunan İngiliz birliklerin geri çekilmesi için teşebbüslerde bulunulmasını istedi⁽²⁴⁾.

Aşağıya aldığımız Ali İhsan Paşa'nın Telgrafı, İngilizlerin faaliyetleri ve Urfa çevresinde alınması lazım gelen tedbirleri belirterek yetkilileri uarması bakımından ve konumuz açısından önem taşımaktadır. Ali İhsan imzasıyla ve acele kaydıyla 6. Ordu'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf özetle şöyleydi.

"1. İngilizler'in Mütareke ve verdikleri türlü söz-
lere aykırı olarak, başlangıçta müstakil Urfa livası dahilinde-
deki Cerablus Nahiyesi'ni ve daha sonra Fırat Nehri doğusuna
geçerek, Arnappınar İstasyonu'nu işgal ettikleri bilinmekte-
dir. Akçakoyunlu, Çobanbeyli, Cerablus ve Arappınar'da biz-
den (on makinalitüfek, bir seri sahra topu, yüzsekiz atım
mermi, onbin makinalitüfek cephanesi, yaklaşık elli ton yi-
yecek onbeş adet çadır, on kazan ve yetmiş karavandan iba-
ret) esliha ve erzakımızın gasbedilmesinden (General
Alleby'nin) haberi vardır. 1750, 1939 numaralı şifrelerle ar-
zetmiş ve bunların bize iadesi için gerekli girişimlerde bulu-
nulmasını istirham etmiştim. Bu konuda Halep'teki İngiliz
generaline yazdığım telgraflar etkili olmadı. Temsilcilerimi-
zin Arappınar'da bu konuda yaptıkları girişimler üzerine, İn-
giliz murahhasları durumu General Allenby tarafından
İstanbul'a yazılmış olduğu ve meselenin İstanbul'da çözümleneceği cevabını verdi. Cerablus ile Arappınar'ın amirlerinden almış olduğu emirle işgal edilmiş olduğunu söyledi. Buna nazaran gerek Cerablus ve Arappınar'ın işgalini ve gerek si-

(24) T.I.H. I., s.99-100.

lah ve eşya ile yiyeceklerin gaspedilmesinin (General Allenby'nin) haberi olmaksızın Halep'teki İngiliz Generali Mack. Donald'ın kendi başına verdiği emirlerle icra edilmiş olması muhtemeldir. Ve bu generalin aşırı Ermeni sevgisi taşıdığı, ayrıca Türk düşmanı bir adam olduğunu da işitiyorum. Binaenaleyh Allenby'in İstanbul'da bulunmasından yararlanı-larak Cerablus ve Arappınar'da mütarakeye aykırı olarak bizden gaspettikleri silah ve yiyeceklerin iadesi için, yeniden gerekli teşebbüslerde bulunulmasını arz ve istirham ederim..."

"2. Geçenlerde Urfa ve Birecik havalisini teftiş etti-ğim sırada, bize taraftar olan aşiret, İngilizlerin Arappmar'-da bulunmalarından çok kuşkulandıkları ve bize aleyhtar olanların da, her fırsattan istifadeye yeltendiklerini anlamış-tım. Bu defa da Tel-abyaz civarında üçyüz kadar Arap yirmi kişilik bir kabilemize taarruz etmişlerdir. İngilizler, Arappı-nar'da yani Fırat Nehri şarkında bulundukça Bağımsız Urfa Sancağı daima tehdit altında bulunuyor demektir. Araplar ve Kürtler daima cüret ve teşvik görüyorlar, gerek İngilizle-rin ve gerek Mahmut Şerif ve avanesinin tesiriyle, Fırat Neh-ri doğusunda geniş bir surette cereyan etmekte ve aleyhimizde bulunan propagandaların her tarafa yayılarak bunun sonu-cunda bir asayişsizlik doğurması mümkündür. Halen Urfa, Suruç, Harapnas mevkiinde yeterli kuvvet bulundurmak ve İngiliz propogandalarına karşı halkı nasihatle uyarmak, sa-dakat ve metanet gösterenleri ödüllendirmek suretiyle bu gi-bi hususların önlenmesine çalışılmakta ise de, yine gizliden gizliye zararlı fikirlerin saçılmakta olduğu hissedilmektedir. Fırat Nehri doğusunda velev küçük olsa da, bir İngiliz kıt'a-sının bulunması Müstakil Urfa livası için asayışı bozacağından, Urfa Sanacağı'nın kurtarılması ve Cerablus'un tahliye ettirilmesine muvaffak olunmazsa bile hiç olmazsa, Arappı-nar'da bulunan İngiliz müfrezesinin Fırat batısına çekilmesi

için ciddi ve etkili teşebbüslerde bulunulmasının şu an ve gelecek bakımından bu muntıkanın selâmeti için pek lüzumlu olduğu arz edilir⁽²⁵⁾.”

Görüldüğü gibi Ali İhsan Paşa, Urfa ve çevresinde başgösteren tehlikenin farkına varmış, bu konuda hükümeti uyar-
mış ve alınması gerekli tedbirleri sıralamıştır. Bu tedbirlerin alınmaması halinde, bağımsız Urfa Sancağı’nın yakın bir gelecekte işgal edileceği ve hoş olmayan durumların ortaya çıkabileceğini vurgulamıştır.

“Vilâyat-ı Sitte” denilen altı şark vilayetine gelebilecek tehlikenin güneyden, yani 6. Ordu bölgesinden geleceğini sezen Ali İhsan Paşa, bu sebeple de bazı tedbirlerin alınmasını gerekli gördü. Öncelikle, 6. Ordunun elinde menzil anbarlarında bulunan fazla cephane ve mühimmatı silahlarla beraber Elaziz, Malatya ve Sivas taraflarına nakledilmelerini gerçekleştirdi ve bölgede asayişsizliğin çıkmaması için ilgili-
leri uyararak, gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı.

“İngilizlerin Mütareke’nin verdiği yetkilerden yararlanmalarının önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve şehrin, Müslüman halkın hukukunu muhafaza için Müdafai Hukuk Cemiyetleri ve Mahalli Milis Teşkilatı kurmalarını Valilere ve Müstakil Mutasarrıflıklarla tavsiye ettim. Bu hususta gereken silah ve cephaneleri, Altıncı Ordu’nun kaynaklarından vereceğimi belirttim” diyen Ali İhsan Paşa’nın yörede milli mukavemet ve Müdafaa-i Hukuk düşüncesinin temelini attığı görülmektedir.

Bu konuda, Urfa Mutasarrıfı’nın tutumuna değinen Ali İhsan Paşa,” Bu husustaki tavsiye ve tebliğlerimizi ilk defa kavramak, anlayış ve iyi niyet göstermek, tatbik sahasına geç-

(25) T.İ.H. I., “Ekler” kısmı.

mek hususunda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey dirayet göstermişti” diyerek, Urfa Mutasarrıfı’nın durumuna dikkat çekmiştir.

Gelişen olaylar üzerine 10 Ocakta Urfa’ya bizzat gittiğini anlatan 6. Ordu Komutanı, burada Mutasarrıf ve ilgili-lerle görüşmeler yaptığını, şehrin ileri gelenleriyle görüşüp ilk Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı’nın temelini attığını belirtmektedir⁽²⁶⁾.

Bu yörede İngiliz ajanlarının faaliyetlerini de izleyen 6. Ordu Komutanı Yarbay Kiling isminde bir İngiliz subayının, bir gece, karanlıkta otomobili ile ileri karakol postalarının arasından habersizce geçerek, Urfa civarındaki köylerde Ermeni kadın ve çocukları aramağa başlaması ve bu subayın yetkililere haber vermeden ileri hatları geçerek kışkırtıcılık yapması üzerine Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa tarafından gözetim altına alınmış ve iki günlük bir tutuklamadan sonra serbest bırakılmıştır.

Bütün bu faaliyetleri ve yörede halkı yönlendirmesi sebebi ile İngilizlerin dikkatini çeken Ali İhsan Paşa, Urfa yöresinde bir Ermeni meselesini hortlatmamak için de çabalar harcamıştır.

B - Demiryolu Hattı ve Havalisinde İngiliz Faaliyetleri

Cerablus Arappınar ve Tel-abyad İstasyonlarının işgalı ve her işgal edilen yerden Türk Kuvvetlerinin sessizce çekilmeleri, yöre halkını ve idarecileri hem üzüntüye sevk ediyor hem de halk arasında büyük bir tedirginliğin doğmasına yol açıyordu.

Rasûl’ayn kaymakamı Cemal Bey Mardin mutasarrıflığı ve Diyarbekir Valiliğine gönderdiği bir şifrede, “Şu halde her İngiliz memurunun geldiği yerlerden askerlerimizin

(26) Ali İhsan SABİS, *Harb Hatıralarım*, İstanbul, (İnkılâp Kitapevi), 1943, s.9 v.d.

savunma yapmadan çekilmeleriyle neticelenen bu durum karşısında... kuvve-i maneviyenin kırılmasına yol açacağına şüphe yoktur...” diyerek ve bu durumun halk ve idarecilerin maneviyatı üzerinde olumsuz bir rol oynayacağını belirtmektedir⁽²⁷⁾.

İngilizler işgal ettikleri yerlerin yöneticilerini de değiştiriyorlardı. Örneğin, Cerablus Nahiyesi'nin işgal edilmesinden sonra, buradaki nahiye müdürü gözaltına alınarak görevinden uzaklaştırılmış ve yerine Arap, asıllı biri nahiye müdürlüğü görevine atanmıştı⁽²⁸⁾.

Böylece idari işlere de el atan işgal güçleri yörede kendilerine taraftar gördükleri unsurları iş başına geçirmeyi uygun görmekteydiler. Arappmar'ın işgalinden sonra, buraya 16 kilometre mesafede bulunan Suruç Kazası'na da müdahale edildi ve burada da, idarecilerin icraatlarına müdahale edildi⁽²⁹⁾.

Bu durum karşısında müdahale yetkisine sahip olmayan 6. Ordu da Rasûl'ayn batısındaki istasyonlarda bulunan askeri müessese ve konaklarını lağvetmiş ve buradaki erzak vs.yi Mardin ve Diyarbakır'a nakletmişti. Bu durum kısa bir süre sonra demiryolu hattının tamamının Mondros Mütarekesi'ne göre işgal edilmesinin beklendiğindendi. Zaten General Mack. Donald Haleb'den 6. Ordu Komutanlığına gönderdiği bir cevapta: “Demiryolları İtilaf idaresindedir.” demişti⁽³⁰⁾.

İngilizlerden cesaret alan Arapların da havalide bazı menfi olaylar yarattıkları Cerablus ve Nizip'i işgale yeltenip burada yaptıkları çapulculuk ve yağma hareketinin bir ben-

(27) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.3.

(28) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.23-24.

(29) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.24.

(30) T.İ.H. I., s.98.

zerini de, Hosiçe Nahiyesi'nde denediler. Rasul'ayn'a bağı bir Nahiye merkezi olan Hosiçe, daha evvel İngilizler tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Sincar'la Abdülaziz Dağları arasında bulunan nahiye Deyri-Zor'dan Şerif Hüseyin'e mensup olduklarını söyleyen bir grup atlı buraya gelerek bir karakol tesis etmeye kalkışmışlardır⁽³¹⁾. İngilizler Arapların buna benzer hareketlerine göz yumuyorlardı. Çünkü bu tür teşebbüsler, halk ve aşiretler üzerinde olumsuz bir ortamın doğmasına ve çatışmalara yol açıyordu.

6. Ordu komutanı bu hadiseye karşı jandarmanın tedbir alabileceğini bildirerek kaymakam Cemal Bey'e gerekli talimatı verince gereği yapılıyor ve bu çapulcular⁽³²⁾ da kısa bir sürede buradan uzaklaşmak zorunda bırakılarak, bir daha o havalide görülüyorlar⁽³³⁾. Böylece Hosiçe Nahiyesi şimdilik Arap işgalcilerinden kurtulmuş oluyordu.

Bu ve benzer faaliyetler asayişsizliği arttırdığından tedbir almak güçleşiyordu. Bu bakımdan yörede güvenliğin sağlanabilmesi ve sükunetin gerçek anlamda temini sağlanması için jandarma sayısının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Zira mevcut jandarma güçleriyle, güvenliğin temini mümkün görülüyordu⁽³⁴⁾.

4. Arappınar Görüşmeleri, Allenby İstekleri ve 6. Ordu'nun Lağvı:

A — Arappınar Görüşmeleri

Mütareke imza edilip ordulara terhis emri verildiğinden beri, iki ay geçtiği halde, Orta ve Batı Anadolu ile İstanbul ve civarı halkından olan terhise müstehak erler bir türlü mem-

(31) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.1.

(32) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.2.

(33) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.3.

(34) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.23.

leketlerine gönderilemiyordu. 6. Ordu'nun ve Harbiye Nezareti'nin, Hariciye Nezaretine devamlı müracaatları üzerine, Mütareke komisyonundaki İngiliz temsilcisi nezdinde yapılan girişimler sonucunda, bu iş için İngiliz komutanlarıyla temasa geçilmesi, Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne bildirildi.

Bu sırada Halep'teki İngiliz komutanından, 6. Ordu Komutanı'na, terhis erlerinin nakil işlerini görüşüp konuşmak üzere, Arappınar'a bir temsilci göndermesine dair yapılan çağrı üzerine⁽³⁵⁾. 30 Ocak 1919'da yapılan Arappınar görüşmesine 5. Tümen Komutanı Kenan ve ordu Kurmay Başkanı Halit görevlendirildiler. Bu görüşmeler sonunda İngilizler, Halep'ten gönderecekleri -Haftada iki trenle- terhis erlerini Arappınar'dan Adana yönüne taşımayı kabul etmişlerdi. Her trenle 450 er taşınacak ve 6. Ordu için gerekli ordunu Arappınar'da hazırlayacaktı. Böylece istasyonlarda perişan bir halde bekleyen terhis erlerinin problemi de haledilmişti⁽³⁶⁾.

Arappınar'daki görüşmeler sırasında İngilizlerin Türk temsilcilerine "Ali İhsan Paşa İstanbul'a gidecekse kendisine tren tertip eder ve kolaylık gösteririz" demelerinden, ordu Komutanı'nın görevinden uzaklaştırılmasını istedikleri ve bu işle uğraştıkları anlaşılıyordu⁽³⁷⁾. Mütarekenin ilk günlerinden beri, Ali İhsan Paşa, İngilizlerin keyfi ve adil olmayan davranışlarına hep karşı çıkmış, İngilizler işgale teşebbüs ettikleri her yerde, karşılarında silahlı olmasa da Türk askerini görmüşler ve her defasında işgalleri protestolarla karşılanmıştı.

Bu ısrar ve disiplinli mukavemet sonucunda ordu kuvvetleri -Zayıf da olsalar- el altında, toplu bulundurulmuş ve

(35) T.İ.H. I., s.99.

(36) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.6.

(37) T.İ.H. I., s.100.

ordunun dağıtılmasına yol açabilecek teşebbüsler, mümkün olduğu kadar önlenmişti.

Mütarekenin ilk aylarında, Diyarbakır Vilayeti ve “Vilayat-ı Sitte” nin işgal edilmemesinde 6. Ordu’nun ve komutanın etkilerini görmemek mümkün değildir. Ordu Komutanı’nın İngilizlerle temas ve münasebetlerinde, bazan hırçın ve sert davrandığı da bir gerçektir⁽³⁸⁾.

B — General Allenby’in İstekleri

İngilizler için 6. Ordu bölgesinde daha rahat hareket edebilmenin çaresi 6. Ordu’yu ve onunla birlikte bu ordu komutanını ortadan kaldırmaktı. İngiltere’nin Suriye Komutanı Mareşal Allenby bu amaçla İstanbul’a giderek, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskı yapmaya başladı. Şubatın sekizinci günü İstanbul’a varan Allenby, İngilizler tarafından büyük bir zafer nümayişiyle karşılanmıştır. Allenby hükümet üzerinde uyguladığı çeşitli baskılar sonucunda, aşağıdaki isteklerini Osmanlı devletine kabul ettirmeyi başarmıştır⁽³⁹⁾.

1. Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’nın görevine son verilecektir.
2. Altıncı Ordu, bütün silahlarını teslim edecektir.
3. Emir verildiğinde ahalinin elinde bulunan silahlar toplanacaktır.
4. Benim mıntıkam dahilinde, ihtiyacım olmayan Türk Jandarması, silahlarını teslim edecek ve emrime göre terhis olunacaktır. İdarem altındaki mıntıkalar dahilinde bulunan Türk Jandarması terhis olununcaya kadar emrime tabi tutulacaktır.

(38) T.İ.H. I., s.100.

(39) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-2.

T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.3. ve TANSEL, A.g.e., s.66.

5. Durumun müsaadesine göre, Ermeniler kendi memleketlerine geri gönderilerek bunların imkanları temin arazi ve emlakları hemen kendilerine iade olunacaktır. Ermenilerin kendi memleketlerine gönderilmeleri hususunda yardımı ve mallarına verilmiş olan zarar ve ziyarı tahmin etmek üzere icabeden yerleri ziyaret edecek bütün subaylara kolaylık gösterilecektir.

6. Genel asayışı ihlal edecek kişiler tevkif edilecektir.

7. Konya'nın doğusunda bulunan bütün sumendifer hattı tarafımdan kontrol edilecektir.

8. İdarem altındaki mıntıkanın genel telgraf ve telefon hatları tarafından kontrol edilecektir.

9. İstedğim mevkileri işgal etmek selahiyetine haiz olduğumu bildiririm⁽⁴⁰⁾.

Allenby Mondros Mütarekesi'ne ilaveten bu isteklerini Osmanlı Hükümeti'ne zorla kabul ettirmiş, böylece kendi sahasında rahatça icraat yapacak, daha geniş alanları da işgal edebilecek yetkileri elde etmişti. Allenby'nin bir hedefi de Ermenilere sahip çıkarak onların koruyuculuğunu üstlenmek ve bu iddia ile kendisine ve ülkesine politik çıkar sağlamak peşindeydi.

C — General Allenby İsteklerinin Sonuçları ve 6. Ordu'nun Lağvı.

Allenby, İstanbul ziyareti esnasında gûya Türk Hariciye Nazırı'na ziyaret şeklinde yaptığı bir görüşmede, Nazır Reşit Paşa'ya bir ihtarname tebliğ etmiş ve bir gün sonra da (9 Şubat 1919) 6. Ordu bu baskıyla lağvedilerek, 13. Kolordu'ya dönüştürülmüştür. Bu Konuda 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya gerekli bilgi verilerek, İstanbul'a çağrılmıştır⁽⁴¹⁾.

(40) ATASE, Kl.47. D.1336/13-6. F.47-2.

(41) SABİS, A.g.e., s.12.

Ali İhsan Paşa, Musul'dan Nusaybin'e çekilmiş olan 6. Ordu'ya "yerine bırakacak yetenekli bir vekil olmasından" 13. Kolordu'ya dönüştürülmekte gecikince General Allenby, İstanbul üzerinde ve baskılarını İngiliz temsilcileri aracılığıyla politikasını arttırmıştır. Bunun neticesinde 15 Şubat 1919'da Erkân-ı Harbiye'den gelen bir telgraf, 6. Ordu'ya son vermiş ve 13. Kolordu Komutanlığı'na Ahmet Cevdet Bey'in atandığı belirtilmiş ve bir gün sonra da , Allenby İstekleri 13. Kolordu'ya bir şifre ile bildirilmiştir.

6. Ordu Komutanı, Ali İhsan Paşa'nın görevi böylece sona erdiğinden özel bir trenle İstanbul'a götürülen Ali İhsan Paşa, Haydarpaşa'ya vardığında İngilizlerce tutuklanarak, Malta Adası'na gönderilmiştir⁽⁴²⁾.

İsteklerini Harbiye Nezareti'ne kabul ettiren Allenby, böylece, bölgede daha rahat hareket edebilecek ve icraatını uygulayacaktı. Aslında onun bu istekleri, Mütareke'nin dışında ve diğer İtilaf temsilcileriyle tartışılmamış isteklerdi, bu bakımdan Mondros Mütarekesine uymayan taleplerdi. Bununla beraber İngiliz Generali gücünün yettiği nisbette, her vasıtaya başvurarak, bu notadaki amaçlarını uygulamaya çalışmıştır.

6. Ordu'nun lağvedilip silahlarının İngilizlere teslimi demek, Diyarbakır ve Elaziz vilayetlerinin hatta altı doğu vilayetinin kaybı demektir⁽⁴³⁾. Bu bakımdan Harbiye Nezâreti, Allenby isteklerinin önemli bir kısmını, mütarekeye aykırı görmete, bilhassa 6. Ordu'yu teşkil eden ve Diyarbakır ve Bitlis Vilayetleri ile Urfa Sancağı'nda iç asayişini korumakla görevli olan 2. ve 5. Tümen'lerin dağıtılmasını kabul etmemekte idi. Ancak, Osmanlı Hükümeti Harbiye Nezâreti gibi düşünmemiştir.

(42) SABİS, A.g.e., s.20 v.d.

(43) T.İ.H. I., s.103 ve TANSEL, A.g.e., C.I, s.66.

11 Mart 1919 günü, Haleb'den gelen İngiliz Generali Davies, Mardin'den gelen 5. Tümen Komutanı Kenan Bey ile Rasûl'ayn'de yaptığı görüşmede, Kenan Bey'e Allenby isteklerini ikinci bir mütareke olarak tebliğ etti ve Rasûl'ayn'a kadar demiryolunu, ardında da Urfa ve Mardin şehir merkezlerini işgal edeceğini söylemekten çekinmemiştir.⁽⁴⁴⁾

Bundan başka İngiliz Generali, terhis edilecek erlerin silah, makinahtüfek ve toplarıyla birlikte sevk edilerek ve silahların Arappınar'da kendilerine teslim edilmesini de istemiştir.

Kenan Bey, silahların depolara konduğunu ve miktarları hakkında İstanbul'a bilgi verildiğini, Urfa ve Mardin'in işgali için de hiçbir sebep bulunmadığını ve emirsiz çekilemeyeceğini, generale anlatmaya çalışmışsa da İngiliz Tugay Komutanı, "Ben emir aldım, işgal edeceğim." Karşılığını vermiştir.

Mütareke'nin ilk günlerinde, İngiltere'nin Irak Komutanı Marshall, "Irak'a dahildir," diyerek, Sürt, Diyarbakır, Ergani, Siverek, Urfa ve Birecik civarlarını işgal etmek istemiş, fakat bunda başarılı olamamıştı, ancak General Marshall'ın o vakit yapamadığını şimdi Allenby'in yapmak istediği anlaşılmıştı⁽⁴⁵⁾.

Nitekim, General Allenby, kısa bir süre sonra ortada hiçbir sebep yokken, Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i, (27 Şubat 1919) Harapnas ve Tel-Abyaz İstasyonları'nı (16 Mart 1919) işgal ettirmiş ve bu durum karşısında, Habriye Nezâreti, Sadarete takdim ettiği 18 ve 27 Mart 1919 tarihli raporlarında, "13. Kolordu Bölgesinde, İngilizlerin şimale doğru hareketleri bir plana göre devam ediyor." denildikten son-

(44) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.3.

(45) T.İ.H. I., s.104.

ra, bu tecavüzler karşısında, komutanlarımızın hareket tarzlarını tayin edecek talimat verebilmek üzere, kararın bildirmesini istemiştir⁽⁴⁶⁾. Osmanlı Hükümetini'nin Harbiye Nezareti'nin bu yoldaki ısrarlı isteklerine, hiçbir cevap vermemiş olduğunu kaydetmek yerinde olur.

Urfa ve çevresinde meydana gelen hadiseler, İngilizlerin burayı da işgal niyetinde olduklarını açıkça göstermekteydi. Nitekim Birecik'in işgalinden sonra 13. Kolordu Komutanlığı çevrede bulunan birlikleri uyararak, herhangi bir işgal girişimine karşı, uyanık bulunulmasını istemiştir⁽⁴⁷⁾.

Yaptıkları baskı ve tehditlerden İngilizlerin kısa bir süre sonra başta Urfa olmak üzere, Güneydoğu Anadolu şehirlerini işgal etmek niyetinde oldukları görülmüyordu. Böylelikle bu havalinin işgali için yapılan çalışmaların son safhasına gelmiş, bunun için gerekli zemin hazırlanmış 6. Ordu ve onun komutanı ortadan kaldırılmış, bu ordunun yerine oluşturulan ve Diyarbakır'a çekilen 13. Kolordu ise, General Allenby'in isteklerine karşı her hangi bir güçlük çıkaramamış, İngilizler'in genişlemesi karşısında fiili hiçbir mukavemette bulunmadan protesto ile yetinerek, birliklerini kuzeye doğru çekmekle yetinmiştir⁽⁴⁸⁾.

D — Mahalli İdareciler ve İşgallere Karşı Alınması Düşünülen Tedbirler

Diyarbakır Valiliği'nden Rasül'ayn Kaymakamlığı'na gönderilen bir şifrede, jandarma birliklerinin arttırılması için gerekli teşebbüsün yapıldığı ancak, bunun uzun zaman alacağı, gerekli teçhizat ve paranın bulunamadığı ve maaşların zaten tatmin edici olmadığı hatırlatılarak, mütareke'nin ilgi-

(46) T.İ.H. I., s.105.

(47) T.İ.H. IV., s.53.

(48) T.İ.H. I., s.106.

li maddesi gereğince bütün demiryolu hattının yakında işgal ve kontrol altına alınacağı, İngilizler'in herhalde yakın bir gelecekte Rasûl'ayn'ı da işgal ederek, Nusaybin ve Mardin'e doğru sokulacakları bildirilmiştir⁽⁴⁹⁾.

Ayrıca, bugün için yörede en mühim işin, asayişin sağlanması ve sükunetin temini olduğu belirtilen şifrede telgraf idarelerindeki şifre muhaberatlarının bir ihtiyat tedbiri olarak, vilayete nakli istenmiş, İngilizlerin gelip bu gibi şifreleri ele geçirmelerinin sakıncalı olacağı hatırlatılarak bunların herhangi bir işgal hadisesi karşısında derhal en yakın merkeze ulaştırılması emredilmiştir⁽⁵⁰⁾.

Rasul'ayn Kaymakamlığı da vilayete gönderdiği bir şifrede, kazanın mukadderatının artık belli olduğunu, İşgallerin bütün demiryolu hattını takip edeceğini ve Mardin dahil, Diyarbakır'a kadar işgalin yaygınlaşacağını, bunun için 13. Kolordu'nun kendi selahiyet ve mesuliyeti ile bir askeri harekât başlatmasının şart olduğunu savunmuş, ayrıca çevre kazalar telgrafhanelerinde bulunan mevcut şifre evrakının da ihtiyaten yakılması gerektiğini hatırlatmıştır⁽⁵¹⁾.

Rasûl'ayn kaymakamlığı önlem olarak depolarda mevcut silahların gezgin aşiret kuvvetlerine dağıtılmasını önermiş ve bu yolla yörede işgallere karşı cevap verilebileceğini belirtmiştir⁽⁵²⁾.

İşgal edilecek sahalarda, İngilizlerin telsiz ve telgraf hattı tesis ettikleri, bilgi toplamaya çalışan işgal kuvvetlerinin çevrede birçok casusu da kullanmakta oldukları ve bu casusların çeşitli kılıklarda halkın ve görevli memurların arasına

(49) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.5.

(50) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.4.

(51) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.4.

(52) T.İ.T.E. Arşivi. 28/3566-3.6.

sokularak bilgi toplamaya çalışmakta oldukları hatta bunların şifre muhaberatını da çözmek için çaba harcadıklarının görülmekte olduğu ve buna karşı tedbir alınması gerektiği ilgililere duyurulmuştur⁽⁵³⁾.

5. Urfa Şehir Merkezi'nin İşgali :

Urfa çevresinde İngiliz işgal ve nabız yoklama hareketleri sürerken, 13 Kolordu Komutanlığı, Birecik'in bir tabur askerle işgal edildiğini, Urfa ve Adıyaman'ın işgal haberlerinin dolaşmakta olduğunu ve buna göre uyanık bulunulmasını, bir emirle birliklerine duyurmuş⁽⁵⁴⁾. Nitekim çok geçmeden 24 Mart 1919'da Urfa'da bulunan 1. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin Urfa'nın İngilizler tarafından işgal edildiğini⁽⁵⁵⁾ 13. Kolordu Komutanlığına bildirmiştir⁽⁵⁶⁾.

İngilizler, 24 Mart 1919 günü öğle vakti Urfa'ya girerek şehri işgal etmiş ve 1. Süvari Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey, İngilizlerin bu işgalini protesto eden bir mektubu subaylarından biriyle işgal kuvvetleri komutanına ulaştıracak. Urfa'nın bağımsız bir sancak olduğunu, İtilaf hükümetleriyle kendi hükümetinin imza ettiği mütarekede bu yörelerin iga-line ait herhangi bir kayıt bulunmadığını ve işgali icap ettirecek bir güvensizlik eserinin olmadığını, bu nedenle mütareke hükümlerine tamamen aykırı olan bu işgali protesto ettiğini ve buraya gelme nedenlerinin bildirilmesini, ayrıca, hürmetlerinin kabulünü rica etmiştir.

(53) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.25.

(54) Ahmet Hülki SARAL-Tosun SARAL, Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağlan (Amanoslar), Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep, ve Urfa'da Yapılan Kuva-i Milliye Savaşları, Ankara, (Türkiye İş Bankası Yay.), 1970, s.211.

(55) Urfa'nın İngilizler tarafından işgal edildiği tarih, hatıratlar ve mahalli yayınlarda 7 Mart 1919 olarak geçiyorsa da, resmi kayıtlarda bu tarih, 24 Mart 1919'dur.

(56) T.İ.H. IV., s.53.

Hüseyin Bey, “Dört yüz kadar tahmin edilen ve 24/25 mart gecesini Sultantepe’de geçiren İngiliz piyadeleri Urfaya doğru ilerlemektedir. Bu piyadelerle birlikte Ermeni askerlerinin olduğu işitilmiştir. Ordugâhta hazır olarak sonucu beklemektedirim, şu anda piyadeler Urfa’ya girdiler” diyerek 13 Kolordu Komutanlığı’na verdiği raporla sözlerini tamamlamıştır.

Bu rapordan kısa bir süre sonra, gönderilen bir başka şifrede Süvari Alayı Komutanı Urfa’ya gelen kuvvetler ve işgal olayını şöyle anlatmıştır:

“Urfa’yı işgal eden kuvvetin gerçek miktarı iki yüz kişilik iki piyade bölüğü, bir zırhlı, altı yük ve üç binek olmak üzere on otomobil ve elli kadar yük arabasından ibarettir.

Bu kuvvetin başında bir yarbay var. Protesto mektubunu götüren subayımız tercümandan bu subayın 51. Tümen Komutanı olduğunu işitmiştir.”

İşgal şu suretle oldu:

İngiliz yarbayı ve iki subayın bindiği bir binek otomobili ile bir zırhlı otomobil, Urfa’ya girerek Mutasarrıf’ın yanına gittiler⁽⁵⁷⁾. Mutasarrıfla bir süre görüşükten sonra Askeri Hastaneyi ve civarındaki binaları dolaşarak, “İsviçreli Yakop”’un evine misafir oldular. Protesto mektubu, İngiliz Yarbayı’na misafir olduğu evin önünde verilmiş, yarbay

(57) Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Yanyalı Karaosmanoğlu Ailesindendir. Urfa’ya gelmeden önce, Bayburt ve Ergani Kaymakanolığında bulunmuştur. Harp yıllarında, Urfa Mutasarrıflığı’na atanmış, 1919’da tevkif edilerek, “Ermeni Tehciri Suçlusu” olarak, Divan-ı Harb’e verilmiş ve daha önce berât etmiş olduğu bu suçtan, sonra idamına karar verilmiş, hüküm, 5 Ağustos 1920’de İstanbul’da infaz edilmiştir. Bu Mahkeme safahatı için: Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi, C.I, Ankara, 1966 adlı esere bakılmalıdır.

İbrahim Halil ÇELİK, Şehit Nusret Bey’in Dramı, 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 1981.

şimdi işi olduğunu söyleyerek, cevabını, biraz sonra vereceğini bildirmiştir⁽⁵⁸⁾.

Son derece rahat hareket eden İngiliz Yarbayı, hükümet binasının çevresini de, askerleriyle sardırması ve bu arada Mutasarrıf Nusret Bey'e çıkışıdır. Mutasarrıf Nusret Bey'in kendilerini karşılamamasını eleştiren Yarbay, "Galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?" diye sormuş, Nusret Bey'de, "Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak bir Türk mutasarrıfına yakışmaz bir misafir olarak gelseydiniz, sizleri Birecik'te karşılardım" şeklinde cevap vermiştir⁽⁵⁹⁾.

İşgal Komutanı, askerlerini yerleştirecek bina istemiş kendine boş bulunan Süvari Kışlası gösterilmiş, ancak burasını beğenmeyen Komutan, Gurebâ Hastanesi'ndeki hastaları dışarı atarak, hastaneyi işgal ettiği gibi, kırk nefer aileden ibaret olan ve gözleri görmeyen Mahmut Nedim Efendi'yi ve ailesini de konağından atarak, burasını işgal etmiştir⁽⁶⁰⁾.

İşgalin gerçekleşmesinden hemen sonra İngilizler şehrin resmi haberleşmelerini kontrol altına aldılar, gizli ve özel şifrelerle haberleşmeyi kaldırdılar⁽⁶¹⁾.

Rasûl'ayn Kaymakamlığı'nca Mardin Valiliğe gönderilen bir şifre'de, "Şimdiye kadar arzolunan ahval ve harekâtı umumiye ye nazaran İngilizlerin yalnız demiryolunu değil tekmi El-Cezire'ye karşı birtakım siyasi emeller besledikleri anlaşılıyor. Bu itibarla El-Cezire'nin karadan hakim noktası olan Mardin'in İngilizlerce işgali gerekli görülecektir." denilmiştir⁽⁶²⁾.

(58) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-2.

(59) Ali Rıza, "Ahfada Yadigâr Urfa Mücâhededesi", Sinop, 1343, s.8.

(60) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-3.

(61) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.7.

(62) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.7.

Harbiye Nezareti’de Sadaret’e takdim ettiği 27 Mart 1919 tarihli bir raporda, işgallerin ulaştığı boyutları ve alınması lazım gelen tedbirler için gerekli talimatın verilmesini talep etmiştir. “13 Kolordu Bölgesinde, İngilizler’in şimale doğru hareketleri muntazam ve kararlaştırılmış bir plâna göre devam ediyor bugün Urfa’ya giren İngilizler’in, yarın Mardin ve Siverek’e, biraz sonra da, Diyarbakır ve daha kuzeye doğru ilerlemeleri, pek ziyade muhtemel görülmektedir.” Diyen Harbiye Nezareti, hükümetin, bu tecavüzler karşısında komutanlarına hareket tarzlarını tayin edecek talimat verebilmek üzere, kararını bildirmesini istedi. Fakat Osmanlı Hükümeti, bu yoldaki ısrarlı isteklere, hiçbir cevap vermemiştir⁽⁶³⁾.

Urfa’da işgal işleminin tamamlanmasından kısa bir süre sonra, Mutasarrıf Nusret Bey⁽⁶⁴⁾, Dahiliye Nezareti’nin emri ile, “Tehcir” le ilgisi olduğu gerekçesiyle İstanbul’a çağrılmış, Nusret Bey, emrin tebliğinden birkaç gün sonra, bir polis ve bir jandarma eşliğinde Urfa’dan ayrılp İstanbul’a hareket ederken şehir halkı kendisini uğurlamaya çıkmış ve kendisinden sonra, Urfa Mutasarrıflığına Ali Bey atanmıştır⁽⁶⁵⁾.

(63) T.İ.H. I., s.105.

(64) Süreyyâ Sami BERKEM, *Unutulmuş Günler*, İstanbul, 1960, s.60. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, “Tehcir” işleminden dolayı Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbinde yargılanmış, düzmece tanıklarla önce onbeş yıl kürek cezasına çarptırılmışsa da, bu kararı veren yargıçlardan biri değiştirilmek suretiyle karar ölüm cezası olarak yazdırılmış ve idam edilmiştir. Bu gün Urfa’da “Şehid Nusret Bey” adının verildiği bir bucak, bir ilkokul ve bir cadde bulunmaktadır.

(65) Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey karıştırılmamalıdır.

A — Birinci Süvari Alayı'nın Urfa'dan Uzaklaştırılması

Urfa'nın işgal edilmesinden bir gün sonra, İngilizler, 1. Süvari Alayı Komutanı Hüseyin Bey ile görüşme talebinde bulunup, Alayını derhal Urfa'dan çekmesini istemişlerdir. Alay Komutanı Hüseyin Bey, Urfa'yı terketmesi için kendisine emir verilmediğini ve emir verilmedikçe de, buradan çekilmeyeceğini söylediye de İngilizler, görüşlerinde ısrar ederek, sabaha kadar Urfa'nın kesinlikle boşaltılmasını, aksi halde, durumun fena sonuçlar doğurabileceğini bildirmişlerdir. Alay Komutanı, durumu bağlı bulunduğu makama bildireceğini ve bu isteklerini yazılı olarak bildirmelerini istemiş, ancak durumu 13. Kolordu Komutanlığına bildirmesine rağmen, Urfa'da daha fazla kalmanın bir olaya sebebiyet vereceğini düşünerek, çekilmeye karar vermiş, 25 Mart 1919 günü Alay ordugahta bir subay komutasında bir süvari takımı bırakarak, bütün mevcuduyla Urfa'nın beş kilometre kuzeyindeki Karaköprü Köyü'ne çekilmiştir.⁽⁶⁶⁾

26 Mart 1919 günü, İngiliz Komutanı emir subayına Alay'ın Karaköprü'de bulunmamasında uygun görmediğini, Urfa'nın içindeki takımla birlikte, Alay'ın kesinlikle Siverek'e çekilmesini istediğini bildirerek. Aksi halde, Alay Komutanı'nı İstanbul'a yazarak, cezalandırılabileceğini, eğer Alay'ın çekilmemesi için 13. Kolordu'dan bir emir verilmişse kendisine gösterilmesini hatırlatmıştır.

Böylece İngiliz İşgal Birlikleri Komutanı, Türk Alay Komutanı'na açıkça gözdağı verme bu durum karşısında, Süvari Alayı komutanı, Urfa'nın işgalinden altı gün sonra, Karacurun'da⁽⁶⁷⁾ bir takım bırakarak, Alayını Siverek'e çekip, durumu Kolordu'ya bildirmiştir⁽⁶⁸⁾.

(66) SARAL, A.g.e., s.21.

(67) Bugünkü Hilvan İlçesi.

(68) T.İ.H. IV., s.55.

Türk kuvvetlerinin yöreden çekilmesiyle İngilizler, Urfa ve çevresinde rahat hareket edebilme imkânına kavuşmuş oluyorlardı.

B — Demiryolu Boyunca İngiliz İleri Harekâtı ve Hosiçe Nahiyesi'nin İşgali

İngilizler Urfa'yı abluka altına alarak, işgale hazırlan-
dıkları sırada, bir taraftan da demiryolu boyunca ilerlemele-
rini sürdürüyorlar ve bu çevrede "Haleb Hadisesi"nden dolayı
sorumlu tuttukları bazı kişileri yakalayıp, idama mahkum edi-
yorlardı. Bu esnada hat boyunca görev yapan Türk askerleri
de geri çekilerek, Rasû'ayn'a gelmiş ve buradan da peyder-
pey Mardin'e çekilmeye hazırlanıyorlardı⁽⁶⁹⁾.

İngilizler, Rasûl'ayn'e yüz kırk kilometre mesafede bu-
lunan Tel-Abyad'a ikiyüz ve Harabnas'a yüzelli asker bıra-
karak, bu istasyonları işgal ve muhabereyi kesmişlerdir. Trenle
zırhlı otomobiller getiren İngilizlerin, Tel-Abyad'ı bir alay
merkezi halinde getirmeye çalışmışlardır⁽⁷⁰⁾.

Şimdi İngilizlerin doğruya doğru hareketleri için uygun
bir ortam hazırlanmıştı. Nitekim, Rasûl'ayn Kaymakamlığı
Diyarbakır Vilayeti'ne yazdığı bir şifre'de onsekiz vagondan
mürekkep bir İngiliz Treni, bu gece yarısından sona Haleb'
den hareketle, buraya gelecek, hattı teslim ve işgal edecek-
tir." denilen şifrede "Kaymakam, bu trenle dört yüz kişilik
bir Hindli birliğin getirileceği ve bunlardan yüz kadarının,
Rasûl'ayn'da bırakılacağı, geri kalanlarının da, hat boyun-
ca Mardin ve Nusaybin'e kadar dağıtılacaklarını bildir-
miştir⁽⁷¹⁾.

(69) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.26.

(70) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.26.

(71) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.8.

İngilizler, Haleb'den gelecek olan birliklerinin güvenliği için, hem aşiretlerin durumunu tahkik, hemde demiryolunun ray ve vidalarını kontrol amacıyla, bir öncü teknik heyetini ileriye doğru göndererek, hattı kontrol etmeyi ihmal etmediler. Bu heyet, hat boyunca kontrollerini yaparak, Mardin ve Nusaybin'e kadar gitmiştir⁽⁷²⁾.

Böylece İngiliz treni de, güvenle yoluna devam etmiş, Rasûl'ayn Kazası'nda bulunan Türk birlikleri de, 31 Mart 1919 günü kazayı terketmiş, Kaza dahilinde birçok aşiret mensubu durumu merakla ve kaygıyla seyrettiler⁽⁷³⁾. Mardin Mutasarrıflığı'nca daha önceden Rasûl'ayn, Mardin ve Nusaybin demiryolu hattının mütarekeye göre işgal edileceği hatırlatılarak, dikkatli hareket edilmesi istenmiş ve İngilizlerin telgraf muhaberat ve gizli şifre haberleşmesini izlediklerinden, haberleşmelerin özel suvarilerle yapılmasını bildiren emir Kaymakamlığa gönderilmiştir⁽⁷⁴⁾.

Nitekim, kısa bir süre sonra, mayıs ayının 7. günü Rasûl'ayn'ın bir nahiyesi olan Hosiçe, makinalı tüfeklerle mücehhez zırhlı otomobiller eşliğindeki İngiliz askerleri tarafından işgal edildi⁽⁷⁵⁾. Burada bulunan Türk memurlarına, Nahiye de İngiliz hakimiyet ve hükümetinin tesis edildiğini ve bundan böyle, buraya hiçbir memurun gönderilmesini, kaymakama bildiren İngilizler, böylelikle Mardin Sancağı'na bağlı topraklara da, ayak basmışlardı⁽⁷⁶⁾.

Resûl'ayn Kazası'nın en önemli nahiyesi olan Hosiçe'nin işgali üzerine, başta Kaymakam olmak üzere, kazanın eş-

(72) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.8.

(73) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.8.

(74) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-

(75) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.11.

(76) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.12.

raf ve aşiret reisleri, İtilaf Devletleri mümessillerine, Saltanat Makamı ve Halifeye v.s. yerlere, durumu protesto eden bir muhtıra gönderdiler. Bu telgrafnamede,⁽⁷⁷⁾ işgalin haksızlığına işaret eden aşiret reisleri ve eşraf, “Elcezire’nin önemli bir kısmını oluşturan bizlerin ve bizimle yaşayan binlerce kavim ve kabilenin Osmanlılığın ve Osmanlı makamı celili hükümdarına taalluk eden tarihi bağları ayrılık kabul etmeyecektir diyerek, ve Osmanlı Devleti’nden kopmak istemediklerini, kesin bir şekilde ve açıkça ifade etmişlerdir⁽⁷⁸⁾.”

Hosîçe’nin işgali, Zor’da ki İngiliz siyasi temsilcisince gerçekleştirilmişti. Bu işgal karşısında gönderilen protesto vilayet ve mutasarrıflıkça uygun görülmüş ve bundan ötürü de ilgililere teşekkür edilmişti. Rasul’ayn eşraf ve aşiret reislerinin islam dinine olan saygıları ve tarihi sevgi ve bağlılıkları gereği Osmanlı Devletin’den bölünmeyi kabul etmeyeceklerine dair çıktıkları protestoları fevkalade yerindedir..” diyen vali, kendilerini bu vatanperverliklerinden dolayı tebrik etmişti⁽⁷⁹⁾.

Yörede bu olaylar cereyan ederken, işgallerin başından beri bu çevrede de fırsatı ganimet bilen bazı Arap çete ve aşiretleri, yağma hareketlerinden geri durmuyorlardı. 18 Mayıs 1919 günü, silahlı bir Arap çetesi, Tüem⁽⁸⁰⁾ İstasyonu’nu basarak, Nizamiyede görevli müfrezenin silahlarını alarak daha sonra olay yerinden uzaklaşmıştır⁽⁸¹⁾.

Rasûl’ayn’e bağlı olan Hosîçe’yi işgal eden İngilizler Mardin topraklarına da girerek, bu sancağı da tehdit etmeye başlamışlardır. Ancak, İngilizlerin daha fazla doğuya ya-

(77) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.13.

(78) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.14.

(79) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.15.

(80) Bugünkü Sayarlı İstasyonu.

(81) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566.

yılmak niyetinde olmadıkları, yöre halkının direncinden kendilerine fazla taraftar bulamamalarından vs. gibi sebeplerden anlaşılmaktaydı. Zira demiryolu hattının geri kalan kısmına İngilizler, fazla önem vermediler. İşgallerini demiryolu boyunca Tel-Abyad'a kadar yayarak genel olarak siyasi nabız yoklaması yapmaya koyuldular.

“İtilaf Devletleri, Mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar, birer uydurma sebeple, İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'a, Adana Vilayeti'ne Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep'e İngilizler girmişler...”⁽⁸²⁾.

Mustafa Kemal Paşa'nın da, yıllar sonra yukarıda belirttiği gibi, İngilizlerin Urfa ve çevresini işgal etmeleri hiçbir haklı nedene dayanmıyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, İngiliz kuvvetleri, Halep dolaylarında bulunuyordu⁽⁸³⁾. Bu sırada Halep'in işgali, İngiliz kuvvetlerinin güveni bakımından, bir gerekçe olarak gösterilmişti, fakat Halep'in ikiyüz kilometre kuzeydoğusunda bulunan Urfa'nın işgaline hiç bir hakları olmadığı gibi, burada İngilizlerin'in iddia ettikleri gibi bir asayişsizlik te meydana gelmiş değildi⁽⁸⁴⁾ İngilizlerden cesaret alan bazı münferit hareketler dışında, bölgede herhangi bir güvensizlik olmamıştı.

Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesini ileri sürerek, mütareke esnasında elimizde kalan vatan parçalarından bazıları gibi, Urfa'yı da mütarekeye aykırı olarak, işgal eden İngilizler, büyük bir haksızlık yapmış oluyorlardı.

Bu işgalin asıl sebebi kitabımızın başında da izah etmeye çalıştığımız ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli

(82) Mustafa Kemal ATATÜRK, Nutuk, C.I., Ankara (Kültür Bakanlığı Yay.), 1973, s.1.

(83) T.İ.H. I., Kroki, 6.

(84) T.İ.H. IV., s.54.

Sykes-Picot Anlaşması'na dayanmakla beraber, hatırlanacağı üzere Musul ve üç bağımsız sancak olan Urfa, Maraş ve Anteb Fransızlara bırakılmıştı. Ancak petrole karşı bu üç ili bir koz olarak Fransızlara karşı kullanmak niyetinde olan İngilizler, yöreyi işgal etmeyi, çıkarları açısından gerekli saymışlardı. Zaten ileride pazarlık konusu yapabilmek için, işgal ettikleri bu yörede, halkın nabzını yoklamak ve siyasi bölücülük propagandasından öte herhangi bir faaliyete de girememiş, aradıkları taraftarları da bulamayıp, aksine bir dirençle karşılaşınca kısa bir süre sonra buradan ayrılmışlardır⁽⁸⁵⁾.

İngilizler, ellerinde yeteri kadar asker olmadığı için, Diyarbakir ile Adana vilayetleri arasındaki geniş alanlarda öncelikle Arapları kullandılar. Zaman zaman da bölücülük ve kışkırtıcılıkla, kendilerine yardım sağlamak amacıyla, bazı aşiretlere çengel atılırsa da, bunda fazla başarılı olmadılar⁽⁸⁶⁾.

Sonuç olarak İngilizler, bu işgaller için hiçbir geçerli sebep bulamadıklarından, hep mütarekenin yedinci maddesini ileri sürmüşler ve işgalleri buna göre yaptıklarını iddia etmişlerdir.

6. Yörede İngilizler'in siyasi faaliyetleri :

İngilizler, işgal hareketlerinin yanı sıra Urfa ve Diyarbakir çevresinde, zararlı siyasi propagandalar yapmak suretiyle, halk arasında yılgınlık ve ayrılık yaratmaya çalışmış, bazı aşiret reislerini, kâh fazla para vermek, kâh cebir ve şiddet göstermek suretiyle elde etmek ve devletten koparmaya çalışmışlardır⁽⁸⁷⁾.

(85) T.İ.H. I., s. 57.

(86) T.İ.H. I., s. 77.

(87) M. Tayyib GÖKBİLGİN, Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1959, s.133.

İşgali izleyen günlerde, yörede müstakil bir Kürdistan Devleti teşkil edileceği yolundaki İngiliz propagandasına hız verildi. Haleb'de bulunan İngiliz Kumandan, bildiriler dağıtmak suretiyle halk arasına ayrılık tohumları ekmeye çalışıyordu⁽⁸⁸⁾. Bu çalışmaların temel hedefinin ise, Musul'da kurulması tasarlanan İngiliz hakimiyetini sağlamlaştırmak olduğu söylenebilir⁽⁸⁹⁾.

Yörede, bir iki küçük aşiret elde edilmiş ve hükümete karşı ayaklandırılmıştı. Hükümet kuvvetleri, bir taraftan asayişsizliği önlemeye çalışırken, diğer taraftan da, siyasi hareketlere engel olmaya çalışıyorlardı. Meydana gelen ayaklanmalar 13. Kolordu birliklerini oldukça güç bir duruma sokmuştu. Bu sebeple ileride Urfa, Maraş ve Antep yörelerinde yapılan Milli Mücadeleye yardım için asker gönderilmesinde güçlükler çekilmişti⁽⁹⁰⁾.

İlk işgal hareketleri sırasında, Arapları da kullanan İngilizler, Cerablus ve havalisini yağmalattıkları sırada, bundan cüret alan Ketikanlı Aşireti Reis Basvarı'de, özellikle Urfa yöresinde bazı yağma hareketine girişmiş ve Harran civarında yaşayan Kisi Arap Aşiretini de bu yönde harekete geçirmişti. Bu münferit hareketten başka, şimdilik kayda değer önemli bir taraftar kitlesini elde edemeyen İngilizler, daha büyük aşiretleri harekete geçirebilmek için gayret sarfetmişlerdi⁽⁹¹⁾.

İngilizler, bölgedeki faaliyetlerini iki noktada yoğunlaştırmış ve şehir merkezinde, özellikle gayri müslimlerle münasebet kurmaya çalışırken, çevrede de aşiretleri hedef almışlardı.

(88) VEOU, A.g.e., s.87.

(89) T.I.H. IV., s.13.

(90) T.I.H. IV., s.14.

(91) ATASE, Kl.47. D.1336/13-6. F.47-2.

Bu cümleden olarak, esasen Urfa ve çevresinin işgali üzerine moralleri bozulan aşiretler arasına ajanlar göndererek tahriklere girişmiş⁽⁹²⁾, 1919 yılı nisan ayından itibaren bölgede yayılmaya başlayan İngilizler, mevsim dolayısıyla aşiretin dolaşmakta oldukları alanlara giderek, görevlendirdikleri özel ve eğitilmiş ajanları vasıtasıyla faaliyetlerine hız verdiler. Bir binbaşı olan Noel'i bu iş için görevlendirdiler⁽⁹³⁾. Bu binbaşının resmi sıfatı "İran Körfezi İngiliz Siyasi temsilcisi" idi⁽⁹⁴⁾. Noel'in yörede dolaşması üzerine, 13. Kolordu Komutanlığı ilgilileri uyararak, dikkatli olunmasını istemiş,⁽⁹⁵⁾ İngilizler'in bu menfi propagandalarına karşı faaliyete geçilerek, bölgede herhangi bir ayrılık söz konusu olur ise, bu sahaların Ermenilere verileceği anlatılmıştır⁽⁹⁶⁾.

İngilizler özellikle bölgede en kuvvetli ve kalabalık aşiret olan Milli Aşireti'ne özel bir önem vermiş, bu sebeple bu aşiret ve liderlerini elde etmek için çok yoğun bir çalışma içerisinde bulunmuşlardır. Bu aşiretin liderleriyle sürekli haberleşen İngilizler, casusları vasıtasıyla mektup ve hediyeler göndermeyi ihmal etmemişlerdir⁽⁹⁷⁾.

İngilizler bir Ermeni casusu aracılığıyla Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'i 30 Haziran 1919 günü Urfa'da görüşmeye davet ettiler⁽⁹⁸⁾. Aşiretlerin elde edilmesi için yapılan çalışmalarda Ermeniler tercüman olarak kullanılıyorlardı⁽⁹⁹⁾. Milli

(92) Ali Rıza, A.g.e., s.16. ve Ziya GÖĞEM, *Dadaylı Halit Beğ Akmansu*, C.I, İstanbul, (Halk Basımevi), 1954, s.67.

(93) H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 130. Binbaşı Noel, Süleymaniye'de beş yıl konsolosluk yapmış ve yöre halkının dilini çok iyi biliyordu.

(94) Bilal N. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, C.I., Ankara, (T.T.K.Yay.), 1974, s.123.

(95) GÖĞEM, A.g.e., s.67. ve H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 130-147.

(96) GÖĞEM, A.g.e., s.64.

(97) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.16.

(98) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.15-16

(99) Ahmet Mesçi, *İngilizlerin İşgalleri Sırasında Ermenilerin Yaptıkları Küstahça hareketler*, Urfa İçin Hizmet, 11.3.1983.

Aşireti Reisi Mahmut Bey, durumu 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirerek nasıl hareket etmesi lazım geldiğini sormuştu⁽¹⁰⁰⁾. Kolordu Komutanı da, gitmemesinin kendi açısından çok faydalı olacağını bildirince, zaten gitmeyi pek istemeyen Mahmut Bey, bu toplantıya katılmayarak⁽¹⁰¹⁾, yerine birkaç temsilci göndermiş, Urfa'da yapılan bu toplantı da, aşiret reisleri arasındaki fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır⁽¹⁰²⁾. Zira Mahmut Bey'in Osmanlı Hükümeti'nden yana olan tavrına, kardeşleri Abdurrahman ve Timur Beyler karşı çıkmışlardır⁽¹⁰³⁾.

Toplantının yapılmasından evvel de Noel, Urfa'dan hareketle Siverek yoluyla Viranşehir'e gelerek Milli Aşireti lideri Mahmut Beyle bir görüşme yapmıştır. Osmanlı Hükümeti aleyhine olumsuz fikirler öne süren Noel, aşiret reislerinden aldığı olumsuz cevaplar üzerine Viranşehir'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

Binbaşı Noel, Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'e İngiliz himayesi altında bir devlet teşkilini ve Milli Aşireti'nin esasen Arap ırkından olduğunu söyledi ise de, Mahmut Bey, Mil-liler'in devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda son nefeslerine varıncaya kadar fedayıcı can edceklerini söylemiştir. Binbaşının vermek istediği külliyetli parayı da kabul etmemiştir⁽¹⁰⁴⁾.

Noel bu cevap üzerine Viranşehir'den ayrılmışsada,⁽¹⁰⁵⁾ herşeye rağmen İngilizler yörede büyük bir Milli Aşireti'ni elde ettikleri şayiasını halk arasında yaymayı ihmal etmemişlerdir.

(100) H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 147.

(101) H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 130.

(102) Ali Rıza, A.g.e., s.17.

(103) ŞİMŞİR, A.g.e., s.221.

(104) T.İ.T.E. Arşivi, 24/3205.

(105) ŞİMŞİR, A.g.e., s.109-117.

Bir başka İngiliz, Yüzbaşı Woly'de Urfa ve havalisinde -Özellikle Viranşehir'de- bölücülükle ilgili çalışmalar yaptı ise de bundan herhangi bir netice alamadı⁽¹⁰⁶⁾. Yörede, kendi çıkarları peşinde koşan insanlardan başka, halktan hemen hiç kimse bu propagandalara iltilaf etmemiştir⁽¹⁰⁷⁾.

Çevrede aşiretler üzerindeki bu siyasi çalışmalar sürerken, Urfa şehir merkezinde bulunan Ermeniler de İngilizlerle münasebetlerini kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı. Şehre İngilizlerle birlikte gelmiş olan gönüllü Ermeniler de, Ermeni Mahallesi'nde sabah-akşam Ermeni gençlerine silah talimi yaptırıyor, genellikle Ermeni Mahallesi'ne yerleşmiş olan İngiliz askerleri tahrik edilerek onların Müslümanlar aleyhine tavır almaları sağlanıyordu⁽¹⁰⁸⁾. Şehirde bir emniyetsizlik havasının varlığını isbat için birdenbire çanlar çalınıyor, bunun üzerine bütün Ermeniler dükkanlarını kapatarak, telaşla evlerine çekiliyorlardı⁽¹⁰⁹⁾.

Ancak, İngilizler bir müddet sonra bu tahriklerin yersiz olduğunu anlayarak askerlerini disiplin altına aldılar. Müslümanlarla daha iyi ilişkiler kurma yoluna gittiler⁽¹¹⁰⁾.

İngilizler yöredeki siyasi faaliyetlerden bir sonuç elde edemeyince, daha kuzeylere doğru ilerlemekten vazgeçtiler. Harbiye Nezâreti'nden 15. Kolordu Komutanlığına gönderilen, 8 Mayıs 1919 tarihli ve memleketin genel durumunu bildiren bir raporda: "Urfa'daki İngilizler, Siverek'i işgal için

(106) Kerim FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, Gaziantep, (CHP Basımevi), 1940 s.18-20.

(107) T.İ.H. IV., s.15.

(108) Hulusi KILIÇARSLAN, 1918-1920 Yıllarında Umumi Durum, *Anzılha*, Sayı: 4, Urfa, Nisan-1978, s.8.

(109) MESÇİ, A.g.m., s.1 ve Hâkmiyet-i Milliye, 6.2.1920, NO: 7, s.4.

(110) Kemal KAPAKLI, "Milli Mücadele Öncesi ve Sonrası Urfa" *Anzılha*, Sayı: 4, Urfa, Nisan-1978, s.5.

kıtalarını çoğaltmışlarsa da, daha sonra azaltmışlar ve Sive-
rek'i işgal etmemişlerdir." denilmiştir.⁽¹¹¹⁾

İngilizler yörede askerlerinin çokluğunu yaymaya gay-
ret gösteriyorlar, böylece çevrede daha etkili olacaklarına ina-
nıyorlardı. Gerçekte Urfa'daki askerleri bir iki tabur iken,
onlar bir tümenin varlığından söz etmişlerdi⁽¹¹²⁾.

7. İngiliz İşgali ve Ermeniler :

Eskiden beri Anadolu'daki diğer birçok yerleşim mer-
kezinde olduğu gibi Urfa havalisinde de bir miktar Ermeni
yaşıyor ve bunlar daha çok ticaret ve zenaatla meşguldü, ti-
caret ve yıllarca sükûnet içinde yaşayan bu topluluk, ilk de-
fa 1915 yılında dışarıdan gelen eylemci Ermeniler'in
kışkırtmalarıyla bir isyan hareketine girişmiş ve tatsız olay-
ların çıkmasına sebep olmuşlardı⁽¹¹³⁾.

Ne var ki, bu isyan başarıya ulaşamamış ve güvenlik
kuvvetlerince, bir hayli uğraşıldıktan sonra bastırılmıştı. Bu
arada birçok kişi yaralanmış ve önemli ölçüde silah ele geçi-
rilmişti⁽¹¹⁴⁾. Şüphesiz bu olay Urfa'da yaşayan Ermenilerle
Türkler'in arasında bir soğukluğun meydana gelmesine yol
açmıştı.

İsyanın bastırılmasından sonra, dışarıdan gelerek bu is-
yanı idare edenler şehirden uzaklaşmış, iş-güç sahibi Erme-
niler de kentte yaşayışlarına devam etmiş, İsyanı iştirak
ettikleri tesbit edilenlerin bir kısmı da Halep havalisine gön-

(111) Kâzım KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, (Türkiye Yayınevi), 1960,
s.26.

(112) T.İ.H. IV., s.44.

(113) CENGİZ, A.g.e., 338-353. ve ÖZÇELİK, A.g.m.

(114) *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ankara, (Genelkurumay Basımevi), 1983,
Sayı: 83. Vesika: 1922-Aynı Derginin, 85. Sayısı, Vesika: 2020 ve 81. sayı-
na bakılabilir.

derilmişti. İşte bunların bir kısmı, İngilizler Urfa'yı işgal ettikleri sırada, asker kılığıyla ve onlarla beraber şehre gelmiş⁽¹¹⁵⁾ ve "Ermeni Gönüllüleri"ni oluşturmuşlardı.

Öteden beri Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak, ayaklanmalar ve isyanlar çıkarmak suretiyle devlet topraklarında bir "Ermeni Devleti" kurma hülyasına kapılan Ermenilerin İngilizlerle beraber asker kılığıyla Urfa'ya gelmeleri ve bazı onur kırıcı davranışlar içine girmeleri, Urfa halkının morali üzerinde kötü etkiler yapmış ve ortamın gerginleşmesine yol açmıştır⁽¹¹⁶⁾.

Şehirde yaşayan çoğu Ermeni de, asayişsizlik havasını yaratabilmek için, çeşitli eylemlere girişmeyi bir vazife biliyor, ortada hiçbir olay yokken, dükkanlarını kapatarak, evlerine çekilip ve kilise çanlarını çalarak, İngilizleri etkilemeye çalışmışlardır⁽¹¹⁷⁾.

Aşiretler arasına ajan kılığıyla girerek, bilgi toplayan ve İngilizlerle bazı aşiretler arasındaki haber alış verişini sağlayanlar da, Ermeniler olmuştur⁽¹¹⁸⁾.

Dışarıdan gelen "Ermeni Gönüllüleri", genellikle Ermeni Mahallesi'nde, Ermeni gençlerine silah eğitimi yaptırarak, vakit geçiriyorlardı⁽¹¹⁹⁾. Ermenilerin pek çoğu kurtuluş gününün geldiği inancıyla, sevinçli bir bekleyiş ve hazırlık içine girmiş bulunuyorlardı.

İngilizler, özellikle temmuz ve ağustos 1919 aylarında Haleb'den Vagonlar dolusu yiyeceği getirerek, Urfa Livası'

(115) İsmail ÖZÇELİK, *Millî Mücadelede Urfa*, (Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi), Ankara, 1984, s.37.

(116) T.İ.H. IV., s.54.

(117) MESÇİ, A.g.m., s.1.

(118) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.15.

(119) KILIÇARSLAN, A.g.m., s.8.

na bağılı demiryolu istasyonlarına yığmışlardı. Bu erzağın, daha sonra Ermenilere dağıtıldığı görüldü. Bu yiyecekler, yöredeki fakir halka ve Ermeni dul kadınlarıyla çocuklarına dağıtılarak, çevrede sempati toplamaya çalışılıyordu⁽¹²⁰⁾.

II — İNGİLTERE VE FRANSA ARASINDA REKABET VE URFA'NIN FRANSIZLARA DEVREDİLMESİ

1. Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti :

Mütareke sonrasında Ortadoğu'da işgal edilecek alanlar konusunda, en etkili rekabet, İngiltere ile Fransa arasında oldu⁽¹²¹⁾.

İngiltere'de muhafazakarların çoğunlukta olduğu parlamanto, başbakan ve seçmenler, mağluplara karşı daha sert tedbirler alınmasını istiyorlardı⁽¹²²⁾. Zaten İngiltere'nin, sömürge olmaya aday ve Kırım Savaşı'ndan Avrupa devletlerinin bir nevi ortak sömürgesi durumunda bulunan bir ülkenin kendisiyle savaşa tutuşmasını, hele Çanakkale ve Kütülama-re'de ki yenilgisini unutmaması mümkün görülüyordu⁽¹²³⁾. Bu yüzden İngiltere, itibarını yükseltebilmek için, Osmanlı devleti'ni cezalandırmayı düşünüyor, bu cümleden alarak, Arap ülkeleri alınmalı ve paylaşılmalıydı. Bu arada geleneksel İngiliz denge politikasının da bozulmamasına dikkat etmeye çalışılıyordu⁽¹²⁴⁾. İngiliz Hükümeti'nin bu politikası sömürgelerce de destekleniyordu⁽¹²⁵⁾.

(120) H.T.V.D. Sayı: 8, Vesika: 175.

H.T.V.D. Sayı: 8, Vesika: 173.

(121) Arnold J. TOYNBEE, *The Western Question In Greece and Turkey*, New-york, (Howard Fertig), 1970, s.103.

(122) HELMREICH, A.g.e., s.13.

(123) AKŞİN, A.g.m., s.56.

(124) Kemal MELEK, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, (B.Ü.Yay), 1978, s.7.

(125) HELMREICH, A.g.e., s.14.

Ancak savaş yıllarının olağanüstü şartları içinde yapılmış olan gizli anlaşmaların uygulanması, İngiltere'nin Ortadoğu'daki hedeflerini elde etmesine engel olabilirdi. İngiltere, Sykes-Picot Anlaşması'nın şartları belirlenmeden Araplarla yaptığı anlaşmaları gözönüne alarak, bu anlaşmada kullandığı ihtiyatlı ifadelerle dayanarak, Ortadoğu'da yapılacak paylaşmanın yeniden belirlenmesi fikrini ısrarla savundu⁽¹²⁶⁾.

Daha mütareke görüşmeleri sırasında İngiltere'nin, mütetefiki olan Fransa'yı devre dışı bırakmak istemesi, şimdiden bir İngiliz-Fransız çekişmesinin söz konusu olduğunun açık bir belirtisiydi.

Fransa'nın savaş sonrasındaki en önemli meselesi, Almanya karşısında güvenliğinin sağlanmasıydı⁽¹²⁷⁾. Bu hususta alınan birçok tedbire rağmen, Fransa tatmin olmamış,⁽¹²⁸⁾ savaş büyük ölçüde Fransız topraklarında cereyan etmiş ve ülke ağır bir tahribata uğramıştı.

Fransa'nın Ortadoğu politikasına gelince, Fransa burada gizli anlaşmalardan doğan haklarını elde etmeye büyük bir önem veriyor, tabiatıyla Osmanlı Devleti'nin cezalandırılmasını istiyordu. Ancak, bu cezalandırma isteği İngiltere'ninkinden çok farklıydı. Çünkü Fransa'nın Osmanlı Ülkesi'nde çok mühim ekonomik çıkarları, yatırımları ve alacakları vardı. Türkiye'nin alacaklıları arasında % 60'lık bir payla Fransa başta geliyordu⁽¹²⁹⁾.

Fransızlar, Suriye, Filistin, Lübnan ve Çukurova üzerinde ki taleplerini, buralarda yaptığı yatırımlara ve gizli an-

(126) HELMREICH, A.g.e., s.76.

(127) Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1974, s.41.

(128) ARMAOĞLU, *Siyasi Tarih*, s.140.

(129) ADAMOF, A.g.e., s.34.

laşmalardan doğan haklarına dayanarak ileri sürüyorlardı⁽¹³⁰⁾.

Fakat, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un savaş sırasında yapılan gizli anlaşmaları reddetmesi üzerine, İngiltere'nin sözkonusu anlaşmaları başka bir biçimde uygulamak amacıyla ortaya attığı, "Manda İdarelerinin Kurulması" fikrini desteklemek zorunda kaldı⁽¹³¹⁾, Fransız Hükümeti üzerindeki kamuoyu ve parlamento baskısını da, dikkate alarak, bu fikri destekledi⁽¹³²⁾.

Fransız diplomatları, Fransa'nın güvenliği ile Ortadoğu'daki menfaatlerinin bir kısmı arasında tercih yapmak durumunda kalınca, tabii ikincisini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak Fransa, Suriye ve Çukurova'daki hakimiyetine karşılık, Musul'dan ve Filistin'in bir kısmından vazgeçmek zorunda kalmıştır⁽¹³³⁾.

2. Suriye İtilafnamesi :

İki müttefik arasında Ortadoğu'da ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesiyle ilgili olarak, ilk görüşme Fransız Başbakanı Clemenceau'nun 1918 aralığında Londra'da yaptığı ziyaret esnasında vuku buldu. Bu ziyaret esnasında Lloyd George, Clemenceau'dan, Irak yakınındaki Musul'u ve Filistin'in belli bir kısmını istediklerini açıkladı. O sırada, Fransız Başbakanı bu istekleri hiçbir tereddüt göstermeden, kabul ettiğini bildirdi⁽¹³⁴⁾. Zira, Fransız Başbakanı "İngilizler'in büyük bir hırs ve tamahkârlıkla göz diktikleri şarkta, sırf Fransız

(130) OLCAY, A.g.e., s.240.

(131) HELMREICH, A.g.e., s.67.

(132) AKYÜZ, A.g.e., s.32 v.d.

(133) HELMREICH, A.g.e., s.17.

(134) David Lloyd GEORGE, *The Truth About The Peace Treaties*, Vol. II, London, 1938, s.1038.

hudutlarını garanti altına almak için, mümkün olduğu kadar cömert ve yumuşak davranmak...” gerektiği kanısındaydı⁽¹³⁵⁾.

Manda yönetimlerinin tartışıldığı bir sırada, 1919 temmuzunda, kamuoyu üzerindeki tesirleri oldukça fazla olan, Muhafazakâr Fransız Cemiyetleri, Paris’te bir toplantı düzenleyerek hazırladıkları bir muhtırayı Clemencau’ya verdiler. Bu muhtırada, “... Başta Hicaz olmak üzere, bütün Suriye topraklarını”, Toroslar’dan Sina’ya ve Musul’dan Akdeniz’e kadar uzanan sahaların, İngiliz işgal kuvvetlerinden devralınarak, buralara Fransız kuvvetlerinin yerleştirilmeleri,...” ısrarla talep ediliyordu⁽¹³⁶⁾. Zaten başbakanın dış politikası, parlamentoda şiddetli tepkilere maruz kalmış bulunuyordu.

Bu sırada, Çukurova ve Suriye’deki Fransız birliklerini takviye maksadıyla gönderilen kıtalar da, Suriye’ye ulaşmış, fakat Mareşal Allenby, gelen Fransız kuvvetlerinin burada bulunanlarla ancak bire bir usulüyle yer değiştirebileceğini söyleyince, durumdan haberdar edilen Clemencau, Fransız kamuoyunun baskısını ileri sürerek, Lloyd George’den konuya çözüm getirilmesini istedi. Bunun üzerine Mareşal, İngiliz Başbakanı tarafından çağrılarak, durum kendisine izah edildi⁽¹³⁷⁾. Bu gelişmeler üzerine, “Dörtler Konseyi”nin Paris’teki toplantısında “Şarkta Kurulacak Manda Yönetimlerin” şeklini tayin edecek bir “Tahkikat Komisyonu” kuruldu ve bunun Ortadoğu’ya gönderilmesi kararlaştırıldı⁽¹³⁸⁾. Bu komisyonun şekli ve çalışmalarına Fransa önce karşı çıktıysa da, kendisine kesin durum tespit edilinceye kadar, Suriye ve Kilikya’dan İngiliz birliklerinin çekilme-

(135) VEOU, A.g.e., s.56.

(136) VEOU, A.g.e., s.56-57.

(137) VEOU, A.g.e., s.57.

(138) HELMREICH, A.g.e., s.64.

si ve bunların yerini Fransız kıtalarının alması vaad edilince, durumu kabullendi⁽¹³⁹⁾.

Bundan bir müddet sonra, Paris'te 15 Eylül 1919'da Lloyd George ile Clemenceau arasında yapılan bir görüşme-
de varılan mutabakat üzerine, "Manda Yönetimleri kesinle-
şinceye kadar Suriye ve Kikya'da kurulacak yönetimlerle
İlgili" açıklamalar yapıldı. İngiliz Başbakanı," İngiliz kuv-
vetleri Kikya'dan derhal ve 1 kasımdan sonra da Suriye'den
çekilecektir. Sykes-Picot Anlaşması'na göre: Şam, Hama, Hu-
mus ve Halep, Arap Devleti sınırları içine alınmış bulun-
yor, bu nedenle İngilizler, garnizonları Emir Faysal'a teslim
hazırlanmaktadırlar. Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan
garnizonlar da Fransızlar'a teslim edilecektir. Bu bölgede, Su-
riye -Mezopotamya ve Suriye-Filistin sınırları konusunda
Fransız hükümeti ile Emir Faysal arasında bir anlaşmaya va-
rılamayacak olursa; İngiltere, Başkan Wilson'un gösterece-
ği bir hakemin kararını kabule hazırdır..." Diyen Lloyd
George böylece, Kikya ve Güneydoğu Anadolu'dan çekile-
ceklerini açıkladı⁽¹⁴⁰⁾.

Fransız Başbakanı Clemenceau'da yaptığı açıklamada;
Türkiye Manda'tı konusunda, Başkan Wilson'dan hâlâ bir
ses çıkmaması karşısında, Türkiye'nin kaderi belli oluncaya
kadar, alınacak kararların geçici olduğunu belirterek, Suri-
ye ve Kikya'ya Fransız askeri gönderilmesinin bütün İngiliz
tekliflerinin kabulü manasına gelmemesi gerektiğine işare-
tek, bunun sadece bir nöbet değişimi olduğunu kabul ve be-
yan etmiştir.

15 Eylül 1919'da imzalanan bu anlaşma Türk Kamuo-
yuna kısaca "Suriye İtilafnamesi" olarak yansıdı⁽¹⁴¹⁾. Anlaş-

(139) VEOU, A.g.e., s.58-59 ve HELMREICH, A.g.e., s.65.

(140) OLCAY, A.g.e., s.LXVII-LXVIII.

(141) Peyam, 1 Teşrin-i evvel 1335, s.2.

mayı takip eden günlerde İstanbul ve Anadolu basını konuyla, ilgili geniş haber ve yorumlara yer verdi⁽¹⁴²⁾. İstanbul basını içinde bulunduğu şartlar sebebiyle, meseleyi yumuşak bir biçimde aksettirirken, Anadolu basınında çok şiddetli tepkiler göze çarptı.

Bu anlaşılmaya göre Fransa, ülkesinin yarısı kadar geniş olan ve Amanos Dağları'ndan aşağı yukarı Mardin'e kadar uzanan bu alanları işgale girişti. Bunu yaparken de yarısından fazlası Ermeni olan beş-altı bin kadar bir kuvvet kullandı⁽¹⁴³⁾.

3. İngilizlerin Yöreden Çekilme Kararı ve bölgenin Fransızlara Devredilmesi :

Yukarıda izâh etmeye çalıştığımız, Fransız-İngiliz görüşmeleri sürerken, Erkân'ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Bey İmzasıyla 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen bir şifrede, Fransızlarla İngilizler arasında Suriye meselesinden dolayı büyük zıddiyetlerin başladığı ve İngilizlerle Fransızlar arasında işgal etmiş oldukları alanlar konusunda görüş ayrılıklarının çıkmış olduğu bildiriliyordu⁽¹⁴⁴⁾.

Görüşmeler neticesinde, "Sykes-Picot Antlaşması"nda yapılan tadilatla "Suriye İtilafnamesi" ortaya çıktı. Bu itilâfname bir çeşit ek-sözleşme niteliğinde idi⁽¹⁴⁵⁾. Sözleşme ile Urfa, Anteb ve Maraş Fransızlara bırakılacak. Buna karşılık Musul'da İngilizlere verilecekti. Böylelikle İngilizler, iş-

(142) Peyam, 22 Teşrin-i evvel 1335, "Şark-i Karîb'te Fransa", s.2. Peyam, 22 Teşrin-i evvel 1335, "Fransa'nın Suriye Fevkâlede Komiseri General Gourou ile Mülâkat", s.1. Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesi de bu konuda geniş yorumlar yapmıştır. Bkz. Sayı: 5, 46, 47, 48. v.d.

(143) A. ANDREA, Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebâtı, Çev. Yüzbaşı Kadri, İstanbul, (Matbaa-i Osmanîye), 1341, s.3.

(144) KARABEKİR, A.g.e., s.337.

(145) Albayrak, 16-27 Kasım 1919, sayı: 46-47, 1. Sahifeler.

gal etmiş oldukları bu üç sancağın semeresini almış ve buraları Musul ile pazarlık konusu yaparak, Musul'u elde etmiş oluyorlardı.

Aslında İngilizler'in bir amacı da, Fransızları Anadolu içlerine sızmaya teşvik etmekte. Çünkü İngilizler, Mardin ve Siverek havalisiyle bütün Güneydoğu Anadolu'da, "Mahiyeti şüpheli görülen bir siyasi faaliyetin olduğunu ve aşiretlerin İngilizlere karşı harekete hazır bulunduğunu..."⁽¹⁴⁶⁾ görüp anlamışlardı. Yaptıkları bu yeni antlaşma ile Fransızları bu alanlara sürecektir, kendileri de daha makul olabilecekleri ve karşılanacakları alanlarda faaliyet göstererek dikkatleri çekmemiş olacaklardı. Fransızları da sonuç alamayacakları alanlara iterek, oyalayacaklardı⁽¹⁴⁷⁾.

İngilizler bu politileriyle Musul'u ustalıklarla dünya kamuoyunun gözünden geçiriyor ve Klikeya ile "Bağımsız Üç Sancak"ı tamamen Fransızlara terk ederek Musul'a Sahipliyorlardı. Böylece bu "Üç Sancak"taki İngiliz birlikleri yerlerini Fransız askerlerine bırakıyorlardı⁽¹⁴⁸⁾.

İşgal muntikalarının sınırlarının da çizildiği bu anlaşmada -Tabi Urfa Sancağı da yer alıyor-, "Mavi Muntika"⁽¹⁴⁹⁾ denilen bu alanda Senegalli ve diğer sömürgelerden 30 bin kadar seçme asker bulunduracakları ve bu havalideki kıtanın Beyrut'taki Fransız generalinin idaresinde olacağı, Musul ve havalisinin ise yine İngilizler tarafından işgale devam edileceği kabul edilmişti⁽¹⁵⁰⁾. Bu sırada Sivas'ta bulunan Musta-

(146) T.İ.T.E. Arşivi, 24/2089.

H.T.V.D. Sayı: 10, Vesika: 232.

(147) BAYTOK, A.g.e., s.25.

(148) KARABEKİR, A.g.e., s.359-360

(149) "Mavi Muntika" esâs itibâriyle Kilikya, Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı, Süriye'nin sâhil kesimi, Halep, Urfa, Malatya ve Harput-Sivas şehirlerini içine alarak, düzgün bir hatla Mersin'e doğru uzanan bölgeden oluşuyordu.

(150) KARABEKİR, A.g.e., s.360.

fa Kemal Paşa, Suriye İtilâfnamesi'ni Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla bütün Anadolu'ya ve Mudafa-i Hukuk Şubelerine bildirmişti⁽¹⁵¹⁾.

Musul'u elde etmiş olan İngilizler⁽¹⁵²⁾, sonuç alamadıkları alanlardan⁽¹⁵³⁾ çekilmeye hazırlanmış bulunuyorlardı. Ni-hayet, Urfa, Anteb ve Maraş'taki birlikler değiştirilmeye başlandı⁽¹⁵⁴⁾. Birliklerin değiştirilmesi işini Albay Pieap üstlenmişti. Albay bir yandan işgali sürdürürken, bir yandan da Fransız komutan ve askerlerini ilgili oldukları mıntikalara yerleştiriyordu⁽¹⁵⁵⁾.

İngilizler daha Fransızlar gelmeden hazırlıklarını tamamladılar ve General Allenby'in emrindeki İngiliz askerleri Fransız birliklerini beklemeden, Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan garnizonları boşalttılar⁽¹⁵⁶⁾.

İngiliz askerleri yöreden çekilirken İngiliz işgal komutanları Urfa şehir merkezinde eşrâfi toplayarak silah ve cep-hane ihtiyaçlarının olup olmadığını, eğer istiyorlarsa yardımda bulunabileceklerini bildirdiler. Aynı zamanda Fransızların pek savaşçı bir millet olmadıklarını anlatarak, Fransızlar aleyhinde kıskırttılar⁽¹⁵⁷⁾. Bu sırada Fransızlara da şehirde ve çevrede mevcut Ermenilerin birçoğunun silahları aldıklarını söyleyen İngilizler, iki tarafı karşıkarşıya getirmeyi amaçlamışlardı⁽¹⁵⁸⁾. İngilizlerin bu tarz hareket etmelerindeki sebep Fran-

(151) T.İ.T.E. Arşivi, 38/27629.

(152) Rahmi APAK, *Türk İstiklâl Hârbi, İç Ayaklanmalar, 1919-1921*, Ankara, (Genelkurumay Basımevi), 1964, s.133.

(153) TANIŞIK, A.g.e., s.92.

(154) Kasım ENER, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, (Berksoy Matbaası), 1963, s.23.

(155) E. BREMOND, *La Cilicie En 1919-1920*, Paris (Imprimerie Nationale), MDCCCXXI (1921), s.29.

(156) VEOU, A.g.e., s.86.

(157) ALİ RIZA, A.g.e., s.14. ve KAPAKLI, A.g.m., s.6.

(158) VEOU, A.g.e., s.87.

sızları Urfa, Maraş ve Anteb sancaklarında meşgul ederek, Irak bölgesinde hâkimeyetlerini sağlamlaştırmayı istemele-rindendi.

Görüldüğü gibi müttefik devletler bir taraftan görüş-meler yoluyla Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasının şart-larını tesbite çalışırken, diğer taraftan da, fiili durumlardan yararlanmak suretiyle, sonunda kârlı çıkmannın yollarını arı-yorlardı. Bu çalışmalarda da ağırlığını hissettiren ve olayla-rın akışını değiştirebilecek faaliyetleri görülen devlet, çoğu zaman olduğu gibi, yine İngiltere idi. İngilizler işgalleri al-tında bulunan, Urfa, Maraş ve Anteb sancaklarını Fransız-lara terk ederken, şüphesiz bundan çeşitli faydalar umuyor-lardı. Bir kere devamlı olarak kaynayan bir yörenin sorum-luluğunu Fransızlar'a devretmek suretiyle onları Türklerle kar-şı karşıya bırakmış oldular, bölgeden çekilmekle de kuvvetlerinin önemli bir kısmının serbest kalmasını sağlamış-lardı. En önemlisi de, **Türklerin anavatanına dâhil bu top-rakları nasıl olsa yabancılara bırakmayacaklarını** anladıklarından, Fransızları bu bölgede meşgul ederek dik-katlerinin Arap ülkeleri üzerinden dağıtılmasını sağ-ladılar⁽¹⁵⁹⁾.

Böylelikle Türk yurdu olan ve yüzyıllarca Türk idare-sinde kalmış olan Urfa ve çevresi de, diğer komşu sancaklar gibi Türk Milleti'ne damıslmadan, İtilaf devletleri arasında devir teslim şeklinde el değiştirmiş oluyordu⁽¹⁶⁰⁾.

Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak, ya-pılmış olan haksız İngiliz işgalini, yöre halkı anavatana olan bağlılığı dolayısıyla genellikle sükunetle karşılamış ancak Türk topraklarının işgalden kurtulacağını beklendiği bir sırada,

(159) ÖZÇELİK, A.g.t., s.39.

(160) ATATÜRK, Nutuk, C.I., s.202.

bu sefer Fransızların yöreyi işgal etmesi, halkı ciddi olarak düşündürmeye başlamış, bir barış konferansı yahut Wilson Prensipleri'ne ümit bağlayanlar hayal kırıklığına uğramış, bundan sonra birlik ve beraberlik içinde yeni işgal hareketi- ne karşı sert bir tavır takınılmış ve gerçek mücadele zamanı- nın da geldiği anlaşılmıştı⁽¹⁶¹⁾.

Nitekim, Fransız birliklerinin işgal yerlerine ulaşmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın, "Heyet-i Temsiliye Reisi" sıfatıyla, bütün Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine, Valilik ve Mutasarrıflıklara verdiği talimatla işgal olayı şiddetle protesto edildi⁽¹⁶²⁾. Miting yapılması mümkün olan yerlerde miting- ler yapıldı, bunun mümkün olmadığı yerlerde de, eşraf ve şehir temsilcilerince imzalanan protesto telgrafları, İstanbul'da bu- lunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlikleri'ne ve büyük el- çiliklerle değer ilgililere gönderildi⁽¹⁶³⁾.

III — FRANSIZ İŞGALLERİ

Çukurova ve Suriye havalisi, Fransızlar için büyük bir önem taşıyordu. Aslında Suriye tabii zenginlikleriyle olmak- tan çok, stratejik konumu ve ipeği ile Fransa'yı ilgilendiri- yordu. Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki ticari alışverişlere aracılık yapılabilecek bir yerde bulunuyor, ipek Fransa'nın "Lion" firması için önem arzederken, dokuma sanayiini ge- liştirmiş olan Fransa, bol miktarda pamuğa ihtiyaç duy- maktaydı⁽¹⁶⁴⁾.

(161) BAYTOK, A.g.e., s.35.

(162) Protesto ve mitinglerle ilgili daha geniş bilgi için, Bkz: Mehmet ŞAHİNGÖZ, İstanbul, İzmir ve Maraş'ın İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler, Ankara, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1986.

(163) ATASE, Kl.47. D.1336/13-6. F.47-5.

(164) Hayri MUTLUÇAĞ, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksiml Plânı, İstanbul, (Belge Yayınları), 1972, s.37 v.d..

Bu nedenlerle Fransa 1. Dünya Savaşı sürerken, yapılan gizli paylaşma projeleri ve anlaşmalarda, bu bölgeye özel bir önem vermiş, işgaller başlarken de Çukurova'ya asker sevk ederek, burasını işgal etmiş, "Suriye İtilâfnâmesi" ile de, bağımsız üç sancak olan, Urfa, Anteb ve Maraş şehirlerini işgal etme hakkını elde etmişti. Şimdi yöreden İngilizler çekilmiş ve bunların yerini Fransızlar doldurmuştu.

Birliklerin değiştirilmesi işini yüklenen, İngiliz Albayı Pieap, kısa sürede, Maraş, Anteb, Kilis, Birecik, Suruç, Urfa, Ceraplus ve Haleb garnizonlarını Fransızlara devrederek, işgali tamamlamıştır⁽¹⁶⁵⁾.

Fransız İşgal kuvvetleri başlıca üç bölümden oluşuyordu. Bunlardan birinci grup, General Dofiou komutasında Adana havalisinde, ikinci grup, Do-Lamout komutasında, Haleb, Anteb, Kilis ve Urfa çevresinde, üçüncü grup da Beyrut yakınlarında bulunuyordu⁽¹⁶⁶⁾. Urfa şehrinin işgal sorumluluğunu Yüzbaşı Saju üstlenmiş ve 30 Ekim 1919'da "İnce bir siyasetle" şehri ele geçirip icraatlarına başlamıştır⁽¹⁶⁷⁾.

1. Fransızlar'ın Urfa'ya Girmeleri ve ilk icraatları :

Fransız askerleri 30 Ekim 1919 günü otomobillerle şehre girerek Urfa'yı işgal ettiler⁽¹⁶⁸⁾. Yüzbaşı Saju'nun komutasında bulunan bu askerler, 300 kişiydiler⁽¹⁶⁹⁾. Urfa'ya girişleri sırasında bazı askerlerin Türkçe şarkılar söylemesinden anlaşıldığı üzere, aralarında Fransız üniforması giymiş bir kısım Ermenilerin de bulunduğu anlaşıyordu⁽¹⁷⁰⁾.

(165) BREMOND, A.g.e., s.28.

(166) BREMOND, A.g.e., s.42.

(167) BREMOND, A.g.e., s.39.

(168) SARAL, A.g.e., s.214.

(169) T.İ.H. IV., s.61.

(170) SARAL, A.g.e., s.214.

Urfa'daki Fransız Siyasi Komiserliği görevini de yürüten Yüzbaşı Saju, derhal mahalli idareciler ve şehrin ileri gelenleriyle görüşerek, işgalin geçici olduğunu ve barış anlaşmasının imzalanmasından sonra, kuvvetlerinin çekileceğini söyledi⁽¹⁷¹⁾.

Fransız işgalini protesto eden bir beyannamenin Urfa-lılarca kendisine verilmesine de değinen Saju, Fransızlar'ın ötedenberi Türkleri sevdiklerini belirtmiş ve bu tür dilekçelerin hükümete verilmesi gerektiğini hatırlatarak, aslında işgal ettikleri alanlarda taraf tutmadıklarını, Adana ve havalisinde hiçbir haksızlık yapmadıklarını sadece sükûneti sağlamak istediklerini, kimseyi de himâye etmeyeceklerini anlattı⁽¹⁷²⁾.

Halbuki bu sözlerin sarfedilmesinden kısa bir süre sonra Fransız Siyasi Temsilcisi, bütün memurların sicillerini ve şimdiye kadar görev yaptıkları yerleri sormuş, ayrıca bu bilgileri kapsayan bir dosyanın hazırlanmasını istemişti⁽¹⁷³⁾. Sonra adliye işlerine de el atan komutan, çevrede bulunan aşiretlerden elde edebileceğini umdukları akrabalarını hapishane-den salıvermişti⁽¹⁷⁴⁾.

Bunun yanında henüz hükümleri kesinleşmemiş olan bir-kısım sanıkların dosyaları da, resmi makamlardan istenerek incelenmiş ve bunlardan uygun görülenler, serbest bırakılmış-tı⁽¹⁷⁵⁾. Özellikle adam öldürme, kasden yangın çıkarma, ce-bir ve ırza tecavüz gibi suçları işlemiş olan Ermeniler ki; bunların suçları sabit olmuş iken, adliyeye baskı yapılmak suretiyle tahliye edilmişlerdi⁽¹⁷⁶⁾.

(171) Müslüm AKALIN, "Kurtuluş Savaşımız'dan Belgeler", 11 Nisan Gazete-si, Urfa, 1981, s.6.

(172) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-+. F.47-7.

(173) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3.59.

(174) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-59.

(175) T.İ.H. IV., s.61.

(176) Hâkimiyet-i Millîye, 21.2.1920, No: 10, s.3.

Fransızlar bir yandan da hükümet işlerine el attılar. Urfa'ya girdikleri ilk gün, mahalli hükümetin işlerine karışmış, kimseye sorma gereğini duymadan keyfi bir tutumla idari işlere karışmaya başlamışlardı⁽¹⁷⁷⁾. Suruç'taki ilçe kaymakamı ile, Jandarma Tabur Komutanı'na işten elçektiren Fransızlar, bunları Adana'ya sürdüler⁽¹⁷⁸⁾.

Şehrin giriş ve çıkış yollarını kontrol altına alan Fransız askerleri, Siverek Yolu üzerine bir manga asker, Suruç yolu üzerine iki nöbetçi ve Harran yönünden girişe de birkaç asker yerleştirmişlerdi. Bunlar sürekli nöbet tutuyorlardı⁽¹⁷⁹⁾.

Urfa Sancağı Askeri Guvernörü, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e "Jandarma ve polislerin bugünden itibaren, Fransız Ordusu subaylarına resmi selam ve usulen özel saygı göstermeleri için Urfa Sancağı Jandarma Kumandanlığı'na emir vermenizi rica ederim. İşbu emrin aksine hareket eden kişi ile amiri, askeri terbiye ve disiplinin gerektirdiği cezayı görecektir." diyordu⁽¹⁸⁰⁾.

Urfa Postahanesi de işgal edilmiş ve haberleşmeye sansür konulmuştu. Burada nöbet bekleyen Fransız askerleri haberleşmeyi kontrol ediyorlardı⁽¹⁸¹⁾.

Urfa çevresinde yer alan istasyonlar ve demiryolu da Fransız kontrolü altına alınarak, işgalin emniyetli bir şekilde gerçekleştirilmesine çalışıldı. Bu istasyonlarda görevlendirilen askerlerin, Tunus ve Cezayirli sömürge askerlerinden oluşmaktaydı⁽¹⁸²⁾.

(177) TANSEL, A.g.e., Cilt: 2, s.216.

(178) SARAL, A.g.e., s.214.

(179) ALİ RIZA, A.g.e., s.72.

(180) Müslüm AKALIN, *Millî Mücadelede Urfa Anılar-Belgeler*, Urfa, (Özlem Kitabevi), 1985, s.38.

(181) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-10, 47-11.

(182) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-8. ve SARAL, A.g.e., s.216.

Urfa'ya gelen Fransız askerleri, Adana'daki 156. Fransız tümeninden 412. alayın 1. taburunu oluşturmuyorlardı. Bunların dört adet ağır makinalı tüfekleri vardı⁽¹⁸³⁾. Daha sonra Fransızların Urfa'daki asker sayıları, sonradan gelenlerle birlikte, 461 er ve 12 subaya yükselmişti. Bu askerlerden ancak yüzü aslen Fransız idi⁽¹⁸⁴⁾.

Fransızlar, şehir merkezinde önemli gördükleri noktalara makinalı tüfekler yerleştirip, Fransız Karargâhı haline getirdikleri Hastane ve çevresine siperler kazmışlardı⁽¹⁸⁵⁾.

Fransızlar, İngilizlerin aksine her sahaya el atarak işgali sürdürüyorlardı. Devletin iç işleri ve adliye, bu müdahaleler sebebiyle zedelenmiş bulunuyordu. Bu durum Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey tarafından ilgili makamlara bildirildi ise de, yetkililerce herhangi bir etkin tedbir alınmıyordu. Bununla beraber halk arasında ancak kuvvetin milleti koruyabileceği kanaatine varılmış bulunuyordu⁽¹⁸⁶⁾.

2. Fransız İşgali ve Ermeniler :

Fransız askerleri Urfa'yı işgal ettikleri sırada, Fransız üniforması giymiş birçok Ermeniye de beraberlerinde getirmişlerdi. Urfa'nın Cerablus Nahiyesi'nde de çok miktarda Ermeni askeri bulunduran Fransızlar, Ermenilerin bir kısmını jandarma yapmaya teşebbüs etmişlerdi⁽¹⁸⁷⁾.

Yerli Ermeniler de Fransızların Urfa'ya gelmelerini sevinçle karşılamış. Ermeni din adamları ve cemaatin ileri gelenleri, Fransızlara nasıl davranacaklarını şaşırarak, sevinç-

(183) Nami MALKOÇ, 1920 Yılıın Kurtuluş Savaşları, Ankara, 1937, s.132.

(184) VEOU, A.g.e., s.228.

(185) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.13.

VEOU, A.g.e., s.89.

(186) T.İ.H. IV., s.61.

(187) ATASE, Kl.24. D.1336/13-6. F.6-38.

lerinden ne yapacaklarını bilemez hale gelmiş ve işgalin ilk pazar günü, kilisenin danışma salonunda Fransızlar'ın şerefine bir yemek vermişlerdi. Aralarında Paris'ten gelen dokuz Fransız rahibi de yer almıştı⁽¹⁸⁸⁾.

Urfa ve yöresinde işgallerle birlikte bir emniyetsizlik havası peydâ olmuştu. Ulaşım ve yol durumu tehlikeli bir hal almış, ekonomik bir buhran başgöstermişti. Urfa şehir merkezinde de, özellikle Türk kesiminde işgalin verdiği bir eziklik ve sessizlik görülmüştü.

Eski canlılığını yitiren şehirde, zaman zaman Fransız, Ermeni ortak komploları oynanıyordu⁽¹⁸⁹⁾. Birdenbire “kaç, kaç.” sesleri içinde dükkanlar kapatılıyor, ortaklık bir velleveye verildikten sonra dükkanlar yeniden açılıyordu. Ermeniler'in özellikle başvurdukları bu oyunlardan sonra, bazen güvenlik olmadığı gerekçesiyle, dükkanların açılmadığı günler de oluyordu⁽¹⁹⁰⁾. Olaydan hemen sonra da, bunun nedeni Türk jandarmalarından soruluyor ve güvenliğin sağalanmadığı iddia ediliyordu⁽¹⁹¹⁾. Bu tür olaylar sırasında, yaralananlar da oluyordu⁽¹⁹²⁾.

Köylerde oturan Ermenilerin şehre nakledilmesi için idare üzerine baskıyı yoğunlaştıran Fransızlar, Ermenilerden mahkum olanlar hapishaneden takviye ederek serbest bıraktılar⁽¹⁹³⁾.

Fransızlarla Ermenilerin yakınlaşması arttıkça, Müslüman ahalinin durumu da gittikçe daha tehlikeli bir hal alma-

(188) VEOU, A.g.e., s.231-232.

(189) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.11-13.

(190) Hâkimiyet-i Millîye, 6.2.1920, No: 7, s.4.

(191) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-12.

AKALIN, A.g.e., s.33.

(192) ALİ RIZA, A.g.e., s.24.

(193) Hâkimiyet-i Millîye, 21.1.1920, No: 10.

ya başladı. Nitekim, hergün biraz daha şımaran Ermeniler, Fransız askerleriyle sarhoş dolaşıp bazı kadınlara sarkıntılık ediyor, bunu yaparlarken de, aslında bu kadınların Hristiyan olduklarını ve zorla Türkler tarafından Müslümanlaştırılarak çarşaf giydirildiklerini öne sürüyorlardı⁽¹⁹⁴⁾.

Fransız kuvvetlerinin tercümanlık ve rehberliğini yapan Ermeniler, Türklerin elinde bulunan malların da, kendilerine ait olduğunu ileri sürmekten çekinmiyor; “Şu gördüğünüz ev-dükkan aslında bizimdi. Türkler zorla gasbetti.” diyerek, Fransızları aldatıyor ve böylelikle mal emniyetini ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı⁽¹⁹⁵⁾.

Bu nedenlerle, şehirde caddeler pek kalabalık olmuyor, hatta yollar تنها ve ıssız denecek kadar sakin... Sadece bazı sokak başlarında makineli tüfekler kurulu, nöbetçiler sürekli hareket halinde, halk ise bir bekleyiş içinde ve gerginlik alabildiğine sürüyordu⁽¹⁹⁶⁾.

Urfa ve çevresinde Fransız Üniformasıyla serbestçe gezen bazı Ermeniler, halka böyle görünmekten büyük bir zevk alıyorlardı. Rasûl-ayn’a trenle giden Fransız kıyafetindeki 5 Ermeni, orada halk tarafından büyük bir tepki ile karşılanmışlardı⁽¹⁹⁷⁾.

Daha ileride Yerli Ermenilerin önemli bir kısmı da silahlandırılarak, Türkler üzerine saldırtılacaktır⁽¹⁹⁸⁾. Mustafa Kemal Paşa, “Urfa’da dahi, Fransızların mevcut cümle

(194) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-11.

Ali Sâip URSAVAŞ, *Urfa’nın Kurtuluş Mücadelesi ve Kilikya Faciaları*, İstanbul, (Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı), 1340, s.56.

(195) URSAVAŞ, A.g.e., s.57.

(196) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.13.

(197) T.İ.T.E. Arşivi, 24/2020.

(198) Cemal KUTAY, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, C.19., İstanbul, (Tanyeri Yayınevi), 1961, s.10907.

Ermeniler'i, tüfek ve mitralyözlerle techiz ederek, İslamlara karşı vaziyet aldırmalarından doğan hadiselerin bertaraf edilmesi, bizim değil, Fransızların elindedir. Hakikat olarak arz ederim ki, milletimiz, sebepsiz hiçbir yerde, hiçbir yabancı unsura mütecâviz değildir'' şeklindeki sözleriyle, Urfa'daki durumunu dile getirecektir⁽¹⁹⁹⁾.

Türklerle Fransızlar arasında çarpışmaların başlamasından önce ve sonra Fransızlara bilgi sızdıran ve onları Urfa'daki millî gelişme ve hazırlıklardan günü gününe haberdar edenler de, Ermeniler olmuştur⁽²⁰⁰⁾.

3. Fransızların Siyasi Faaliyetleri :

İngilizler gibi Fransızlar da yörede daha rahat ve etkili olmak için siyasi faaliyetlerini yoğun bir biçimde sürdürmüşlerdir. Fransız işgali sırasında sürdürülen siyasi faaliyetlerin en önemlisi, yine aşiretlerle ilgili olanıdır. Bunun yanında Fransız Albayı Normand'ın yapmış olduğu gezi ve nabız yoklamaları da bu faaliyetler içinde kayda değer⁽²⁰¹⁾.

25 Kasım 1919 ve onu izleyen günlerde Kilis, Urfa, Maraş ve Anteb havalisinde duvarlara bir duyuru asılmıştır. Bu ilan şöyledir⁽²⁰²⁾.

“Anteb, Maraş, Urfa Sancakları Ahalisine,

Suriye ve Kilikya'da Fransız Cumhuriyeti'nin olağanüstü Komiseri ve Fransız Doğu Ordusu Başkomutanı olan Ferik'in emriyle Anteb, Maraş ve Urfa Sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin kumandasını derühte ediyorum.

Zatı Şahâne ile bililitâf, bugün Fransa hükümeti icraat ve vesayetskâranesini Suriye, Kilikya ve Doğu toprakları üze-

(199) ARSAN, A.g.e., s.210.

(200) VEOU, A.g.e., s.75.

(201) T.I.H. IV., s.15.

(202) Hâkimiyet-i Milliye, 28.1.1920, No: 5, s.2-3.

rine teşmil yayıyor, bütün ahali cins ve mezheb ayırımı olmayışın kuvvet ve kudreti galibiyetle teeyyüd eden silahlarımızın himâyesi altındadır.

Uzun harb senelerinden sonra, barış ve güven ortamı sağlanacaktır. Namuslu olanlar Fransa tarafına iltihak etsinler. 13.12.1919, General Keret''(203).

Mustafa Kemal Paşa, bu beyannâmenin protesto edilmesi için, ilgili sancakların halkına ve mutasarrıflıklarla gazetelere gerekli talimat vermiştir(204).

A — Aşiretlerle Temas

Fransızlar da İngilizler gibi, aşiretleri elde etmeye büyük bir önem vererek, bunlardan bazılarını yanlarına çekmek için büyük çaba sarfettiler. Bunun için Urfa'daki Süryânî ileri gelenlerinden Abdülgani Gamye'yi kullandılar. Bu kişi aracılığıyla Milli Aşireti Reisleri ve Harran'daki Seyâle Aşireti Reisi Salih'ül Abdullah ile temâs kurdular(205).

Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey gizlice aşiretleri ile araya getirmeye çalışırken, adı geçen Seyâle Aşireti Reisi, gizlice Fransızlar'la görüşmüş ve Urfa'da oluşturulmaya çalışılan milli birliğe katılmamıştır. Bu görüşmeyi Abdülgani Gamye sağlamış ve Salih'ül Abdullah 8/9 Kasım 1919 gecesi 60 kadar süvarisiyle Urfa'ya gelerek, Fransız Karargâhına gidip görüşmüş, geceyi de Süryânîlere misafir olmak suretiyle geçirmiştir.

Salih'ül Abdullah'la Milli Aşireti Reislerinden Abdurrahman Bey'de katılmış ve geri dönerlerken bunların Kassas Köyü'nü yağmaladıkları görülmüştür. Salih'i yakalamaya gi-

(203) H.T.V.D. Sayı: 16, Vesika: 415-a.

(204) H.T.V.D. Sayı: 16, Vesika: 415-a.

(205) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-9.

den Türk kuvvetleri, Fransızların onu korumak için çıkardıkları devriyelerle zamansız bir çarpışma çıkmasını istemediklerinden bundan vazgeçilmiştir.

Abdurrahman Bey'in Abdullah'la beraber hareket etmesi üzerine durum Millî Aşireti Reisi Mahmut Bey'e bildirilmiş, Mahmud Bey bir gün sonra Mutasarrıfa, kardeşi Abdurrahman'ın aşiret arasında nüfûzu bulunmadığını ve aşiret reisinin kendisi olduğunu bildirmiş, aynı sözleri Fransız kumandanına da yazarak bildirmiştir⁽²⁰⁶⁾.

Bu yolla diğer aşiretlerin de Fransızlar tarafından elde edilmesi tehlikesine karşı, Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, çevrede hükûmete sadık aşiret reisleriyle temas kurarak onları Fransızlar'a karşı bir birlik oluşturmaya çağırdı ve bunda başarı sağladı⁽²⁰⁷⁾.

Fransızlar, aşiretler arasında yaptıkları propaganda ve çalışmalarından bekledikleri neticeyi elde edemeyince, şehirdeki Ermeni ve Süryânîlerle olan ilişkilerini arttırmaya koyuldular. Bu sırada gittikçe gerginleşen havadan da tedirgin olmaya başladılar⁽²⁰⁸⁾. Halkın önemli bir kesimi, millî teşkilâtta birleşme fikrine katılmaya başlamış ve Kuvayi Milliye'nin propagandası tesirini göstermişti.

Bunun üzerine, aslında Urfa'da kurulmuş bulunan gizli Milli Cemiyet'in ileri gelenlerini tanımak üzere Fransızlar, Salih'ül Abdulah'ı kullanmak istediler. Bu zat, Cemiyete girmek istediğini bildirerek, Cemiyetle irtibat kurmaya çalıştı. Fakat daha önceki zararlı çalışmalarından ötürü, onun bu isteğini kaale almayan Cemiyet, talebini reddetti. Ancak, Salih'te yaptığı araştırmalardan, Cemiyetin başında Jandarma

(206) AKALIN, A.g.e., s.24.

(207) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-8.

(208) VEOU, A.g.e., s.90,

Kumandanı Ali Rıza Bey'in bulunduğunu öğrenmiş ve durumu Fransız Siyasi Komiseri Saju'ya bildirmişti. Bunun üzerine Fransızlar, Ali Rıza Bey'i sorguya çekerek, görevden almış ve derhal Urfa hudutları dışına çıkmasını sağlamışlardır⁽²⁰⁹⁾.

26 Kasım 1919'da Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, böylece Urfa'yı terketmek zorunda kalmış, Siverek'te millî harekete taraftar olan Cudi Paşa'nın yanına gitmiştir. Ali Rıza Bey, çalışmalarını geçici bir süre için buradan idare etmesine karşılık, onun bu şekilde tazyik edilerek Urfa'dan uzaklaştırılması halk üzerinde kötü etkiler yaratmış ve Urfa'da Cemiyet çalışmaları bir süre için pasif kalmıştır⁽²¹⁰⁾.

B — Albay Normand'ın Gezileri

Fransız Albaylardan Normand, işgal edilmiş ve bundan sonra işgal edilecek alanların durumunu gözlemek ve aşiretlerle ilgili bilgi toplamak üzere, bir süre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde dolaştı⁽²¹¹⁾.

Albay, Urfa çevresi, Siverek, Diyarbakır ve Mardin'i dolaşmış, zararlı propagandalara girişerek, siyasi kürtçülük cereyanını harekete geçirmeye çalışmış, ancak bu teşebbüslerinden herhangi bir sonuç alamadan geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır⁽²¹²⁾.

Urfa'dan geçerek 16 Ocak 1920'de Siverek yoluyla Diyarbakır'a gitmek isteyen Albay Normand, Siverek'e gelişinde, Odabaşızâde Mahmut Efendi adında eşrâftan birine misafir

(209) Müslüm AKALIN, "Binbaşı Ali Rıza Bey'in Tutuklanması ve Firarı", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 11 Nisan 1981.

(210) M. Hüseyin ÖCAL, "Urfa Kurtuluşunun Kronolojisi", 11 Nisan (Broşür), Urfa, 1983.

(211) T.İ.H. IV., s.15.

(212) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.21-26.

olmuş. Mahmut Bey ve Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cudi Paşa Normand'ın Diyarbakır'a gitmesini önlemişlerdir⁽²¹³⁾. Zaten bu esnada Siverekli de albayın geliş haberini almış ve O'nun Diyarbakır'a gitmesini önlemek için toplanmışlardı. Normand, Fransız idaresini benimseyenlere ve bu uğurda çalışacaklara para vereceğini söylesede de onun bu teklifine itibar eden olmamış, albay bu durum karşısında Diyarbakır'e gitmekten vazgeçerek geri dönmek zorunda kalmıştır⁽²¹⁴⁾.

Milli Mücadele'nin sesi olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Normand'ın gezisini şöyle değerlendirmiştir :

“Fransız Miralayı Normand'm Diyarbakır'a gitmek istediği ve bundan dolayı Diyarbakır'da heyecan ve protesto ile halkın galeyana geldiği bildirilmektedir. Gerek Diyarbakır, gerek bütün bu havalide kamuoyu ve hissiyat son derece gergin bir vaziyettedir. Artık milletin sabrını tüketecek teşebbüslerden Avrupalıların vazgeçmesi zamanı gelmiştir zannederiz. Yoksa Anadolu çok acı olaylara sahne olmaktan kurtulamayacaktır.” “Mardin ve Diyarbakır'da Heyacan” başlığıyla yapılan bu değerlendirmede, “öyle anlaşılıyorki, Eğer Normand bu geziyi başarıyla tamamlamış olsaydı, Urfa'nın kuzeyindeki alanlar da işgal edilmiş olacaktı⁽²¹⁵⁾.”

Normand, aynı amaçla bir gezisini de Mardin'e denemiş ve bu gezi esnasında da Mardin ahali tarafından nefret ve şiddetle karşılanmıştır. Ahali ve başta yöneticiler olmak üzere, istasyondan alınan Normand, silahlar arasında şehre getirilmiş ve buradaki şiddetli tepkiden ötürü birkaç saat kal-

(213) Hâkimiyet-i Milliye, 20.1.1920, No: 3, s.3-4.

(214) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.21-26.

(215) Hâkimiyet-i Milliye, 20.1.1920, No: 3, s.3-4.

dıktan sonra Mardin'den ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Fransızlar, Mardinlilerin bu tutumu karşısında burayı işgal etmekten vazgeçmişlerdir⁽²¹⁶⁾.

4. Fransız ve Türk Kuvvetlerinin Genel Durumu :

Fransızlar, Urfa ve yöresini işgal etmek üzere, doğuya doğru harekete geçtiklerinde,⁽²¹⁷⁾ tabii olarak askerlerini de geniş alanlara yaymak zorunda kalmışlardı. İngilizler, 1919 Kasımının ilk yarısında yerlerini tamamen Fransızlar'a bırakmış, İngiliz Mareşali Foch, Fransızların bu kadar geniş alanları işgal için 32 tabur, 20 suvari taburu ve 14 bataryanın gerektiğini söylemişti. Oysa, Fransız işgal kuvvetleri Komutanı General Hamelin bu iş için, Adana'dan Urfa'ya kadar olan geniş bir alanda sadece, 6 tabur kullanmıştır⁽²¹⁸⁾.

Fransız 1. Doğu Tümeni, Mersin'den Urfa ve Telabyad'a kadar geniş bir bölge üzerinde birliklerini dağıtmak zorunda kaldığından, her yer zayıf bir haldeydi⁽²¹⁹⁾. Değiştirme sırasında bu durumu gören İngiliz Subayları, "Fakat bir felakete gidiyorsunuz. Bir avuç adamla bölgeyi devralıyorsunuz" demişlerse de⁽²²⁰⁾. Fransızlar, özellikle "Ermeni Gönüllüleri"ne fazla güvenerek bunlardan oluşturacakları birliklere büyük önem vermişlerdi.

Fransızların yöreyi devralmaları kolay oldu. Bu esnada herhangi önemli bir olay olmadı. Ancak işgal ve zaman ilerledikçe, özellikle 1920 yılının ilk günlerinden itibaren, bir hareketlenme başladı. Bu zamana kadar da, Fransızlar, tak-

(216) Ali Enver TOKSOY, *Millî Mücadelede Mardin*, İstanbul, (Resimli Yayınları), 1939.

(217) M.Kemal ATATÜRK, *Söylev ve Demeçler*, İstanbul, (T.İ.T.E.Yay.), 1945, s.114.

(218) AKYÜZ, A.g.e., s.123.

(219) T.İ.H. IV., s.46.

(220) AKYÜZ, A.g.e., s.123.

viye birliklerini getirmişlerdi. Urfa, Maraş ve Adana havalsinde Fransız kuvvetleri artmış bunlara ilâveten “Ermeni Gönüllüleri”de, Fransız kuvvetlerinin yanında yer almıştı⁽²²¹⁾.

Türk kuvvetlerinin durumuna gelince; bilindiği gibi 6. Ordu’nun lağvı ile 13. Kolordu adını alan kuvvetler, Diyarbakır merkez olmak üzere, Urfa, Mardin ve Siirt çevrelerinde bulunuyorlardı. Ancak bu Kolordunun birlikleri, İngiliz işgali sırasında onların baskı ve zorlamalarıyla terhis ettirilmiş, kıta mevcutları çok zayıf birhale düşürülmüştü. Öyleki piyâde taburlarının mevcûdu 70-80 civarında olan bu birliklerin, 15.5.1919 tarihi itibariyle Urfa ve havalsinde yer alanlar şunlardı.

1. Suvari Alay Karargâhı ve iki bölüğü Urfa’da, bunlardan bir takım Suruç’ta, Alayın diğer iki bölüğü ve ağırlıkları Siverek’te, 5. Tümen merkezi Mardin olup, bu tümene bağlı bir Suvari Alayı Viranşehir’de bulunuyordu.

Bunların dışında, kolordunun tümenlerine bağlı bazı küçük birlikler de Cizre yöresiyle Nusaybin’den itibaren batıya doğru uzanan demiryolu üzerindeki istasyonlarda görevlendirilmişlerdi.

Kolordunun birçok yerlerde bağlı birlikleri ve depoları olup, silah bakımından çok iyi bir durumda bulunmasına karşılık, er mevcudu eksik ve yetersizdi⁽²²²⁾.

Bu durumuna rağmen, kolordu emir verilmediği için işgallere karşı herhangi bir silahlı müdâhalede bulunmamış, ancak Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın emir ve direktifleriyle, Urfa’da Kuvayi Milliye harekete geçtiğinde, kolordu, gizlice ve dolaylı olarak Kuvayi Milliye’ye silâh yardımıda bulunmuştu.

(221) KARABEKİR, A.g.e., s.400.

(222) T.İ.H. IV., s.40-41.

Mevcut kuvvet boşluğunu Kuvayi Milliye'ye mensup çeteler, oluşturdıkları birliklerle doldurmaya çalışmış ve aşiretlerden önemli miktarda destek alarak, mücadeleyi sürdürmüşlerdi. Milis kuvvetlerinin bu çalışmaları ileride açıklanacaktır.

5. Fransız İşgali ve Araplar :

İşgal altındaki Türk topraklarında Fransızlara karşı direniş hazırlıkları yapılırken, Suriye'de de Araplarla ihtilafa düşen Fransızların Ortadoğu'daki durumları gittikçe kötüleşiyordu⁽²²³⁾.

Aradan zaman geçtikçe, Araplar da işgal hareketlerine karşı çıkmaya başlamışlardı. İtilaf devletleri tarafından Türklerle karşı ustaca kullanılan "Arap Milliyetçiliği", şimdi işgalcilere yönelmişti. 25 Aralık 1919'da Erkânı Harbiye Reisi Cevat imzasıyla 15. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen bir şifrede, "Suriye ahvali gittikçe, fenâ bir şekil almaktadır. Yayınlanan gazeteler ve bize ulaşan haberlere göre Araplar ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar. Arapça gazeteler, açıktan açığa Fransız ve İngilizlere karşı hucum etmekte ve Türklerden ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar. İstiklâl-i Arabî gazetesinin bir nüshasında, eğer General Gorou, muzaffer olmakta mâhir ise Sivas'a ilerlesin de tecrübe-i talih etsin, meâlinde bir makale görülmüştür." Denilmekteydi⁽²²⁴⁾.

Sivas'ın etkinliği ve geleceği farkedilmiş, Fransızlar, güneyde Araplarla da uğraşmak mecburiyetinde kalmış ve kendilerine karşı Suriye'de başlatılmış olan Arap Milli Hareketi, Urfa, Maraş ve Anteb'deki cephelerin yükünü hafifletmiştir. Böylece Türk ve Arap kuvvetlerinin arasında kalan Fran-

(223) KARABEKİR, A.g.e., s.400.

(224) KARABEKİR, A.g.e., s.401.

sızlar, kuzeyde Türklerle uğraşırken, güneyde de Araplarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır⁽²²⁵⁾.

Bazı Arap aşiretleri de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerinden, yardım yapılması için haberlar gönderip, ilgili makamlara devlete bağlı olduklarına dair telgrafları yol-luyorlar, ya da, özel çabalarıyla Millî Kuvvetlere yardım edi-yorlardı⁽²²⁶⁾.

“Şam ve Beyrut civarındaki ahali bile Makamı Hilâfet ve Saltanata bağlı kalacaklarını bildirmiş, Suriye’de büyük bir miting yapılarak Fransızlar aleyhinde nutuklar atılmıştır. Şam’da eli silah tutan her ferd silahlandırılmış, Araplarla Fransızlar arasında her an bir çatışma beklenmektedir⁽²²⁷⁾.”

“Havran aşiretlerinin tamamı Osmanlı Devleti’nden ay-rılmak istemediklerini ahd-u misâk etmişlerdir⁽²²⁸⁾.”

“Humus ve Ba’lek civarında Araplarla Fransızlar mu-sademeye tutuşmuş, Fransızlar zaiyatla püskürtülmüştür. Bu durumda Fransızların Adana’daki kuvvetlerine yardım ede-miyecekleri tahmin olunuyor”⁽²²⁹⁾.

Haberler Fransızların Suriye’deki durumunu bütün açık-lığıyla ortaya koyuyordu.

Türklerle direkt temas arayan, ya da kuran Arap aşi-retleri de yok değildi. Mesela, Irak’ta yaşayan ve 1. Dünya Savaşı’nda büyük yararlıklar gösterip devlete hizmette hiç-bir fedakârlıktan çekinmeyen Irak aşiretleri reislerinden Ucey-mi Paşa, daha İngiliz işgali sırasında Diyarbakır’a kadar

(225) Sabahattin SELEK, *Millî Mücadele Anodulu İhtilâli*, I-II. İstanbul, 1963, s.18.

(226) *İrade-i Milliye*, 1.12.1919, No: 14, s.3.

(227) *İrade-i Milliye*, 1.12.1919, No: 14, s.3.

(228) *İrade-i Milliye*, 8.12.1919, No: 15, s.4.

(229) *İrade-i Milliye*, 9.2.1919, No: 24, s.4.

gelmiş, buradan yetkililere, İtilaf mümessillerine ve dünya kamuoyuna bir açıklama yaparak, Irak'taki Arapların Osmanlı olduklarını ve devletten ayrılmak istemediklerini ilan etmiştir⁽²³⁰⁾.

Haziran 1919'da bu ilanı yapan Uceymi Paşa, Fransız işgali sırasında da Kuvayi Milliye'ye kendi aşiret kuvvetleri ile büyük yardımlar yapmıştır⁽²³¹⁾.

“Irak Şeyh'ül Meşayih” diye anılan Uceymi Sadun Paşa, Urfa,⁽²³²⁾ Maraş, Anteb yörelerinde faaliyete geçmiş, işgal kuvvetlerine karşı koymak üzere maiyetindeki yirmi beş tabur Kuvayi Milliye ile harekete geçmiştir. Hükümet ve icâp eden yerlere telgraf çeken Uceymi Paşa, “Halife-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye ile, din ve vatanımızın hak ve hukuğu milli emeller dairesinde temin edilemediği takdirde, akacak bütün kanların mesuliyeti kendilerine tevcih edecektir. İşte ben, yarından itibaren Mardin kasabamıza çekilerek bu gaye uğrunda seve seve hayatımı fedaya âmâde bütün kütleleri birleştirerek, Meclis-i Millimizin ahval ve harekâtını bekliyor olacağım efendim”⁽²³³⁾. Demiştir.

Uceymi Paşa'ya bağlı Aneze aşireti liderleri, Hacim idaresinde, Urfa çevresindeki demiryolunun bazı kısımlarını, köprüleri ve telgraf hatlarını tahrip ederek, Fransız işgalini olumsuz yönde etkileyip, Kuvayi Milliye'ye yardımda bulunmuşlardır⁽²³⁴⁾.

(230) T.İ.T.E. Arşivi, 24/2089,

T.İ.T.E. Arşivi, 28/3705,

(231) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1556, 10/1557 ve 10/1877.

(232) Uceymi Paşa'ya bağlı kuvvetler ileride de görüleceği gibi, gerek demiryollarının tahribi ve gerekse düşman kuvvetlerine verdirdiği kayıplarla, özellikle Urfa'da bulunan Fransız kuvvetlerinin yardım almalarını önlemiştir. (T.İ.H. IV., s.18.)

(233) Hâkimiyet-i Milliye, 14 Ocak 1920, Sayı: 2, s.4.

(234) T.İ.T.E. Arşivi, 101557.

İKİNCİ BÖLÜM

URFA İLE ÇEVRENİN İŞGALİNE ANADOLU'NUN TEPKİLERİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN DİREKTİFLERİ

I — URFA VE ÇEVRESİNİN İŞGALİNE TEPKİLER

Güney Anadolu illerinin işgali Türk kamuoyunu fevkalade etkilemiş, başta Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Anadolu Basını, halk ve çeşitli kuruluşlarca durum protesto edilmiş, işgâlin kaldırılması için ilgili makamlara gerekli başvurular yapılmıştır.

Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa bir yandan bu haksız işgalleri protesto ederken, bir taraftan da işgale uğramış yörelerin yetkililerini ve hükümeti uyarıp yönlendirmeyi de ihmal etmemiş ve alınması gerekli tedbirleri göstermişlerdir.

Sansür nedeniyle İstanbul basını suskun bir halde iken, Anadolu'da ki basın organlarının birçoğu işgalleri yakından izlemiş ve kamuoyu oluşturma çabası ile işgaller aleyhinde yazı ve haberlere geniş bir yer vermişlerdir.

Halk, genellikle verilen direktiflere uygun olarak, miting ve protesto telgrafları ile durumu kınamış, ayrıca kurulan Müdâfa-i Hukuk Cemiyetlerine gerekli desteği vererek tavrını ortaya koymuştur. Eşraf, tarikat şeyhleri ve ileri gelenler müştereken her vesile ile ilgili yerlere protesto telgrafı çekmiş ve halkı yönlendirmede büyük bir rol oynamışlardır.

Nihayet, Müdâfa-i Hukuk ve buna mümasil millî kuruluşlar da, genellikle bulundukları merkezlerde halkın nabzını elinde tutmuş, Heyet-i Temsiliye'nin fikirlerini yaymada büyük görevler ifa etmişlerdir.

Bütün Anadolu bir vücut olarak, işgaller aleyhinde bulunup, bunları, nefret ve şiddetle kınamıştır. Bu ortak ve kesin tavır, Anadolu'da Milli Mücadelenin başarı ile neticelenmesini sağlamıştır.

1. Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkileri :

A — Heyet-i Temsiliye'nin Tepkileri

İstanbul Hükümeti Urfa, Maraş Anteb ve Adana'da meydana gelen olaylardan ve işgallerden pek etkilenmiyordu⁽¹⁾. Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ve bunun başkanı Mustafa Kemal, buralarda cereyan eden hadiseleri dikkatle takip ediyor, bir yandan İtilaf devletlerinin bu tutumlarını protesto ederken, bir taraftan da yörede bulunan ilgililere direktifler vermek suretiyle onları yönlendirip tehlikeye karşı harekete geçirmeye çalışıyordu.

Daha Fransızlar yöreyi İngilizlerden devralmadan önce Heyet-i Temsiliye aldığı bir kararla kesin tavrını ortaya koymuş bulunuyordu⁽²⁾.

Heyet-i Temsiliye sözün ettiğimiz; "Urfa, Anteb ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek ve işgal etseler bile barındırmamak için icap eden her türlü tedbirlere hemen başvurulması ve hükümeti müşkül vaziyete sokmamak için maksada tevcih edilecek kuvvetlerin vaz'ulceysi tebeddülâtını emrivakî olarak yapmak muvafık olduğu ve yağmagirliklere ve anasır-ı gayr-ı müslimeye iktiza eden..." yolundaki kararıyla 13. Kolordu Komutanı'na talimat verirken bir başka şifre ile yörede alınması lazım gelen tedbirleri sıralıyordu:

(1) ATATÜRK, Nutuk 1., s.379.

(2) Bekir Sıtkı BAYKAL, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1974, s.34.

“1. Suvari Alayı ile derhal Urfa’nın işgali ve Urfa mu-tasarrafı hakkında müdebbirâne hareket edecek bir zatın Ur-fa’ya gönderilmesi münasip olduğu ecnebi kuvvetlerinin yeniden Urfa’yı işgaline müsaade etmemek esasat-ı katiye-miz icabatından bulunduğu, icabında böyle bir tecavüzü millî bir şekilde fiilen reddedebilmek için, oraca Teşkilât-ı Millî-yenin teşekkül ettirilmesi icap edeceği ve mevz-u bahs mese-le hakkında da Harbiye Nezaretine malumat verilmemişse emrivaki olarak malumat verilmesinin muvafık olacağı hükûmet-i merkeziye eser-i zaaf gösterecek olursa, katiyyen ehemmiyet verilmeyerek maddi siyasetimizin tatbikinde ha-yır olduğu hakikatı hükûmete anlatmak üzere iş’arı keyfiyet buyurulması... (3)”

Fransız işgali öncesinde, 26 Ekim 1919’da Kolordu Ko-mutanı Ahmet Cevdet Bey’e verilen bu talimat, onun ku-vayı Milliyeyle ihtiyatla bakması ve çekingenliği yüzünden işleme konulup önemsenmedi. Böylece işgal olayı hiçbir en-gel ile karşılaşmadan gerçekleştirilmiş oldu.

Heyet-i Temsiliye almış olduğu bir başka kararında da, “Anteb, Urfa ve Maraş’ın mütareke ahkamına aykırı olarak bu defa Fransızlar tarafından işgali haberi ve bu işgal etra-fında deverân eden birtakım şâiyat dolayısıyla bu mevkiler ve civar vilayet ahalisinin fevkalade dûçar-ı heyecan olduk-ları ve bu heyecanın bütün Anadolu’ya sirâyet etmek üzere bulunduğu ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin bu gibi işgalle-re karşı topyekûn müdafa ve mukavemet esasını kabul eyle-miş olmasına nazaran bu meselede tarafsız kalamayacağı ve mevk-i mezkûre ahalisinin evvela kemâl-i ciddiyetle bunu pro-testo edeceği ve **protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde, milletin bütün mevcuduyetiyle Fransız**

(3) BAYKAL, A.g.e., s.34.

işgal kuvvetlerine karşı fiilen müdafaya kendini salâhiyetdâr adedeceği ve Merkezi Hükümetin hûsulu melhûz vekâyîi. Bu kadar uzun cümle kurmak istediğini anlatabilmekten uzaktır. ispat ve beyan ile azîmkâr bir lisanla bunları anlatarak binnetice milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak için icap eden tedâbir-i siyasiyeye tevessül eylemesi, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazıldı ve keyfiyet havali-i mezkûre heyet-i merkeziyelerine bildirildi...'' diyerek, genel manzarayı ve alınacak tedbirleri bildirmiştir⁽⁴⁾.

Heyet-i Temsiliye'nin almış olduğu bu karardan da anlaşıldığı gibi, Temsil Heyeti alınması gerekli tedbirler ve izlenmesi gereken stratejiyi göstermiştir. Dikkat edilecek olursa kararda fiili tedbirlere de yer verilmiş, gerektiğinde Fransızlara karşı mukavemet edileceği de belirtilmiştir.

Heyet-i Temsiliye aldığı bir diğer kararla da, Fransız işgalinin başlamasından sonra bölgeden başka yerlere göç olayının önlenmesi için, gerekli önlemlerin alınmasını yetkililerden istemiş ve yöre halkının bulunduğu sahaları terketmemesi ve maneviyatlarını bozmamalarını tavsiye etmiştir⁽⁵⁾.

Genel tepki ve protestoların yapılmasını öngören kararı 4 Kasım 1919'da alan Heyet-i Temsiliye genel bir tepki ve tavır konulmasını öngörmüştü. Bunun için protesto telgraflarının ilgili mercilere ulaştırılması istenmiş, hukuk kurallarına aykırı olarak önce İngilizler tarafından ve sonra da onların tahliyesiyle bu defa Fransızlarca işgal edilen Urfa, Anteb ve Maraş'ın işgalini kaldırmak için, bütün Mudafa-i Hukuk Cemiyetleri Heyet-i Merkeziyeler: Belediye başkanlıkları ve ileri gelenlerce İtilaf devletleri temsilcileri Avrupa ve Ame-

(4) BAYKAL, A.g.e., s.35.

(5) BAYKAL, A.g.e., s.39.

rika kamuoyu nezdinde protesto edilmesinin faydalı olacağı tekrarlanmıştır⁽⁶⁾.

7 Kasım'da bu meâlde mutasarrıflıklara gönderilen bir kararda da, işgalin yerli halk ve millî teşkilâtlarca protesto edilmesi istenmiştir⁽⁷⁾.

Heyet-i Temsiliye aldığı bu kararlar yanında, İstanbul Hükûmeti ile ilgili bazı kararlar da almak suretiyle yöre ile ilgili üzerine düşeni yapması için Harbiye Nezaretine bilgi verilmiştir⁽⁸⁾. Ancak hükûmet bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Bu kararların yanında Urfa'da başlamış bulunan Ku-vayi Milliye çalışmaları ile ilgili olarak, bu teşkilatın Urfa Mutasarrıflığınca geliştirilmesi amacıyla alınan, 8 Kasım 1919 tarihli karar da, "Teşkilatın genişletilmesi için 5. Fırka Kumandanlığıyla ilişki kurulması" istenmiştir⁽⁹⁾.

16 Kasım 1919'da, "Milletin kendi namus ve hukukunu müdafada tamamiyle serbest bulunduğu ve az oldukları takdirde Urfalıların Fransızların silâhlarını almağa muvafakiyetlerinin şayan-ı tercih bulunduğu..." yollu kararını alan Heyet-i Temsiliye, Urfalıları harekete çağırmış ve böylece ilk işaretini vermiş bulunuyordu⁽¹⁰⁾.

"Antakya'da Amik Ovası'ndan firarla kırk süvari maiyeti ile Berazi aşireti reisi Mustafa Bey'e iltica ve arz-ı hizmet eden Hacı Yusuf ve... Ağalarla mumâileyh Mustafa Bey'e Fransız işgaline karşı yapılacak hareketin tertibatı 13. Kolordu Komutanı Cevdet ve 5. Fırka Komutanı Kenan Beylerce ma-

(6) BAYKAL, A.g.e., s.43.

(7) BAYKAL, A.g.e., s.48.

(8) BAYKAL, A.g.e., s.45.

(9) BAYKAL, A.g.e., s.49.

(10) BAYKAL, A.g.e., s.57.

lum olduğundan onlarla temaslarının lüzûm-ı işarı Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'e yazıldı." 25 Kasım 1919'da Kuvayi Milliye'nin Urfa'daki başkanı olan Ali Rıza Bey'e verilen bu cevap, Kuvayi Milliye ile ilgili çalışmaların ilgili komutanlara tevdi edilmiş olduğu hatırlatılmış ve buna göre işlem yapılması bildirilmiştir⁽¹¹⁾. Ancak cevaptan Kolordu Komutanının Binbaşının problemlerine tatmin edici cevap vermediği de anlaşılmaktadır.

Fransızlar, Urfa'yı işgal ettiklerinde ilk iş olarak, Suruç Kaymakamına işten el çektirmiş ve bundan sonra da Urfa Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'i görevinden uzaklaştırmışlardı. Heyet-i Temsiliye olayın Urfa Mutasarrıflığınca şiddetle protesto edilmesi için, hükümetçe ilgililere kesin talimatın verilmesini istemiştir⁽¹²⁾.

Fransızların tazyikiyle görevden alınan Kuvayi Milliye'nin Urfa'daki lideri Binbaşı Ali Rıza Bey, Siverek'e gitmiş ve burada bulunduğu sırada Heyet-i Temsiliyeden aldığı bir emirde "Mardin'de bulunan 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey ile ilişki kurması", gerektiği hatırlatılmıştır⁽¹³⁾.

Heyet-i Temsiliye teşkilatına hâkim bir vaziyette ve sağlıklı ilişkilerle onları yönlendirmeye ve gereği gibi idare etmeye çalışmış, dolayısıyla Urfa Meselesi''yle de ciddi bir biçimde ilgilenmiştir. Onun bu çalışmalarına karşı ordu idarecilerinin bir kısmı çekimser kalmış bu durum karşısında Heyet-i Temsiliye Kuvayi Milliye'ye taraftar olan Komutanlarla işbirliğine girmiştir. Buna en güzel örnek, bu yörede 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet'tir. Ahmet Cevdet Bey'in çekimserliği sebebiyle, 5. Fırka Komutanı Kenan Bey ve 13.

(11) BAYKAL, A.g.e., s.64.

(12) BAYKAL, A.g.e., s.69.

(13) BAYKAL, A.g.e., s.73.

Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'ler devreye girmiş ve Urfa Kuvayı Milliyesinin çalışmalarını yakından izleyip, yardımlarda bulunmuşlardır.

B — Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkileri

Mustafa Kemal Paşa, Urfa, Anteb ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgaline gerekli tepkiyi defalarca göstermiş, bu haksız olayı kınayarak, protesto etmiştir. 6 Kasım 1919'da Erzurum Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'ne yolladığı bir telgraf-ta, "Esâsen hukuk kaidelerine ve mütâreke şartlarına aykırı olarak işgal edilmiş olan Urfa, Maraş ve Anteb'in bu kere İngilizlerin tahliyesiyle Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine, hükümetimiz bu haksız hareketi İtilaf devletleri nezdinde protesto etmiş ve adigeçen yerlerdeki halk da, büyük mitinglerle Osmanlı vatanından ayrılmalarının mümkün olmadığını dünyaya ilana başlanmışlardır. Binaenaleyh, bütün Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti heyetleri, belediye başkanlıkları, Osmanlı memleketi parçalarından olan bu yerlerin, bu defa da, Fransızlar tarafından işgal edilmekte olduğunu telgrafnâmelerle İtilâf Devletleri mümessillerine Avrupa ve Amerika kamuoyuna bildirerek, protestolarda bulunulması ve bu haksızlığın düzeltilmesini kesin olarak istemeleri gerektiğini tamim ederim." diyerek, bu konuda gerekli hassasiyetin gösterilerek, protestoların yapılmasını istemiştir⁽¹⁴⁾.

Mustafa Kemal Paşa 16 Kasım 1919'da da, "Anadolu ve Rumeli Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi" imzasıyla, açık bir protesto bildirisi hazırlayarak yayın organlarına vermiştir. Gazetelerde neşredilen bu protesto bildirisi şöyledir :

(14) Nimet ARSAN, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannâmeleri, 1917-1938*, Ankara, (T.İ.T.E.-T.T.K.Basımevi), 1964, s.115.

Protestonâme⁽¹⁵⁾

“İngilizler tarafından mütârekenâme ahkâmına aykırı olarak işgâl edilmişken, daha sonra tahliye olan Anteb, Maraş ve Urfa, bu kere de Fransızlarca işgal edildi. Bundan anlaşıldığına göre, İtilaf devletleri milletimizi vatanımızın en güzel parçalarından mahrum bırakmak hakkındaki müteakbil tasminat ve tasavvurattan bir türlü sarf-ı nazar edemiyorlar. Barış Konferansının kararlarını beklemeksizin suret-i zahirede geçici ve ihtiyatlı bir işgaldır diyerek, projelerini tatbik ediyorlar. Osmanlı Devleti’nin yedi asırlık şaşaah bir hayatı tarihiyeye ve seri ve kuvvetli bir yeni inkişafın bütün esbab ve unsurlarına sahip olduğunu nazar-ı dikkate almak istemiyorlar. Vatanımızın bedenlerinden koparılacak parçalarla kendi aralarında menfaat taksimine çalışıyorlar. İtilaf Devletlerinin bu hareketi, gayri insani olduktan başka, tabii adaleti ve Barış Konferasında kemal-i azamet ve haşmetle ilan edilmiş olan esasları ve Türkiye’ye bütün cihan muvacehesinde Wilson Prensipleri’nin onikinci maddesi ile edilen vadeleri pamal etmektedir. Türkiye’nin taksimine yol bulmak emeliyle, Yunanlılara işgal ettirilen Aydın Vilayetin’deki kıtal, tazyik ve imhâ fecaatlerinin şimdi de Ermenileri alet eden Fransızların işgal ettiği Adana Vilayeti’nde, Maraş, Urfa ve Anteb’de aynen vuku bulması, bütün bu siyasi haksızlıklara bir zamime teşkil ediyor. İtilâf Devletlerinin bugüne kadar yapmış ve yapmakta oldukları haksız muameleleri, şiddetle protesto eder ve onların memleketimiz ve milletimiz için, daha insani ve daha adaletkâr hissiyâne arzulara avdet etmelerini temenni ederiz. Milletimiz bölünme, parçalanma ve esarete razı olmaktansa bütün mânevi ve maddi varlığıyla meşru haklarını savunmada ve ulvi kararda, milletimizin bütün mana-

(15) İrâde-i Milliye, 17.11.1919, No: 12, s.1.

sıyla birlik olduğunu Düvel-i İtilâfiyeyi haberdâr etmek isteriz. Bu hususta milletimizin yükselen haklı sesini duymak istemeyerek, tutulan insanî olmayan yolda devamın, verebileceği sonuç, pek elim olabilir. Ve bu hâlin yalnız birkaç memlekette değil, belki iki büyük cihana yayılmasından korkulur. Tabi ki böyle büyük bir felaketin sorumluluğu, Cenab-ı Hakkın ve insanlık aleminin huzurunda İtilaf devletlerine ait kalır. Bu sözlerimizle tabi haklarını müdâfaadan başka bir amaç tâkip etmeyen milletimizin tamamının emellerine tercüman oluyoruz. Meşru feryadımızın bütün hasıslıklara rıza göstermeyeceklerine emin bulunduğumuz Avrupa ve Amerika milletlerine duyurulmasını isteriz.”

Şüphesiz, gerek Heyet-i Temsiliye’nin ve gerekse onun başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın, örnek olarak verdiğimiz protesto ve direktifleri Urfa’da da etkisini göstermiştir. Bu cümleden olmak üzere Urfa şehir merkezinden 1, 7 ve 12 Kasım günleri protesto telgrafları gönderilmiş, çevreden de Viranşehir, Rasûl’ayn, Anteb, Mardin, Siverek, Nusaybin, Kilis, Midyat ve Siirt’ten çekilen telgraflarla Fransız işgali kınanmıştır⁽¹⁶⁾.

Böylece Urfa ve Havalisi de Anadolu’da başlamış bulunan Milli Mücadelenin etrafında kenetlenmiş ve kesin tavırını ortaya koymuştur.

2. Anadolu Basınının Tepkileri :

Anadolu’da zor şartlar içinde çalışan ve Millî Mücadelayı destekleyen yayın organları da, üzerlerine düşen görevi en iyi şekilde yapmanın çabası içindeydiler. Bu cümleden olmak üzere Anadolu’da yayınlanan ve etkili olan belli başlı gazetelerin tavrılarından örnekler vereceğiz. Bu yayın organları şüphesiz bir hayli fazladır, ancak konuyu dağıtmamak

(16) ŞİMSİR, A.g.e., s.223-224.

ve çalışmamızın asıl mevzusunu da unutmamak şartıyla, Erzurum'da yayınlanan Albayrak, Sivas'taki İrâde-i Millîye, Ankara'daki Hâkimiyet-i Millîye ve Kastamonu'daki Açıksöz gazetelerinin tavrını Anadolu basınına örnek olarak vermeye çalışacağız.

A — Albayrak

Bu gazete 1913 yılının Mart ayında Erzurum'da yayma başlamıştır. Buradaki İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulmuş olan bu yayın organı, Rus işgali sırasında bir ara kapanmış, 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Rusların çekilmele-ri üzerine, yeniden yayınına başlamıştır⁽¹⁷⁾.

“Vatan tubasında, mukaddes bir dal,

Şarkî Anadolu İslam ocağı,

Ellere verilmez canan kucağı,

Adana, Urfa'yı unutmak muhal

Hatırdan çıkar mı, Maraş illeri?...”

“Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından : İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Anteb!...”

Yukarıdaki mısralar ve başlık altında uzun yazı dizilerine, yorumlarla karışık geniş haberlere yer veren Albayrak, bu yayını haftalarca aynı başlıklar altında bıkmadan tekrarlamıştır. Elimizdeki mevcut sayılara göre, Albayrak bu protesto yazılarını Ekim 1920 başından mart ayı ortalarına kadar birinci sahifesinde başlamak kaydıyla sürdürmüştür⁽¹⁸⁾.

“Albayrak” başlığı altında, hergün verilen yukarıdaki şiir çok anlamlıdır. Aynı zamanda gazetenin “Türk varlığın-

(17) Ömer Sami COŞAR, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul, (Gazeteciler Cemiyeti Yay.), 1964.

(18) Albayrak, Ekim-1919, Mart-1920, Sayı: 42-78.

dan Ayrılık Kabul Etmeyen Vatan Bucaklarından” başlıklı köşesinde de, seri makalelerle kamuoyu yaratma gayretleri göze çarpmaktadır. Bunların sadece başlıklarını saymak bile bize bir fikir vermektedir.

“Öz Yurtlarımız İçin”,⁽¹⁹⁾

“Yine Aziz Yurtlarımız İçin”⁽²⁰⁾

“Hakka Karşı Silâh Çekilmemelidir”⁽²¹⁾.

“İnsaniyet Ağlasın!”⁽²²⁾.

Bu ve benzer başlıklarla çıkan yazılar, genellikle “Muş-tak Sadık”, ya da “Mithat” imzasıyla yayınlanmıştır.

Albayrak’ın Urfa ile ilgili şu yorumu da dikkat çekicidir. “Urfa’nın Tahliyesi : Mevsuken aldığımız habere göre, yabancı işgal kuvvetleri, Urfa’yı tahliyeye ve orada bulunan Ermeniler, demiryolundan Adana’ya doğru kaçmaya başlamışlardır. Toros Dağlarının güneyinde taşıyla, toprağıyla kanıyla ve herşeyi ile Türk olan mübarek yurtlarımızdan biri de Urfa’dır. Bu sancağın ruhu o kadar millidir ki, türküleri mayaları (Manileri?) okundukça bütün Anadolu Türkü’nün gönlünde derin heyecanlar, bedîî hazlar hûsûle gelir. Hissen, ruhen bu derece müttehid olan bu kıtayı, anavatandan ayırmayı düşünmek bile hak ve adaletle karşı isyan etmek demektir. Bî-nâenalyh...”⁽²³⁾

“Öz Yurdlarımız İçin” başlığını taşıyan bir yazıda, “Adana, Maraş, Urfa, Anteb gibi Türkün öz yurtlarında sanki birtakım emrivâkiler ihdasında doğru adımlar atıldığını,

(19) Albayrak, 6 Teşrin-i Sani 1919, Sayı: 42, s.1

(20) Albayrak, 9 Teşrin-i Sani 1919, Sayı: 43, s.1

(21) Albayrak, 21 Kanun-ı Evvel 1919, Sayı: 46, s.1

(22) Albayrak, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s.1

(23) Albayrak, 30 Teşrin-i Evvel 1919, Sayı: 40,s.1

kemal-i hüzn ile haber alıyoruz". Denildikten sonra, "İnsan Hakları Beyannâmesiyle insanlığa yeni bir nur, ve hayat bahşeden necip Fransızların, bir asır sonra bu adil ve hak yolundan rücu ile bir milletin hakkı hürriyet ve istiklâlini sırf kuvvetle diğerine vermeğe çalışacağına inanmak, bizim için gayri mümkündür..." şeklinde devam etmiştir⁽²⁴⁾.

"Türk Varlığından Ayrılık Kabul Etmeyen Vatan Bucaklarından : İzmir, Adana, Maraş, Anteb, Urfa..." başlığı altında, "Muştak Sadık" imzasıyla, "En büyük vâzife" adını taşıyan ve "Avrupanın Namerd Politikası"nı işleyen bir makale⁽²⁵⁾ ile diğerleri günlerce ve haftalarca devam etmiştir.

Urfa'da Kuvayi Milliye ile Fransızlar arasındaki çatışmaları da izleyen gazete, bu konuyla ilgili birçok habere yer vermiştir. Bunlardan birtanesini örnek olarak vermek gerekirse; "Urfa'da İslamlarla bir çoğu Fransız elbiseli Ermeni olan bir Fransız müfrezesi arasında müsademe başlamıştır. Fransızların islam ahaliye olan tecavüzleri civar aşiretleri müteessir ederek, galeyanlarına sebep olmuştur. Birçok aşiretin de, müsademeye katılacağına ihtimal verilmektedir." Şeklinde⁽²⁶⁾

B — İrâde-i Milliye

14 Eylül 1919'da, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye adına Kurulmuş olan gazete, İstiklâl Harbinin ilk gazetesidir. Başka bir deyişle Kuvayi Milliye'nin yayınladığı ilk gazetedir. Sivas Kongresi haberlerini vermekle beraber, yurdun dörtbir yanındaki olaylarla da ilgilenen gazete, Urfa ve havalisi ile ilgili haber ve yorumla karışık haberlere geniş yer vermiştir⁽²⁷⁾.

(24) Albayrak, 6 Teşrin-i Sani 1919, Sayı: 42, s.1

(25) Albayrak, 12 Teşrin-i Sani 1919, Sayı: 44, s.1

(26) Albayrak, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s.2.

(27) Daha geniş bilgi için: COŞAR, A.g.e. ve İzzet ÖZTOPRAK, Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara, (Türkiye İş Bankası Yay.) 1981.

“Urfa Havadisleri” başlığı altında, protesto telgraflarına yer veren gazete, Viranşehir’den çekilmiş olan bir telgrafi yayınlamıştır⁽²⁸⁾.

Telgrafta, “Vatanımızın, asla ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu ve vatanımızın bütününe vaki olacak herhangi bir müdahaleye katiyyen meyelan vermeyeceğini, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle cihana ilan edilmişti. Hala mukadderatımızla oynanmaktadır...” Denilmiştir.

Bir başka sayıda da, “Öteden beri mezâlim ve fecayiden dolayı gerginleşen efkâr-ı umumiye sekiz şubat gecesinde galeyan ederek, Fransız Hakim-i Siyasisinin karargâhına hücum ve düşmanı tard ederek, Fransız bayrağını indirip, Şanlı Osmanlı bayrağını keşide eylemiştir. Düşman dört ölü ve birçok yaralı bırakarak geriçekilmiştir. Asayiş evvelkinden daha mükemmeldir. Urfa ahalisi kâmilten Kuvayi Milliyeyle iltihak ve efrad-ı milliyenin iâşesini temin ve iki saat zarfında bin altın Osmanlı lirası toplamıştır. Kuvayi mâneviye pek parlaktır”⁽²⁹⁾. Haberi verilmiştir.

“Urfa” başlıklı bir haberde de Kuvayi Milliye Kumandanı Pehlivanzâde Nuri’den alınan bilgiler verilmiştir. Bu haber özet olarak şöyledir.

“Urfa : İnâyet-i bâri ve ruhâniyet-i Peygamberi ile Suruc Kuvayi Milliyesi’nin secâat, gayret ve himmeti sayesinde, Suruc Kazası Fransız kıtaatının zalimânesinden geri alınmıştır. Düşman her zaman olduğu gibi Suruc’ta da kötü fiil ve vahşi hareketler göstermekten geri kalmamıştır. Ez cümle hükümet-i mahalliyeye olan tecavüzatı pek ileriye götürerek hükümet evraklarını yakmış ve mahkeme-i şeriyyeden ellerine geçirdikleri Kuran-ı Azim-u Şanı parça parça ederek o mu-

(28) İrâde-i Milliye, 24 Kasım 1919, Sayı: 13, s.2.

(29) İrâde-i Milliye, 9 Şubat 1919, Sayı: 24, s.4.

kaddes yapraklarını dinsizlerin bile kabul edemeyecekleri surette ayaklar altına atmışlardır... Düşman adiliğini ve insanlıktan tamamen mahrum olduğunu, dükkan kilitlerini sökmek suretiyle de izhar etmiştir...”⁽³⁰⁾

İrâde-i Millîye Urfa'nın tahliyesini de şu haberiyle duyurmuştu.

“Fransızlar Urfa'yı Tahliye Ettiler : Urfa'nın Fransızlar tarafından tahliyesi efkâr-ı umumide vahdet ve istiklâl-i milletin muhafazası hususunda büyük bir tesir icrâ etmiştir. Bu hadise işgal altında bulunan diğer vilâyetlerin de tahliyesine bir başlangıç haberidir”.

“Urfa, 11 Nisan 1920 : İnnayet-i Bâri ile 11 Nisan 1920'de düşmanın Urfa'yı tahliyeye mecbur edildiği ve Suruc istikâmetine doğru perişan bir halde çeklimekte olduklarını müjdelirim.” Kuvayi Milliye Kumandanı Pehlivanzâde Nuri⁽³¹⁾.

Gazetede, bazan duygular şiirle de dile getiriliyordu.

“Bir haber var mı, Adana'dan Urfa'dan?

Kan bürümüş dağlarını Maraş'ın,

Biz korkmayız kardaş için ölümden

Haber aldık burdan durmaz gideriz!”

A.T.⁽³²⁾.

C — *Hâkimiyet-i Millîye*

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldikten sonra, Sivas'ta olduğu gibi burada da Milli Mücadelenin sesini duyuracak bir yayın organı çıkarılmasının gerekli olduğuna inandığın-

(30) İrâde-i Millîye, 24 Mayıs 1920, Sayı: 41, s.4.

(31) İrâde-i Millîye, 12 Nisan 1920, Sayı: 36, s.3.

(32) Şiirin adı, “Bana Dedi ki...” olup, beş kıtadır. İrâde-i Millîye, 23 Şubat 1920, Sayı: 26, s.1.

dan “Hâkimiyet-i Millîye” adlı bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmış ve gazete 20 Ocak 1920’den itibaren yayın hayatına atılmıştır⁽³³⁾.

Millî Mücadelenin sesi olan bu yayın organı da, Urfa ve ona komşu olan illerle ilgili haber ve yorumlara geniş yer vermiş, işgallerin haksızlığını her fırsatta kınamış ve protesto telgraflarını sahifelerinde yayınlamıştır.

“Urfa’nın Tathiri” başlığını taşıyan yorumla karışık haberde, “...Türlere isnad edilen vahşet, merî bir medeniyetin acı bir iftirasından ibarettir. Müslüman ve Ermeni unsurların arasına nifak ve husumetlik edenler her zaman haricen Hıristiyanlık gayreti ile daim olan teşvikât ve müdâhale niyetindeler. Urfa hadisesi bu hakikatı son defa bir daha ispat etmiştir”⁽³⁴⁾ denilerek, haber bağlanmıştır.

Fransızların Urfa’daki faaliyetlerini de işleyen gazete, bir başka haberinde “Urfa Jandarma Kumandanı Binbaşısı Ali Rıza Bey, Suruç Kazası Jandarma Bölük Kumandanı Mü-lazım Hüseyin Pertev Efendi, Fransız emellerine hizmet et-mediklerinden, tevkif edilerek, mahfuzen sevk edilmekte iken, Ali Rıza Bey firara muvaffak olmuş, Hüseyin Pertev Efendi’nin ise, nereye götürüldüğü meçhul bulunmuştur” diyerek, Urfa Jandarma Tabur Komutanı ve Suruç Bölük Komutanı’nın işten el çektirilmelerini kamuoyuna duyurmuştur⁽³⁵⁾.

“Anteb ve Urfa’da Vaziyet” ve “Maraş-Urfa’da Vaziyet” ve “Maraş-Urfa Hâdiselerinin Tesirâtı” başlıklarıyla verilen yorumlarla karışık haberlerde, “Urfa şehrini tahliye eden Fransızlar, çekilmek için emre intizaren şehre beş

(33) Fuat Süreyyâ ORAL, Türk Basın Tarihi, Ankara, 1968.

(34) Hâkimiyet-i Millîye, 16 Şubat 1920, Sayı: 9, s.2.

(35) Hâkimiyet-i Millîye, 20 Ocak 1920, Sayı: 1, s.4.

kilometre mesafede kâin Alman Hastanesine sığınmış beklemektedirler. Kadın-Erkek, bütün ahali memleketlerini, namus ve istiklâllerini müdâfa için her zaman ölmeğe hazır, fedakar ve birlik içinde sabırla mütevekkil ve metin beklemektedirler”(36) denildikten sonra, “Fransızlar, Urfa, Anteb ve Maraş’ta Ermenileri silahlandırarak, İslamların mukaddesât, ırz, namus ve haysiyetine tecavüz ettirmek, katl, kasten harik, cebr ve tazyik, hatta ırz ve şekâvet gibi efali sabit olan Ermenileri bile adliye tarafından tevkif edilmişlerken, cebren tahliyeleri için müdahale eylemek ve nihayet katliamlar tertib ederek, Ermenilik ve Hristiyanlık namına mücadeleye girişmek yolunu tâkip ettiklerinden, Müslüman ahali artık kabil-i zabt olmayacak bir galeyan içinde silaha sarılmaktadır...” Şeklinde devam etmektedir.

“Urfa’da Vaziyet” başlığını taşıyan bir yazıda, “Fransız kuvvetlerinin herhalde ahaliye taaruzda devam etmek sureti ile Maraş’ta olduğu gibi çirkin bir vaziyet ihdas etmeyecekleri...” temennisinde bulunulduktan sonra, “...Anadolu ahalişi mecbur olmadıkça hiçbir zaman silâha sarılmış değildir. Silahlı olduğu zaman dâhi sükûn ve itidâlini her milletten ziyade muhafaza eder. Fakat bugün o kadar elim bir felaket içindedir ki, ona sabır ve sükûnet tavsiye etmek, elemeleri ile alay etmek demektir.” denilerek, milletin meşru müdafası anlatılmıştır(37).

“Kitali Kimler Yapıyor?”, “Maraş ve Havalisinde Vaziyet” ve buna benzer başlıklarla yorumlarına devam eden gazete, yayını bu yolda sürdürmüştür(38).

(36) Hâkimiyet-i Millîye, 21 Şubat 1920, Sayı: 10, s.3-4.

(37) Hâkimiyet-i Millîye, 3 Mart 1920, Sayı: 13, s.2.

(38) Hâkimiyet-i Millîye, 29 Mart 1920, Sayı: 17, s.3. Hâkimiyet-i Millîye, 10 Mart 1920, Sayı: 14, s.2.

D — Açıksöz

15 Haziran 1919'da Kastamonu'da yayma başlayan gazete, 16 Eylül 1919 tarihinden itibaren, Kuvayi Millîye'ye katılarak, haftada iki kez çıkmaya başlamıştır. Gazetenin başyazarlığını başlangıçta, Hüsnü Açıksöz yapmışken, daha sonraları İsmail Habib (Sevük) devam ettirmiştir. Millî Mücadelenin sözcülüğünü yapan gazete, Urfa ve çevresi haber ve yorumlarına yer vermiştir⁽³⁹⁾.

“Fransız Generali Urfa üzerine hareket ederken, Cerablûs civarında maiyeti halkıyla Kuvayi Millîye Kumandanı Barizi Aşireti reisi Mustafa Bey tarafından esir edilerek, Birecik'e götürülmüştür”⁽⁴⁰⁾.

“Tel-abyad'taki Fransız kıtaatı, 3 Temmuz'da mezkûr mevkii terk ederek, Arappınar'a çekilmiştir. Ricat esnâsında kuvvetlerimizin taarruzuna maruz kalarak, zayiata uğramış eşya ve silah terkine mecbur olmuştur...”⁽⁴¹⁾

Bu ve benzer haberlerle yöre hakkında bilgi veren gazete, işgallerle ilgili protestolara da yer vermiş. Kastamonu'da Nasurullah Meydanında yapılan ve işgalleri kınayan mitingten sonra ilan edilen protestoname, Açıksöz'de yer almış ve birinci sahifede neşredilmiştir⁽⁴²⁾.

Bu protesto bildirisinde “Mütâreke esnasında işgal hudutları dışında bulunan Urfa, Anteb ve Maraş'ın, esasen hukuk kaideleri ve mütareke şartlarına aykırı olarak, İngilizler tarafından işgâl edilmiş olup, iâdesine intizar edilmekte iken, İngilizlerin tahliyesini müteakip Fransızlar tarafından işgal edildiğini büyük bir teessürle haber aldık...” denildikten son-

(39) COŞAR ve ÖZTOPRAK, A.g.eserler.

(40) Açıksöz, 29 Şubat 1920, Sayı: 36, s.2.

(41) Açıksöz, 8 Temmuz 1920, Sayı: 60, s.2.

(42) Açıksöz, 16 Teşrin-i Sani 1335, Sayı: 21, s.1.

ra, bu haksız işgal kınanmış ve bu illerin vatanın ayrılmaz parçaları olduğu hatırlatılarak, "...Hukuk ve istiklâlini muhafaza emrinde her türlü fedakarlığı göze almış olan milletimiz, öz vatanını hürriyet ve medeniyet-i cihana önder olan Fransızlar tarafından paymal edilmesi manasındaki bu hadiseyi şiddetle protesto eylemekte olduğumuzun ve hemen tahliyesini sabırsızlıkla belemekte olduğumuzun kamuoyuna duyurulmasını rica ederiz" şeklinde bitirilmiştir."

"Adalet-i Cihan ne İmiş?" başlıklı bir yazıyla Mustafa Kemal Paşa'nın işgâllerle ilgili protestosu da gazetenin 21. sayısında yer almıştır.

"...Urfa, Anteb ve Maraş ile Adana vilâyetimizdeki büyük bir çoğunluğunu İslam ve Türk teşkil eden en zengin topraklarımızı havza-i zülüm ve i'tisafa dahil eden ve kuzeye yaklaşık Sivas'a kadar uzanıp bu mübarek şehirleride dahiline alarak..." denilen yazıda, "...Milletimiz Erzurum ve Sivas Kongreleri ile kutsal haklara ve meşruiyeti müdâfa emrindeki azim ve kararını cihana ilan eylemişti. Binânaleyh bu ve bu gibi mevcudiyet ve istiklâl-i meşruumuza kasd eden caniyâne kararlara asla boyun eğmiyecektir..."⁽⁴³⁾ Diye devam edilmiştir.

3. Anadolu'dan Çeşitli Şehir ve Kasaba Merkezlerinin Tepkileri ve Bu Tepkilerden Örnekler :

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komseri Amiral De Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir raporda, Urfa, Anteb ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto eden telgrafları eklemiş, telgrafların çoğunun mahalli Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri adına çekildiği ve birbirine benzediği, bunların Anadolu'da Milliyetçi

(43) Açıksoz, 16 Teşrin-i Sani 1336, Sayı: 21, s.1.

Hareketin ne kadar yaygın olduğunu gösterdiği, Fransız Yüksek Komserine de aynı mealde çok sayıda telgraf geldiği ve komserine Mustafa Kemal Paşa'nın basında yayınlanan sert telgrafının da eklice sunulduğu, 25 Ekim - 16 Kasım 1919 tarihleri arasında protesto telgrafi çekmiş olan Edirne'den-Siirt'e, Anamur'dan-Trabzon'a kadar 80 şehir ve kasabanın adları ve telgrafların çekiliş tarihleri eklenmiştir⁽⁴⁴⁾.

Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden başlıca şehir ve kasabaların isim ve protesto tarihleri aşağıdadır⁽⁴⁵⁾.

Anteb	Ekim	25.
Mardin	"	25, 28.
Mardin	Kasım	11, 15.
Viranşehir	Ekim	28.
Kilis	"	28.
Kilis	"	29.
Nusaybin	Kasım	11.
Nusaybin	Ekim	30.
Siverek	"	31.
Siverek	Kasım	11.
Midyat	"	13, 14.
Urfa	Kasım	1, 7, 12.
Elbistan	"	11, 17.
Maden	"	2, 15.
Dersim	Kasım	3.
Tokat	"	3.
Elaziz	"	4.
Kayseri	"	8.
Rodos?	"	8.

(44) ŞİMŞİR, A.g.e., s.222.

(45) ŞİMŞİR, A.g.e., s.223-224, Belge: 79.

Erzincan	”	8.
Edirne	”	9.
Yozgat	”	9.
Seyidgazi	”	9.
Çemişgezek	”	9.
Karahisar-ı Şarki	”	9.
Teke	”	9.
Rize	”	9, 11.
Babaeski	”	10.
Keşan	”	10.
İzmit	”	10.
Merzifon	”	10.
Bolu	”	10.
Çorum	”	10.
Seydişehir	”	11.
Orhaneli	”	11.
Eskişehir	”	11.
Silifke	”	11.
Geyve Akhisar	”	11.
İznik	”	11.
Mut	”	11.
Bozkır	”	11.
Kangal	”	11.
Orhangazi	Kasım	11.
Kastamonu	”	11.
Karaman	”	11.
Boğazlıyan	”	11.
Arapkir	”	12.
Silvan	”	12.
Havza	”	12.
Divriği	”	12.
Bartın	”	12.

Mürefte	”	12.
Konya	”	12.
İnebolu	”	12.
Demirci	”	13.
Mahmudiye	”	13.
Bor	”	13.
Zonguldak	”	13.
Gerede	”	14.
Enez	”	14.
Uluborlu	”	14.
Rasûl’ayn	”	14.
Avanos	”	14.
Mabavri(?)	”	14.
Karahisar	”	15.
Karacabey	”	10.
Akdağmadeni	”	10.
Köprü	”	10.
Alâiye	”	10.
Ulukışla	”	10.
Kırkkilise	”	10.
Bursa	”	10.
Develi	”	10.
Petjbar(?)	”	11.
Isparta	”	11.
Ladik	”	15.
Trabzon	”	15.
Sinop	”	16.
Bilecik	”	16.
Anamur	”	16.
Siirt	”	16.
Adaparazı	”	16.

A — Dersim

Dersim ahalisince, Güneydoğu Anadolu'daki işgaller ve burada halka yapılan zulüm ve tehditler duyulunca, Dersim ileri gelenleri, mezâlim ve saldırıları protesto eden telgraflarını 13 Şubat 1920 tarihinde, ilgili makamlara göndermiş ve bunun bir suretini de Heyet-i Temsiliye'ye ulaştırmışlardır⁽⁴⁶⁾.

Bu telgrafta, Anteb, Urfa ve Maraş'ta ahaliye yapılan zulümlerin derhal durdurulması istenilerek, şöyle denilmiştir :

“İnsanlık ve medeniyet âleminde bol ve güzel vaatlerde bulunan ve aynı zamanda her millet için mutlu bir sabahın doğacağını ifâde eden büyük devletler, henüz sulh âleminde yayılmakta olan telkinat ile her fert düzenli olarak yaşar iken, İngilizlerin Gelibolu'da hükümet ve ahali hakkında ve Fransızların Anteb, Urfa ve Maraş'ın mazlum ahalisine günden güne gösterdikleri vahşete artık dini vicdanımız dayanmadığından mezâlime son verdirilmesini kemâl-i tehlûkle arz eder, ümitlerimizi coşturacak haberlerin acilen ulaşmasını bekleriz.”

“Dersim Müdafa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi Cemil” ile diğer aşiret reisleri ve Belediye Reisi'nin imzalarını taşıyan telgrafa Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına cevap vererek, Dersimlilerin hassasiyetine teşekkür etmiş ve civardan imdatlarına yetişen Kuvayı Milliye'nin yardımı ile Maraşlıların kurtulmayı başardıklarını, bildirir⁽⁴⁷⁾.

B — Amasya

30 Ocak 1920 günü, Amasya'da bütün kasaba ve nahiyelerin katılmasıyla kalabalık ve heyecanlı bir miting yapıldı⁽⁴⁸⁾. Hükümet merkezinin karşı çıkmasına rağmen,

(46) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3.93.

(47) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-92., ŞAHİNGÖZ, A.g.t., s.392.

(48) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-40.

Maraş'taki şehitlerin henüz kanları kurumadan, Anteb, urfa ve Adana havalisinde Fransızlarla Ermenilerin ahali-i islamiyeyi katliam etmekte olduklarını haber aldıklarından, artık bu hale mütevekkilâne sükût edemeyeceklerini ve teşebbüsât-ı siyasiye ile bu cinayetlerin önü alınmadığı takdirde, bütün milletin kendi bildikleri gibi harekette serbest kalacaklarını, bildiren halk, Hükümetten tatmin edici bir cevap almadıkça hükümet kapısından ayrılmayacaklarını ve dağılmayacaklarını ilan ettiler.

“Galeyanın şiddetlenmemesi için bir hayli müşkülât çekilmiş, miting heyeti, ilgili makamlara aşağıdaki protesto telgrafını göndermiştir”⁽⁴⁹⁾.

Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi'nde yer alan yukarıdaki habere ait telgraf : “...Gasp olunan sevgili memleketimizden işgalin derhal kaldırılmasının nedeni milletlerin efkâr-ı adliyesinden talep eder, Türk ve Müslüman alemine zulüm ikayî fecâyî edenleri kanlı gözyaşlarıyla bugün toplanan binlerce Amasya halkı namına şiddetle protesto eyleriz. Sureti İtilâf Devletlerine keşide edilmiştir. Miting Heyeti” şeklindedir.

C — Arapkir

Adana, Maraş, Anteb ve Urfa şehirlerindeki Fransız işgalinin kaldırılarak, buraların anavatana iade edilmesi için, “Arapkir Müdafa-i Vatan Cemiyeti Reisi Ali Rıza” imzasıyla İtilâf devletleri temsilcileri, Meclis-i Mebusan ve “Ayan Riyaset-i Celilesi” aracılığıyla Amerika siyasi temsilciliği ile Osmanlı matbuatına protesto telgrafı gönderildi⁽⁵⁰⁾. 13.2.1920 tarihinde Cemiyet Reisi, Heyet-i Temsiliyeye konu ile ilgili bilgi verdi.

(49) Hâkimiyet-i Millîye, 21 Şubat 1920, Sayı: 10, s.4.

(50) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-91. Şahingöz A.g.t. s.39.

Bundan önce, kasım ayında da Arapkirlelerin bir protestosu vaki olmuştur⁽⁵¹⁾. “Eşrafdan Cemil, Belediye Reisi, Şükrü, Ulemâdan Cemil ve Müftü Ahmet” imzalarını taşıyan protesto telgrafında şöyle denilmiştir :

“Maraş, Anteb ve Urfa’nın bu kere Fransızlar tarafından işgal haberini kemal-i teessüfle aldık. Mütâreke şartlarına aykırı olarak, yapılacak bu istilânı -Allah korusun- İslam Memleketlerinin paylaşılması gibi bir gayeyi amaçladığından din, namus ve hayatımızı tehlikede görmek zaruretiyle bu felaket, İslam aleminin heyecanına sebebiyet vermektedir...” denilen telgrafta daha sonra, buralarda ufak bir asayişsizliğin bile meydana gelmediği ve işgal için haklı bir sebep bulunmadığı ifade edilerek, “...Dinlerinin Halifet-i muazzama-i İslamiyeye istinaden yaşayacağı kanaatini besleyen biz Türkler, bu işgali en şiddetli manasıyla protesto eder ve hükümetin bu işgali red hususunda bütün teşebbüslerini millî varlığımız ile destekliyeceğimizin bilinmesini ilan eyleriz...” Şeklinde tamamlanmıştır.

D — İspir

Bütün yurttaki yapılan tecavüz ve işgal hadiseleri, İspir ahalisi üzerinde büyük teessür meydana getirdi. Bu sebeple, ilgili makamlara gönderilen telgraflarla olaylar, İspirililer tarafından da şiddetle protesto edildi. “İspir Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cemal” imzasıyla, 31 Ocak 1920 tarihinde başta Sadaret Makamı olmak üzere, Fransa, İtalya ve İngiltere Siyasi temsilcileriyle, Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen bu protesto telgrafında⁽⁵²⁾ :

“Dört senede on milyon nüfus ne oldu? Kan deryasına boğuldu. Mütârekeden sonra kabahatimiz Müslümanlıktan

(51) İrade-i Milliye, 21 Eylül 1919, Sayı: 3, s.4.

(52) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-48., Şahingöz A.g.t., s.361-362.

başka bir şey olmadığı halde, medeniyetin kurucusu oldukları iddiasında bulunan soylu Fransız kavminden bir kısmı, hunhar Yunanlılara ve diğer taraftan alçak Ermenilere öncülük ederek haksız yere Müslüman kanı akıtmaktaki gayretleri medeniyete uygun mudur? Evet denilirse medeniyeti inkâr etmemek imkânı kalmıyor. İzmir, Anteb, Urfa, Adana ve özellikle Maraş'da masum Müslüman kanları sel gibi akıyor. Size hitap ediyoruz ey medeniyet koruyucuları! Medeniyet nedir acaba? Elleri bağlı elinize düşen masum ahaliyi vahşiyane öldürmek midir? On sene evvelki otuz milyon on milyona indi. İntikam kâfi değilse, üçyüz milyon İslâmı ayaklandırmak ve Ortaçağ geri getirilmek isteniliyor. Feryadımıza bizi yaratan "Yüce Allah" şahittir. Hak ve adaletin yerini bulacağına kırılmaz, yorulmaz imanımız vardır. Ancak Hazreti Mesih'in şu hareketlere rızası mı varmış? Bundan, haşa... diyerek, masum kanını dökmekten vazgeçilmesini âlemin sükûnu namına arz ve beyanla protestomuzun icap edenlere ulaştırılması hususunda delâlet buyurulmasını rica ederiz⁽⁵³⁾" demişlerdir.

E — Malatya

Güney Anadolu illeriyle birlikte Urfa ve havalisinin işgal edilmesinin ve burada Fransız askerlerinin meydana getirdiği olaylar ve katliam şekline dönüşen taarruzlar üzerine, Malatya ileri gelenleri de⁽⁵⁴⁾, 3 Mart 1920 de İtilaf Devletleri temsilcilerine ve diğer ilgililere bir telgraf göndererek, bu fiilleri protesto ettiklerini açıkladılar. Bu telgrafta yapılan hareketlerin haksızlığını anlatarak, sorumlularının cezalandırılmasını istediler :

(53) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-49.

(54) Telgraf, Malatya Müftüsü Hüseyin, Belediye Reisi Abdullah ile Ulemâ ve eşraftan otuz üç kişinin imzasını taşımaktadır.

“Mütarekenin bahşeylediği, devletlerin teminatı üzerine silâh ve mukavemet vasıtalarını teslim aldıktan sonra, hiçbir hak ve sebebe dayanmaksızın, Yunanlılar İzmir gibi muhteşem bir medeniyetgâhımızı kan ve ateş deryasına boğmak suretiyle tahrip ettiler Şimdi de Adana, Maraş, Anteb, Urfa, Birecik gibi beldelerimizi aynı elim akibete maruz bırakmak üzere, önce İngiliz ve sonra da onun yerine geçen Fransızların işgal eylemesine medeniyet âleminin acaba müteessir olacak kadar insanî hisleri yok mudur? Yoksa galip devletlerin tahakkümünden korkarak, teessürünü gösteremeyecek kadar cesaretini mi kaybetmiştir? Çünkü bu kötülük dolu tecavüz sırf bir işgalden ibaret kalmıyor. Bu mahallerde Fransa generalleri Osmanlı hükümetinin en büyük memur ve mümessilleriyle, erkânı ve mahallî eşrafı nezdine getirerek, hükümet idaresinin kendilerine terk ve tevdisini teklif ile bunları tevkif ve şehri bombardımana başlamak gibi kanlı bir mücadelenin kapılarını açıyor. Sonra her nevi silâh, bomba ve mitralyöz gibi ateşli harp silâhları ile techiz eyledikleri “Ermeni haşeratını” Müslümanlar üzerine saldırtıyorlar...” diyen Malatyalılar, bu haksız olayları şiddetle protesto ettiklerini ifade etmişlerdir.

F — Kastamonu

Mustafa Kemal Paşa’nın Güney vilayetlerinin “Suriye İtilâfnâmesi” gereğince Fransızlara devredildiğini ve Fransızların da bu vilâyetleri işgale başladıklarını bildiren 14 Kasım 1919 tarihli telgrafını alan Kastamonulular, büyük bir miting yapmaya karar verirler.

Nasurullah Meydanı’nda toplanan köylü, kentli binlerce kişi arasında, miting heyetinden söz alanların dokunaklı sözleri dinleyicileri öylesine coşturur ki, yurdun istiklâli için ölünceye kadar çarpışacaklarına yemin ederler. Şehitlerin ruhuna

Fatihalar okunarak hazırladıkları bir protesto telgrafını da İstanbul'daki İngiltere, İtalya, Fransa, Amerika Siyasi Temsilciliklerine iletmek üzere Sadrazamla, gazetelere tebliğine karar verip dağılırlar. Belediye Reisi Tevfik ve şehrin ileri gelenlerince imzalanan telgraf :

“...Avrupa mütahassıs ve ulemâsının tetkikleriyle ispatlandığı vechile, ahalisinin büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan ve Osmanlı vatanının ayrılmaz bir parçası olan Urfa, Anteb ve Maraş'ın işgali, milletler hukukuna, kuvvetle inandığımız Wilson Prensiplerine ve dünya adaleti namına hareket eden “Düvel-i Muazzama-i aleminin hissiyat ve insaniyetlerine aykırıdır...” şeklinde başlamış ve şu cümlelerle tamamlanmıştır.

“...Hürriyet ve medeniyete önder olan Fransızlar tarafından ayaklar altına alınması anlamındaki bu hadiseyi şiddetle protesto eylemekte olduğumuzun, bağlı olduğumuz devletlere duyurulmasını rica ederiz”⁽⁵⁵⁾.

Bu protestodan başka, 10 Aralık 1919'da da, Kastamonulu köylü ve kentli binlerce kadının katılmasıyla, Kız Öğretmen Okulu bahçesinde bir miting yapılmış, bu miting sonunda alınan kararlarla da İzmir, Maraş, Anteb, Urfa'nın işgallerini protesto eden telgraflar ilgili makamlara gönderilmiştir. Bu toplantıda Mudafa-i Hukuk Cemiyeti Kastamonulu Kadınlar başkanı Zekiye Hanım, özel olarak şu konuşmayı yapmıştır :

“Kardeşler, hemşireler!...

...Her tarafı yüksek minarelerinden beş vakitte ism-i Celâlullah bağırılan Adanamız, Antalyamız en nihayet güzel An-

(55) Hüsnü AÇIKSÖZCÜ, *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu, 1943. s.29-30.

teb, Maraş, Urfa'mız elimizden alınmak isteniyor..." diyen Zekiye Hanım, "Hanımlar... Büyük felaketlerimiz önünde evlatlarımızın kardeşlerimizin kanıyla susacak mıyız? Hayır... hanımefendiler. Mağlubuz silahımız yok. Fakat göğsümüzde imanımız bütün dünyayı yaratan Allah'ımız var. İşte bizde, imanımıza Allah'ımıza istinaden haksızlara, haksızlıklarını yüzlerine vurur ve cihan huzurunda ilan ettikleri adaleti talep ederiz..."⁽⁵⁶⁾ diyerek sözlerine devam etmiştir.

G — Erzurum

Urfa, Anteb ve Maraş'ın işgali ve buradaki hadiseler Erzurumlu hanımları da etkilemiş, Erzurum İslam Kadınları Muradiye Camii'nde toplanarak Mevlit okuttuktan sonra Merkez Kız Mektebi Müdiresi Faike Hakkı Hanım tarafından kadınlar adına hazırlanan protesto telgrafı, Dahiliye Nezareti, Der-i Saadet ve İtilaf devletleri Temsilcileri'ne gönderilmiştir. Bu telgrafta kısaca şöyle denilmektedir :

"...Mütârekeden sonra Avrupa medeniyetinin pudralı elleri sayısız yaralarımızı saracağına kail olmuş iken, hala sulh akdolanmadığı gibi İzmir'den başlayarak, Antalya, Urfa ve Maraş'da dahi biz Osmanlılar haklarında zalimâne ve gadarâne muamelâtın çeşitleri tatbik ediliyor..."⁽⁵⁷⁾

Telgraf, bu haksız işgallerin şiddetle ve nefretle kınandığı ve protesto edildiği belirtilerek son buluyor.

H — Darende

28 Ocak 1920 Günü Darende Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde, bütün halkın iştirâkiyle büyük bir miting yapılmış, ve haksız işgaller protesto edilerek, teşkil edilen

(56) AÇIKSÖZCÜ, A.g.e., s.30.

(57) T.İ.T.E., Arşivi, 37/4216.

bir tabur Kuvayi Milliye'nin derhal işgal mıntıkalarından olan Maraş'a sevki kararlaştırılmıştır.

Ahaliye de ilân edilen protesto telgrafında, "Mütâreke ahkâmına aykırı olarak işgal altında bulunan ve devlet-i âli-yemizin kıymetli parçalarından varidât-ı umumiyesi bu derece yekûn teşkil eden, İzmir, Bağdat, Adana, Maraş, Urfa ve havalisinin hamitimülkiyesi uğrunda ve bu haksızlıklara ez cümle Fransızlarla Ermeni Fedâileri tarafından Maraş civarında yapılan kital ve mezâlîme son verdirilmek hususunda..." denildikten sonra, bütün mevcudiyetleriyle Fedâ-i Can edeceklerini ahd ve misâk eden Darendeliler, bir tabur gönüllü Kuvayi Milliye teşkil ettirdiklerini ve bu kuvvetin derhal Maraş'a sevk edileceğini, Makam-ı Sadaret ve İtilâf devletleri temsilcilerine bildirdiklerini ve durumu protesto ettiklerini bildirmişlerdir⁽⁵⁸⁾.

İ — Bitlis

Urfa, Maraş ve Anteb'ten İngilizlerin çekilerek, yerlerine Fransızlar'ın geleceği haberi üzerine, Bitlis ileri gelenleri⁽⁵⁹⁾, 17 Kasım 1919 tarihinde ilgili mercilere ve gazetelere bir protesto telgrafi göndermişlerdir. Bu vilâyetlerin, anayurdun bölünmez parçaları olduğunu söyleyen Bitlislilerin telgrafi şöyledir⁽⁶⁰⁾ :

"Maraş, Urfa ve Anteb'in Fransızlar tarafından işgal edileceği anlaşılıyor. Vatanın bu mühim parçasının ve anayurdumuzun İngilizler tarafından tamamen tahliyesini adaletle beklerken, esâret hayatını uzatacak başka bir işgalin başlaması, milli gelişmemiz ve adalet ilkelerine aykırıdır. Bu

(58) T.İ.T.E., Arşivi, 10/1726.

(59) İleri gelenlerin adları: Ulemâdan Abdurrahman ve Mehmed. Müftü Abdulhamit, eşrafdan Osman, Sıtkı, Sadi, Hüseyin ve Hakkı Beyler.

(60). İrâde-i Millîye, 17 Teşrin-i Sanı 1919, Sayı: 12, s.3.

durum milletimizde büyük bir üzüntü yaratmış olup, bütün işgal olaylarını bir bütün olarak medeniyet mahkemesi müvacehesinde protesto ediyoruz. Tarihi ve ekonomik yönden yurdumuzun bölünmez bir parçası olan bu vatan topraklarının işgaline son verilerek, vatan ve milletimiz ile ilgili adil ve medeniyete yaraşır bir çözümün getirilmesini bekleriz.”

4. Urfa ve Havalisinin Tepkileri :

A — Urfa

Fransızlar Urfa ve çevresini işgalleri sırasında, diğer yerlerde olduğu gibi, Ermenilere çok toleranslı davranmaya başladılar. Bu hal yörenin ve diğer illerin Fransızlara karşı savunulmasını kolaylaştıran sebeplerden birisi oldu. Çünkü, aşiretlerin birçoğu, Ermenilerden nefret ediyor ve ayrılık fikirlerine taraftar görünmüyorlardı⁽⁶¹⁾. Nitekim, Urfa aşiretlerinden bazıları Osmanlı İçişleri Bakanlığına bir telgraf göndererek Osmanlı Devletine bağlı kalacaklarını bildirmişlerdi : Bakanlığa gönderilen bu telgrafta, “Tarihte malumdur ki, Urfa Livası, Selçuklulardan beri Türklerin Vatanı kadimidir. Yüzde beşi teşkil etmeyen gayri müslüm unsurlara nazaran, Türk ve İslamlardan kahir bir çoğunluk teşkil eden livamız, mektepleri, medreseleri, camileri ve bütün medeni eser ve müesseseleriyle Osmanlı memleketidir. İtilâf Devletleri yüksek meclisince adalet ve hakkaniyet esasları dahilinde istişare ettiğimiz Osmanlı devletinden ayrılmamak kati azminde bulunan Barazi Aşiretinin Türklerle beraber meydana getirdiğimiz ekseriyetimiz gözönüne alınarak herhalde Osmanlı camiasında kalacağımızı Sulh konferansı adaleti huzurunda arz buyurulmasını millî mükedderatımız namına arz

(61) TANSEL, A.g.e., C.II, s.216-217.

eyleriz”⁽⁶²⁾. Diyen aşiret reisleri, Osmanlı Devleti’nden her halûkârda kopmak istemediklerini açıklamışlardır.

Fransız işgalinin başlaması ve gelişmesiyle birlikte Urfa’lılar adına, şehrin ileri gelenleri⁽⁶³⁾ tarafından başta İtilâf Devletleri temsilcileri olmak üzere Sadarete ve tarafsız ülkelerin mümessillerine bir protesto telgrafı gönderilmiştir⁽⁶⁴⁾.

Bu protesto telgrafı aşağıdadır :

“Urfa Sancağı ezici çoğunluğu, bayındırlık ve medeniyet eserleriyle bir Türk yurdu iken, ihtiras emellerinin icad ettiği bir mesele dolayısıyla geçici olarak işgal edilmişti. Hükümlerlik haklarına uymayan bu ilk İngiliz işgal kuvvetlerinin yerine gelen ve bir karakol değiştirmek niteliğinde bulunduğu bildirilen Fransız işgali yavaş yavaş istilâ şeklini almaya başladı. İşgal kumandanları, medeni dünyanın kabul ettiği insanî ilkelere rağmen fikir istilalarını sağlamak için şehrin her tarafında propaganda yapıyorlar. Ve sekizyüz yıl önce de Urfa’nın Fransızlara ait olduğunu yayıyorlar. Hükümet dairelerine kontrol memurları koymak, kanunlara aykırı olarak istediklerini tutuklamak, v.s. suretiyle padişahın hükümlerlik hakkına karıştıkları gibi bütün ruhumuzla bağlı olduğumuz bayrağımızı resmi dairelerden indirerek, kutsal yurdumuzu Fransız sömürgesi haline koymuşlardır. Fransa’

(62) GÖKBİLGİN, A.g.e., C.II. s.194-195.

Bu telgrafı çeken aşiret reisleri şunlardır: Dinaî Aşiret Reisi Halid Beyzâde Salih, Pijanlı Aşiret Reisi Galip Beyzâde Mustafa, Umum Barazi Aşiret Reisi Şahin Beyzâde Mustafa, Şerale Aşiret Reisi Gökoğluzâde Haşim, Bozan Karayahya Reisi Abdulkadir, Millîden Aşiret Reisi Mehmet, Osmanlı Aşiret Reisi Şeyh Yoranzâde Yusuf, Hacı Hızırzâde Mehmet ve Didan Aşiret Reisi Melikzâde Mustafa.

(63) Bu telgraf, Müftü Hasan Efendi, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, Eski Müftü Şeyh Müslim, eşraftan Hacı Reşitkâmilzâde Hacı Mustafa, Hacı Esat ve Şihzade Ahmet imzalarının taşımaktadır.

(64) Yeni Urfa, 11 Nisan 1960.

nın bu yolsuz işlemleri Türkiye'yi bu zorlu kavganın ebedi mağluplarından birisi saydıklarını açıkça ortaya koyuyor. Buna artık tahammülleri kalmayan millet, silâhsız olarak işgal kumandanlarına insani ve medeni bir dille topraklarımızın boşaltılmasını istemişse de işgal kuvvetlerinden ateşle karşılık görmüşlerdir. Bu defa da Fransızlar şehrimizi ateş altına almışlardır. Kendi işiyle uğraşan amele, kadın ve çocuklara ateş etmemesi isteniyorsa, bu haksızlıklara karşı son ferdine kadar kanını dökmeye karar veren milletimiz, ülkemizde herhangi bir işgalin kaldırılmasıyla, Fransız kötülüklerine bir son verilmesini İtilâf Devletleri yüksek meclisine bu telgrafımızın arz buyurulmasını istirhâm eyleriz" (15 Şubat 1920)⁽⁶⁵⁾.

Urfa'dan gönderilen ve Belediye Reisi Mustafa, Sabık Müftü Müslim ve Urfa Müftüsü Hüseyin Bey'lerin imzasını taşıyan bir protesto telgrafında da Ermenilerin durumuna dikkat çekilerek, "Osmanlı yaşamak isteyen Urfa'nın" hile ve komplolarla işgalinin sürdürülmesini sağlamaya çalışanlara dikkat çekilmiştir⁽⁶⁶⁾.

"1920 Senesi Kanun-i Saninin On Yedinci günü saat on" da, meçhul bir sebep dolayısıyla Ermeniler, evvelâ farkedilmeyecek şekilde, birer ikişer dükkânlarını kapatarak gitmişlerdi. Biraz sonra bu hal ani ve umumi bir şekilde yapılmış ve heyecanla koşup mahallerine çekilmekle neticelenmişti. Ahali-i İslamiye, bu heyecanın sebebini bir türlü anlayamamıştır. Buna rağmen o zaman bırakıp gitmek isteyenlere bir şey olmadığını ve heyecana gerek bulunmadığını söylemiş ve gerekli yardımı yapmış idik. Aynı günden, ta bugüne kadar, erkek, kadın, çocuk, ihtiyar, ahali-i Hıristiyanıyeye sabah-tan akşama kadar, pazarda hamamda ve her tarafta

(65) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-6.

(66) Hâkimiyet-i Millîye, 6 Şubat 1920, Sayı: 7, s.4.

serbest dolaşıp alışveriş etmekte oldukları ve hiçbir İslamın fena bir muamelesine maruz kalmadıkları ve vaktinde adi kavga bile görülüp iştirilmediği halde, Hıristiyanlar memlekette asayişsizlikten bahsederek, dükkanlarını açmamakta devam ediyorlar.

Urfa, İngilizlerin taht-ı işgalinde iken, aynı hadise iki defa daha tekrar etmişti” şeklinde gelişen telgrafa şöyle devam edilmiştir. “...Daima mutlak bir sükunet içinde yaşayan Urfa İslam ahalisi, bu hale hayretle bakmakta ve bir mana verememektedirler. Ahalinin sükunet perverliğine bütün Hıristiyanlar şahit oldukları halde memleketin asayişini lekelemekte bir siyasi maksat olduğuna biz artık kanaat getirmiş bulunuyoruz. İngilizlerin Urfa’dan çekileceği rivâyeti söylenmeye başladığı zaman Fransızların işgaline dair henüz bir rivayet şayi olmamış iken bu hadise birkaç günlük fasılayla iki defa tekerrür etti, ve bunu müteâkip Fransız işgali vukubuldu. Şimdi de anlaşılıyor ki, **Osmanlı yaşamak isteyen Urfa’-yı senelerce işgal altında bulundurmak zaruretine binaen havadis icadı hilesine teşebbüs ediliyor”**.

“Medeniyet âleminin hakiki temsilcisi olan Amerika’nın, sırf insani prensiplerine ve bütün beşeriyetin tebci ettiği düsturlarına karşı, siyasi dimağları istila emellerine çare bulmak istiyorlarsa, vatanını düşünen vatandaşlarıyla iyi ilişkilerden başka bir hisle mütehassıs olmayan ve bunu hıristiyanlara sermaye vermek, ticari ve ziraat akd etmek ve cins ve mezhep tefrik etmeksizin memuriyetlere getirmek suretiyle iyi niyetini isbat etmiş olan memleketimizin tarihini, şerefini, bu siyasetle medeniyet aleminde lekelemek usulünü takbih eder ve bütün medeniyet alemine protesto ederiz”.

Urfa işgal altında bulunduğu için, burada miting yapılamıyor ve haberleşme de sansürle gerçekleşiyordu. Bu sebep-

le, halkın olayları protesto etme imkanı da kısıtlı kalıyordu. Buna rağmen çeşitli protesto telgrafları, işgale uğramamış en yakın merkezlerden ilgili mercilere ulaştırılıyordu.

Urfa şehir merkezinden 1, 7 ve 12 Kasım 1919 tarihlerinde çekilen üç ayrı telgrafla işgaller ve halka yapılan zulümler, şiddetle protesto edilmiş ve Urfa'nın, vatanın bölünmez bir parçası olduğu ifade edilmiştir⁽⁶⁷⁾.

İşgal altında olduğu halde, memleketin mukadderatını ve siyasetini ilgi ile tâkip eden Urfalılar, 7.3.1920'de Meclis-i Mebusan'a ve diğer ilgili makamlara gönderdikleri bir protesto telgrafında da, "Hâkimiyet-i Milliyemize her türlü hukuk-u düveliye haricinde müdâhalede bulunan İtilaf devletleri ile birtakım yabancı emellere yardımda bulunana bazı kötü kişilerin şahsi ihtirasları yüzünden, kabinemizin istifaya zorlandığını üzüntü ile haber aldık". Denildikten sonra, padişaha bütün manasıyla sadık olduklarını ancak, meclisin ciddi tedbir ve faaliyetini beklediklerini ve şu nazik zamanda Sadaret'in ehil olmayan ellere verilmemesi gerektiğini rica ederek bu olaya sebebiyet verenleri şiddetle protesto ettiklerini bildirirler⁽⁶⁸⁾. Protesto telgrafının altında Belediye Reisi Mustafa ve Urfa Müftüsü Hasan imzaları bulunmaktadır.

İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Bey'in Malatya'dan çektiği telgrafta, protestolara samimi bir örnek teşkil etmektedir⁽⁶⁹⁾. "Vatan-ı mukaddesimizi elimizden almak maksadıyla binbir türlü hile ve entrikalar çeviren düşmanlarımızın, para vesair vasıtalarla oynatmak istedikleri rol etkisiz kaldığı, gümüş ve altınla milletin hayatını mağlup edememekten etki-

(67) ŞİMŞİR, A.g.e., s.223-224.

(68) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.290.

(69) Hâkimiyet-i Milliye, 21 Şubat 1920, Sayı: 10, s.3-4.

lenmiş olarak... Maraş'taki kardeşlerimiz üzerine ateşler saçmağa ve zulümler icraya başladılar..." diyen Hacı Kaya Bey, telgrafına şöyle son veriyor; "...Yaşamak için ölmeğe karar verdik!"

B — Mardin

İrâde-i Millîye Gazetesi, "Mardin Havadisleri - İşgaller Aleyhinde" başlıklı bir haberinde : "Ana topraklarımız olan Urfa, Anteb, Maraş ve Haleb, Mardin Gazetesi'nin belirttiğine göre, Diyarbakır Vilâyeti'ni Fransız askeri işgali altına alınacağı yolundaki gelişmelerden bütün Mardin Sancağı ahalisi heyecandadır. Bu işgalleri kabul etmemekle beraber, işgalden sarf-ı nazar edilmesi için kendi kanların akıtmaya hazır olduklarını İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Sadarete bildirerek durum protesto edildi. Önümüzdeki Perşembe günü de büyük bir miting tertip edilerek, alınacak kararlar hükûmete ve İtilaf Devletleri Mümessillerine arz ve tebliğ edilecektir⁽⁷⁰⁾" demiştir.

Bu haberin hemen altında da "Mardin'de Akdedilen Miting" başlığıyla mitingte alınan kararlar verilmiştir. Mardin Müdafa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti önderliğinde düzenlenen miting kararlarına göre, Mardinliler, Mütâreke hükümlerine aykırı olarak, haksız yere işgal edilen Urfa, Arteb ve Maraş'ın, Fransızlara devredilmesini kabul etmeyeceklerini, bu işgale karşı fiilen karşı koyacaklarını açıklayanlarla aynı fikirde olduklarını bildiren bir protesto telgrafını İtilaf Devletleri temsilcilerine göndermişlerdir.

C — Nusaybin

Nusaybinliler de Urfa ve havalisinin işgaline tepki olmak üzere, "Nusaybin Müdafa-i Hukuk Reisi Süleyman" im-

(70) İrâde-i Millîye, 3 Teşrin-i Evvel 1919, Sayı: 10, s.1.

zasıyla ilgili mercilere ulaştırdıkları telgraflarında, İngilizlerin Urfa, Antep ve Maraş'tan çekilmelerine memnun olduklarını, ancak bu defa Fransızların Diyarbakır Vilâyeti'de dahil olmak üzere bu şehirleri işgal edeceğinin duyulduğunu, böyle bir harekete rıza göstermeyeceklerini, milyonlarca masumun mahvına yol açacak verecek böyle bir olayın meydana gelmemesi için, Urfa, Maraş ve Antep'in Osmanlı Devleti'ne devir ve teslim edilmesini ve işgal edilmiş olan diğer yerlerin de tahliyesini istemişlerdir⁽⁷¹⁾.

D — Rasûl'ayn

“Rasûl'ayn'a biri çavuş olmak üzere Fransız kıyafeti ile beş Ermeninin gelmesi, halk arasında büyük bir galeyana doğmasına sebep olmuştur. Trenle gelen Ermenilerin varışını haber alan Rasûl'aynlılar, beş yüz kadar piyade ve süvariden mürekkep olarak hemen toplanmışlar ve hükümete giderek, Makam-i Hilâfet ve Saltanata bağlı olduklarını ve son nefeslerine kadar bu uğurda fedayi can edeceklerini açıklamışlardır⁽⁷²⁾. Bu kuvvetler, kırmızı zemin üzerinde, “Nasrûn Min-Allahî ve Fethûn Karib”⁽⁷³⁾ yazılı bir bayrak taşımışlardır. Buradaki ahali ve aşiretlerin kuvveti günden güne artmaktadır.”

Yukarıdaki haberdan de anlaşılacağı gibi, Rasûl'aynlılar da bu haksız işgallerden etkilenmiş ve işgallere karşı gerekirse canlarını fedaya hazır olduklarını bildirmişlerdir.

Bundan başka Rasûl'ayn Kazası⁽⁷⁴⁾ 14 Kasım 1919 da İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği telgrafla da, Urfa ve havalisinin haksız işgalini protesto etmiştir⁽⁷⁵⁾.

(71) *İrâde-i Milliye*, 10 Teşrin-i Evvel, 1919, Sayı: 11, s.3.

(72) *İrâde-i Milliye*, 1 Kanun-ı Evvel 1919, Sayı: 14, s.3.

(73) Allah'ın yardımı ve fetih yakındır.

(74) Şimdi sınırlarımız dışındadır.

(75) *ŞİMŞİR*, A.g.e., s.223.

E — Viranşehir

Viranşehirliiler adına, 28 Ekim 1919'da çekilen bir telgrafla Urfa ve Güney Anadolu illerinin işgali, İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde protesto edilmiştir⁽⁷⁶⁾.

“Vatanımızdan asla ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu ve vatanımızın bölünme vaki olacak herhangi bir müdahaleye katiyyen meydan verilmeyeceğini Erzurum ve Sivas Kongreleri ile cihana ilan edilmişti. Hala mukadderâtımızla oynanmaktadır. İtilaf Devletlerinin bu derece haksız ve bu kadar insanlık dışı ve milliyete zulüm...” Şeklinde süren, telgrafın 24 Kasım 1919 tarihli Viranşehir'den gönderilen bir başka telgrafda, “Varlığımızın imhasına ve memlekette daimi adem-i emniyet ve intişar ve karışıklık yaratacak olan ve sevgili Anadolumuzu batı ve doğu temalarıyla ikiye bölen ayrılık hususunu asla ve katiyyen kabul etmeyeceğimizi bütün mevcudiyetimizle protesto ederiz”⁽⁷⁷⁾. Şeklinde bitiyordu.

F — Diyarbakır

Memleketin birçok yerlerinin haksız yere işgal edilmesi ve Maraş'ta yapılan katliâm ile, Urfa, Anteb ve Adana vilayetlerinde Fransız memur ve askerlerinin insanlık dışı hareketleri, “Diyarbakır Müdafa-i Hukuk Cemiyeti” ile şehrin ileri gelenleri tarafından protesto edildi. 29 Ocak 1920 tarihinde, Cemiyet Reisi Mustafa, Belediye Reisi, Müftü ve meşayihden Şeyh Ahmet imzaları ile “Heyet-i Temsiliye Riyasetine” ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri ile tarafsız devletlerin temsilcilerine gönderilen protesto telgrafının birinci kısmında, Heyet-i Temsiliye'ye hitap edilerek, şöyle deniliyor :

“Mütarekenin imzalanmasından beri birçok yerlerin haksız işgal edildiğini, İzmir'de Yunanlıların yarattıkları fe-

(76) ŞİMSİR, A.g.e., s.223-224.

(77) İrade-i Milliye, 24 Teşrin-i Sani 1919, Sayı: 13, s.2.

ci olayları ve milletimize uymayan birçok haksızlıkların yapıldığını gördük. Bütün bu haksızlıkları medeni dünyaya protesto ettik, yalvardık, yakardık, hiçbir yere sesimizi duyaramadık.” Şeklinde başlayan telgraf, Wilson prensiplerine değindikten sonra, İngiliz basınında aleyhimizde çıkan yazılar ve Ayasofya’nın kilise yapılmak istenmesi eleştirilerek şöyle sürüyor :

“... Fakat bugüne kadar soylu Fransız milletinden de fiili ve maddi yardım görmedik. Kilikya’da Maraş, Anteb, Urfa vilâyetlerinde dindaşlarımıza yapılan hareketler istiklal hakkımıza vurulan darbeler, bizleri pek müteessir ediyor... Biz bu haksızlıklara soylu Fransız milletinın taraftar olmadığımızı, sırf hissi düşünen Fransız memurlarının teşebbüslerinin neticesi olduğunu ümit ederek, Fransa’yı ikaz için yapılan haksızlıkları, İstanbul’daki Düvel-i Muazzama’nın ve tarafsız devletlerin siyasi temsilcilerine aşağıda arz edeceğimiz, haksızlıkların tamirini rica ederiz”⁽⁷⁸⁾.

Telgrafın ekinde de İtilaf Devletleri ve tarafsız devletlere şöyle deniliyordu :

“...Urfa’da bir aşireti kendilerine meyl etmek için, bu aşirete mensup on iki kişi kendiliğinden hapisneden çıkarılmıştır. Urfa’da bazı kanunların tatbik edilmemesi için emir verilmiştir...”

“Muhterem sefirler, medeniyet dünyasına, insaniyet ve adalet esaslarını açıklayan bir büyük devletin memurları tarafından yapılan ve adeta İzmir’de Yunan fecaiyi ile yarışır-casına devam eden mezâlime hükümetiniz matbuatınızı nazarı dikkatine celp olunarak, insanlığa aykırı bu hareketlerin tekrarına mani olunmasını insanlık namına rica ederiz”.

(78) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-32, 33, 34, 35.

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakırlıların bu telgrafını Heyet-i Temsiliye adına, takdirle karşıladığını belirtmiştir⁽⁷⁹⁾.

Görüldüğü gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan şehir ve kasabalara milli tavırlarını ortaya koyarak işgal haksızlığına karşı çıkmışlardır. Urfa ve havalisinden, Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden şehir ve kasabaların isimleri ve protesto tarihleri aşağıdadır⁽⁸⁰⁾.

Anteb	25	Ekim	1919
Mardin	25-28	"	"
Mardin	11-15	Kasım	1919
Viranşehir	28	Ekim	1919
Kilis	28-29	"	"
Nusaybin	11	Kasım	1919
Nusaybin	30	Ekim	1919
Siverek	31	"	"
Siverek	11	Kasım	1919
Midyat	13-14	"	"
Urfa	1-7-12	Kasım	"
Silvan	12	"	"
Rasul'ayn	14	"	"
Siirt	16	"	"

5. Meclis-i Mebusan ve İşgaller :

Urfa, Maraş ve Anteb'in işgali ile ilgili olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na gelen çok sayıda protesto telgrafı ve bölgede durumun ciddiyetini koruması üzerine konu, Meclis-i Mebusan'da gündeme getirilmiş ve genel görüşme açılmıştır⁽⁸¹⁾.

(79) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-40.

(80) ŞİMŞİR, A.g.e., s.223-224, Belge: 79.

(81) Görüşmelerin teferriâtı seyri için, Zabıt Ceridesi'nin Ocak-Mart 1920 tarihleri arasındaki sayılarına bakılmalıdır.

Maraş, Urfa ve Anteb’de vuku bulan zulümler hakkında Niğde Mebusu Ata Bey ve sekiz arkadaşının meclis başkanlığına bir önerge verdikleri görülmektedir⁽⁸²⁾.

Önergede, Maraş, Anteb ve Urfa havalisinde, bir müddetten beri işgal kuvvetlerinin desteğinde Ermenilerin, Müslüman halkın kutsal değerlerine saldırıda bulunup, çeşitli facialar yarattıkları belirtilmiş ve Maraş’ta bu katliamların halen sürdüğü, bu hale acilen ve kesin olarak son verilmesi ve olayın araştırılması ile medeniyet âlemi ve tarafsız devletler nezdinde protesto edilmesi için durumun hükümetten sorulması istenmiştir.

Bu önerge üzerinde yapılan oylama sonucunda Osmanlı Meclis-i Mebusanı, önergeyi oybirliği ile kabul etmiş ve durumun hükümetten sorulması kararlaştırılmıştır⁽⁸³⁾.

Ancak bilindiği gibi daha sonra meydana gelen gelişmeler Misak-i Milli Kararını aldıktan sonra bu Meclis İstanbul’un işgali neticesinde etkin bir çalışma yapmadan dağılmıştır.

II — MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN DİREKTİFLERİ

1. Heyet-i Temsiliye’nin Bir Kararı ve Mustafa Kemal Paşa’nın Urfa Mutasarrıfına Talimatı :

10 Kasım 1919’da Heyet-i Temsiliye, “15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa’nın, Suriye’de İngilizlerle uyuşan Fransızların Kilikya’da yerleşmeleri, Urfa, Anteb ve Maraş’ın işgaline ait son icraatları, Diyarbakır’ın hiç olmazsa güney kesimlerinin de işgali ile bir emrivâki husûle getire-

(82) Niğde Mebusu Ata Bey, Urfa Mebusu Fuad, Maraş Mebusu Tahsin, Yozgat’tan iki, Van, Çankırı, Çatalca ve Çorum’dan birer Mebus.

(83) Zabıt Ceridesi, 12 Şubat 1920, s.79.

rek, Küçük Ermenistan kurulmasına ve Kilikya'nın tamamen Fransızlar tarafından işgaline mani olmak için mülkiye memurları ve askeriyenin elele vererek, Adana vilâyetinde ve Bağimsız Sancaklarda (Urfa, Anteb ve Maraş) hazır olunması ve karşı konulması için gerekli tedbirleri almaları, bütün ilgililere yazıldı''⁽⁸⁴⁾. Yolundaki kararını alarak, yetkililerden hazır bulunulmasını istemiştir. Bu kararla işgal yörelerinde fiili karşı koyma hareketinin başlayacağı açıkça ortaya çıkmıştır.

Heyet-i Temsiliye'nin bu kararından hemen sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa Mutasarrıfına 28 Kasım 1919'da verdiği talimat daha kesindir⁽⁸⁵⁾. Mustafa Kemal bu direktifinde : "Gayemiz vatanın kurtulmasıdır... Mütarekeye, milletlerarası hukuka aykırı en ufak hareketi bile protesto etmekten çekinmeyiniz. Milli teşkilatı kuvvetlendirmeye hizmet ediniz. Fransızlar Türkler'e zulüm yapacaklarına, Osmanlı memurlarının haklarına tecavüz edeceklerine, Ermeni çetelerini işgal mıntıkalarından geri çekeceklerine dair söz vermiş olduklarından, ahalimiz ve milli teşkilatımız tarafından, silâhlı bir tecavüz yapılmamalıdır. Fakat, Fransızlar ve Ermeniler sebebiyet verir ise, her türlü mukabele meşru ve vatanidir. Bunları ahaliye, ora Heyet-i Merkeziyesine böylece anlatınız. İnşallah yakında oraların tahliye edilmiş olduğunu ve mütarekeye aykırı bu haksızlığın idrak edilerek kaldırılacağını görmek isteriz''⁽⁸⁶⁾ demiştir.

Heyet-i Temsiliye'nin almış olduğu karar ve Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa Mutasarrıflığına gönderdiği talimattan da anlaşılacağı gibi, Fransızlar, ya da Ermeniler, herhangi bir olaya sebebiyet verdikleri takdirde, kuvvetle de olsa, karşı

(84) BAYKAL, A.g.e., s.51.

(85) BİYİKLİOĞLU, A.g.e., s.65.

(86) ARSAN, A.g.e., s.137.

konulacak, bu gibi olaylara karşı her an hazır bulunulacak ve bu konuda halk aydınlatılacaktır.

2. General M. Picot'un Mustafa Kemal Paşa ile Görüşmesinden Sonra Alınan Karar ve Verilen Direktifler :

Fransızlar, işgallere, hem Anadolu'dan gelen yoğun tepkiler ve Anadolu'daki siyasi gelişmeler, hem de güneyde Arapların mücadeleye başlamış olmaları sebebiyle, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi uygun buldular. Bu amaçla, M. Picot, Beyrut'tan ayrılarak, Kayseri'ye gelmiş, burada Ali Fuat Paşa⁽⁸⁷⁾ ile yaptığı görüşmede, yakında Fransa'da bir hükümet değişikliği olacağını, bununla birlikte, durumun başka bir hal alacağını söyleyerek, Sivas'a geçmiştir.

8 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Picot'a, Türk milletinin istek ve emelleri hakkında bilgi verildi. Urfa, Maraş ve Anteb'in mütareke hükümlerine aykırı olarak, işgal edildiği, Ermenilerin yaptıkları haksızlıklar, Fransızların Türk memurlarına karşı olumsuz davranışları, Türk milletinin bu haksız işgalin kaldırılmasını istediği ve bu amaç uğrunda bütün maddi ve manevi kuvvetin harcanacağı anlatıldı⁽⁸⁸⁾.

Bunun üzerine, M. Picot'da, yeni işgal ettikleri yerlerden Ermenilerin çekilmesini emrettiğini, Fransızların esas olarak, Osmanlı Devleti'nin istiklalini tanıdıklarını -Adana'da ekonomik çıkarlara karşılık, Urfa, Anteb ve Maraş havalisiyle beraber Kilikya'nın da Fransızlar tarafından boşaltılmasının ihtimal dahilinde bulunduğunu, hatta kendilerinin, öteki devletler tarafından yapılmış olan işgallerin kaldırılmasına da yardımlarının mümkün olduğunu, şahsi değerlendiri-

(87) Ali Fuad CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, (Vatan Neşriyat), 1953.

(88) ARSAN, A.g.e., s.130.

mesi olarak, beyân etti. Fakat Picot Urfa, Maraş ve Anteb'de Fransızlar'a karşı silahlı bir ayaklanmaya meydan verilmesini istedi. Kendisine Fransızlar ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe Müslümanların silahlı bir tecavüzde bulunmayacakları vaad olundu. Ancak Fransızlar herhangi bir olaya sebep olursa, bütün sorumluluğun kendilerine ait olacağı hatırlatılarak, durum ilgili illerdeki yetkililere bildirildi. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, telgraflarla Urfa Müftüsü ve Mutasarrıfına bu konu ile ilgili talimatını ilettili⁽⁸⁹⁾. Durum ayrıca, Güney Cephesindeki komutanlara da aktarıldı⁽⁹⁰⁾.

Heyet-i Temsiliye, M. Picot ile yapılan görüşmelerden sonra, "Fransızlar tarafından işgal altında bulunan Urfa, Anteb, Maraş ve Adana havalisinin tamamen tahliye olunacağına, kuvvetle ihtimal hasıl olduğundan, Ermeni ve Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, kendilerine silahlı bir tecavüzde bulunulmaması" kararını alarak, bu kararın Urfa Müftüsü vasıtasıyla eşraf ve ileri gelenlere duyurulmasını sağladı⁽⁹¹⁾.

Bu yolda Urfa Müftüsü Hüsni Efendi'ye çekilen telgraf şöyle dir :

"Urfa Müftüsü Faziletli Hüsni Efendi Hazretlerine
Sivas, 8.12.35

Eşraf ve ileri gelenlerin imzalarını taşıyan telgrafnâmeniz incelendi. Urfalıların selabet-i diniyeleri, kutsal halifelik makamına olan bağlılıkları ve mübârek vatan uğrunda her fedakârlığı göze alacak insanlar olduğuna tarih şahittir. Mutasarrıflığa da yaptığımız tebligatta belirttiğimiz gibi, vata-

(89) TANSEL, A.g.e., C.II, s.220.

(90) BIYIKLIOĞLU, A.g.e., s.65.

(91) BAYKAL, A.g.e., s.72.

nımızı haksız yere işgal etmiş olan Fransızların vaziyeti geçici olup, davamızın hak olması sebebiyle, Cenab-ı Hak'ın inayet ve yardımlarıyla, oraların yakında tamamen tahliye olacağına inancımız vardır. Bu konuda ilgililerle etkili siyasi görüşmelerde bulunulmuştur. Bunun için Ermeniler veya Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, tarafınızdan silahlı bir tecavüzde bulunulmamasını tavsiye eder, fakat, vatanın mükedderatının tek dayanağı olan millî birliği sağlamlaştırmaya ve milli teşkilatı genişletmeye son derece önem vermenizi, dinin ve namusun geleceği adına talep ederiz. İcab ederse zamanında icab edenlere özel talimat verilecektir''(92).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyet-i Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Urfa Mutasarrıfına yazdığı şifrede de aynı hususlara değinen Mustafa Kemal Paşa, "Millî birliği sağlamlaştırmaya ve Millî Teşkilatı genişletme" düşüncesini vurgulamıştır. Bu talimat, hem milli dayanışmayı, hem de geniş anlamda teşkilatlanmayı esas aldığından, buna paralel olarak, Urfa halkı ve ileri gelenleri de Kuvayi Milliye'yi gerçek anlamda geliştirmeye çalışmışlardır.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, M. Picot'un Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra, Fransızlar işgal sahalarını boşaltmadılar. Urfa, Anteb ve Maraş'taki Fransız kuvvetlerinin başına getirilmiş olan General Keret'in, 13 Aralıkta yayınlamış olduğu bir beyannamede, dikkate değer sözler vardı(93). Bu sözlerde, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu Türk topraklarının, Padişahla Fransızların uzlaşması üzerine işgal edildiği iddiâ ediliyordu(94).

(92) ARSAN, A.g.e., s.132.

(93) Bu beyannâmenin metni için, Bkz., s.83.

(94) TANSEL, A.g.e., C.II., s.220.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

URFA'DA MÜDAFA-İ HUKUK CEMİYETİNİN KURULUŞU-MİLLİ KURTULUŞ HAZIRLIKLARI VE YÖREDE MİLLİ KUVVETLERİN HAREKETE GEÇMESİ

I — URFA'DA MÜDAFA-İ HUKUK CEMİYETİNİN KU- RULUŞU

1. Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin Kurulması İçin Ya- pılan İlk Çalışmalar :

11 Ekim 1918'de İngilizler'in Haleb'i işgal etmeleri ile, yakında Urfa'nın da işgal edileceği söylentileri yayılmaya başladı. Bu söylentiler Urfa halkı üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve herkesi heyecana sevk etmişti. Bütün Urfa halkı sessiz bir bekleyiş ve üzüntü içinde idi⁽¹⁾.

Urfa'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin, ya da Kuvayi milliyenin buna bağlı olarak kurulması çalışmaları bu sıralara rastlamaktadır. Bu cümleden almak üzere, İngiliz işgali öncesinde Milli Teşkilatın kurulması için yetkililerce çalışmalar ve teşebbüsler başlatılmıştır.

Musul'un da işgal edilmesi üzerine, 6. Ordu bölgesinde sınır ihlallerinin meydana gelmesiyle, bütün ordu sorumluluk bölgesinin işgal edilebileceğini düşünen Ali İhsan Paşa, bu ihtimale karşı tedbirler almak üzere harekete geçmiştir⁽²⁾.

(1) ALPAY, A.g.m., s.2.

(2) 6. Ordu bir müddet sonra lağvedilerek, Diyarbakır'da 13. Kolordu adıyla teşkil edildi. Bu Kolordu'nun sorumluluk bölgesi: "Bitlis, Diyarbakir, Mâ-mûretilaziz vilâyetleriyle, Urfa, Maraş, Elbistan ve Antep bağımsız Sancak-larını kapsıyordu.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi vilayetlerinin işgaline bahane hazırlamamak için, vali ve mutasarrıflıklarla temas kuran Ali İhsan Paşa, İngiliz ilerlemesinin önüne geçilemediği takdirde, yörede sivil bir direnişi teşvik amacıyla, bazı girişimlerde bulunmuştur⁽³⁾.

Bu sırada Urfa'da Mutasarrıflık görevini yürüten Nusret Bey, Ali İhsan Paşa'nın uyarı ve direktiflerine uymuş ve milli , bir çalışma içerisine girmiştir. Ali İhsan Paşa (Sabis) "Harp Hatıralarım" isimli eserinde, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in dirayet ve çalışmalarını şöyle anlatır: "İngilizler" in mütarekenin verdiği selahiyetten istifade etmelerinin önüne geçemediğimiz takdirde, her kasabanın ve her şehrin, Müslüman halkın hukukunu muhafaza için Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri ve buna bağlı Mahalli Milis Teşkilatı kurulmasını, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara tavsiye ettim. Bu hususta icab eden silâh ve cephaneleri 6. Ordu'nun elindeki kaynaklardan vereceğimi bildirdim. Bu husustaki tavsiye ve teşebbüslerimi ilk defa kavrayarak anlayış ve iyi niyet göstermek ve uygulama sahasına geçmek hususunda Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey dirayet göstermişti. Bu işi mahallinde teşvik ile tatbik ve yardım sağlamak ve diğerlerine de örnek olup, cesaretle sevk etmek için 10 Ocak 1919'da Urfa'ya giderek, Mutasarrıf Nusret Bey ve mahalin ileri gelenleriyle görüştüm."⁽⁴⁾.

(3) Bedri ALPAY, "Urfa Kurtuluşu'nun Hülasası", *Yeni Urfa*, 11 Nisan 1963, Sayı: 832, s.2.

(4) SABİS, A.g.e., s.8 v.d.

Ali İhsan Sabis, Adı geçen eserinde "Urfa'da ilk Müdâfa-i Hukuk, 3.12.1918" kaydıyla bulunan bir fotoğraftan, Urfa'daki Kuvayi Milliye çalışmalarının bu tarihe dayandığı söylenebilir. Ancak yukarıdaki ifadesinden de anladığımız gibi, (10 Ocak 1919) esas çalışmaların bu tarihten sonra yapıldığı ihtimali daha kuvvetlidir.

Ali İhsan Paşa, 10 Ocak 1919'da Urfa'ya gelerek, Mutasarrıf Nusret Bey ve ileri gelenlerle görüşerek, ihtiyaçları olan malzeme, silah ve cephanenin ordu kaynaklarından temin edilebileceğini anlatmıştır.

Nusret Bey, Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'i yanına alarak, eşrafın ileri gelenlerinin de hazır bulunduğu bir toplantı düzenlemiştir. Urfa'nın yakında işgal edilebileceğini anlatan Nusret Bey, tedbir olarak halktan gönüllü bir milis taburunun oluşturulması gerektiğini ve bunun şart olduğunu belirterek, bu kuvvetin Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in idaresine verileceğini açıklamıştır. Bu kuvvet işgal kuvvetlerine karşı savaşmaktan çok, şehir ve civarında meydana gelebilecek, asayişsizlikleri önleyecek ve dışarıdan şehre yapılabilecek herhangi bir saldırıya karşı koyacaktı⁽⁵⁾.

Şehrin ileri gelenleri ve eşraf tarafından Nusret Bey'in bu teklifi uygun bulunarak, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza, Bey Başkanlığında, Belediye Reisi Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa ve eşraftan Hacı Mustafa Reşit ve ileri gelenlerin yardımı ile sayısı 600'e yaklaşan bir milis kuvveti meydana getirildi⁽⁶⁾.

Bu olaydan kısa bir süre sonra, Urfa İngilizlerce işgal edildi. Kurulmuş bulunan bu milis kuvvetinin mümkün mertebe gizlenerek muhafazasına çalışıldı. Nevarki, İngiliz işgal kuvvetleri kumandanı ile ilk günden beri sürtüşmekte olan Mutasarrıf Nusret Bey, "Tehcir suçlusu" olduğu iddiasıyla tevkif edilerek, birer polis ve jandarma eşliğinde İstanbul'a gönderilmesinden⁽⁷⁾. Sonra, kendisine Jandarma Tabur Ku-

(5) ALİ RIZA, A.g.e., s.18.

(6) Ahmet MESÇİ, "Kurtuluş Savaşı'nda Büyük Hacı Mustafa", Yeni Urfa, 11 Nisan 1964. Sayı: 904.

(7) İbrahim Halil ÇELİK, "Şehit Nusret Bey'in Dırmanı", 11 Nisan, Urfa, 1981.

mandanı Binbaşı Ali Rıza Bey vekalet etmiş ve bu arada da milis taburu dağıtılmıştı. Milis taburunun dağıtılmış olmasına rağmen milis efradından silahları bir tedbir olmak üzere geri alınmamış ve silahlar toplanmamıştı⁽⁸⁾. Bir süre sonra da yeni Mutasarrıf Ali Rıza Bey Urfa'ya gelerek, Mutasarrıflık görevini vekaleten yürüten Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'den devralmıştı.

İngiliz işgali ile durulan millî çalışmalar, Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında ileri gelenlerin de yönlendirmeleriyle Urfa'da yeni teşekkül ettirilecek bir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanması için çalışmalar başlatılacaktır.

2. Urfa'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması :

Urfa'da temeli önceden atılmış ve başlanmış olan milli teşkilatlanma sürerken Mutasarrıf Ali Rıza Bey zamanında, Erzurum Kongresi'ne gidecek Urfa delegelerinin tayin ve tesbiti için yapılan toplantı vesilesiyle çalışmalar yeniden hızlanarak, yoğunluk kazanmıştı. Mutasarrıf Nusret Bey'in Urfa'dan ayrılmasıyla durgunluk kazanan milli çalışmalar, şimdi Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in önderliğinde hız kazanmıştı⁽⁹⁾.

Bu sırada İngilizler de Urfa havalisinde ki aşiretlere el atmış ve menfi yönde propagandalarını sürdürüyorlardı. Onların bu çalışmalarını etkisiz bırakmak amacıyla harekete geçen Ali Rıza Bey, Urfa şehir merkezinde gizli bir cemiyet kurmaya çalışıyordu. İngilizlerin şimdilik Ali Rıza Bey'in faaliyetlerinden hebarleri yoktu⁽¹⁰⁾.

İngilizler, Urfa'da bulundukları süre içinde halka iyi davranmaya özen gösterdiler. Ancak asıl amaçları daha gü-

(8) AKALIN, A.g.e., s.9.

(9) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.14.

(10) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-4, 47-5.

neyde kalan alanları elde etmek olduğundan, özellikle Har-ran ve çevresinde yaşayan aşiretleri birbirlerine düşürmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple İngiliz taraftarı olan aşiretlerle, devletten yana aşiretler arasında, çatışmalar sürüp gidiyordu. Bu anlamda İngiliz işgali sürerken kayda değer bir olay meydana gelmemiştir⁽¹¹⁾.

Ali Rıza Bey çatışmaların şehre de yönelebileceğini göz-önüne alarak, teşkilatlanmanın yararlı olacağını düşünmüş ve Anadolu'nun her yerinde de Müdafai-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulmakta olduğunu görmüş olduğundan, Müdafai-i Hukuk çalışmalarını hızlandırmıştı. Bu sırada Nusret Bey zamanında kurulmuş bulunan Urfa Milis Alayı'nın dağılmış olmasına rağmen silâhları toplanmamıştı⁽¹²⁾. Bu milis alayından yararlanmak pekala mümkündü.

Ali Rıza Bey, azimle çalışırken, o sırada Sancak İdare Meclisi Üyesi olan Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa'nın gizli müracaatı ve Hacı Mustafa Efendi'nin hazırladığı on iki kişiden oluşan Müdafai-i Hukuk Cemiyeti, 4/5 Eylül gecesine Urfa Kale Mahallesinde Güllüzade Osman Efendi'nin evinde kuruldu⁽¹³⁾.

Olay şöyle gelişmişti. Binbaşı Ali Rıza Bey Çalışmalarını sürdürürken, birgün Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa ile görüştüğünde, sözü işgale getirerek, "Urfahlardan şüpheleniyorlar, bilmiyorlarki çiğköfte ile meşguller." diyerek, Hacı Mustafa'nın ağzını arar. Acı acı gülüşürler ve o akşam Hacı Mustafa, olayı arkadaşlarına açar, "Uygun görürseniz aramıza çağıralım Binbaşını... faydalı olur." der. Uygun görülür ve ertesi gün Hacı Mustafa Ali Rıza Bey'e uğrayarak,

(11) AKALIN, A.g.e., s.8-9.

(12) AKALIN, A.g.e., s.9.

(13) AKALIN, A.g.e., s.10.

“Akşamdan sonra Hasan Padişah Camiinde bulunun, size işaret verecek birini bekleyin ve onu takip edin, Bakın Urfa-lılar yalnız çiğköfteyle mi meşguller, yoksa başka işlerle mi?” demiştir. Akşam camiye giden Ali Rıza Bey, kendisine işaret veren birini izler ve Kaleboyu’na doğru ilerlemeye başlarlar. Dar ve karanlık yollardan ilerleyerek bir eve varırlar. Ali Rıza Bey içerideki kişileri görünce rahatlar. Bu ev Güllüzade Osman Efendi’nin evidir.

Yapılan bu görüşme neticesinde Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Urfa Şubesi gizlice kurulmuş ve o anda yurdun işgal-den kurtarılması ve bu milli gayenin gerçekleştirilmesi için Urfa’da Jandarma Tabur Kumandanı Ali Rıza Bey’in başkanlığında ve idaresinde çalışılacağına dair, oniki kişi Kuran-ı Kerim’e el basarak yemin etmişlerdir⁽¹⁴⁾. Cemiyet, şimdilik gizli çalışacak ve milli gaye uğrunda faaliyetlerini bu oniki kişinin önderliğinde yerine getirecekti.

Toplantı sonrasında durumun Sivas’ta bulunan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya bildirilmesi de kararlaştırılmıştı.

Bu toplantıya katılarak, Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin gizlice kuran “Onikiler” şunlardı⁽¹⁵⁾.

1. Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey,
2. Eski Meclis İdare Üyesi ve halen Belediye Reisi Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa Efendi, (Büyük Hacı Mustafa)
3. Eşraftan Mollazade Hacı Mahmut Efendi,
4. Eşraftan Hacı Kâmilzâde Reşit Efendi mahdumu Hacı Mustafa Efendi, (Küçük Hacı Mustafa)
5. Polis Komiserliğinden Müstafi Arabizâde Şakir Efendi,

(14) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-5, 47-6.

(15) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-5.

6. Tüccardan Barutçuzâde Hacı İmam Efendi,
7. Güllüzade Osman Efendi,
8. Esnaf'tan Şellizâde Ali Ağa,
9. Tüccardan Nebozâde Hacı İmam Efendi,
10. Jandarma Tabur Mülhakı Mülazım Hulusi Efendi,
11. Jandarma Takım Kumandanlarından Mülazım Pertev Efendi,
12. Jandarma Çavuşu Sofi oğlu Hacı Mustafa Çavuş,
13. Eşraftan Bedir Ağazâde Halil Ağa.

Bu heyetin Başkanı Ali Rıza Bey, başkan yardımcısı Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa (Büyük Hacı Mustafa) ve Katibi de, Jandarma Tabur Mülhakı Hulusi Efendi idiler⁽¹⁶⁾.

Cemiyet, bu şekilde gizlice soruşturulduktan sonra, İngilizlerin durumdan haberdar olmamaları için genellikle geceleri toplantılar yapmaya ve kararlar almaya başladı. Programını hazırlayan Cemiyet, milis sayısını mümkün mertebe arttırmaya, ani bir hareket esnasında iâşe ve cephane sağlamaya yönelik tedbirler düşünülüp alındıktan sonra, Urfa mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in de bu hareket için ikna edilmesi- ne çalışıldı. Mutasarrıf Ali Rıza bey aracılığıyla da durumun Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesi sağlandı.

Cemiyet, Urfa ile siverek arasındaki Karacurun'da⁽¹⁷⁾ Urfa Postanesi İngiliz işgalinde olduğundan bir telgraf merkezi açılması için Mutasarrıf Ali Rıza Bey'i ikna ederek, Posta Müdürlüğü Arif Bey idaresinde bu işi başardı. Cemiyet ileri gelenlerinin ricası üzerine Ali Rıza Bey Urfa'daki mevcut

(16) ALPAY, A.g.m., s.3.

(17) Hilvan

Müdafa-i Hukuk çalışmalarını aşağıdaki telgrafla, Sivas'ta bulunun Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi⁽¹⁸⁾.

“Sivas'ta Müdâfa-i Hukuk Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi Riyâsetine”

“Şimdilik mevcudu Altıyüz silahlı olmak üzere, Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza bey'in emrinde ve Oniki Reis idaresinde bulunmak üzere gizli bir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilmiş olup, bu husustaki emirlerinizin adı geçen Ali Rıza Bey'e gönderilmesini istirham ederim. 3 Ekim 1335”

Urfa Mutasarrıfı
Ali Razi

Bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'da, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e aşağıdaki telgrafı yollamıştı⁽¹⁹⁾.

“Urfa Mutasarrıflığına”

“Vatanperverce çalışmalarınıza teşekkür ederim. Teşkilâtın genişletilmesi için gerekli çabanın gösterilmesini, haberleşmenin sürdürülmesini, Diyarbakır'da 13. Kolordu Kurmay Başkanlığı ve Mardin'deki 5. Fıkra'nın Tümen Komutanı ile ilişki kurulmasını ve bunun Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'e de bildirilmesini rica ederim. 8 Ekim 1335”

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Durumun 13. Kolordu Komandanlığı'na da bildirilmesi gerektiği inancıyla, Cemiyet üyelerinden Arabizâde Şâkir ve Mollazâde Mehmet Bey'ler görevlendirilerek, Siverek'e gön-

(18) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-4, 47-5.

(19) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-5.

derirler. Siverek telgrafhanesinden adı geçenlerce Cemiyetin kuruluşunu bildiren telgraf, Diyarbakır'a gönderilir.

• “13. Kolordu Kumandanlığına”

“Urfa’da Milli Teşkilat’ın gizlice başkanlığında kurulduğu, 3 Ekim 1335 tarihide Mutasarrıf Bey tarafından Heyet-i Temsiliye Başkanlığına bildirilmiştir. Teşkilatın işgal ve ahval dolayısıyla gizli tutulması, Cemiyet kurucularının arzularındandır. Cemiyet günden güne güçlenmektedir. Şu anda Altıyüz silahlı er kadar gücümüz vardır. Yalnız sizinle daha yakın temasta bulunmak üzere, Cemiyet reislerinin arzularına binaen içlerinden murahhas olarak Arabizâde Şâkir ve Mollazâde Mahmut Efendi’ler Siverek’e gönderilmiştir. Muhabereleğinizle adı geçenlere bilgi vermenizi istirham ederim. 3/10/1335.”⁽²⁰⁾.

Bu suretle ilgili makamlarla ilişki kurularak, muhabere devam eder. başta protestonamelerin hazırlanması işi olmak üzere şehirde propoganda faaliyetleri ve olağanüstü durumlar için gerekli hazırlık ve tertibatın yapılması için çaba harcayan Cemiyet, ilk protestosunu İngiliz işgal kuvvetleri komutanına vermiştir⁽²¹⁾.

İtilaf devletleri mümessilleri başta olmak üzere, Amerika ve tarafsız devletlerin temsilcileri ile İstanbul’da ki devlet yetkililerine birçok protesto telgrafı çekilmişti⁽²²⁾.

Cemiyetin kuruluş çalışmaları bu şekilde tamamlanırken Mustafa Kemal Paşa’dan Cemiyete aşağıdaki telgraf gelmiştir:

(20) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-5, 47-6.

(21) Bu protestolarda cemiyetin adı kullanılmamış, bunun yerine şehrin ileri gelenleri ve eşraftan bazılarının imzaları ile yetinilmiştir.

(22) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-6.

“Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına”

-Gayet Aceledir-

Aslında hukuk kaideleri ve Mütâreke şartlarına aykırı olarak işgal edilmiş olan Urfa, Maraş ve Anteb bu defa da İngilizlerin boşaltması ile Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine, hükümet bu haksız olayı İtilaf Devletleri nezdinde protesto etmiş ve anılan memleketler ahalisi de, etkili haykırışlarıyla Osmanlı vatanının ortadan kaldırılamayacağını cihâne duyurmaya başlamışlardır. Bundan dolayı bütün Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yönetim ve merkez kurulları ile belediye başkanları Osmanlı yurdunun parçası olan bu yerlerin, bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmekte olmasının telgrafla İtilaf devletleri temsilcilikleriyle, Avrupa ve Amerika kamuoylarında protesto ile, bu haksızlığın giderilmesinin kesin olarak istenmesi gereği tebliğ olunur. 6 Eylül 1335”(23).

Heyeti-i Temsiliye Namına

Mustafa Kemal

Bu telgraf üzerine, işgal altında bulunulması sebebiyle, miting ve protesto yapılamayacağını düşünen gizli Müdâfa-i Hukuk Cemiyet üyelerinden her biri, bir yol teklif etti, Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey de Cemiyet'in artık kendini açığa vurması zamanının geldiği kanaatine varmıştı. Yalnız ihtiyatlı davranılacak ve sadece eşraf bu konuda aydınlatılacaktı.

Ali Rıza Bey, “Öyle bir yer seçmeliyiz ki, bütün eşraf güvenerek oraya gelebilsin ve cemiyet ileri gelenlerinden bir kişi eşrafa, bir cemiyete mensup olduğunu anlatsın. Eşrafın bulunduğu binanın sokak kapısında da cemiyet ileri gelenle-

(23) AKALIN, A.g.e., s.12, 13, 14.

ri bulunsun. Cemiyet, feda ettiği arkadaşlarıyla kendi amaçlarını ve Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerini onlara anlatsın. Razi olurlarsa ne âlâ, olmadıkları takdirde, tehditle amaca ulaşmaktan başka çare yoktur." şeklinde görüşünü açıkladı.

Bu fikir kabul edildi. Belediye Reisi Hacı Mustafa, Urfa Eşraf'nın kendi evine çağırılmasını ve kendisini bu amaçın gerçekleştirilmesine fedâ edebileceğini söyledi. Bunun üzerine, Hacı Mustafa'nın evinde eşrafın toplanmak üzere, çağırılması kararlaştırıldı.

Ertesi gün, Hacı Mustafa Efendi'nin evinde toplanan eşraf ve ileri gelenlerin başlıcaları şunlardı: Müftü Hasan Efendi ile eski Müftü Şeyh Müslim Efendi başta olmak üzere, eşraftan Hacı Mustafa Ağa, Hacı Esat Efendi, Yusuf Kâmil Efendi, Mustafa Hakkı Efendi, Hacı Hüseyinağazade Halil Ağa ve Birkaç kişi daha... Evin diğer odalarında ve çevresinde de Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'nin idarecileri tertibat almışlardı.

Kendisinin ölümle tehdit edilerek, eşrafla muhabereye memur edildiğini uygun bir dille eşrafa anlatan Hacı Mustafa, bunu beklemeyen eşrafın sinirlenerek ve heyecanlanarak teklifini reddettiğini gördü. Bunun üzerine, bu evden hiçbirisinin sağ çıkamayacağını kesin olarak bildirdi. Eşraf aralarında görüşmek üzere Hacı Mustafa Efendi'yi dışarı çıkardılar. Kendi aralarında görüştüktan sonra, Hacı Mustafa Efendi'yi çağırarak, Cemiyetin kimlerden oluştuğunu ve amaçlarının ne olduğunu sordular⁽²⁴⁾.

Hacı Mustafa Bey, Cemiyetin 4 Ekim 1919 tarihinde birbirlerine bağılı olarak kişilerce Kuran-ı Kerim'e el basılmak suretiyle kurulduğunu ve durumun Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildiğini, adlarını açıklayamayacağını, ancak, amaçları-

(24) AKALIN, A.g.e., s.14.

nın memleketi kurtarmak olduğunu bildirdi. İstenen de memleket adına ilgili makamlara ve basına protestoların yollanması olduğunu ilave etti.

Düşünüldüğü, görüşüldükten sonra Müftü Hasan Efendi, Cemiyetin çalışmasına ve bu düşüncesine katıldığını beyan etti. Diğerleri de Müftü gibi düşündüklerini söyleyerek, onu izlediler. Bunun üzerine oradakiler de, bu amaçlar uğruna çalışacaklarına dair yemin ettiler. Eşraf, Cemiyet Üyelerinin içinde bulunduğu odanın önünden geçerken, “Allah yardımcınız olsun, yarın isteklerinizi yerine getireceğiz, Allahaismarladık..” Diyerek, ayrılırırken, Belediye Reisi Hacı Mustafa’da, “Desteginize teşekkür ederim, Cemiyet elinden gelen her fedakarlığı gösterecektir, bundan emin olabilirsiniz. Azim ve çalışma bizden, yardım Allah’tandır.” Dedi. Ertesi gün Urfa Müftüsü Hasan Efendi tarafından kaleme alınan protestonâmeler, yerli ve yabancı basın organlarına gönderildi⁽²⁵⁾.

Bu sırada İngilizler, yöreden çekilme kararı almış ve bu hususta Fransızlarla anlaşmış bulunuyorlardı. Fransız işgali yaklaşırken, Müftü ve ileri gelenlere aşağıdaki telgrafı yollayan Mustafa Kemal Paşa işgale karşı direniş ve millî dayanışmanın sağlanması yolundaki çabalarını sürdürüyordu.

“Müftü-i Belde Hazretleri ve Eşraf-ı Müteberân-ı Kirâme:

Cevap : 29 Ekim 1919 tarihli telgrafa,

Vatan ve dinimizle ilgili hislerinize şükran duyuluyor. Meşru bir hükümet ve bağımsız bir millet olarak yaşamaya azmetmiş bulunan milletimiz, geçici de olsa, hiçbir ecnebi işgal ve kontrolünü kabul edemez, milli teşkilatlanmayı geniş-

(25) AKALIN, A.g.e., s.15.

letiniz. Mütareke hükümlerine aykırı olan her türlü haksızlığı protesto ve icabında fiilen red etmeniz meşru ve kutsal amaçlarımızın gerçekleşmesi için şarttır. Millet, maksadını gerçekleştirinceye kadar, davasına devam edecektir. 31 Ekim 1919(26).”

3. Fransız İşgali Sırasında Ali Rıza Bey İdaresindeki Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin Çalışmaları :

Belediye Reisi Hacı Mustafa’nın evinde eşrafın toplanması ve Cemiyetin varlığından haberdar olmalarından sonra, Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin teşkilatı genişlemiş oldu. Fransızlar, Urfa’yı işgal ettiklerinde, Urfa merkezinde millî harekete uygun bir ortam hazırlanmış bulunuyordu. Nitekim Cemiyet Fransız işgali ile birlikte bu defa aşiretleri de kapsayacak şekilde geniş çaplı bir örgütlenmeye koyuldu.

Fransızlar da işgallerini kolaylıkla sürdürebilmek için, İngilizler gibi çevrede yaşayan aşiretleri elde etmeye büyük önem verdiler. Hatta bunun için Harran’da bulunan Seyale Aşireti Reisi Salih’ül Abdullah, daha önce de belirtildiği gibi, Süryani Abdülgani Gamye aracılığıyla, Millî Aşireti Reislerinden Mahmut Bey’in kardeşlerinden Abdurrahman Bey ile beraber Urfa’ya gelmiş ve Fransızlarla işbirliği yapmak hususunda anlaşmaya varmış bulunuyorlardı.

Bu sebeple Ali Rıza Bey, diğer aşiretlerin de Fransızların safına geçebileceklerini, ya da kandırılacaklarını düşünerek, çalışmalarını Urfa civarındaki aşiretler üzerine yoğunlaştırmaya karar verdi. Bunun için, çevrede hükümete ve devlete sadık aşiret reisleriyle temasa geçerek, Fransızlara karşı daha geniş bir millî birlik ve beraberlik oluşturmaya çalıştı⁽²⁷⁾.

(26) AKALIN, A.g.e., s.16-17.

(27) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-9, 47-10.

Bu sırada Urfa Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'ne de Mustafa Kemal Paşa'dan bir genelge ulaşır. Bu tamimde Heyet-i Temsiliye'nin Başkanı, bütün teşkilatlardan, haftalık raporlar gönderilmesini ve yapılacak olan milletvekili seçimleri hakkında bilgi istemektedir.

“Teşkilat-ı Milliye'nin derecesi ve milletvekili seçimlerinin çalışmaları ile mahalin durumu hakkında haftada bir kere munhasıran gönderilmesi rica olunan raporlar, düzenli gelmiyor. Yapılacak bir şey olmazsa bile “kayda değer bir olay yoktur.” kaydıyla da olsa, bundan böyle malumat verilmesini rica ederim.”

Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına Mustafa Kemal

Bunun üzerine, Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Binbaşı Ali Rıza Bey her hafta muntazam raporlarını Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya düzenli olarak göndermeye başladı. Binbaşı Ali Rıza Bey, bu raporlarından birinde, aslen Urfalı olup, İstanbul'a giden Şükrü Nasih isimindeki zatın, millet vekili olmak için faaliyet gösterdiği ve Urfa'da kimsenin kendisine itibar etmediği haberini vermiştir⁽²⁸⁾. Ali Rıza Bey'in raporu şu şekilde devam etmektedir.

“Şükrü Nasih Efendi gerçekte, Kuvayi Milliye fikrine de iştirak etmiyor, bu fikirde olan birkaç kişi ile Urfa'da Kuvayı Milliye fikrine karşı çıkmakla beraber, kimseden iltifat görmüyordu.”

“Kuzeydeki Baziki Aşireti, hükümetten yana tavrını ortaya koymuş olup, ufak bir işareti beklemektedir. Suruç'daki altı aşiret reisi-Basravi müstesna olmak üzere-kazada gizlice

(28) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-7.

toplanarak, içlerinden Galipbeyzâde Bozan ve Seyfettin Beyzâde Ömer Beyleri temsilci olarak Urfa'ya göndermişlerdir. Bunlarla yapılan görüşmede, Suruç aşiretlerinin Basravi'ye karşı oldukları ve devletten yana tavırlarını hiç kimsenin engelleyemeyeceğini belirterek, Suruç'ta kuvvetli bir milli birlik meydana getirmiş olduklarını ifade etmişlerdir.'' Raporunun sonunda "Harran'daki Salih'ül Abdullah Seyale Aşireti reisi olup, bir İngiliz mühibbidir. Türklük için intikam hisleriyle hareket etmekte olup, Kuvayi Milliye'ye karşıdır. Bazı aşiret reislerini de bu yolda işgal etmeye çalışmaktadır. Bu şahsın tedib edilmesi için Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in görevlendirilmesi pek muvafık olur." diyen, Ali Rıza Bey, Meclis-i Mebusan seçimlerinin en iyi şekilde yapılmaya çalışıldığı ve şu birkaç gün içerisinde bu işin neticeleneceğini belirttikten sonra, Urfa'yı işgal eden Fransızların şimdilik bir yüzbaşı idaresinde 80-90 nefer olduklarını bildirmiştir.

Eşrafın Fransızlara bir protestoname verdiği ve Fransız kumandanının Türk mühibbi olduğunu, belirttiğini de ilâve eden Ali Rıza Bey, Şifre muhaberatının Karacurun (Hilvan) da kurulmuş bulunan posta merkezi ile gerçekleştirilmesinin faydalı olacağını eklemiştir⁽²⁹⁾.

Bir başka raporunda da, Ali Rıza Bey, Salih'ül Abdullah'ın İngilizlerin çekilmesinden sonra telaşa kapılarak, Kuvayi Milliye ye yanaşmak istediğini ancak Suryani Abdülgani vasıtasıyla Fransızlarla da yakınlık kurduğunu, 8/9 Kasım 1919 günü, Urfa'ya altmış kadar adamıyla geldiğini Fransızlarla görüştüktan sonra Ermeni ve Süryani evlerinde misafir edilerek sabahleyin Urfa'dan ayrıldığını ve beraberinde Milli Aşireti Reisi Mahmut'un kardeşi Abdurrahman'ın da bu-

(29) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-7, 47-8.

lunduğunu bildirmiş, Rakka civarında bulunan Aneze Aşireti Reisi Hacimin Mustafa Kemal Paşa'yı sorduğu ve Diyarbakır'a gelecek olursa, kendisiyle görüşmek istediğini kaydetmiştir. Hacim Beyin yörede devlete bağlı hareketleriyle de dikkati çektiğini Şam ve Haleb'in sükûtu ile Urfa civarındaki bütün Araplar, yağmakârlık ve Türklük aleyhine koyulduğu bir zamanda, kendisinin hiçbir fenalık yapmayarak, Devlet-i Osmaniye'ye sadakatini sürdürdüğüne işaret etmiştir.

Bu sırada, 1. Süvari Alayı Viranşehir'de bulunuyordu. Bu alayın Komutanı Binbaşı Hasan Nuri, Ali Rıza Bey'e gönderdiği bir mektubta, Abdurrahman Bey'in Salih'ül Abdullah'la birlikte Fransızlarla görüşmüş olmasından Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'in haberi olmadığını ve olayı duyunca çok müteessir olduğunu, ayrıca gerek Urfa Fransız işgal kumandanlığına ve gerekse Heyet-i Temsiliye'ye bu hususta tekzib-nâme yazdığını, ayrıca zaten Abdurrahman'ın aşiret adına söz söylemeye yetkili bulunmadığını ifade ettiğini ve Viranşehir havalisinde Müdâfa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyet gösterdiklerini bildirmiştir⁽³⁰⁾.

Bu gelişmeler olurken, Ali Rıza Bey idaresindeki Müdâfa-i Hukuk Teşkilatı aşiretleri milli amaçlar etrafında birleştirmeye çalışıyordu. Hüseyin Pertev Efendi Suruç'ta bu işi başarmıştı. Hüseyin Pertev Efendi, Suruç Jandarma Bölük Komutanlığı'na vekalet ediyordu. Basravi'yi bile dize getirmiş ve devlete sadık kalacağına dair yemin ettirmişti.

Harran taraflarında faaliyet gösteren Müdâfa-i Hukuk Cemiyetine mensup üyeler, Fransız propagandalarına karşı, geniş bir taraftar kitlesi sağlamış ve Fransızlara meyyal olabilecek aşiretlerin sayısı çok azalmıştı. Günden güne Fran-

(30) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-9.

sızlar tarafına geçecek aşiret sayısı düşüyor ve bu ihtimal ortadan kalkıyordu.

Sadece Salih'ül Abdullah, bu konuda güçlük göstermekte ve Kuvayi Milliye'ye iştirâk hususunda bazı şartlar ileri sürmekteydi. Bunun üzerine Abdullah'ın Harran yakınlarındaki köyüne giden Kuvayi Milliye'ye mensup kuvvetler ile bir çatışmaya giren Abdullah bu çatışmayı akşama kadar sürdürmüştür. Sonunda Abdullah, bütün kuvvetleri ile daha güneye inmek zorunda kalmış ve kendisinin takibinden vazgeçilerek, geri dönmüştür.

Ali Rıza Bey, bu kişinin mutlaka tedip edilmesi gerektiğini bölgenin selameti açısından belirtmiş ve bu işin, Viranşehirde'ki Süvari Alayı ile yapılması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.

Döğerli ve Badıllı Aşiretleri'ni de, Kuvayi Milliye'ye dahil etmek üzere, harekete geçildi. Zaten, Sait Bey'in Kuvayi Milliye'ye muhalif olmadığı aksine, Badıllı Aşireti ve Reisinin Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne rahatlıkla girecekleri biliniyordu. Sadece Döğerli Aşireti Reisi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Urfa şubesine bağlı olduğundan, buradan muvafakat almak mecburiyetinde bulunduğu, bu partinin başkasının hala fırkacılık yapmasının manasızlığı görölüyordu. Bununla beraber, Döğerli Aşireti Bekir Bey'in de, bu teşkilatın dışında kalmayacağı kesindi.

Bu olaylar sürüp giderken Salih'ül Abdullah, gizlice Fransızlarla temas kurarak, Ali Rıza Bey'i ihbar etmiş ve onun aleyhinde Urfa Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına bir mektup yazarak, aşiretler arasındaki faaliyetlerini bildirmişti.

Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey, Amik Ovasında ve o civarda Fransızların Müslüman ahaliye yaptığı zulüm ve vahşet aşırı dereceye vardığından, kurulan

çetelerle orada epeyce çarpıştıktan sonra, Fransızlarla başa çıkamayacaklarını anlayan, Amikli Hacı Ağa ve Ceyhanlı Yusuf Ağaların dolaşarak Suruç'a geldiklerini arz etmiş ve bunların Fransızlar tarafından takip edildiklerini, kendisinin de Hacı Ağa ve yanındakilerin izini kaybettirmek için, onları milis jandarma olarak kaydettiğini bildirmiş ve daha fazla sıkıştırılırsa bu konuda yapılacak işlemin ne olması lazım geldiğini Mustafa Kemal Paşa'dan sormuştu⁽³¹⁾.

4. Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanı ve Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in Urfa'dan Uzaklaştırılması:

Ali Rıza Bey Urfa'da Kuvayi Milliye'ye hizmet sayılabilecek çalışmalarını sürdürürken, şehrin genel durumu ve Fransızlar hakkında ilgili makamlara sürekli bilgi veriyor ve vaziyeti en iyi şekilde idare etmeye çalışıyordu.

Fransızların Urfa'da Suruç'tan gelen caddenin Akka Boğazı'na karşı top mevzileri ve bu istikamette bağlar arasında avcı siperleri yaptıklarını, mütereddit göründüklerini ve Ermenilerin gizlice eşyalarını satmakta olduklarını, Kolordu Komutanlığına bildirdi.

Kasım ayının son haftasında bu bilgiyi veren Binbaşı, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın, Rumların yapacakları propagandaların da hesaba katılarak, eskiden olduğu gibi İstanbul'da toplanmamasının uygun olacağını bildirdi.

Bu sırada 13. Kolordu Komutanlığı vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'dan "Acele" kaydıyla bir telgraf geldi. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında, Urfa Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'ne, Suruç aşiret reislerinden Şahinbeyzâde ve Amik Ovası'ndan Suruç'a gelen Hacı ve Yusuf Ağalara teşekkür

(31) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-9.

ediyor, Fransız işgâline karşı takip edilmesi lazım gelen hareket tarzının Mardin'deki 5. Fırka Kumandanı Kenan ve 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey'lerden sorularak, ona göre hareket edilmesini ve adı geçenlerle temas edilerek millî hareketin yoğunlaştırılmasını rica ediyordu⁽³²⁾.

Bu sırada, 13 Kolordu Kurmay Başkam Halit Bey'in tekli fi ile Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey "Hayrettin" takma adını kullanarak muhaberelede bu unvanı kullanmaya başlamış ve bu yol bir tedbir olarak düşünölmüştü.

Bir gün sonra, Salih'ül Abdullah'ın, Ali Rıza Bey'in Harran'da aşiretleri toplayarak, and içirdiğini Saju'ya ihbarı üzerine, Saju'da durumu Cerablûs'a, yani bağılı bulunduğ u yerin işgal komutanlığını üstlenmiş olan Yarbay Depoir'e bildirdi. Yarbay, durumu incelemek üzere Urfa'ya geldi⁽³³⁾.

Ali Rıza Bey'e gelen ve "Heyet-Tavassut ve (P.P.A.V) Teşkilatına Mensup Depoir" imzasını taşıyan davet tezkere-sinde, Ali Rıza Bey'in derhal Fransız Karargahına gelmesi gerektiği bildiriliyordu. O sabah, erken saatlerde Ermeniler yine ansızın dükkânlarını kapatmışlardı. Durumu soruşturmak için çarşıda Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile dolaşan Binbaşı Ali Rıza, Tezkereyi aldıktan sonra doğruca Fransız karargahına gitti.

Karargahta İşgal Kumandanının Yaveri Teğmen Filip kendisini karşılayarak salona aldı ve sigara ikram ettikten sonra, "Kumandan biraz meşguldür" diyerek, beklemesini söyledi. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, salonda beklerken, kumandanın yanından bir Ermeni muhbirinin çıktığını gördü. Ermeni başı ile Ali Rıza Bey'i selamlayarak çıktı. Az sonra

(32) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-10.

(33) ALİ RIZA, A.g.e., s.62.

Ali Rıza Bey içeri çağırılarak, kumandanın yanına alındı. Kumandan Ali Rıza Bey'i sorguya çekmeye başladı:

Fransız Kumandanı Ali Rıza Bey'e, Ermeni dükkanlarının kapanmasının sebebini, Harran Kazasına neden gittiğini ve buraya giderken İşgal Kumandanından neden izin almadığını, aşiretlere yemin ettirmekle maksadının ne olduğunu, Suruç aşiretleri için de aynı şeyin yapıldığını ve bunun nedenini, Hüseyin Pertev Efendi'nin Urfa'ya neden geldiğini, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmesinin sebeplerini sordu.

Ali Rıza Bey de: Ermenilerin dükkân kapatma hadisesinin yeni olmadığını ve bir kaç defadır tekerrür ettiğini, bu esnada Müslümanlardan da yaralananların bulunduğunu, zabitanın görevini yapmasına rağmen, durumun kasıtlı çıkarıldığı için engellenemediğini, Harran Kazası sancağa bağlı olduğu için, kendisinin de Jandarma Tabur Kumandanı olmak hasebiyle gidebileceğini, Salih'in üç köyü yağma ettiğini ve bu sebeple gidildiğini, kazaya giderken de kimseden izin almasının kanunen gerekmediğini, aşiretlerin gezgin oldukları için geçtikleri meskun yerleri yağmalamaları için yemin ettirdiğini, Suruç aşiretleri hakkında bilgisi bulunmadığını, Hüseyin Pertev Efendi'nin de görevle geldiğini söylemiş, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili soruya da, "Mustafa Kemal Paşa Millî bir harekette memurdur. Zannederim bu harekatı siz de takdir edersiniz. Haberleşmiyorum, sorarsa cevap veriyorum." demiştir.

Özellikle bu konuya önem veren Fransız Kumandanı: "Sorduğu sorular nelerdir? Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ne demektir? Bunu size neden soruyor? Ne cevap verdiniz?" gibi sorularla Kumandandan bilgi almaya çalışır.

Ali Rıza Bey'e, bilginiz olduğu gibi Anadolu ve Rume-
li Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti hakkında sorular sorulduğunu,

Müdâfa-i Hukuk'un, meşru olan hakları savunmak üzere kurulmuş silahsız bir kuvvet olduğunu, burada da aynı Cemiyetin kurulmasını istediği için Mustafa Kemal Paşa'nın sorular sorduğunu, kendisinin de burada işgal altında böyle bir cemiyeti kurmanın mümkün olmadığını cevap olarak verdiğini", söylediye de, Fransız Kumandanı, "Halbuki burada bir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin bulunduğunu haber alıyoruz, buna ne dersiniz? Cemiyet kimlerden oluşmaktadır.? Nasıl adamlardır?" diye sorar.

Ali Rıza Bey, "Yalandır, zaten Mustafa Kemal Paşa'ya da böyle bir Cemiyetin kurulamayacağı haberi verilmiştir. Olmayan bir şeyden söz etmek doğru olmaz." şeklinde cevap verir.

Bunun üzerine Fransız Kumandanı, "Fransız Cumhuriyet Hükümeti sizi Urfa'dan azlederek uzaklaştırıyor!" der. Ali Rıza Bey, kendisinin Jandarma Genel Kumandanlığına bağlı olduğunu ve ancak o makamın emriyle görevden ayrılacağını bildirirse de Fransız Kumandanı, Allenbey isteklerini hatırlatır ve durumu mutasarrıfa bildireceğini söyler. Kumandan ayrıca bugün akşama kadar Urfa'yı terk etmesi gerektiğini Ali Rıza Bey'e bildirir.

Ali Rıza Bey, ailesini almak istediğini, satılacak malların olduğunu ve verilen sürenin kısıtlığını dile getirdiyse de, Kumandan bunları dikkate almadı ve derhal Adana'ya gönderileceğini bildirdi.

Ali Rıza Bey Anteb ya da Harput'a gönderilmesini isteyince de, bu ana kadar söze karışmayan Saju, "Beli Kemalistler'e iltihak edecek ve Sivas'a gidecek." diyerek söze karıştı. Ali Rıza Bey üç gün izin istediye de, bu izin verilmedi. "İsterseniz ailenizi alınız, isterseniz yalnız gidiniz, şimdi-

lik yalnız görüşeceğiz size gösterilen odaya geçiniz.” diyerek onu dışarı çıkardılar.

Gösterilen odaya geçen Ali Rıza Bey dışarıda bekleyen nöbetçileri görünce tutuklu olduğunu anladı ve aklından kaçmayı tasarladı. Buradan nasıl kurtulacağını düşünürken, taburun silah ve cebhanesiyle sandıklarının teslimini bahane ederek, görüşmek istediğini bildirdi.

Ne istediği sorulunca, tutuklu olduğunu anladığını ve devir teslim işini yapmak için izin verilmesi istediğini, kendilerinde onun bir Kemalist olduğunu ve Fransız çıkarlarına hizmet etmeyeceğini, evinden istediğini alabileceğini bildirdiler. Bunun üzerine kendisine izin verildi.

Depoir ile Saju’nun karşılıklı görüşmesinden sonra gerçekleşen izne göre, Ali Rıza Bey, Jandarma deposundaki malzemeyi devrederek sabahleyin Urfa’dan ayrılacaktı.

Oradan ayrılan Ali Rıza Bey, derhal konuyu mutasarrıfa anlatarak, tabur kumandanlığı görevini taburun bölük komutanına devre başladı. Biraz sonra bir Fransız yüzbaşısı gelip devir işleminin yapılıp yapılmadığını gözledi ve gitti. Bu sırada da mutasarrıflığa Binbaşı Ali Rıza Bey’in azil kararı geldi.

Fransızların Urfa Mutasarrıflığı’na gönderdikleri tezkerede, bu günden itibaren Ali Rıza’nın Jandarma Tabur Kumandanlığı görevine son verildiği ve onun yerine jandarma yüzbaşısının görevi yürüteceği, mutasarrıfın da buna uyması ve bu emri yürürlüğe koyması gerekeceği, bildirildi.

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, tezkereyi alır almaz jandarma binbaşısına tebellüğ ettirdi. (25 Kasım 1919)⁽³⁴⁾.

(34) ATASE, Kl.47. D.1336/13-6. F.47-11.

Ali Rıza Bey, o gece Urfa'dan ayrılmaya karar verdi. Önemli yol giriş ve çıkışlarında devriye bulunduran Fransızlar şehrin giriş ve çıkışlarını tutmuş olduklarından, Kabristan arasından Karakoyun Deresini izleyerek Sırrın Köyüne çıkmayı başardı. Köyün kuzeyinden şoseye çıktıktan sonra, Döğerli Aşireti Reisi Bekir Bey'in köyüne uğrayan Ali Rıza, Bekir Beyin Kuvayi Milliye'ye katıldığı yolunda söz alarak, Sait Bey (Badilli Aşireti Reisi) ile görüşmek üzere Yağlımusa Köyüne geçti.

Fransız Siyasi Hakimi Saju, Jandarma tabur subaylarını karargaha çağırarak, Ali Rıza Bey'in nereye gittiğini sordu. Onları tahkir edici sözler kullandıysa da, subaylar bilmediklerini ve üstün işlerine astların karışamayacaklarını hatırlattılar.

Bunun üzerine Fransızlar, üç maddelik bir muhtırayı Mutasarrıflığa tebliğ ettiler. Buna göre beş yıl süreyle Ali Rıza Bey Urfa yöresine giremeyecek, şehir ve yöresine girmesine göz yumanlar ağır para cezasına çarptırılacak, Onu teslim edenler de ödüllendirilecekti⁽³⁵⁾.

Bu olaydan bir gün sonra Fransızlar, mutasarrıflığa verdikleri bir başka muhtırada, Suruç Kaymakamı ile jandarma bölük kumandanının görevine son verdiklerini ve bunların da Adana'ya sürüleceklerini bildirdiler. Fransızlara göre bunlar da memleketin esenliği aleyhine faaliyet göstermişlerdi⁽³⁶⁾.

(35) ALİ RIZA, A.g.e., s.84.

(36) AKALIN, A.g.e., s.40.

5. Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in Urfa'dan Ayrılışından, Yeni Kumandan Yüzbaşı Ali Saip'in Urfa'ya Gelişine Kadar Geçen Olaylar :

A — Ali Rıza Bey'in Urfa Dışındaki Faaliyetleri

Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey'e uğrayan Ali Rıza Bey, burada kendisini Salih'ül Abdullah'ın adamlarının gözlediğini gördü. O gün Karekeçili Aşireti'ne misafir olarak, Viranşehir'e Mahmut Bey'e gitti. Buradan görevi devrettiği Adil Hülûsi Efendiye, Viranşehir'e geldiğini ve Siverekli Ali Efendi'ye gönderdiği mektupların alınıp alınmadığını, durumu Sivas, Diyarbakır ve İstanbul'a yazdığını, bu makamlardan yapılması lazım gelen hareket hakkında bilgi istediğini, Sivas'tan gelecek talimata göre hareket edeceğini ve Hacı Mustafa ve diğerlerinin kendi durumuna düşmemeleri için dikkatli davranarak temkinli hareket etmelerini, bildirmişti⁽³⁷⁾.

Bu sırada Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey ve Süvari Kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey arasında cereyan eden görüşmede, Milli Aşireti'nden alacak 1000 kişilik kuvvet ile Urfa üzerine hareket edilip edilemeyeceği, Hüseyin Bey tarafından 13. Kolordu kumandanlığı'na soruldu, kolordu, Mustafa Kemal Paşa'dan gelecek cevaba göre hareket edileceği ve bu konuda bilgi verileceğini bildirdi. Bir gün sonra bu konuda gönderilen telgrafta, kolordu komutanı, Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlarla müzakerelerde bulunduğunu ve şimdilik mücadeleye yer olmadığını bildirdi⁽³⁸⁾.

Jandarma kumandanlığından ayrılan Ali Rıza Bey, Mahmut Bey'in yanında bulunduğu sırada, Salih'ül Abdullah'ta adamlarıyla gelmiş ve Mahmut Bey'e misafir olmuştur. Bu esnada Ali Rıza Bey ile barışmak istediğini ve devlete

(37) ALİ RIZA, A.g.e., s.74.

(38) ALİ RIZA, A.g.e., s.75.

bağlı olduğunu açıklamışsa da Ali Rıza Bey, böyle bir şeyin mümkün olamayacağını belirterek teklifini reddetmiştir. Viranşehir'deki Süvari Alayı Komutanı Hüseyin Bey, bir ara Abdullah'ın yakalanmasını Mahmut Bey'e teklif etmiş ise de, Mahmut Bey, misafiri olan bir kişiyi elevermenin geleneklere ters düşeceğini söylemiştir.

Ali Rıza Bey, Fransızlar'ın hükümete baskı yapıp kendisini yakalatmalarından çekindiğinden, Siverek Jandarma Kumandanı Aziz Bey'e yolladığı bir şifrede, "Buraya geliniz, bütün Siverek sizi bekliyor" demiştir⁽³⁹⁾. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, Viranşehir'den ayrılarak, Siverek'e vardı. Burada Siverek Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi Paşa'ya misafir olan Ali Rıza Bey, Urfada Müdafa-i Hukuk çalışmalarına katılan ve kendisine büyük yardımları dokunan Siverekli Ali Fuad Efendi'nin de Fransızlar tarafından tutuklandığı haberini alır.

Siverek Jandarma Kumandanı Aziz Bey'in dairesinde oturduğu bir sırada, Cudi Paşa'nın huzurunda, "Ali Efendi'nin mahpusluğuna ben neden oldum, gidip Fransızlara teslim olup kendisini tahliye ettireceğim" diyen Ali Rıza Bey'e, Cudi Paşa, "Familyamızdan bir Ali'nin hapiste bulunması bizi ve ailemizi söndürmez. Fakat sizin yokluğunuz, memleket için bir kayıp olur" cevabını verir⁽⁴⁰⁾.

Binbaşı Ali Rıza Bey bir süre sonra Siverek'ten ayrılarak, Diyarbakır'a varır. Buradan da tayinini Elaziz'e yaptırır.

Siverek'te bulunduğu süre zarfında Heyet-i Temsiliye ile temaslarına normal olarak devam eden Ali Rıza Bey, Urfa ve havalisi hakkında aldığı bilgileri Sivas'a iletir ve Urfa'da bıraktığı vekil ile muhabere eder⁽⁴¹⁾.

(39) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-12.

(40) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.17.

(41) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-12, 47-13, 47-14.

B — Fransızların Faaliyetleri

Ali Rıza Bey, Urfa dışına çıktıktan sonra ilk iş olarak, jandarma subaylarını, sorguya çeken Fransızlar, daha sonra onun şehre girişini yasaklamış ve yakalayacaklara da ödül vereceklerini açıklamışlardı.

Ali Rıza Bey ile haberleşen Ali Fuad Bey ile ilgili, tutuklama emrini mutasarrıflığa veren Fransızlar, Siverekli Ali Fuad Bey'i tutukladılar⁽⁴²⁾.

Diğer taraftan Sancak Güvarnör Yardımcısı Yüzbaşı Lamber, mutasarrıflığa bir yazı göndererek'', Urfa Sancağı sınırları içinde ekilebilir arazinin bugünkü değerinin bildirilmesi''ni istedi⁽⁴³⁾.

Siverekli Ali Efendi'yi serbest bırakacağını açıklayan Saju kendisinden 200 lira para cezası alınmasını ve bunun gelir akçesi olarak kaydedilmesini mutasarrıflıktan istedi. Bundan başka yeni atanacak memurların görevlerine başlamadan önce, yanına gönderilmelerini talep etti⁽⁴⁴⁾.

Saju Mutasarrıf'a yazdığı bir yazıda da, "Urfa memurlarının aylık alamadıkları anlaşılıyor. Muhasebeci, özel idare ve telgraf müdürlerine emir vermenizi rica ederim. Her biri kendisine ait sandığı titizlikle bir incelemeden geçirerek, hakikatı gösterir biçimde bir kesin hesabı, sorumlulukları altında bize versinler. Şöyle ki :..." mevcut sandık sayısını, kesin hesap tutarları ve tahsili gereken tutarların toplamını isteyen bir raporun kendisine takdimini istiyordu. Ayrıca kendisi tarafından bu hesaplarının doğruluğunun bir müfettişe incelettirileceğini ve doğru verilmeyen bilgilerden, hazırlayan ve imzalayanların sorumlu tutulacağını eklemiştir⁽⁴⁵⁾.

(42) AKALIN, A.g.e., s.44.

(43) AKALIN, A.g.e., s.48.

(44) AKALIN, A.g.e., s.48-49.

(45) AKALIN, A.g.e., s.49.

Bundan başka Sancak Güvarörü Saju iki gün sonra da, 24 Aralık 1919'da mutasarrıftan sancakta çalışan her memur için bir dosya verilmesini ve her memurun özgeçmişinin bu dosyaya işlenmesini istemiştir, buna göre dosyada memurların, adı, doğum yeri doğum tarihi, yaptığı görev, Urfa Sancağı'ndaki görev ve atanma tarihi, bundan evvel bulunduğu yer ve görevler yazılacak ve bu dosyalar en kısa zamanda kendisine iletilecektir. Kazalarda görevli memurların dosyaları da geldikçe verilecektir.

Belediye gelirlerine ilişkin bilgiler de isteyen Saju, hükümet işlerine iyiden iyiye el atmış bulunuyordu.

Siverekli Ali Efendi tutuklu iken, Badıllı Aşireti Reisi, Sait Bey, Fransız Kumandanı'na ultimatom biçiminde mektuplar yazdı. Sait Bey, bu mektupların örneğini de Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, yollamıştır. İlk mektuplarında, Ali Efendi'nin bir aşiret mensubu olduğunu ve Ali Rıza Bey ile bir ilişkisinin bulunmadığını ve bunun için tahliyesinin yapılmasını istemiştir, aksi takdirde, aşiretiyle birlikte Urfa'ya hûcum ederek, Ali Efendi'yi kurtaracağını yazmıştır. Sait Bey'in ikinci mektubu Ali Efendi'nin tahliye edilmesini sağlamıştır⁽⁴⁶⁾.

II — URFA'DA MİLLÎ KURTULUŞ HAZIRLIKLARI

1. Ali Saip Bey'in Urfa'ya Tayini ve İlk Çalışmaları :

Önceden Urfa'da gizli teşekkül ettirilmiş olan Müdafai Hukuk Cemiyeti ve üyeleri, kurtuluş uğrunda milli çalışmalarını sürdürürken, eski Deyrizor Seyyar Jandarma Müfrezesi Kumandanı olup, Kadirli'ye ve oradan da, Urfa'ya,

(46) Ali Efendi tahliyeden sonra son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Urfa Mebusu seçilmiştir.

ALİ RIZA, A.g.e., s.90.

jandarma tabur kumandanı olarak atanan, Revandizli Ali Saip, 29 Aralık 1919 günü Urfa'ya gelerek, Jandarma Binbaşı Ali Rıza Bey'den boşalmış olan Urfa Jandarma Tabur Kumandanlığı görevine başladı⁽⁴⁷⁾.

İlk iş olarak, Urfa'da şehrin ileri gelenleriyle görüşüp, tanışan Ali Saip, o sırada Urfa'da görev yapan, Maliye Müfettişi Fâik Bey, Ceza Reisi İsmail Hakkı Bey ve Sulh Hakkı Fevzi Bey'lerle de, temas ederek, "Urfa'da milli bir teşkilat kurmak ve bir kıyam hazırlamak için görevlendirildim". Di-yerek, fikrini açıklamıştır⁽⁴⁸⁾.

Ali Saip, onlardan nasıl bir örgütlenme içerisine gire-bileceğini sorar ve bundan önce bu hususta yapılan çalışmalar hakkında bilgi alır⁽⁴⁹⁾.

(47) "O sırada Urfa'da yaygın kanaat, Ali Saip'in Fransızların adamı olduğu yolundaydı ve kendisine şüpheyle bakılıyordu. Urfalılar, kendisinin Adana'da Fransızlar'ın hizmetinde olduğunu duymuşlardı." (Reşid Rastgeldi'nin Yayınlanmamış Hatıraları, s.5-6.) Bu konu için Bkz. Osman TUFAN, Kilikya Doğu Bölgesinde Milli Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları Adana, (Bahar Matbaası), 1964, s.41-49. ve Ali Saip Bey'in kitabındaki hatıralarını, Fransız subaylarının raporlarına göre değerlendiren, Paul du VEOU'nun, *La Passion de la Cilicie 1919-1922* adlı cseri.

(48) URSAVAŞ, A.g.e., s.61. Ali Saip'in Müdâfa-i Hukuk teşkilatı üyeleri ile tanışması ve Urfa'daki Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçirilmesi farklı şekillerde anlatılmaktadır. Şöyle ki, Ali Saip bu teşkilatı gider gitmez kurduğunu ve başta Hacı Mustafa olmak üzere diğer Urfa ileri gelenlerini teşkilata aldığını kaydederken, özellikle Urfa'da neşredilen bütün hatıratlarda ise, Hacı Mustafa'nın kendisini Müdâfa-i Hukuk üyeleriyle tanıştırmak, teşkilatın başına getirdiğini yazarlar. Kendisinden önce Urfa'da kuruluş halinde de olsa gizli bir teşkilatın varlığı inkâr edilemeyeceğine göre, ikinci fikir daha uygun görülmektedir. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, aslında bu fazla önemli değildir. Önemli olan müşterek bir amaç uğrunda bütün liderlerin birleşmiş olması ve buna bağlı olarak neticenin elde edilmiş olmasıdır. Urfa'da Ali Saip'in gelmesinden sonra Fransızlara karşı daha etkin bir mücâdelenin verildiği de unutulmamalıdır.

(49) URSAVAŞ, A.g.e., s.59.

Bu esnada üç arkadaşından aldığı bilgiye göre, Urfa'da işin zor olduğunu anlayan Ali Saip, eşraftan bazı kişilerle de temas etmeyi ihmal etmedi. Daha önce Fransızlar tarafından tutuklanmış ve sonra serbest bırakılmış olan Siverekli Ali Efendi'yi ziyaret ederek, görüştü ve onun vasıtasıyla Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile de bir görüşme yaptı. Bu konuda onlardan da destek aldı.

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'den destek aldıktan sonra, Ali Saip, eşraf ve aşiret reislerine yönelmeye başladı⁽⁵⁰⁾. Siverekli Ali Efendi'nin verdiği bilgiye göre; ilk olarak Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey ile temas kurarak, haberleşmeye başlayan Ali Saip, diğer aşiretlerle de ilişki içine girdi.

Ali Saip, şehirde herhangi bir eyleme geçmeden önce, Urfa ileri gelenleriyle tanışarak, Urfa'da bir "Danışma Heyeti" oluşturmanın gereğine inandığından, böyle bir heyet oluşturmak için harekete geçtiği bir sırada, Belediye Başkanı Hacı Mustafa'nın da yardımıyla, cemiyet'in eski üyeleriyle tanıştı. Onlar da yemin ederek, oluşturulan yeni kurula katıldılar.

Böylece, resmi kanatta, binbaşı emekli İhsan Bey, Urfa Askeralma Şubesi Başkanı Binbaşı İlyas Bey, Mülkiye Kaymakamlarından Şevket Bey, Baytar Müfettişi Adil ve Jandarma Teğmeni Hulusi Beyler aralarında içilerek, gerçekleştirilmiş olan işbirliğinin boyutları genişlemiş oluyordu. Şimdi bunlara sivil kanattan, Urfa Belediye Başkanı Hacı Mustafa, Barutçu Hacı İmam ve Hacı Bedir Ağazâde Halil

(50) İlk görüşmeler resmi nitelikte sayılabilir. Ali Saip, bu resmi temaslardan sonra, eşraf ve aşiret reisleriyle görüşecek ve onlara yönelecektir. Bu sırada, Hacı Mustafa kendisini Müdâfa-i Hukuk üyeleriyle tanıştıracaktır.

Ağa'da katılmış bulunuyordu. Bu katılmadan sonra, Yüzbaşı Ali Saip, Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanlığına getirildi⁽⁵¹⁾.

Teşkilatlanma çalışmaları sürerken, Yüzbaşı Saju, Urfa Mutasarrıfı'na bir yazı göndererek, 31 Aralık akşamı, yılbaşı dolayısıyla, garnizondaki birlik tarafmdan, şehirde fenerlayı düzenleneceğini ve geçitin, saat 19.30'da başlayarak, hükümet konağının önünden geçmek suretiyle, şehrin bir bölümünün dolaşılacağını, halka bildirilmesini istemiştir⁽⁵²⁾.

Bir gün sonra, Cerablus'taki askeri vali Albay Capitrel, Urfa'ya gelmiş bulunuyordu. Urfalılardan bir heyet, albayı ziyaret etti, heyet, albaya Fransızların Ermenilere fazla yüz verdiğini bunun da Ermenileri şımarttığını ve geleneklerine saygı gösterilmediğini belirtti ise de albay, dine ve geleneklere saygılı olduğunu bildirerek, heyeti geri gönderdi⁽⁵³⁾.

Müdafa-i Hukuk Heyeti oluşturulduktan sonra, Ali Saip, aşiret reislerine mektuplar yazarak, hazırlıklı olmalarını ve Fransızlara karşı milli bir ayaklanma yapılmasının tasarlandığı haberini verdi. Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey ve Arap Aneze Aşireti Reisi Hacim, bu davete ilk müsbet cevap veren aşiret reisleri oldular⁽⁵⁴⁾.

(51) Reşit Rasgeldi hatıralarında, Ali Saip'in Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına getirilmesinin, "onun Fransız yanlısı olduğu" düşüncesini ortadan kaldıracakım ve eğer öyle bir şey var ise, kendisinin Fransızlara başkaldırmış olacağı hesabiyle onlarla karşı karşıya gelmiş olacağını düşündüklerinden, başkanlığa getirildiğini yazar.

(52) ACALIN, A.g.e., 57.

(53) VEOU, A.g.e., s.233.

(54) URSAVAŞ, A.g.e., s.63.

2. Tasarlanan Millî Kurtuluş Hareketi ve Bu Yönde Yapılan Çalışmalar :

Ali Saip aşiretlere gönderdiği mektupların cevaplarını almaya başlamıştı. Aneze Aşireti Reisi Hacim ve Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey, emre hazır olduklarını bildirmişlerdi.

Bunun üzerine Ali Saip, hem daha önce yaptığı Müdafa-i Hukuk çalışmalarını, hemde yeni durumu ihtiva eden teferruatlı bir raporu, Mustafa Kemal Paşa'ya sundu. Uzun bir şifre ile Urfa'daki durumu Mustafa Kemal'e ileten Ali Saip, Aneze Aşireti'nin demiryolunu ve köprüleri tahrip edeceğini, Urfa-Suruç-Arappınar arasındaki telgraf hattının da kesilerek, Fransızların yardım almalarının önleneceğini bildirdi.

Bu arada; Urfa Telgrafhanesi, Fransızların kontrolü altında bulunduğundan, haberleşmeler ya Karacuran'da kurulmuş bolunan telgraf merkezinden, ya da, Siverek kanalıyla gerçekleştiriliyordu. Kuvayi Milliye'nin bu kanallardan istifade ile yaptığı haberleşmeleri, Urfa Telgraf Müdürü Ârif Bey üstlenmiş ve Heyet-i Temsiliye'den Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne gelen haberleri, cemiyete düzenli bir şekilde ulaştırmaktaydı⁽⁵⁵⁾.

Milli ayaklanmanın hazırlanması için yapılan tasarılarla göre, Urfa ve civar halkı, kurtuluş için fikren hazırlanacak ve ondan sonra faaliyete geçilecekti. Direnişin başlatılabilmesi için bu şarttı. Özellikle Urfa civarında yaşayan aşiretlerin bu işte ihmal edilmemesi gerekiyordu. Çünkü bunların elinde savaşçı etkin bir potansiyel vardı. Gezgini ve savaşçı güce sahip, bu kuvvetlerin elde bulundurulması büyük bir avantaj sağlayacaktı.

(55) URSAVAŞ, A.g.e., s.61.

Bundan sonra, Urfa hapishanesinde tutuklu bulunan gençler salıverilerek kendilerine gerekli silâhlar verilecek ve Milis taburuna Urfa jandarma deposunda bulunan ayıtyüz Rus tüfeği ve Urbuçuk milyona yakın Rus fişeği, bu gençlere dağıtılacaktı⁽⁵⁶⁾.

Milli ayaklanma başladığında, Fransızların çevresi sınırlanacak ve dışarıdan yardım almaları önlenecekti. Telgraf hattı da tahrip edilmiş olacağından, dışarıyla irtibatları kesilmiş bir halde Urfa'da mahsur kalacaklardı.

Bu günlerde Anteb ve Maraş'taki Kuvayi Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanına bir telgraf göndererek, Düldül dağlarında kendisine Aydınolu Tufan Bey tarafından tanıtılmış olan Kılıç Ali'nin kendisi olduğunu, Urfa durumunun hazırlık derecesini, kurulan heyetin kimlerden oluştuğunu ve düşman kuvvetlerinin durumunun ne olduğunun bildirilerek, Anteb Müdafa-i Hukuk vasıtasıyla haberleşme yapmasını Ali Saip'ten istemiştir⁽⁵⁷⁾.

Bunun üzerine Urfa'da yapılacak hareket, Anteb ve civardaki Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine de bildirildi. Hareketin başarıyla neticelenmesi için gerekli tedbirler alındı.

A — Heyet-i Temsiliye'nin Kararları ile Mustafa Kemal Paşa'nın Direktiflerinin sonuçları:

Sivas Kongresi'nde, milli kuvvetlerin teşkili ve bunların başına yetkili komutanların tayini için alınan karardan sonra, Temsil Heyeti, 11 Eylül 1919'da işgal edilen alanları güvenlik bakımından kolordulara göre çeşitli bölgelere ayırmıştı. Urfa ve havalisi bu ayırma göre 3. Bölge sınırları içinde bulunuyordu. 3. Bölge sınırları Fırat Nehri'nin doğu toprak-

(56) SARAL, A.g.e., s.218.

(57) T.I.H. IV., s.78.

larından başlamak üzere, İran'a kadar uzanan arazinin tamamını kapsıyordu. Bu geniş alanın savunulması işi, 13. Kolordu ve bu yörelerde bulunan Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine verildi⁽⁵⁸⁾. Ancak Kolordunun mevcutları çok azdı. Zaten İstanbul Hükümeti tarafından bütün Kolordulara gönderilen talimata göre, kıtaların İtilaf kuvvetlerine silahla karşı koymamaları bildirilmişti. Bu bakımdan 13. Kolordu'nun Urfa ve havalisinde herhangi bir askeri teşebbüsü askeri kıtalarıyla yapması mümkün değildi. Ancak bu Kolordu'nun yapacağı iş, milli teşkilatları takviye ve yardım şeklinde olabilecekti. Bunun dışında herhangi bir yardımın yapılması imkansızdı.

Bunları çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri'nin "Türkiye'de yol bulmak emeliyle" Yunanlara işgal ettirdikleri Batı Anadolu'da yaptıkları baskı, öldürme ve yoketme hareketlerini bu defa da, Ermeniler vasıtasıyla güneyde Adana, Maraş, Anteb ve Urfa'da uyguladıkları için bu yörelerin huzursuz olduğunu biliyordu.

Heyet-i Temsiliye burada cereyan eden hadiseleri yakından izlediğinden, 1 Kasım 1919'dan itibaren, bu merkezlere kurulmuş ya da kurulacak olan milis kuvvetlerine komuta yapmak üzere, subayların gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Sivas Kongresi'nin 9 Eylül toplantısında "Garbi Anadolu Umum Kuvayi Milliye Kumandanı" olarak görevlendirilmiş bulunan Ali Fuat Paşa, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'daki milli müfrezelerin de komutanı sayılıyordu⁽⁵⁹⁾.

Sivas Kongresi'nden sonra, Kuvayi Milliye Teşkilatı, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle, düzenli bir işlerle kavuşturularak, milli ha-

(58) T.İ.H. IV., s.65 v.d.

(59) CEBESOY, A.g.e., s.161.

reketleri yapacak olan kuvvetlerin başına resmi subaylar atandırıldı⁽⁶⁰⁾. İşte, Kadirli’de iken o havalide çalışmalar yapmış olan Ali Saip’in Urfa’ya atanması da, burada gerçekleştirilmişti.

Ali Saip, Urfa’ya geldikten sonra, Urfa ve havalisinde daha etkin bir teşkilatlanma olmuş ve milli ayaklanma hazırlıkları, daha bilinçli ve düzenli bir biçimde başlatılmış bulunuyordu.

Yapılan temaslar ve Urfa’da gerçekleştirelen birlik üzerine, Ali Saip, milli ayaklanma gününü de arkadaşlarıyla kararlaştırmış ve neticeyi Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmiştir. Buna göre: Fransızlara karşı ayaklanma, 15 Ocak 1920 günü gerçekleştirilecekti. Varılan bu kararı Mustafa Kemal Paşa’ya bildiren Ali Saip’in şifresi şöyledir :

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: 4 Ocak 1920 tarihli şifreli telgrafnameye zeyldir. Binbaşılıktan emekli İhsan, Şube Reisi İlyas, Mülkiye Kaymakamlarından Şevket, Baytar Müfettişi Adil ve Mülazım Hulisi Beyler ve eşraf-ı memleketten münasiblere yemin ettirildikten sonra, 15 Ocak 1920 Perşembe günü, Milli Ayaklanmanın yapılmasının karar altına alındığını arz ederim. 7/1/1920 Ali Saip”⁽⁶¹⁾.

Ayaklanma Urfa’da jandarma tarafından başlatılacak ve hapisane’den salınacak gençler, verilecek silahlarla harekete geçirilerek ve bu ayaklanmaya halk ta iştirak ettirilecek ve ayaklanmayı Yüzbaşı Ali Saip idare edecekti.

B — Mustafa Kemal Paşa’nın Urfa ve Çevresinde “Gerilla Harbi” İçin Emri:

Güney Doğu Anadolu’da izlenmesi gereken yolun ne olması gerektiği hakkındaki düşüncesini, “... Düşmana her şeyi

(60) SELEK, A.g.e., s.14, T.İ.H. IV., s.67.

(61) URSAVAŞ, A.g.e., s.62.

ve her karış toprağı, pek pahalıya düşürmek vatan ve milletin şiar-ı namusudur. Ancak, bunda asker hiçbir şekilde işe karıştırıldığını açıktan göstermemeli, yani Aydın Cephesi'nde olduğu gibi her şeyi ve şekliyle milli kıyafetler içinde görülmelidir." şeklinde açıklayan Kâzım Karabekir, bu görüşünü Heyet-i Temsiliye'ye bildirmişti⁽⁶²⁾. Temsil Heyeti de aynı şekilde düşündüğünde, stratejisini bu esaslara göre düzenlenmişti. Buna bağlı olarak Mustafa Kemal Paşa 25 Ocak 1920'de "Gerilla Harbi" için ilgili Kolordulara aşağıdaki talimatını vermiş bulunuyordu⁽⁶³⁾.

Heyet-i Temsiliye'ce de benimsenmiş olan bu kararda izlenmesi yol eden yol ve stratejisi çizilmişti, özet olarak gerilla harbi ile ilgili telimatta şöyle deniliyordu⁽⁶⁴⁾.

"1 — Fransızlar aleyhine Kuvayi Milliye'nin harekete geçmesini geciktirmek mahzurlu ve zararlıdır. Fransız harekâtına her yerde fiilen cevap vermek mecburiyetindeyiz."

"2 — Fransızlar aleyhine kıyam şekil itibariyle, Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde muhasara etmek ve bundan sonra büyücek Kuvayi Milliye kitlelerini tedricen muhtelif yerlerde toplayarak ve ufak garnizonlardan başlayarak, onları mütaakiben esir ve imhâ eylemektir. Muhasara tedbirleri, demiryolu köprülerini bozmak, yolları otomobil işlemeyecek hale getirmek, her Fransız kuvvetini ne kadar az olursa olsun mutlaka bir kuvvetle tutuşturmaktan ibarettir."

"3 — Kıyam devreleri (Milli ayaklanma) peyderpey tayin olunacaktır. **Birinci devre, Urfa Milli ayaklanmasıdır.** Bu devrede çeşitli cephelerin görev, amaç ve hareket tarzları aşağıda bildirilmiştir."

(62) KARABEKİR, A.g.e., s.437-438.

(63) SELEK, A.g.e., s.15.

(64) H.T.V.D., Sayı: 15, Vesika: 383.

“4 — 13. Kolordu’nun (cephesinin) vazifesi, Fırat’ın doğusunu tahliye ettirmektir. Bunun için demiryolunun tahribiyle görevli birlikler oluşturulmalıdır.” “Eğer iyi düzenlenir ise, herbiri yaklaşık on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat’ın doğusunda bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Bu icraat anında, her taraftan Kuvayi Milliye’nin tamamı Urfa mmtıkası dahilinde, fakat işgal altında bulunmayan yerlere sevk edileceklerdir. Kesin hucumlar Urfa’dan değil, Fransızların en zayıf bulundukları yörelerden başlayacaktır. Demiryolu hattının bir kısmı veya belirli bir ulaşım yolu üzerindeki görevi bir aşirete kabul ettirmek pek faydalıdır. Aşiret Fransızlarla tutuştuktan sonra, artık devam edip gider...”

Gerilla harbinin yapılış tarzını ve Urfa çevresinde bu işin nasıl gerçekleştirileceğini, bildiren bu kararın altında Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat ve İsmet imzaları vardı.

Urfa’da yapılan milli ayaklanma, aşağı yukarı bu plâna göre gerçekleştirilecek, ayaklanma başladığında sadece Urfa şehir merkezinde değil, bütün yörede bir başkaldırı ve eylem görülecektir.

3. Ali Saip’in Aşiretlere Beyannamesi :

Yüzbaşı Ali Saip, Urfa’da gerekli teşkilatlanmayı sağladıktan ve bazı aşiretlerle temas kurduktan⁽⁶⁵⁾, sonra, çalışmalarından Mustafa Kemal Paşa’yı haberdar etti., Gerilla harbi için aşiretlere büyük önem veren Ali Saip Bey, yörede bulunan bütün aşiret reislerine hitaben bir bildiri hazırlayarak, gönderdi. Sureti aşağıda bulunan bildiriye bir de tali-

(65) Enver Behnan ŞAPOLYO, Kuvayi Milliye Tarihi, (Gerilla), Ankara, (Ay-yıldız Matbaası), 1957, s.177.

matnâme eklenmişti⁽⁶⁶⁾. Aşîret reislerine yazılan Beyanname ve ekleri talimatın sureti aşağıdadır.

Beyanname

“Fransızlar tarafımdan işgal edilmiş olan Adana Vilâyeti’nde yapılan zulüm ve facialardan sizlerin haberdar olmadığınızı görüyorum. (Adana Vilâleyeti’nde yapılanlar özetlenir.) Adana’ya Fransız ayağı bastığı günden itibaren, din, namus, şeref ve haysiyete tecavüz başladı. Burada da aynı mezalim başlamak üzere bulunuyor. Fransız Kumandanı muvazzaf jandarmaların terhisi ile gönüllü erler kaydettireceğini söyledi. Bundan maksat da, hazırladıkları 300 Ermeniye jandarma kaydettirmektir. Adana ve Kozan’da kulakları kesilen ve gözleri oyulan Müslümanları gözlerimle gördüm. Bu felâketzade mıntıkadan bağrım ve ciğerim yanık olarak buraya geldim. Burada aynı faciaların başlamak üzere bulunduğu vakıf olduğum için sizi ikaz etmeyi bir vazife addediyorum⁽⁶⁷⁾.

Fransız Kumandanı, burada takip edecekleri siyaseti pervasızca ve açıkça söylüyor. Aşîret efradını parayla elde ederek, reislerin elinden alıp birer vesile ve bahane ile kendilerini Cezayir ve Tunus’a nakledeceklerdir. Bu suretle Ermeni efradından, Fransız Subaylarının kumandasında kıtalar vücudunda getirip onların dini duygularından istifade edip, yavaş yavaş, Diyarbekir, Sivas, Elaziz, Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetlerini işgal edeceklerdir. Sözde maksatları göçebelîğe son vermek ve insanlığa hizmettir.

Ey aşîret reisleri! Bilirsiniz ki, bundan kırk sene evvelinde, Ruslar Doğu Vilayetlerini “Ermenistan” yapmak istiyorlardı. Eğer babalarımızın azim ve imanı olmasaydı, bu gün

(66) URSAVAŞ, A.g.e., 63 v.d.

(67) SARAL, A.g.e., s.218.

mahvolmuştuk. Dünyada İslamiyeti muhafaza eden, hür ve müstakil ancak, Türklerdir. Siz ki bütün Hıristiyanlık âlemine karşı Kudüs 'u müdafa eden Selahaddin Eyyübi Hazretleri'nin torunlarısınız. İslamiyet ve vatan sizden imdat bekliyor. Düşman istilasına uğrayan memleketlerden kanlı dumanlar çıkıyor. İki günden beri Maraş'ta kanlı çarpışmalar oluyor. Antep ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyor. Anezeler'de buraya gelecektir. Hacim Bey'de neredeyse kendisine haber gönderiniz. Aranızda bir anlaşmazlık varsa bunu başka bir zamana bırakıp, elele vererek, birleşik bir kitle halinde, Fransızlar'ın ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa sizi bekliyor. Gönderdiğim mahrem talimata tamamen riayet edilmesi, selametimiz icabıdır. En namdar ve en handan bir aşiret reisi olduğunuzu, dünyaya karşı ispat edecek zaman bu zamandır.”

7 Ocak 1920

Ali Saip

Bu bildiriye ek olarak gönderilen talimatnâme de şöyleydi:

“a. Ocak ayının 15 günü saat 8.00'de Urfa Telabyaz, Arappınar Fransız işgal kuvvetleri kumandanlarına ilişik ultimatomun bir sureti mühürlü olarak verilecek ve verildiğine dair, kendilerinden imza alınacaktır.

b. Aynı gün yapılacak ayaklanmada, memleket içinde hiçbir noktada zerre kadar asayiş zedeleyecek hallere meydan verilmeyecektir.

c. Vatandaşlarımız olan Ermenilerin şahıslarına, mallarına zerre kadar taarruz edilmeyecek ve hayatları emniyet altına alınacaktır. Hıristiyan vatandaşlarımızı korku ve heyecandan korumak için, beyannamesinin bir sureti dini reislere verilecektir.

d. Kasabaların içine silahlı veya silahsız, hiçbir fert girmeyecektir.

e. Fransızlara verilen 24 saatlik mühlet zarfında bulundukları yöreleri boşaltmayacak olurlarsa, her kıta kendisine mürettep olan mevkileri, yavaş yavaş tazyik edecektir.

f. Ocak ayının 15. Perşembe günü, dükkânlar ve hatta fırınlar bile açılmayacaktır.

g. Fransız işgal kuvvetleri etrafında bulunan gerek Müslüman ve gerek Hıristiyan, hiçbir kimse Fransız eratına yiyecek maddesi satmayacaktır.

h. Köylerden kasabalara satılmak üzere, hiçbir şey getirilmeyecektir.

i. Fransız işgal kuvvetleri komutanları ultimatomu reddettikleri takdirde:

Aneze Aşireti reisi Hacim Bey, -Karargahı Sultantepe kuvvetinin bir kısmıyla, Tel-Abyad'ta bulunan Fransız işgal kuvvetlerini oradan püskürtmek ve demiryolu hattının Fırat ile Sifte⁽⁶⁸⁾arasını tahrip ve telgraf hattını kesecektir.

Suruc aşiretleri, Hacim Bey'in aşiretleriyle birleşerek, Suruç ve Arappınar'daki Fransız kuvvetlerini püskürterek, Suruç'un başka yerlerle mühâberesini keseceklerdir.

Dögerli, Badılı ve Merkez sancağına bağlı diğer aşiretler ve kasabadaki Kuvayi Milliye ile jandarmalar, Urfa'daki Fransız kuvvetlerini püskürtecek ve Urfa ile sair yerlerin haberleşmesini (telgraf hattını) kesmeye memurdur.

İşgal kuvvetleri tarafından, vaki olacak küçük bir tecavüz bile büyük bir şiddetle def edilecek ve bu hususta ve rilen 24 saatlik müddet asla nazar-ı dikkate alınmayacaktır.

(68) Bugünkü Mutluca İstasyonu.

Köylerin hiçbirine, hiçbir sebep ve bahaneyle, tecavüz ve yağmacılıkta bulunulmayacak ve bu gibi muameleden tamamen çekinilecektir.”

Bu talimata bağlı ve Fransız Kumandanlarına aşiret reislerince verilecek olan ültimatomun sureti:

“Fransız işgal Kumandanlığına

Gerek Wilson Prensipleri’ne ve gerek Mondros Mütarekesi’ne aykırı olarak, memleketimizi haksız ve sebepsiz işgalinizi, millet şiddetle red ve protesto eder. En kısa bir zamanda bulunduğunuz yeri boşaltmadığınız takdirde zorla ve muharebe ederek, çıkarılmanıza başvurulacağından bu suretle akan kanların mesuliyeti tamamen size ait olacaktır”⁽⁶⁹⁾.

Süvariler aracılığıyla bu beyanname ve ekleri, Urfa havalisinde bulunan bütün aşiret reislerine ulaştırıldı⁽⁷⁰⁾.

Böylece Urfa’da milli ayaklanmanın hazırlıkları tamamlanmış, şimdi aşiretlerden alınacak cevap ve olay günü bekleniyordu. Urfa’da yapılacak bu hareket, Anteb ve civardaki Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine de bildirilmişti.

Bu arada havayı sezen Fransızlar, jandarmaların hareket tarzlarından, halk arasındaki kaynaşmalardan ve aşiretlerin yaylaya göç etmekten vazgeçerek, yollara, hakim tepelere ve kavşaklara çadır. Kurmalarından şüphelenmeye başlamışlardı⁽⁷¹⁾.

4. Fransızlara Karşı Yapılacak Ayaklanmanın Ertelenmesi ve Yüzbaşı Ali Saip’in Urfa’dan Ayrılması:

Bütün hazırlıkların tamamlanıp harekete geçişin beklediği bir sırada, aşiretlerin bir kısmından henüz cevap ali-

(69) URSAVAŞ, A.g.e., s.66-67.

(70) SARAL, A.g.e., s.221.

(71) VEOU, A.g.e., s.138.

namamıştı. Gerçek manada başarılı bir hareketin sağlanması için, Milli Aşireti ile Aneze Aşireti'nin de iştiraki gerekirken, henüz bunlardan bir cevap gelmemişti⁽⁷²⁾. Bu durum karşısında Ali Saip Fransızlara karşı yapılacak ayaklanmayı ertelemekten başka bir çare bulamamıştı.

13 Ocak gününe kadar, Aneze Aşireti'nin Urfa yakınlarına gelmemiş olması yüzünden, harekete geçmek için kararlaştırılan gün ertelendi ve durum diğer aşiretlere, civar kaza ve illerde bulunan Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirildi.

“Antep ve Civar heyet-i Merkeziyelerine ve Aşair Rüşdalarına:

Ocak ayının 15 gününde, burada icraası kararlaştırılan, milli kıyama katılacak olan Aneze Aşireti'nin uzaklarda bulunması hasebiyle, 18 Ocak 1920 gününe talik olunduğunu arz ederim”⁽⁷³⁾.

13/14 Ocak 1920

Ali Saip

Bu zamana kadar Fransızlar, Ali Saip Bey'in aşiretlere göndermiş olduğu beyannamesini elde etmiş ve kendisini bu faaliyetlerinden alıkoymak gayesiyle bir çay partisi düzenleyerek ve onu partiye davet ettiler. Düzenlenen çay partisi, Fransız Albaylarından Normand'ın şerefine veriliyordu, çaya Mutasarrıf Ali Rıza Bey'ide çağırıldılar. Jandarma Kumandanı Ali Saip, Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile beraber davete icabet etti. Çay içilip sohbet edildikten sonra, Ali Rıza Beyle ayrılmak üzere kalkan Ali Saip, Albay Normand'ın kendisine kalmasını söylemesi üzerine, çıkmayarak kaldı. Albay, aşi-

(72) T.İ.H. I., s.78. Millî Reisi Mahmut Bey'den bir mektup gelmiş ise de, Ali Saip, kesin bir cevap taşımayan bu mektuptan tatmin olmamıştı.

(73) URSAVAŞ, A.g.e., s.72.

retlerle görüşüp görüşmediğini sordu. Ali Saip'te gerekli gördükçe görüştüğünü bildirdi, ancak aşiretlere gönderdiği beyannamenin Fransızların eline geçtiğini de anladı. Çünkü Norman'da aşağı yukarı beyannameyi aynı cümlelerle ve mühtevasını bilerek konuşuyordu.

Normand, sonunda Ali Saip'e bu tür hareketlerden uzak durmasını ve bunların ne kendisine nede memlekete fayda getirmeyeceğini, hatta kendisinin zarar verebileceğini söyledi, Ali Saip'te bu hareketlerden haberi bulunmadığını, bir ihbar varsa, bunun açıkça söylenmesini isteyerek, Normand'tan ayrıldı.

Ali Saip, bunun bir tehdit olduğunu anladığı için derhal mutasarrıfa giderek, bir süre görüştüktan sonra, Urfa'dan ayrılmayı ve vaziyeti şehir dışından idare etmeyi kararlştırdı⁽⁷⁴⁾.

Ali Saip Bey, o gece Binbaşı İhsan, Şevket, Baytar Müfettişi Adil ve Jandarma Teğmeni Adil Hulusi Efendilerle Binbaşı İhsan Bey'in evinde toplandılar ve Jandarma Teğmeni Hulusi Efendi dışındakilerin, Urfa'yı terketmeleri ile Hulusi Efendi'nin hem bağlantıyı sağlamak, hem de jandarma deposunda bulunan silah ve mühimmatı gözaltında tutmak üzere, Urfa'da kalması kararlştırıldı. Geceyarısı (14/15 ocak) Hasan Efendi adlı bir kılavuzla yola çıkıldı⁽⁷⁵⁾.

5. Kurtuluş Hazırlıkları Sırasında Fransız Faaliyetleri:

Ocak ayı başlarından itibaren, hükümetin bütün işlerine el atmayı genel bir alışkanlık haline getiren Fransızlar, bu defa da şehirden hububat ihracatının ne şekilde yapılacağını bir talimatname ile Mutasarrıfa bildirdiler. Buna göre, hububat ihracatının sadece İskenderun ve Klikya yörelerine ya-

(74) ATASE, K.47. D.1336/13-6. F.5-2.

(75) URSAVAŞ, A.g.e., s.75.

pılabileceği ve bunun için ihracat izninin Fransız makamlarından alınması gerektiği belirtilerek, bunun aksine hareket edenlerin cezalandırılacakları hatırlatıldı. Mutasarrıftan ayrıca bu bilgileri kazalara da iletmesi istendi⁽⁷⁶⁾.

Albay Normand, Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği bir yazıda, oraya gelmek istediğini ve bir toplantı yaparak kendisini kabul etmelerini ister. Amacınınavaş sebebiyle iki ülke arasında kopan ilişkileri düzeltmek olduğunu bildirir⁽⁷⁷⁾. Normand, Ali Saip'i sorguya çektikten ve gözdağı verdikten sonra, Siverek'e hareket etti. Aynı gün Ali Saip ve arkadaşları da, gizlice Siverek'e gitmek üzere yola çıkmışlardı. Amacı Diyarbakır'a gitmek için Albay Normand, Siverek'de fazla kalmamış ve gördüğü tepki üzerine geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı.

Siverek'te bulunduğu süre zarfında tepki gören Normand, kadınlı erkekli bir kalabalık tarafından karşılanmış, Onun Diyarbakır'a gidişi, başta Cudi Paşa olmak üzere, yetkililer ve halk tarafından engellenmişti. Büyük olayların çıkacağını anlayan Normand da, üzüntü içinde Diyarbakır'a gidemeden, geri dönmek zorunda kalmıştır⁽⁷⁸⁾.

Ali Saip Bey Urfa'dan uzaklaştıktan sonra yetkililer üzerinde, baskılarını yoğunlaştıran Fransızlar, ilk olarak, Jandarma Tabur Mulhakı Hulusi Bey'in ifadesini aldılar ve onu sorguya çektiler. Mutasarrıf'a da Ali Saip'in neden Urfa'dan ayrıldığını sordular. Cemiyet üyelerinin hepsi de bir bekleyiş ve karamsarlık içine girdiler. Hulusi Bey bu durumları,

(76) AKALIN, A.g.e., s.55.

(77) Normand'ın asıl vazifesi, aşiretleri elde etmeğe çalışmaktan ibaretti. Adana'daki idarenin bir benzeri, Diyarbekir'de kurulmak isteniyordu. Albay, Mardin ve Siverek'te uğradığı hakaretlerden ve gördüğü tepkiden geri dönmek zorunda kaldı. VEOU, A.g.e., s.138.

(78) BREMOND, A.g.e., s.43.

Siverek'te bulunan Ali Saip'e bildiriyor ve takma adının "Tarık" olduğunu ilave ediyordu⁽⁷⁹⁾.

Bu arada Fransızlar, oturdukları binaları tahkim etmeye başladılar. Muhabereyi de daha sıkı kontrol altına alarak, güvenlik Tedbirlerini arttırdılar⁽⁸⁰⁾.

Urfa Adliyesi'ne de, aslen Diyarbakırlı olan Süryani Habib Efendi adında birini tayin eden Fransızlar, bu şahsa Fransız emel ve çıkarlarına hizmet etmeyen memurları görevden alma ve Fransız yanlısı aşiretlerden olup ta, davası olan kişilerin kayırılması görevini vermişlerdi. Habib Efendi Müslüman memurlardan Fransız emellerine hizmet etmeyenleri, gayri müslimlerle değiştiriyordu⁽⁸¹⁾. Fransızlar, bu günlerde özellikle Ermeni ve Süryanilerle olan ilişkilerini sıklaştırmış ve sık sık bunlardan bazı şahıslar, Fransız Karargahına gelip gitmeye başlamışlardı. Urfa Siyasi Hakimi Saju, Türk jandarma kadrosunu inceleyip, kontrol etme, jandarmaların ne gibi ihtiyaçları olduğunu sorarak ve maaşlarının az olduğunu söylemiş ve levazım subayına bu işle ilgilenmesini hatırlatmış ise de, subaylar bunu kabul etmeyip, hükümetimizin verdiği aylığa kanaat ederiz demişlerdir⁽⁸²⁾.

Aşiretlerle de ilgilenen ve onlarla ilişkilerini koparmayan, Fransızlar, Seyale Aşireti Reisi Salih'ül Abdullah ile sık sık görüşmeler yapıyorlardı. Harran'daki bir Fransız subayı da bu çevrede aşiretlerin isyanlar çıkarması, jandarma deposunu basarak, silahları yağmalamaları yolunda fikirler telkin ediyordur⁽⁸³⁾.

(79) ALİ RIZA, A.g.e., s.99.

(80) ALİ RIZA, A.g.e., s.99 v.d.

(81) T.İ.T.E. Arşivi 114/53643.

(82) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-18.

(83) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-18.

Tel'abyad'tan kuvvetlerini takviye etmeye çalışan Fransızlar, Kasım ayında, buraya gelmiş olan kuvvetten 70 kişilik bir suvari müfrezesi ve bir topu Urfa'ya sevketmişler⁽⁸⁴⁾. 20 aralıkta da, bir nümayiş şeklinde, muhafızlar eşliğinde, Tel-Abyad ve Harran yolu ile, iki araba silah, beş araba cebhane ve bir miktar otomatik tüfeği, Fransız Karargahına getirmişlerdi⁽⁸⁵⁾.

Ocak ayının sonlarında da, buradan 120 piyade beş büyük, on iki hafif makinalı tüfekten ibaret olan kuvvetlerinden, 50 tüfeği Urfa'ya göndermişlerdir⁽⁸⁶⁾.

Bu arada Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Fransız İşgal Kumandanlığı nezdinde, Fransız askerlerinin kadınlar hamamına - içkili olarak- girmelerini protesto etti. Bu tür hareketlerin büyük olaylar çıkarabileceğini belirten mutasarrıf bu olayın, bir daha tekrarlanmamasını istedi⁽⁸⁷⁾.

(84) T.İ.T.E. Arşivi, 24/2019.

(85) ATASE, Kl.47. D.1336/13-6. F.47-18.

(86) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53662.

(87) AKALIN, A.g.e., s.67. Bu konuda Güllü Hacı İbrahim'in oğlu Tahir Güllüoğlu şu hatırayı anlatmıştır: "Babam, evimizde yapılacak toplantı için, hizmet edeceğimi söyledi. Misafirler geldi. En son Belediye Reisi Hacı Mustafa Bey üzgün bir halde, geldi.

— Bugün ne oldu biliyor musunuz? diye sordu. Cemaat da hayrola, ne oldu? Dediler. O da şunları anlattı: Bugün Fattaney Behiyesi daireme geldi, başımdan feşi aldı, başına geçirdi. Yaşmağı bana bağladı. Kalk buradan, siz iş yapamıyorsunuz dedi. Size kahrısa namusumuz, şerefimiz ayaklar altına alınır. Çıkın buradan biz gelelim. Bu gün Vezir Hamamı'nda kadınlar yıkanırken, oraya yakın postaneyi bekleyen Fransız Askerleri hamama girdiler. Kadınlara el attılar, biz onları peştemallarla kovaladık. Bu sözleri işiten topluluk, çok meyüs oldu. Hacı Mustafa, "Arkadaşlar bugüne kadar şerefimiz ve namusumuzla yaşadık. Bizim bu şehirden göçüp gitmemize imkan yok. Hepimiz toprak sahibiyiz, toprak sırta taşınır mı? Onun için iyi biliniz ki, bu hal böyle devam ederse, yarın bir Fransız kapınızın önüne çatmasını asar, evinize girer. O zaman eviniz size haram olur, gidemezsiniz. "Cemaatten çık çıkmıyordu. O sırada Güllü Osman, diz çöküp kılıcını çekti," arkadaşlar ne korkuyoruz? Bu kılıç yüz Fransız öldürür." dedi. Ali Ağa dedi ki, "Hacı Emmi kurban olayım sana, bu nasıl konuşmak? Karşımızdaki Fransız, Düvel-i Muazzama. Seyale Aşireti değil, İbrahim Paşa Aşireti değil. "Bu konuşmadan sonra Cemaatin mücadele azmi güçlendi." AKALIN, A.g.e., s.64.

Fransızlar, yeni gelişmelerden endişelenmiş ve hazırlıklara başlamışlardı. Ermeniler ise günü gününe Urfa'daki Kuvayi Milliye'nin hazırlıklarını onlara naklediyor, dışarıdan aşiretlerin Urfa'ya karşı taarruza geçeceklerini bildiriyorlardı.

Ali Saip ve mutasarrıf ile şehrin ileri gelenleri arasında yapılan haberleşmeler, Ermeniler tarafından anında, Fransızlara naklediliyordu. Ermeniler yakında Türklerin bir taarruz yapacaklarını ve Türk kuvvetleri kumandanın takma adının "Namık" olduğunu, Fransızlara bildirmişlerdi⁽⁸⁸⁾.

III — URFA VE ÇEVRESİNDE MİLLÎ KUVVETLERİN HAREKÂTI

1. Demiryolu Hattının Aşiretler Tarafından Tahribi:

Fransızlar, İngilizlerden devraldıkları demiryolu istasyonlarına, gereği kadar asker yerleştirerek, Cerablus'tan doğuya doğru, Tel-Abyad'a kadar işgal etmişlerdi⁽⁸⁹⁾.

Paşa, Urfa ve çevresinde yapılacak gerilla harbi için verdiği talimatta, demiryolu ve telgraf hatlarının kesilmesini ve böylece Urfa'daki Fransızların, yardımdan yoksun ve mahsur bir halde bırakılmasını istemişti⁽⁹⁰⁾.

Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip'te, yukarıda bahsettiğimiz gibi daha önce aşiretlere gönderdiği beyanname ekinde demiryolunun tahribi ve telgraf hatlarının kesilmesi işini, bir görev olarak, Aneze Aşireti'ne vermişti⁽⁹¹⁾.

Urfa'dan ayrılarak Siverek'e gelen ve burada bir süre kaldıktan sonra, Diyarbakır'a geçen Ali Saip ve arkadaşları,

(88) VEOU, A.g.e., s.75.

(89) ATATÜRK, Söylev ve Demeçler, s.114.

(90) ATATÜRK, Söylev ve Demeçler, s.114.

(91) URSAVAŞ, A.g.e., s.62. v.d.

13. Kolordu Kumandanlığı Kurmay Başkanı Halit⁽⁹²⁾. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet ve Eski Urfa Jandarma Tabur Kumandanı Ali Rıza ile görüşerek, durum değerlendirmesi yaparlar. Buradan Mardin'e geçen heyet aşiretlerin daha önceden verilmiş beyannameye uygun olarak, harekete geçtiklerini ve hatta Aneze Aşireti'nin hacim başkanlığında, demiryolunun bazı kesimlerini tahrip ettiğini öğrenirler⁽⁹³⁾. Bunun üzerine Ali Saip durumu tafsilatlı bir şekilde, şifreyle Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir⁽⁹⁴⁾.

Demiryolu, Fransızlar için önemli bir ulaşım ve ikmal yolu idi. 25 ocak'ta Harran Ovası'ndan hücumla geçen Aneze Aşireti, gerçekten, Tel-Abyad ile Arappınar arasındaki demiryolu hattı ve telgraf tellerini tahrip etmiş⁽⁹⁵⁾ ve bu civarda Fransızlarla musademeye girişen aşiret kuvvetleri, Suruç'a gelmişti⁽⁹⁶⁾.

(92) Dadaylı Halit Akmansu.

(93) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1717 ve 10/1557.

(94) Ali Saip'in Telgrafı:

"Mustafa Kemal Paşa Hâzretlerine:

"1. İhsan, Şevket ve İlyas Beyler Harran üzerinden Suruç'a gitmek için yarın, sabahın erken saatlerinde, Mardin'den ayrılacaklar ve demiryolunu tahrip eden Aneze kabilesini Harrandan alarak, Suruç kabilelerinin iltihak ve müzaheretleriyle de Urfa üzerine yürüyeceklerdir."

"2. Ben de Adil Bey ile birlikte, yarın sabah Mardin'den hareketle, Viranşehir'e geçerek, buradan yanıma alacağım Millî, Döğürlü ve Badıllı Aşiretleriyle, Urfa'ya taarruz edeceğim."

"3. Şubatın 5. ve 7. günleri arasında yapılacak harekât için mevcut bütün vasıta ve imkânlardan istifade edilecektir. Alınacak tetbir ve tertipler, Siverek'ten zati alınıza bildirilen şeklin, tatbikinden ibarettir."

"4. Urfa'daki millî kuvvetlere ait emir ve talimatın Viranşehir vasıtasıyla, adresime gönderilmesi hususunda müsaadelerinizi diler, hürmetle ellerinizden öperim."

Mardin, 31 Ocak 1336

(95) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1877.

(96) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1730.

Suruç'ta toplanan aşiretler'de, geniş bir hazırlık içine girmiş ve buradaki Fransız kuvvetleri, Birecik'e doğru çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı⁽⁹⁷⁾. Arappınar taraflarında da, aşiretlerle Fransız kuvvetleri arasında çarpışmalar başladı⁽⁹⁸⁾.

Urfa çevresindeki bu hadiseler, yada "Suruç Vakası", şehir merkezindeki Fransızların paniğe kapılmalarına yol açtı. Derhal hükümet işlerinden el çeken ve hiçbir müdahale yapmayan Fransızlar, savunma tertibatı almaya başladılar. Dükkanların çoğuda, kapanmaya başladı⁽⁹⁹⁾.

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, Urfa çevresinde başlayan bu olayları, "Aneze Aşireti Reisi Hacim ile Barazi Aşireti Reisi Mustafa Bey, ittifak ederek, demiryolu hattının bazı kısımlarını tahrip ettikten sonra, Arappınar'da ve Suruçta mevcut Fransız işgal kuvvetlerine yirmi dört saat zarfında çekilmeleri için ultimatoom vermişlerdir. Ultimatoomun tebliğinden evvel, Suruç'taki Fransız kuvvetleri, olaysız bir şekilde Birecik'e çekilmişlerdir. Arappınar'daki kuvvetin de çekilmek üzere olduğu haberi alınmıştır. Tel-Abyad'ta Fransızlar ile aşiretler müsademe etmiş, Urfa'da galeyan başlamıştır. Urfa Mutasarrıfı'nın 29 Ocak 1920 tarihli işarından, Suruç'ta ki doğrudan değiştirmenin Fransızların hükümet işlerine müdahalelerinden, bütün hareketleriyle Urfa'dan çıkmayacaklarını ve Urfa'yı sömürge gibi idare edeceklerini ahalinin anlamalarından çıktığını ve Urfa'da da kıyamın hissedilmekte olduğu anlaşılmıştır." Sözleriyle, durumu Harbiye Nezareti'ne bildiriyor ve Fransızların bu havalide Ermenileri silahlandırıp kendi yanlarına katmalarının da halk üzerinde kötü etkiler bıraktığını, halkı teskin etmenin zor ol-

(97) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1730.

(98) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1557.

(99) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1730.

duğunu, her tarafta buna benzer hareketlerin çıkabileceğini ve bunun Arabistan'a kadar uzanacağını eklemiştir⁽¹⁰⁰⁾.

Bu onay bölgede durumu gerginleştirip milli kuvvetleri harekete geçirirken, milli mücadele basını da olaya geniş yer vermiştir. Başta Hâkimiyet-i Milliye ve İrade-i Millîye Gazeteleri olmak üzere, Anadolu basım olayı geniş bir biçimde okuyucularına aktarmıştır⁽¹⁰¹⁾.

Milli ayaklanma gelişip olaylar tırmanırken Ali Saip Viranşehir'e gelmiş ve Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'e misafir olarak, burada iki gün kaldı. Buradan, Siverek'le haberleşen Ali Saip, Siverek'ten Cudi Paşa adına, amcazâdeleri Mehmet Ramazan ve Mehmet Sakıp Ağalar, Odabaşı Mahmut Efendi adına da, Oğlu Mehmet Emin Efendi ile Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey'in köyünde buluşmak ve buradan Urfa'ya gitmek üzere, Viranşehir'den ayrılmıştır.

Bu arada, Urfa'ya erzak girişini önlemek isteyen aşiretlerce, Tel-Abyad'tan, Urfa'ya gitmekte olan kırk deve yükü eşya ve erzak milisler ve köylülerce yağma edilmiş ve bunların Urfa'ya girişi engellenmiştir⁽¹⁰²⁾.

2. Aşiretlerin Urfa Önlerinde Toplanmaları:

Geçen zaman zarfında hazırlanan aşiretler, 3000⁽¹⁰³⁾ kişilik bir kuvvet oluşturarak, 7/8 Şubat gecesi Urfa'nın kuzeyindeki Badıllı Sait Bey'in Köyünde toplanmışlardı⁽¹⁰⁴⁾. Viranşehir'den gelen Ali Saip ve arkadaşları da, bu kuvvetlerle buluşmuş ve Ali Saip, idareyi ele almıştır. Aşiret kuv-

(100) H.T.V.D. Sayı: 20, Vesika: 530.

(101) Hakimiyet-i Millîye, 6 Şubat 1920, Sayı: 7, s.3.ve
İrade-i Millîye, 9 Şubat 1920, Sayı: 24, s.4.

(102) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53662.

(103) Bu rakam abartılmış olmalıdır. Muhtemelen yarısı kadar olmalıdır.

(104) Fahri BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, (Kültür Bak.Yay.) 1983, s.157.

vetleri bir bayram havası içerisinde, milli ruh ve heyecanla Urfa kuzeyindeki Karaköprü mevkiine doğru ilerlemeye başlarlar.

Milli Kuvvetlerin Karaköprü'ye gelmeleri, Urfa halkı üzerinde büyük bir etki yapmış, sevinçten ne yapacağını bilemeyen halktan bir çoğu, buraya koşarak, Kuvayi Milliye ve idarecileriyle temas kurmak için sabırsızlanıyorlardı. Halk ve Eşraf, Kuvayi Milliye'nin Urfa önlerine gelmiş olmasıyla artık, Urfa'nın kurtulacağına inanıyorlardı. Her tarafta Fransızlara karşı, bir direnme arzu ve hırsı uyanmıştır.

Urfa'ya yapılacak taarruzun, bütün hazırlıkları tamamlanmış ve taarruzdan önce, kan dökülmesini önlemek ve şehrin tahliyesini olaysız sağlamak için, "Urfa Kuvayı Milliye Kumandanı Namık" imzasıyla, Fransız işgal kuvvetleri kumandanlığına şehir tahliye etmesi için 24 saat mütahlet veren bir ultimatom gönderildi⁽¹⁰⁵⁾.

Bu arada Siverek'ten Mehmet Emin, Mehmet Ramazan ve Mehmet Sakıp Beylerin idaresindeki Siverek milli kuvvetleri de, Urfa önlerine gelmiş ve Kuvayi Milliye'ye iltihak etmişlerdi. Siverek kuvvetleri, yola çıkmadan önce, Siverek halkı ve eşrafından 40 kişinin imzasını taşıyan bir dilekçe, Diyarbakır'daki Kolordu Kumandanlığı'na gönderilmiş ve "Bütün millet, vatanımızı kurtarmak için çırpınmaktadır. Toprağımıza giren düşmana karşı çarpışmaya and içtik, fakat silahımız yoktur. Silah verilmesi.." dileğinde bulunmuşlardı⁽¹⁰⁶⁾.

Siverek'te oluşturulan Kuvayi Milliye milisleri, Siverek'ten ayrılmadan önce, Hükümet Meydanı'nda toplanmış, burada Siverek Müftüsü Osman Efendinin bir hitabesini dinle-

(105) URSAVAŞ, A.g.e., s.82.

(106) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.36.

yen suvariler, uğurlanmak üzere, bütün halk tarafından, dualarla ve heyecanla yoldan geçirilmişlerdir. Siverek Müftüsü Osman Efendi, “**Vatan ve memleket sevgisi taşımayanlarda, namus ve iman bulunmaz.**” “Diyerek, toplu duayı yaptırmıştır⁽¹⁰⁷⁾.

Urfa önlerine gelen kuvvetlerin aşiretlere göre dağılımı şöyle idi.

Milli Kabilesi: Siverek halkından Şeyh Mehmet Emin idaresinde 150 savaşçı.

Mehmet Emin ve Mehmet Sakıp idaresinde Siverekli-lerden oluşan 150 savaşçı,

Badıllı Aşireti: Sait Bey idaresinde 250 savaşçı,

Döğerli Aşireti: Bekir Bey idaresinde 100 savaşçı,

İzoli Aşireti: Zülfikar oğlu Bozan Bey idaresinde 100 savaşçı,

Şeyhanlı Aşireti: Ömer Bey idaresinde 100 savaşçı,⁽¹⁰⁸⁾

Bu kuvvetlerin toplamı 850 kişiyi buluyordu. Bunun dışında Aneze Aşireti’de 600 kişilik savaşçı kuvvetiyle, Hacım idaresinde bilahare Urfa’ya gelmişse de, Urfa’daki savaşlara iştirak etmemiştir. Bu aşiret kuvvetleri dışarıda beklemiş ve daha çok çevreyi kollayarak, dışardan gelebilecek bir tehlikeyi önlemeye çalışmışlardır⁽¹⁰⁹⁾.

13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet bey, Harbiye Nezareti ve Kolordulara Urfa önünde Aşiretlerin toplanmasını, “Kuvayi Milliye’nin Urfa’daki Fransızları tard için, Urfa’ya hareket ettikleri ve 6 Şubatta da Urfa kuzeyindeki

(107) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.36.

(108) Kerim FIRAT, *Urfa Kahramanları*, Gaziantep, (C.H.P. Basımevi) 1944, s.111.

(109) ÖZÇELİK, A.g.t., s.85.

Badıllı Aşireti nezdinde toplanacakları, Siverek Müfreze Kumandanlığından bildirilmiştir. İşgale maruz olmayan yerler ahalisinin işgal sahasında çıkacak olaylara iştirak ettirilmesi hakkındaki emirleriniz gereğince, gerekli açıklamalar ve uyarılar yapılmışsa da, Maraş'ta Fransızların katliama devam etmesi, Urfa'da da Ermenileri silahlandırarak, Maraş gibi İslamlara tecavüz ettireceklerinin ve Maraş'ta başarılı olunduktan sonra, Diyarbakır, Malatya ve Harput'a kadar kuvvetli Ermeni çeteleriyle beraber yürüyeceklerinin duyulması, Adana'da mektuplarda, istila emelleri ahaliyi fevkaleda ürkütmektedir. Havalideki aşiretlere kadar, her taraftan, Maraş'ta ve Urfa'daki dindaşlarının imdadına koşmak üzere, silah ve cephane celbedilmektedir. Nesayih yapılmakta ise de, galeyan ve heyecan artar ise, ordugahtaki bataryaları ve depoları da basarak, top mitralyöz ve silahlarla cephanе alınması da muhtemeldir. Fransız işgal vaziyeti devam eder ise kıyamın da umumileşeceği muhakkaktır.”

Şeklinde bildirmiş ve yörede tansiyonun çok yüksek olduğunu vurgulamıştır⁽¹¹⁰⁾. Bu rapordan da anlaşılacağı gibi Urfa ve havalisinde işgal kuvvetlerine karşı bir baş kaldırı olacağı artık net bir şekilde ortaya çıkmıştı ve çatışmaların başlayacağı kesindi.

3. Kuvayi Milliye'nin Fransızlara Ültimatomu:

Urfa önlerinde toplanmış Kuvayi Milli adına “Kuvayi Milliye Kumandanı Namık” imzasıyla, Fransızlara bir ültimatom veren Ali Saip'in ihtarı aşağıdadır:

“Urfa'da Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanlığına;

Asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış bir millet, istila ve esareti kabul edemez. Wilson Prensipleri'ne ve Mütarekename hükümlerine aykırı olarak, gittikçe artan gaddarca

(110) T.İ.T.E. Arşivi, 114/52959.

ve zalimce istilaya karşı kutsal haklarımızın kazanılmasına ve korunmasına kesin karar vermiş bulunuyoruz.

Urfa'daki misafirliğinize daha fazla müsaade etmemize imkan yoktur. Mütarekeye aykırı işgalinizi şiddetle red eder, 24 saat zarfında, Urfa'yı terk ve tahliye etmediğiniz takdirde kesin hareketlere başvurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size ait olacağını üzüntü ile bildiririz. Hristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku muhafaza edilecektir. Urfa'yı boşaltmaya muvafakat ettiğiniz takdirde, hududumuzun dışına kadar, serbestçe gidebileceğinizi temin ederiz⁽¹¹¹⁾. “(7 Şubat 1920)

Ültime, elinde beyaz bayrakla, Badıllı Aşireti'nden Mahmut adında bir savaşçı götürmüştü⁽¹¹²⁾.

Kuvayı Milliye Komutanına bir saat sonra, Ermeni bir tercümana yazdırılmış, Türkçe cevap geldi. “Urfa Fransız Governoru Saju” imzasıyla gelen cevap şöyleydi:

“Urfa Civarında Bulunan Bütün Aşiretlere;

Yazdıklarınızı aldım. Sizlerle harb halinde değiliz. Aranızın boşaltılması emri, General Gouro'nun iznine bağlıdır. Ona isteğinizi bildirdim. Aramızda bulunan samimi bağları ihlal edecek hallerin önlenmesi için, gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın mutlaka ve süratle geleceğinden ümitvarım.”

Bu cevaba, Ali Saip tarafından sert bir protestoname gönderildi. Bu arada, Urfa'da bulunan Ermeni topluluğuna da, Urfa Mutasarrıflığı aracılığıyla bir yazı gönderen Kuvayı Milliye Kumandanı, “Fransızlar 24 saatte Urfa'yı tahliye etmedikleri takdirde, her cepheden Urfa'ya hücum edeceğiz. Bu hücumlar, sadece Fransızlara karşı yapılacak ve Hristi-

(111) SARAL, A.g.e., s.224.

(112) URSAVAŞ, A.g.e., s.88.

yan vatandaşlarımızın mal ve canına katiyyen ilişilmeyecektir.” diyerek, kendilerini yapılacak hareketten haberdar etmiş ve can güvenliklerini tehlikeye sokacak bir durumun zuhur etmeyeceğini, bu hareketin kendilerine karşı olmayacağını bildirmiştir.

Bu uyarı yazısı üzerine Urfa Ermeni Topluluğu’da, Türklerin gösterdiği bu şefkatli davranıştan memnun olduklarını, “Ermeni Cemaati Murahhası Vekili Papaz Artin” imzasıyla, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanlığına bildirdiler⁽¹¹³⁾.

Bu sırada, Urfa Mutasarrıflığı da, 13. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği bir telgrafta, Urfa’da beş yüz kadar Fransız kuvvetinin bulunduğunu, Fransızların, bu kuvvetlerini Ermenileri de silahlandırarak, bine çıkardıklarını ve bulundukları yerleri sağlamlaştırmaya çalıştıklarını bildirerek, Ermeni mahallesine yakın olmaları hasebiyle açlık ve yokluk hususunda fazla sıkıntı çekmeyecekleri, hatırlatılarak, Suruçtan gelmesi beklenen aşiret kuvvetlerinin de, henüz Urfa’ya ulaşmadığı, ancak diğer aşiretlerin Urfa’ya taarruza hazır oldukları bildirilir⁽¹¹⁴⁾.

4. Fransızların Kuvayi Milliye’yi Durdurma Çabaları :

Aşiretleri herhangi bir eylemden alıkoymaya çabalayan ve nasihat yoluyla onları teskin etmeye çalışan 13. Kolordu yetkilileri, Maraş hadiselerinin çıkmış olması, Fransızların hükümet işlerine karışarak ülkeyi sömürge yapmak istemeleri, yükselen tansiyon ve Ermenileri şımartmaları gibi sebeplerle, galeyanı durduramıyorlardı.

1 Şubat 1920’de, İngiliz siyasi memurlarından Wooly, Fransız ve Arap siyasi memurlarıyla Cerablus’a gelerek, bütün aşiretlerin reisleriyle bir toplantı yapıp görüştü. Aşiretle-

(113) URSAVAŞ, A.g.e., s.94.

(114) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53671.

rin Urfa'ya saldırmamasını telkin eden Wooly'e, Ketkânlı Aşiret Reisi Basravi'den başka iltifat eden olmadı. Bu teşebbüsten sonra kendi aralarında toplanan aşiret reislerince, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilen telgrafta, aşiretlerin Türk idaresinden başka bir idareyi kabul etmeyecekleri bildirilmişti⁽¹¹⁵⁾.

Fransız Siyasi Hakimi Saju, Urfa Fransız Garnizon Kumandanı Hauger ile Türk tarafının verdiği ultiyatoma cevap verdikten sonra, aşiretleri durdurmanın çarelerini aramaya başlamıştı. Bunun için hemen Urfa Mutasarrıfı ve eşrafı makamına davet ederek, kendileriyle görüşmüştü.

8 şubat günü yapılan bu görüşmeye, eşraftan Belediye Reisi Hacıkamilzâde Hacı Mustafa, eski Müftü Şeyh Müslim, Müftü Hasan ve Mutasarrıf Ali Rıza ile ileri gelenlerden birkaç kişi katılmıştı. Fransız Kumandanı, Urfa dışında bekleyen aşiretlerin bu hareketten vazgeçirilmesini istemişti⁽¹¹⁶⁾.

Bunun üzerine Urfa'dan bir heyet, Urfa dışındaki Karaköprü Mevkii'nde bekleyen Kuvayi Milliye ile görüşmek ve durumu anlamak üzere yola çıktı. Heyette bulunanların hepsi Kuvayi Milliye yanlısı ve destekçisiydiler. "İkna etmek için" gittikleri toplulukla aralarında hiçbir görüş ayrılığı yoktu.

Heyet Karaköprü'ye vararak, Kumandan Namık ve aşiret ileri gelenleriyle, görüşmelerine başladı. Bu kayıтта bulunanlar Kuvayi Milliye'nin hareketlerini tasvip eder ve gizli Müdafai Hukuk Cemiyetinin önderleri olan kişilerde oluştuğu için, Urfa'ya giriş planı görüşüldü. Bu sırada Müftü Şeyh Müslim Efendi heyacanlanarak, Ali Saip Bey'e birtakım sorular sormaya başladı.

(115) MALKOÇ, A.g.e., s.131.

(116) URSAVAŞ, A.g.e., s.90.

“— Kumandan Namık kimdir?

— Benim.

— Kuvvetiniz yeterli midir?

— Kuvvetimiz gereğinden fazladır.

— Toplarınız var mıdır?

— Yoldadır, yakında gelecektir.

— Kuvvetlerinizin iâşesi için paranız ve zahireniz var mıdır?

— İâşemiz ve paramız fazlasıyla vardır.

Bunun üzerine Şeyh Müslim, bağırmaktan kendini alamayarak;

— O halde ne diye endişe edip duruyoruz?... Endişem zail oldu... Yürüyün?” diyerek, hareket edilmesini istemiştir.

Gerçekte durum hiçte öyle değildi. Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey ile Siverek aşiretlerine kumanda eden Mehmet Emin ve Mehmet Ramazan Ağaların, kendi adamlarının iâşesi için getirdikleri zahire ancak o akşamki ihtiyacı karşılayacak kadardı. Para ise, hemen hemen hiç yoktu. Gerekli olan ihtiyaçların şehirden karşılanacağı düşünülmüştü. Durumu derhal kavrayan Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, bu konuda merak edilmemesini ve iâşenin Urfa’dan sağlanabileceğini, Ali Saip’in kulağına fısıldamıştır.⁽¹¹⁷⁾

O akşam, aşiret reislerini toplayan Kuvayi Milliye Kumandanı “Namık”, Urfa’ya girilmesi planını görüşerek durumu reislere anlattı ve sabahleyin Urfa’da yapılacak işleri, hatırlattı. Plana göre, o akşam şehre girilecek ve sabahleyin görev taksimi yapılarak, bu arada Fransızlar tarafından direnme olmadıkça, silah kullanılmayacaktı.

(117) URSAVAŞ, A.g.e., s.92-93, SARAL, A.g.e., s.226.

Böylece Fransız kumandanının Kuvayi Milliye'yi durdurma çabası boşa çıkmış ve Kuvayi Milliye Urfa'ya girmeye karar vermişti. Fransız siyasi hakiminin gönderdiği heyette, hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi "Kuvayi Milliye'yi ikna edemedik", cevabıyla geri dönmüştü. O gece harekete geçen Kuvayi Milliye, saat 23.00 sıralarında Urfa'ya girmişti.

5. Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya Girişi :

Kuvayi Milliye, yapılan plan gereği, akşam geç saatlerde Urfa'ya girmeye başladı. Siverek aşiretleri şehre Harran Kapısı'ndan girerken, Ali Saib ve Badıllı Sait Bey'de aşiret kuvvetleriyle Bey Kapısı'ndan Urfa'ya girdiler⁽¹¹⁸⁾. Bu esnada, Fransızlar en ufak bir hareket göstermedi, Milli Kuvvetler de daha önce verilmiş olan emre uyarak, hiçbir taşkınlık yapmadan, şehre vekârla girerek, uygun yerlere yerleştiler.

Kuvayi Milliye şehre girerken, sokaklar coşkuyla kaynaşıyordu. Jandarmalar, polisler, belediye çavuşları ve her sınıftan halk, büyük bir sevgiyle Kuvayi Milliye'yi karşılamak ve yerleştirmek için çaba harcıyorlardı. Evler, hanlar ve camiler Kuvayi Milliye için hazırlanıyordu⁽¹¹⁹⁾.

Bir yandan bu hazırlıklar yapılırken, bir taraftan da gerekli tertibatın alınmasına çalışılıyordu. Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girmesiyle, şehrin yarısı fiilen işgal edilmiş ve Türk tarafının kontrolüne geçmiş oluyordu. Bu sırada Ermeniler, kendi mahallelerinde bulunuyor, Fransızlar da hastane ve civarında bekliyorlardı.

O gün Urfa ahali, Kuvayi Milliye'ye elinden gelen bütün yardımları yapmaktan çekinmedi. Dışarıdan gelmiş bulunan Kuvayi Milliye savaşçılarına kavurmalı pilavlar ikram edilip, sırmayla işlenmiş ipekli yataklar serildi⁽¹²⁰⁾.

(118) KUTAY, A.g.e., s.10907., URSAVAŞ, A.g.e., s.95.

(119) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.39-40.

(120) URSAVAŞ, A.g.e., s.96.

Urfa'da bu şekilde gerçekleşen olaysız işgal, Heyet-i Temsiliye ve ilgililere Kuvayi Milliye Kumandanlığı tarafından telgraflarla duyuruldu.

9 Şubat sabahı, Ali Saip ve arkadaşları büyük bir kafiye halinde ve kalabalık halk eşliğinde, Belediye binasının önüne geldiler. Şehrin bütün memurları ve Urfa ileri gelenleri de burada toplandı. Halkın büyük bir kısmı belediyenin önündeki meydana toplandı bekliyorlardı.

Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girmesiyle Fransızlar, şehirde işgal ettikleri bazı binaları boşaltarak, daha önceden tahkim ettikleri hastane ve civarına tamamen çekildiler. Buraya çekilen Fransız kuvvetleri, savunma durumuna geçerek, mevkilerini sağlamlaştırmaya başladılar⁽¹²¹⁾.

Ali Saip Bey, toplananlara hükümet ve belediye hizmetlerinin eskiden olduğu gibi yürütüleceğini söyleyerek, Belediye Meclisi'nin bir komisyon oluşturarak, Kuvayi Milliye'nin iâşesinin sağlanması gerektiğini ve görüldüğü gibi milli ayaklanmanın da başlamış olduğunu ekledi kalabalığa ilan etti. İdarenin Kuvayi Milliyece üstlendiğini hatırlatan Ali Saip, durumu Mutasarrıfa da bildirdi. Bunun Fransız siyasi hakimine de tebliğini istedi.

Bu konuşmadan sonra bir tutanakla mücahitlere verilmek üzere, silah ve cephaneler aşiret reislerine dağıtıldı. Aşiret reisleri bunları savaşçı kuvvetlerine vereceklerdi⁽¹²²⁾.

Müdafa-i Hukuk'un açıkça ilanını gerekli gören Ali Saip, Belediye Meclisi'nin oluşturacağı komisyonun Müdâfa-i Hukuk adıyla, çalışmasını ve Kuvayi Milliye'nin iâşesini sağlamasını istedi. Bunun için bir defter tutulmasını ve gerekli

(121) ATASE, Kİ.43. D.1336/13-6. F.18-1, 18-2, 18-3.

(122) FIRAT, A.g.e., s.40.

paranın da toplanmasını hatırlattı. Açılan bir kampanya ile bir saat içinde, iki bin altın lira Urfalıların Kuvayi Milliye'ye bağışlandı.

O gün, Urfada Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti idare ve iâşe kurullarına şu kişiler seçilmişti:

1. Belediye Reisi Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa Bey,
2. Barutçu Hacı İmam Bey,
3. Hacı Reşitkâmilzâde Hacı Mustafa Bey,
4. Hacı Bekirbeyzâde Eski Müftü Şeyh Müslim Efendi,
5. Güllüzâde Osman Bey,
6. Güllüzâde Hacı İbrahim Bey,
7. Bedirağazâde Halil Ağa,
8. Binbaşızâde Halil Bey,
9. Mollazâde Mahmut Bey,
10. Hacı Esat Bey,
11. Hacı Saitağazâde Ali Ağa,
12. Şeyho Ramazan Ağa,
13. Mahmutağazâde, Mustafa Ağa,
14. Arâbizâde Reşid Efendi,
15. Şahabzâde Hacı Mustafa Hakkı Bey,
16. İmam Nebo (Nebi) Efendi,
17. Ali Şelli Ağa,
18. Müstântik, Urfalı Nureddin Bey.

Bu teşkilat oluşturulduktan sonra, savunma için gerekli tedbirlerin alınmasına hızla devam edildi. Gerekli yerlere avcı hendekleri kazıldı. Önemli görülen yol ağzlarına barikatlar yapıldı ve bazı evler de ateş etmeğe müsait bir hale getirildi⁽¹²³⁾.

Özellikle, Urfalı genç yedeksubayları da, ruhlarındaki vatan ve bağımsızlık aşkının şevkiyle, bir taraftan savunma düzeni almaya koşarken, bir taraftan da Çanakkale Savaşlarında bulunmuş olan Urfalılar'dan⁽¹²⁴⁾ bir "Çanakkale" de Savaşanlar Bölüğü" kurmaya çalışıyorlardı⁽¹²⁵⁾.

Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girmesi, çevre kasabalarda duyulmuş ve büyük bir sevinç yaratmıştı. Birecik Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti adına "Timur", imzasıyla gönderilen kutlama telgrafında, Urfa'nın Kuvayi Milliye tarafından işgal edilmiş olmasından ve düşmanın hükümet işlerinden el çekerek, hastaneye sığınmasından büyük bir memnuniyet duyulduğu, bu hareketin millete taze ümitler vererek, sevindirdiğini ve Cemiyet olarak, Allahtan başarılar dilediğini, bildirmiştir⁽¹²⁶⁾.

Birecik Kaymakamı Münir Bey de, Memleketin sene-lerden beri uğradığı felaketlerin sona ermesi hususunda yapılmış olan bu hareketin başarıya ulaşmasını dileyerek, tebriklerini bir telgrafla iletmıştır.

(123) SARAL, A.g.e., s.227.

(124) Çanakkale Savaşlarında Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde savaşmış "Urfalılar Bölüğü" için Bkz. Afet İNAN, A.g.m.

(125) URSAVAŞ, A.g.e., s.98.

(126) URSAVAŞ, A.g.e., s.97.

6. Kuvvet Durumları :

A — Kuvayi Milliye

Urfa'da 9 Şubat 1920 günü, mevcut kuvvet durumu şöyleydi:

Kuvayi Milliye'nin aşiretler kanadında Aşiret reislerinin idaresinde 850 savaşçı bulunuyordu.

1. Mehmet Emin Efendi	150 Kişi
2. Mehmet Ramazan ve Mehmet Sakıp Efendi	150 Kişi
3. Badıllı Aşireti Sait Bey,	250 Kişi
4. Döğerli Aşireti Bekir Bey,	100 Kişi
5. İzoli Aşireti Zülfikar oğlu Bozan Bey,	100 Kişi
6. Şeyhanlı Aşireti Ömer Bey,	100 Kişi.

Bu kuvvetlere ilaveten, henüz Urfa'ya gelmemiş olan Aneze Aşireti'nin Hacim idaresinde 650 kişilik bir kuvveti bulunuyordu.

Ayrıca, Suruç havalisindeki aşiretlerin topladığı kuvvetlerde, o taraflarda Fransızları mücadele ediyorlardı.

Samsat'tan 600, Adıyaman'dan 100 kişilik bir millî kuvvet ile Hacı Bedir Ağa idaresinde 1000 kişiden oluşan kuvvetler de 14 Şubat 1920'de Urfa'ya hareket emri almışlardı.

Bütün bu kuvvetlerin genel durumunu göz önüne alan 13. Kolordu Komutanlığı, üst makamlara gönderdiği bir raporunda, "Urfa'da 3000 kişiye yakın Kuvayi Milliye'nin (8 Şubat 1920) Urfa'nın birbuçuk saat kuzeyinde bulunan Karaköprü'den, Urfa'ya gitmek üzere, hareket ettiği ve çevreden zaman zaman kuvvet gelmekte olduğu, Kuvayi Milliye Kumandanı Namık imzasıyla Siverek'e gelen haberden anla-

şılmıştır.” diyerek, kuvvetler hakkında bir fikir veriyordu⁽¹²⁷⁾.

Bu kuvvetlerden başka, Urfa şehir merkezinde de savaşçı çıkarabilecek durumda olan aileler, gönüllü olarak hazırlanmışlardı.

B — Fransız Kuvvetleri

Bir Binbaşı Komutasında bulunan Fransız Kuvvetlerinin yekünü, 500 erden oluşmaktaydı⁽¹²⁸⁾. Bir taburdan oluşan Fransız kuvveti, 36 makinalı tüfek ve bir takım suvariyle takviyeli bulunuyorlardı⁽¹²⁹⁾.

20.000 kadar ihtiyat cephaneleri bulunan Fransızların bir miktar erzak ve kırk kadar sığırları bulunuyordu⁽¹³⁰⁾. Fransız kuvvetlerinin içinde Ermeni gönüllüleri de vardı. Ermenilerin sayısı 350’den başlamak üzere, 500 ve daha sonra 1200’e çıkarak zamanla artmıştır.. Süryani olup da Fransızların safına geçenler de olmuştur.

Bunlara ilaveten Fransızların demiryolu istasyonlarında da, bir miktar asker ve cephaneleri bulunmaktaydı.

Fransız Kuvvetleri aşiret kuvvetlerine göre, eğitilmiş ve düzenli birlikler olmak ve silahlarının yeterliliği ve modernliliği açısından Kuvayi Milliye’ye göre daha avantajlıydılar. Topları yoktu, önemli dezavantajları Urfa’nın işgaliyle birlikte, dışarıdan yardım alamamalarıydı.

(127) T.İ.H. IV., s.105.

(128) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54011.

(129) T.İ.H. IV., s.105.

(130) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54011.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

URFA VE ÇEVRESİNDE MUHAREBELER-YENİ BAZI GELİŞMELER-FRANSIZLARIN ANLAŞMA İSTEĞİ- URFA'NIN TAHLİYESİ VE ÇEKİLME SIRASINDAKİ OLAY (ŞEBEKE YADA FİRÜZPAŞA DERESİ VAKASI)

I — URFA VE ÇEVRESİNDE MUHAREBELER

1. İlk Çarpışmaların Başlaması:

Milli Kuvvet idareleri bir yandan iâşe ve tahkimat işle-riyle ilgilenirken, bir taraftan da eli silah tutanların silâhlân-dırılmasına çalışıyorlardı. Jandarma deposunda bulunan silahlar, tutanakla ilgililere veriliyor, onlarda bu silahları mi-lislere dağıtıyorlardı.

Bu sırada, Urfa Hapishanesi'nde bulunan gençlerin sa-liverilerek, silâhlandırılması düşünülmüş ve bu işle bizzat Ali Saip ilgilenmişti. Bazı gençlerin hapishaneden çıkar çıkmaz sokaklarda koşuşması, hapishanenin en üstünde nöbet tutan ve tahliyeden haberi olmayan bir nöbetçi tarafmdan yadır-ganarak, kaçan muhkumlar olduğu düşüncesiyle, havaya ateş açılması sonucu her taraftan ateş edilmeye başlanmıştı⁽¹⁾.

Bu olay üzerine Fransızlarda şehre muazzam bir ateş başlattılar, siperlerden şehir üzerine şiddetli ateşe başlayan Fransızlar, durumun gerginliğinden ötürü, kendilerine ateş edildiğini sanmışlardı. Tabi Fransız ateşi başladıktan sonra, artık iş işten geçmiş ve zaten çok gergin olan hava sebebiyle Türk tarafından da ateş edilmeye başlanmıştı. Böylece Ur-fa'da ilk müsademe ve çarpışmalar da başlamış oldu.

(1) URSAVAŞ, A.g.e., s.100.

Aslında henüz Türk tarafı arasında gerçek manada silah dağıtma işlemi de bitmemişti. Ateşle birlikte “Vuruldu, düştü..” sesleri işitilmiş ve iki tarafın da siperlere yatarak çarpışması başlamıştı. Bu sırada bazı evler de, kuvayi Milliye tarafından işgal edilerek, savunma için uygun bir hale getirilmeye çalışılırken yoğun bir kar yağışı alabildiğine sürüyordu⁽²⁾.

Ateş karşılıklı olarak ve şehrin muhtelif yerlerinde devam ederken. Siverek’ten gelen aşiret reislerinde Mehmet Sakıp Bey, ağır bir şekilde yaralanmış ve Kuvayi Milliye ilk şehidini vermişti.⁽³⁾

Günlerden beri sürüp giden gerginlik, iki tarafın da sınırlarını bozmuş olduğundan o gün ateş hiç kesilmemiş ve akşama kadar müsademeler devam etmiş. El ve tüfek bombaları şehrin çeşitli yerlerini döverken, Fransızların da makinalı tüfekleri etkili olmaya başlamıştı⁽⁴⁾.

Urfa’daki Fransız tabur kumandanı Binbaşı Hauger, savunma amacıyla belirli yerlerde siper ve hendekler kazdırdığı gibi, evlerin bir kısmında, birbirini içine girmiş duvarları yıktırmak suretiyle, şehir içi savaşların yapılabileceği tadilatları yapmış ve tertibatını çok iyi almıştır bulunuyordu⁽⁵⁾.

Bu sırada savaşçılar, Fransızların telefon haberleşmesini kestiler, böylelikle Fransızların Anteb ile olan telefon ve telgraf haberleşmesi sona ermişti⁽⁶⁾.

O akşam makina başında Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmiş ve durumu kendisine aktarmıştı.

(2) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.41-42.

(3) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.41-42.

(4) T.İ.H. IV., s.105.

(5) VEOU, VEOU, A.g.e., s.238.

(6) VEOU, A.g.e., s.238.

İkinci gün, yani 10 Şubat 1920 günü, şehirde iki ayrı silahlı kuvvetin bulunması ister istemez yeniden siper savaşçıları yarattı. Aldıkları mevziler ve silah yönünden, Türklerden çok üstün durumda bulunan Fransızlara karşı yapılacak taarruzlar sonuçsuz kalabilirdi. bunun için, bazı stratejik noktaların Kuvayi Milliye'ce ele geçirilmesi gerekiyordu.

Bu sebeple sabahleyin karşılıklı ateş yeniden başladı. Bazı noktalarda Türk kuvvetleri hattı daraltmaya başladı Fransızlar da, şiddetli bir ateşle karşılık veriyorlardı. İlk taarruzda Siverek'li Mehmet Sakıp Efendi'nin yaralanmış olması, Siverek aşiretleri ve savaşan çeteler⁽⁷⁾ üzerinde, derin bir üzüntü yarattı.

Ermeni mahallesi civarında da bazı tedbirlerin alınması, zorunlu görüldü. Çünkü burada Ermeni mahallesinde bulunan ve sayıları 200'e varan bir Fransız kuvveti mevcut idi⁽⁸⁾. Bunun için Kuvayi Milliye, bu mahalleye de yöneldi, ateş açılan evlere baskınlar düzenlenerek, etkisiz hale getirilmeye çalışıldı⁽⁹⁾.

Kar ve soğğun tesiriyle rahat hareket edilemiyordu. Urfa ve havalisinde iklim çok sıcak olmasına rağmen, o yıla mahsus olmak üzere, kış çok şiddetliydi. Havanın soğukluğu ve sürekli kar yağışı, savaşçıları zorluyordu⁽¹⁰⁾.

Ali Saip, bir ara ateşi kestirerek, bir heyeti Fransızlara gönderdi ve son bir defa kendilerini ihtar ile, kan dökmemelerini ve şehri tahliye ederek, çekilmelerin istedi. Genelde bütün kasaba ve köylerde, Fransızlara karşı bir ayaklanmanın başladığını ve öbek öbek aşiretlerin Urfa'ya gelmekte oldu-

(7) Kuvayi Milliye fertlerine Urfa ve havalisinde "Çete" denilmiştir.

(8) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.19-9, 20, 20-1.

(9) M. Emin Ergin, "Nafi Gün (Budak), 11 Nisan, Urfa, 1981.

(10) ATASE, KI.43. D.178. F.65.

ğunu gören Ali Saip, bu kuvvetlerin ileride söz dinlemeyerek kontrolsüz kalabileceğini düşünüyor ve ona göre temkinli davranıyordu⁽¹¹⁾.

Fransızlar, bu teklife red cevabı verdiler ve şehri tahliye etmiyeceklerini açıkladılar. Elçilerin geri gelmesinden sonra, yeniden ateş başladı ve çarpışmalar şiddetle sürdü.

Türk tarafının silahları çeşitli çap ve markalarda idi. Cephane de çok azdı, bunun için idareli kullanılması gerektiği, savaşçılara hatırlatıldı. Bu arada tahkimata büyük önem verme gereği, kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Bunun için kasabanın belli başlı stratejik noktalarının tahkimi ve siper kazılmasına devam ediliyordu.

İç idarenin de düzenlenmesine çalışılan Kuvayi Milliye Kumandanı idareye tamamen Müdafa-i Hukuk'ça el konulduğunu ve bunun Urfa ve havalisi için geçerli olduğunu Mutasarrıfa bildirdi, durumun Fransızlara da iletilmesini istedi. Mutasarrıf, keyfiyeti Fransız kumandanına bildirdiyse de, kumandan, böyle bir idareyi tanımadığına ve bu hareketin "eşkıyalık" olduğunu belirtti.

Bu arada çevredeki Müdafa-i Hukuk Cemiyetleriyle ve diğer ilgili makamlarla haberleşmenin kurulması ve düzenli sürdürülebilmesi için tedbirler alındı. Bu makam ve kuruluşlarla, sürekli muhabere edilip, Urfa'daki vaziyet hakkında gerekli bilgiler aktarıldı⁽¹²⁾. 10 şubat günü Fransızlarla akşama kadar süren müsademe sonucu, biri ağır olmak üzere, üç yaralı verdiler. 11 şubat günde, Fransızlara Kuvayi Milliye'ce teslim olmaları için yeniden çağrıda bulunuldu, ancak teklif reddedildi. Taraflar arasında şiddetli ateş tekrar başladı.

(11) URSAVAŞ, A.g.e., s.105-106.

(12) URSAVAŞ, A.g.e., s.103.

2. Urfa'daki Çarpışmaların Yankıları :

Kuvayi Milliye, Urfa'ya girmeden bir gün önce, Mustafa Kemal Paşa 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir şifrede, Fransızların Ankara ile anlaşmak arzusunda olduklarını, İngilizler'den gizli olarak, Karadeniz limanlarının birisinde kendisiyle müzakerede bulunmak istediklerini, ancak ne gibi şartlarla bu görüşmelerin sağlanabileceği hususunu İstanbul Hükümeti aracılığıyla öğrenmek istediklerini, kendisinin de, gerçekten anlaşmak arzusunda bulunuyorlarsa, Kilikya, Maraş, Anteb ve Urfa çevrelerini derhal tahliye etmeleri ve buna riayet ettikleri takdirde, her türlü siyasi müzakerelerin sözkonusu olabileceğini, belirtmiştir⁽¹³⁾.

Mustafa Kemal Paşa'nın yöre ile ilgili tavrı, gayet açık ve tavizsizdir. Urfa ve diğer Güney Anadolu şehirlerinde de, Fransızları zorlayacak boyutlarda olmak üzere, milli hareketler başlamışken kamuoyu bu konuda son derece hassas ve zaten Maraş Hadiseleri'nden ötürü, yurt çapında genel bir hareketlenme ve dalgalanma sözkonusu olduğundan tam bu sırada, Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girişi, büyük bir milli heyecan yaratmış ve kamuoyunu sevince boğmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Urfa haberlerini yurdun her köşesindeki Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'ne bildirerek, bunu Kuvayi Milliye için bir prestij vesilesi olarak kullanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girişini, 9 şubat sabahı Urfa'dan o gece geç saatlerde gönderilen şifrelerden öğrenmiş⁽¹⁴⁾ ve aldığı bu haberi Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine şu telgraf ile iletmiştir.

(13) ARSAN, A.g.e., s.188.

(14) URSAVAŞ, A.g.e., s.95.

“Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine:

1. Urfa Şehri 8/9 Şubat 1920’de Kuvayi Milliye tarafından işgal ve 500 nefer ve 4 mitralyözden mürekkebe olan

Fransız kuvveti, tazyik edilmekte olduğu gibi, binaya giden su yolları da kesilmiştir. Muharebe devam ediyor.

2. Tel-Abyad’ta bulunan Fransız kuvveti de muhasara edilmiştir.

3. Urfa Livası’nın hemen her tarafından kıyam başlamıştır. Fransızlar sıkışık bir vaziyet içerisinde.

4. Birecik’te galeyan artmıştır. Bura ahalisinin harekete başlaması pek yakındır⁽¹⁵⁾.”

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Civar Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinden de kutlama ve başarı dileyen telgraflar, Urfa’ya ulaşmaya başladı. Birecek Müdâfa-i Hukuk Cemiyet Reisi Timur ve Birecik Kaymakamı Münir Bey’in telgrafları bunlara örnektir⁽¹⁶⁾.

Bu arada Urfa’da Amerikan misyonerlerinin kurmuş olduğu Amerikan Yetimevi Müdiresi Bayan Holmes Carolin, Kuvayi Milliye hareketinin önüne geçilmesi için, Urfa Mutasarrıfına bir mektup yazmış ve bu mektubunda. Türkleri “haksız ve asi” bularak yermiştir. Bayanın mektubundaki şu pasajlar Amerikan kamuoyunun düşüncesini açıklamak bakımından dikkat çekici idi.

“Gerçeği anlamayan ve halkının büyük bir kısmı okuma yazma bile bilmeyen bu şehrin kaderini kendi üzerine alan-

(15) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1683, ARSAN, A.g.e., s.194.

(16) URSAVAŞ, A.g.e., s.97.

lar, dehşet verici bir sorumluluk altına girmiş oluyorlar..... Fransız kuvveti hakkında yanlış bilgi almışsınız. Paris'te bulunan yüksek meclis bile, Allenby'den emir alıyor. Böyle büyük bir kişi, önemli noktaları tutmak için, bir avuç kuvvet göndermez... Siz, askeri eğitimden mahrum ve öteyi beriye etkisiz ateş eden askerlerinizle, mükemmel harb malzemele-riyle donatılmış ve Almanya'yı kendi hudutları içinde mağ-lup etmiş bir kuvveti yenemezsiniz... Yazıktır size⁽¹⁷⁾...”

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ne Urfa'da bir iki gün sonra meydana gelen olayları aşağıdaki telgrafla bildirmiştir.

“Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyâsetine:

1. 9/10 Şubat 1920 Gecis, Urfa Fransız Hakim-i Si-yasisının Karargahına hücum edilerek, Fransızların dört mak-tul bırakarak püskürtüldüğü ve karargahından Fransız Bayrağı indirilerek, yerine Osmanlı Bayrağı çekildiği,

2. Elde edilen ganimetlerin hücumu icra eden Badıllı Aşiretine verildiği,

3. Bilumum Urfa ahalisinin Kuvayi Milliye'ye iltihak ettiği, yerinden bildirilmiştir⁽¹⁸⁾.”

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

5. Fırka Kumandanı Kenan Bey, Mardin'den ilgili ma-kamlara çektiği bir telgrafta, Badıllı Aşireti'nin Urfa'nın doğu kesimini işgal ettiğini ve külliyetli miktarda Kuvayi Milliye fertlerinin şehre akın ettiklerini, Fransız kumandanının Ku-vayi Milliye'yi durdurmak için bir heyet gönderdiğini, barış

(17) SARAL, A.g.e, s.230.

(18) T.I.T.E. Arşivi, 10/1641.

imzalanıncaya kadar şehri terketmeyeceğini bildirmiş ve bağlı bulunduğu makama çıkışı sormak için müsaade istediğini, ancak Kuvayi Milliye onu beklemeyip şehre girmiştir, şeklinde telgrafını tamamlamıştır⁽¹⁹⁾.

Bu sırada 13. Kolordu Komutanlığı, İstanbul ile haberleşerek, Urfa'daki durumu bildiriyor ve burada başlayan milli mukavemet dolayısıyla resmi kuvvetlerin Urfa'ya girerek, duruma hakim olmasına zemin hazırlandığını, çünkü Fransızların bölgede asayiş sağlamadıklarını bildiriyor ve bu hususta gerekli emirlerin verilmesini istiyordu⁽²⁰⁾.

Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girmesi ve burada da çarpışmaların başlaması üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Şubelerine gönderdiği bir telgrafta, " Maraş'taki masum kardeşlerimizin kanının akıtıldığı bir sırada, "Medeniyet maskesi" giymiş Fransızlar ve onlardan güç alan Ermeniler, Urfa ve havalisinde Müslüman ahaliyi zalimce katletmeye başlamışlardır. İnsanlık tarihini lekeleyecek bu mezalimlere son verilmesi ve sevgili memleketimizden işgalin kaldırılması için derhal büyük mitingler yapılması miting kararlarının ve protesto telgraflarının tarafsız devletlerin temsilcilerine, İtilaf Devletleri mümessillerine ve sulh konferansı ile ilgili makamlara acilen gönderilmesi rica olunur." Diyerek, 14 Şubat 1920 tarihinde, Urfa ve diğer Güney Anadolu'daki hadiselerin, protesto edilmesi direktifini vermiştir⁽²¹⁾.

27 Şubat 1920'de 13. Kolordu Komutanlığı, ilgili makamlara gönderdiği bir telgrafta, Urfa'daki vaziyeti şöyle özetlemiştir.

(19) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53963.

(20) ATASE, Kİ.43. D.178. F.61-1, 61-2, 45, 65, 66.

(21) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54011.

“1. Şubatın sekizinci günü düşman mevkiine⁽²²⁾ bir hücum yapılmıştır. Fransızların yüz kişilik bir kuvveti dar-
ma dağınık bir halde firar etmiştir. Firarilerin bir kısmı kar
fırtınasından telef olmuşlardır. Diğer bir kısmı da katledil-
miştir. (Onaltı kişide esir alınmıştır.) Ganimet olarak ta bir
otomatik tüfek ve iki sandık el bombası ele geçirilmiştir....”

“2. Fransızlara bir imdat kuvvetinin gelmesi uzak bir
ihtimaldir. Şimendifer hattı tahrip edilmiş ve köprüler yıkıl-
mıştır. Tarafımızdan şehirde gerekli tertibat alınmıştır. Su-
ruç ile muhabere postaları tesis olunmuştur. Havanın
müsaadesinde Fransızlara genel bir taarruz yapılacak-
tır⁽²³⁾...”

Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya girişi ve çarpışmaların baş-
laması, Anadolu basınına da yansımış bu konuda haber ve
yorumlar yayınlanmıştır.

İrade-i Milliye Gazetesi, Urfa'ya Kuvayi Milliye'nin gi-
rişini şu haberi ile veriyordu.

“-Son haber:- (Urfa Muhabirimizden) Öteden beri ya-
pılan mezalim ve fecayiden dolayı, gerginleşen efkâr-ı umu-
miye, sekiz şubat gecesinde galeyan ederek, Fransız Hakim-i
Siyasisinin karargahına hücum ve düşmanı tard ve Fransız
bayrağını indirerek yerine şanlı Osmanlı Bayrağını çekmiş-
lerdir. Düşman dört ölü ve birçok ganimet bırakarak, geri
çekilmiştir. Asayiş öncekinden daha mükemmeldir. Urfa aha-
lisinin tamamı Kuvayi Milliye'ye katılmış, Kuvayi Milliye sa-
vaşanlarının iâşesini temin ve iki saat zarfında bin altın
Osmanlı Lirası toplanmıştır. Kuvve-i maneviye pek parlak-
tır⁽²⁴⁾.”

(22) Doğrusu “Şubat'ın onsekizinci günü” olmalıdır.

(23) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54011.

(24) İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, Sayı: 24, s.4.

Yine aynı gazetede, “Urfa’da Fransızlar, hükümet işlerine müdahaleden vazgeçerek, siper kazmak ve makinalı tüfek yerleştirmekle meşgul ve korku içerisinde bulunmaktadır.” şeklinde bir haber görülmektedir⁽²⁵⁾.

Albayrak Gazetesi, “-Urfa- Urfa’da İslamlarla birçoğu Fransız elbiseli Ermeni olan bir Fransız Müfrezesi arasında musademe başlamıştır. Fransızların İslam ahalisine olan tecavüzleri, civar aşiretleri müteessir ederek, galeyanlarına sebep olmuştur. Birçok aşiretlerin de müsademeye iştirak edeceği tahmin olunmaktadır.” Şeklinde Urfa’nın milli kuvvetlerce işgali haberini verdikten başka, Urfadaki Fransız Siyasi Hakimi’nin karargahına yapılan bir baskın da, okuyucularına duyurmuştur⁽²⁶⁾.

Aynı gazete bir başka haberinde de, “Urfa’da bulunan 1000 kişiden mürekkeb Fransız kuvveti, 20 nefer kadar bir hanede mahsur bırakılarak, ve bir hayli telef vererek firar etmişlerdir. Kuvayi Milliye külliyetli silah, cephane ve bomba ele geçirmiştir.” şeklinde, Urfa ile ilgili havadisler verilmiştir⁽²⁷⁾.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi de, Urfa’da meydana gelen ve şehrin yarısının Kuvayi Milliye’nin eline geçmesiyle neticelenen bu olayı, “...Maraş katliamının uyandırdığı galeyan yalnız Urfa şehrinde değil, bütün o havalide korkunç bir isyan mahiyetinde tecelli etmektedir. Urfa’da Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılması, Ermeni çetelerinin Diyarbakır, Harput ve Malatya cihetlerine kadar. İşgal sahalarını genişletmek istemeleri ve buralarda intikam hissi ile

(25) İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, Sayı: 24, s.4.

(26) Albayrak, 1 Şubat 1920, Sayı: 64, s.2.

Albayrak, 19 Şubat 1920, Sayı: 69, s.1.

(27) Albayrak, 25 Mart 1920, Sayı: 79, s.2.

hareket etmeleri, buna ilaveten Ermenilerinde Fransızlar tarafından da himaye görmeleri, çöllerdeki aşiretleri ve bütün Müslümanları kıyama sevk etmiştir. Dökülmekte olan bütün kanların sorumluluğu, yeni bir müstemleke ihdası ile, iki unsur-ı beşeriyeti birbirine kırdırmaya çalışan Fransız siyasetine racidir. Bu siyasetin yakında değişeceğini hala ümit etmek istiyoruz.” “Suruç Kazası’nda, Harran merkezinde, demiryolu istasyonlarının tamamında, Fransız kuvvetleri tard edilmek üzeredir. Carablus ile Arappınar arasındaki şöendüfer köprüsü tahrip edilmiştir. Ahali ihtiyaç duyduğu silah ve cephane için her fedakarlığı yapmakta askeriye nasihatlarla halkı teskine çalışmaktadır⁽²⁸⁾.” Şeklinde yorumlayarak vermiştir.

3. Urfa Çevresinde Kuvayi Milliye’nin Harekatı :

Kuvayi Milliye Urfa’ya girdiği günlerde, Urfa çevresi de birdenbire hareketlendi. Urfa havalisinin hemen hemen her tarafında, Fransızlara karşı koymalar ve taarruzlar başladı.

Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanına gönderdiği telgrafta, 11 Şubat 1920 günü saat 9.00’da, Birecik kasabasının Kuvayi Milliye tarafından kuşatıldığını ve kasabanın dışında bulunan Fransızlar üzerine ateş açıldığını, karşılıklı ateşin devam etmekte olduğunu bildirmiş, hakim tepelerin de, Kuvayi Milliye’nin elinde bulunduğunu eklemiştir⁽²⁹⁾.

Birecik’te çarpışmalar başlamadan önce, Kuvayi Milliye yetkilileri, Fransız işgal kuvvetlerine teslim olmaları için, teklifte bulunulmuşsada, teklif reddedilmiştir. Bunun üzeri-

(28) Hâkimiyet-i Millîye, 16 Şubat 1920, Sayı: 9, s.2.

(29) URSAVAŞ, A.g.e., s.106-107.

ne müsademe yeniden başlamış ve böylece Birecik'te de ayaklanma başlatılmıştır.

Suruç'ta toplanan Kuvayi Milliye de, kasabanın on kilometre güneyinde bulunan Arappınar İstasyonu'ndaki Fransız askerlerine bir ültimatom vererek, teslimlerini istemişlerdir. Arappınar Fransız mevki kumandanı teslim olma çağırısına karşı: "Suruç Kuvayi Milliye Cemiyetine, 11 Şubat 1920 tarihli mektubunuz geldi. Ben dahi kan dökülmesini istemem ve hiçbir kimseye teslim olmam. 11 Şubat 1920, Arappınar Mevki Kumandanı Suda." Cevabını vermiştir⁽³⁰⁾. Bu cevap üzerine, burada da iki taraf arasında müsademe başlamıştır.

13. Kolordu Komutanlığı, ilgili makamlara verdiği 26.2.1920 tarihli raporunda, "Aneze Reisi Hacim'in sekiz-yüz suvari ile Urfa'ya geldiği anlaşılmıştır. Urfa'da anasırı gayri Müslime ile Amerikalıların hayatlarının emniyet altında bulunduğu bildirilmiştir. Birecik, Carablus, Arappınar ve Tel-Abyad'da bulunan Fransız kuvvetleri, aşair tarafından elan muhasara altında bulunmaktadır⁽³¹⁾..." Şeklinde durumu özetleyerek, Urfa civarındaki istasyonlarda bulunan Fransızların, kuşatma altında bulunduklarını duyurmuştur.

12/13 Şubat 1920'de verilen bir raporda da; "1. Urfa'da toplanan aşiretlerle hastaneye sığınan Fransızlar arasında çarpışmalar olmaktadır. Aşiretlerden dört şehit, bir yaralı bulunmaktadır. Şimdiye kadar Fransızların top kullandıkları görülmüştür. Harran Kazasının merkezi olan Tel-abyad'm da aşiretler tarafından kuşatıldığı, Urfa Mutasarrıflığınca bildirilmiştir."⁽³²⁾. Denilerek Tel-Abyad'ta da başkaldırının başladığı haberini vermiştir.

(30) URSAVAŞ, A.g.e., s.107.

(31) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54010.

(32) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53980.

Aynı raporda, Siverek'te toplanan halkın galeyanı da dile getirilmiş ve''... Siverek'teki ahali galeyan içinde olup, Siverek'te bulunan top ve makinalı tüfekleri muhafaza için kullanılan deponun koruyucusu müfrezeden zorla silah almak için toplanılmış ve gösteri yapmışlardır. Her çareye başvurularak halkın teskin edilmesine çalışılıyor. Ancak bu nümayişin önüne geçilebileceğine ihtimal verilmemektedir. Asayişin sağlanması için, Diyarbakır'dan Siverek'e bir cebel takımı gönderilecektir...' (33) denilerek halkın silahlanarak, Fransızlara karşı eyleme geçmek istediği bildirilmiştir.

İrade-i Milliye Gazetesi de, "Suruç ve Carablus İstasyonları'nda bulunan Fransızların, Kuvayi Milliye tarafından muhasara edildikleri haberi alınmıştır" (34) ve "Tel-Abyad'tan Urfa'ya giden kırkbeş deve yükü erzak yolda aşair tarafından yağma edildi" (35) şeklindeki haberleriyle, yörede bir hareketlenmenin başladığını duyurmuştur.

Urfa çevresi böylece çarpışmalara sahne olmaya başlamış ve durum genel bir ayaklanma şekline dönüşmüşken, İtilaf Devletleri temsilcileri ve yetkilileri de, bu olayları yorumlayarak değerlendirmeye başladılar. Fransız Generali Gouro, Urfa, Maraş ve Mardin çevrelerinde yapılan çarpışmalar hakkında bilgi verirken, buralarda vuku bulan hadiselerin arkasında, düzenli ordu kuvvetlerinin bulunduğunu ve Fransızlara saldıran halka, yardımdan vazgeçmesi için, İtilaf Devletleri'nin Mustafa Kemal'e baskı yapmaları gerektiğini, İngiliz yetkililerine bildirmiştir. Bu düşünce, İngiliz deniz Yüzbaşı Butler'den, İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck'e rapor edilmiştir (36).

(33) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53980.

(34) İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, Sayı: 24, s.4.

(35) İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, Sayı: 14, s.4.

(36) ŞİMŞİR, A.g.e., s.390 v.d..

4. Urfalıların Mustafa Kemal Paşa'dan Yardım İstemeleri :

Urfa'da durum Kuvayi Milliye lehinde gelişmiş ve Fransızların Urfa'ya Siyasi Komiser olarak atadıkları Saju'nun karargahına girildiğinden, Fransızlar, şehri tahliye ederek, beş yüz metre mesafedeki hastane, yetimevi ve Ermeni mahallesine yakın sağlam yapılara yerleşmişlerdi. Bu yapıların savunulması daha rahat olduğundan, Kuvayi Milliye savaşçıları, bu mevkilerde pek etkili olamamışlardı.

Yapılan taarruzlar, düşmanın bu sağlam yapılar içerisine yerleşmiş olmalarından etkisiz kalmaktaydı. Bunun için, Kuvayi Milliye'nin topa ihtiyacı vardı. Fakat milli kuvvetlerin yapmakta oldukları bu mücadeleye ordunun karışması siyasi bir mesele olarak karşılanıp yorumlanacağından, bazı komutanlar İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nin etkisiyle, ordu birliklerinin müdahalesini uygun görmüyorlardı. Bu sebeple Urfa'ya başlangıçtan beri top tahsis etmemişlerdi. Bu durum, Halk ve ileri gelenler tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletilerek, kendisinden bu konuda gerekli emri vermesi istenmiş, Mustafa Kemal Paşa'da, bunun üzerine 13. Kolordu Kumandanlığı'na şu emri vermişti:⁽³⁷⁾.

“Fransız kuvvetleri Urfa'da Kuvayi Milliye tarafından kuşatılmıştır. Bu kuvvetin yok edilmesi için top gönderilmesine lüzum olduğu, Urfalıların müracaatından anlaşılmıştır. Siverek'te iki dağ topunun bulunduğu Urfa'dan bildirildi. Bu dağ takımının derhal en kısa yoldan Urfa'ya gönderilmesi gerekmektedir. Bu topların yola çıkarılmasıyla beraber, Harbiye Nezareti'ne bu dağ takımının subaylarıyla birlikte Kuvayi Milliye'ye iltihak ettiği hakkında usulen bir haber verilmesi muvafık olup sonucunun bildirilmesini rica ederim.”

(37) SARAL, A.g.e., s.231.

Bu emir karşısında, 13. Kolordu Komutanlığı, 11/12 Şubat gecesi Siverek'te bulunan bir Şinayder dağ topunu 70-80 mermisiyle birlikte ve bir makinalı tüfek takımını Urfa'da Kuvayi Milliye'nin emrine gönderdi. Bu silahların Ordugah'ta gece Kuvayi Milliye tarafından basılarak cebren götürüldüğünün, Harbiye Nezareti'ne bildirerek, şifreli telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya durumu arz etti. Kolordu Komutanlığı gerekirse daha başka yardımlar da yapılabileceği bildirilmekteydi. Kolordu Komutanı, bu kuvvetlerin Kuvayi Milliye tarafından basılarak silahların cebren götürüldüğünü, Harbiye Nezareti'ne bildirmekle, kıtalarını sorumlu durumda bırakmak istememişti⁽³⁸⁾.

Kolordu Komutanı, 20. Kolordu Komutanlığı'na da olayı şöyle aktarmıştı. "... 4. 1/12 Şubat 1920 gecesi, Siverek'te münferit bir binada iskan edilmiş cebel topu ile bir mitralyöz takımı Kuvayi Milliye tarafından zorla alınarak, Urfa'ya götürülmüştür. Siverek'te bir piyade bölüğü ve Karacurun'da bir suvari bölüğü bulunuyor, ancak gelen Kuvayi Milliye'nin sayısı çok fazla olduğundan, bu kuvvetler silahların alınmasına muhalefet edememişlerdir. Bununla beraber bu top ve mitralyöz takımının geri alınmasına çalışılmaktadır"⁽³⁹⁾.

Bunun yanında 1. Suvari Alayı ile 14. Piyade Alayı'nın bazı subay ve erleri de yetkililerce kıyafetleri değiştirilmek suretiyle Urfa'ya Kuvayi Milliye'nin yardımına gönderildi. Bu subay ve erler de izinli gösterilmişlerdi⁽⁴⁰⁾.

(38) SARAL, A.g.e., s.231.

(39) T.İ.T.E. Arşivi, 114/5991.

(40) SARAL, A.g.e., s.231-232.

Urfa'da güvenliğin sağlanması için 13. Kolordu Komutanlığı, 1. Suvari Alayı ile 14. Piyade Alayı'nın 1. Taburu seri atışlı bir dağ topu ve dört makinalı tñfek ile Urfa'ya hareket emrini verdi⁽⁴¹⁾.

Urfa'ya dışarıdan devamlı aşiret kuvvetleri gelmekteydi. Samsat ve Adıyaman'dan milli kuvvetlerin yola çıktıkları bildirilmiş ise de, Urfa'da Kuvayi Milliye'nin sayısı o kadar fazlalaşmıştı ki, hem bunların hem de Urfa halkının yiyeceğini sağlamak bir problem haline gelmişti. Bu sebeple, Kolordu Elazığ Askerlik Şubesi'ne "Urfa'da yeter derecede Kuvayi Milliye toplanmıştır. Hatta Siverek ve Viranşehir'den 800 kişilik bir kuvvet dahi hazırlanmışken, Urfa'da bulunan Kuvayi Milliye Kumandanı, bu kuvvetlerin gönderilmesini gereksiz bulmuştur. Yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için fazla kuvvet zararlıdır" diyerek, kuvvet gönderilmemesini emretmiş idi.

Urfa'da hava durumu da pek ağır idi. Hemen hemen hiçbir sene görölmemiş ağır bir kış hüküm sürüyordu. Gerek Urfa ve gerek Diyarbakır'da devamlı kar yağıyor, ısı derecesi gittikçe düşüyordu. Bu durum, her iki taraf için de güçlük veriyor, kasaba ve köyler arasındaki ulaşım, kesilmiş bulunuyordu. 13. Kolordu Komutanlığı yazdığı raporlarda: ağır kış şartları sebebiyle yolların kapalı bulunduğunu, haberleşmenin devrilen direk ve kopan teller sebebiyle, gereği gibi yapılamadığını ve arızaların da giderilemediği yetkililere duyuruyordu⁽⁴²⁾. Tabii bu sebeplerle de, Urfa'dan gereği gibi malumat almamıyor. Urfa telgraf hattı da tamir edilemiyordu⁽⁴³⁾.

(41) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53970.

(42) T.İ.T.E. Arşivi, 114/54004.

(43) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53752.

5. Ermeni ve Süryaniler'den 1200 kişinin Fransızlar Safına Geçmesi :

Ermeni Cemaati'nin ileri gelenleri ve Süryaniler Fransızların Urfa'yı işgal etmelerinin ilk gününden başlayarak yakın ilişki için de bulunmuş ve her kolaylığı sağlamışlardı. Özellikle istihbarat, yiyecek temini, casusluk ve aşiretlerle diyalog kurmada bu cemaatlerin büyük yardımını gören Fransızlar, bunların özellikle savaşabilecek gençlerini kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı⁽⁴⁴⁾.

Kuvayi Milliye kumandanı, Milli Kuvvetler'in Urfa'ya girişi sırasında Ermeni ve Süryani cemaatlerine bir mektup göndermiş ve hareketlerinin kendilerine karşı olmadığını, vatandaş kabul edildiklerini, hareketlerinin Fransızlara yönelik bulunduğunu bildirmiş ve her iki cemaat de, bu mektuba olumlu cevap vererek, tarafsız kalacaklarını ilan etmişlerdi.

Buna rağmen, Ermeni mahallesi'nde önemli ölçüde Fransız kuvveti bulunuyor ve Fransızlar Ermenilerden destek görüyorlardı. Türk kuvvetleri düşmanı sarmaya imkân ararken. Ermeni mahallesine yerleşmiş olan Fransız ve Ermeni çetelerine baskınlar yapmağa çalışıyor ve bunları püskürterek, bazılarını esir alıyordu⁽⁴⁵⁾.

Türk kuvvetleri bu durum karşısında, Ermenilerin Fransızlarla olan ilişki ve bağlantısını kesmek amacıyla, Ermeni Şakloz'un evine bir hücum düzenlediler. Şakloz'un evi işgal edilip de Kuvayi Milliye'nin eline geçince, Ermenilerin bir kısmı da, Ermeni mahallesinden ayrılarak Fransızlara yakın yerlere geçerek. Ermeni Kilisesi'nden de zaman zaman ateş etmeye başladılar⁽⁴⁶⁾.

(44) SARAL, A.g.e., s.232.

(45) SARAL, A.g.e., s.230.

(46) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.46.

26 şubatta Fransız karargahının yanından geçen küçük derenin yatağı değiştirilerek, düşman susuz bırakılmak suretiyle, teslimet zorlanmak istendi. Keza Ermenilerin bu sırada Fransızlar'a yiyecek yardımında bulundukları anlaşıldığından, Ermeni mahallesi de tecrit edilerek, buraya dışarıdan yiyecek sokulması yasaklandı. Ermenilere kiliseye Türk Bayrağı çektikleri takdirde tecritin kaldırılacağı bildirildi ise de, Ermeniler, bunu kabul etmedikleri gibi, silahlı olarak tarafsızlıklarını muhafazaya devam edeceklerini bildirdiler. Buna rağmen, fırsat buldukça küçük kıtalara ve tek buldukları Türklere ateş etmekten vazgeçmediler⁽⁴⁷⁾. Şehirde bulunan gayri müslim unsurlar, genellikle Fransızlara yardım etmekteydiler. Doktor Fişer, suları kesilmiş olan işgal kuvvetlerine eski bir kuyu gösterdi ve Fransızlar bu kuyuyu kullanarak uzun süre dayandılar⁽⁴⁸⁾.

Ermeniler tarafsız kalacaklarını ilan etmelerine rağmen, Amerikan yetimhanesi ve kilise çevresinde bulunan binalara yerleşmiş yada devriye gezen Türk kuvvetlerine ateş etmeye ve hastane ile kendi mahalleri arasına gizli yollar açarak, Fransızlara yardımlarını sürdürdüler⁽⁴⁹⁾.

Ermenilerin işgalin ilk günlerinden beri süregelen bu faaliyetlerine ilaveten, şimdi Ermeni ve Süryanilerden oluşan 1200 kişilik silahlı bir grubun Fransızların tarafına geçtiği görüldü. Daha önce de 30-500 dolaylarında Ermeni grubunun Fransızlarla birlikte silahlı hareketlerde bulunduğu biliniyordu (19 Şubat 1920).

Bu durum 13. Kolordu Komutanlığı'nca aşağıdaki raporla ilgililere bildirilmiştir. Urfa'dan at ile Siverek'e gelen

(47) SARAL, A.g.e., s.105.

(48) URSAVAŞ, A.g.e., s.105.

(49) ATASE, Kİ.43. D.1336/13-6. F.23.

ve kolordudan alınan 15 şubat tarihli malumata göre, Ermeni ve Süryani gençlerinden 1200 kişinin kendilerine şefkatle muamele edilmesine rağmen Fransızlara iltihak ve Fransızlar tarafından silahlandırılarak, yanlarına aldıkları bildirilmiştir. Ermeni mahallesini de işgal etmiş bulunan 200 Fransız ile 2 makineli tüfekten mürekkep bir kuvvet (Tüfandır) mevkiini işgal etmiş, Amerika yetimhane ve kilisesinde Fransız efradının bulunduğu ve oradan ateş etmekte oldukları istihbar edilmiştir. Ermeniler hastane ile mahalleleri arasında gizli bir yol kazarak, Fransızlarla irtibat sağlamışlar, Kuvayı Milliye'nin de basıp götürdükleri topla hastane binasını bombardıman etmişler ise de Süryani ve Ermenilerin iltihakı ve düşmanın yekününü silahlandığı Hristiyanlarla beraber yaklaşık, 2000'e ulaştığından durum değişmemiştir. Ermenilere tarafsız kalmaları nasihat edilmiş ise de, bunu dinlemeyerek karşı tarafa geçmişlerdir. Fransızlar bu şekilde Ermenileri silahlandırmaya devam ederler ise, vaziyet vehamet kesb edecek ve birçok kanların dökülmesine sebep olunacağı şüphesizdir..."⁽⁵⁰⁾.

Aynı olayı Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi Paşa'da 18 Şubat 1920 tarihli bir telgrafla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmiştir. Telgrafın özeti aşağıdadır:

"Urfa'da mevcut Ermeni vatandaşlarımızdan 1200 kadarının Fransızlar tarafından silahlandırılarak, onlarla beraber halka ve bir takım masum insana silah kullandıkları ve ikiyüz Fransız askeri ile iki mitralyözü içlerine alarak, Urfa'yı ateş altına tutarak Fransızlarla muhasaralarını temin ve Amerikan Eytamhanesi'ni işgal ve halkı huzursuz ettikleri anlaşıyor..."⁽⁵¹⁾.

(50) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53738.

(51) ATASE, KI.43. D.1336/13-6. F.20, 20-1.

Fransızlar şimdilik yanlarına alıp silahsız olanları silahlandırdıkları bu Ermeni ve Süryani kuvvetleri sayesinde durumlarını bir hayli kuvvetlendirmiş bulunuyorlardı.

Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip Bey, Ermeni cemaati ve bunlarla birlikte hareket eden Süryanelir'in bu tutumları karşısında, kendilerini uyarmak üzere, bir mektupla dikkatlerini çekmek istedi. 13 şubat tarihli mektubunda "Namiğ Bey", Urfa'ya Kuvayi Milliye'nin giriş sebebi ve hedeflerini açıklamış ve Kuvayi Milliye'nin Ermenilere karşı olmadığını tekrarlamıştır. Mektubun metni aşağıdadır:

"Kuvayi Milliye Urfa'nın işgalinden dolayı, Urfa'yı Fransızlar'dan kurtarmak üzere şehre gelmiştir. Ermeni vatandaşlarımızın hayat ve hukukunu Fransızlara yardım etmemek şartıyla koruyacağımı bildirmiştim. Fransızlara şehri terketmeleri halinde kendilerini istedikleri yere kadar salimen götüreceğimi bildirdiysem de bunu red ettiler. Maraş'ta vukubulan milli hareket sonucunda, Fransızlar mağlup olarak, şehri tahliyeye mecbur kaldılar. Oradaki Ermeniler, Fransızlar'la teşrik-i mesai ettikleri halde, bilahare Kuvayi Milliye'ye sığınarak, katılmaları üzerine, haklarında insani muamele yapılmıştır. Bunu bildirmekteki maksadım, bugüne kadar verdiğimiz teminata tarafınızdan ehemmiyet verilmemesindendir. Urfa Ermeni Mahallesi'nde Basmahane civarında saatçı Meyhu'nun evinde silah imal edilmektedir. Bu hareket bir daha tekerrür ettiği takdirde, Fransızlara karşı yapmağa mecbur kaldığımız hareketleri şimdi, Ermenilere karşı da yapmak zorunda kalacağımızı ihtar ederiz. Bu yazım elinize geçtikten sonra, kilisenizin münasip bir yerine bir Türk Sancağı çekilmesini tavsiye ederim. Temsilcilerinizden de birkaç kişinin yanıma gönderilmesini beyan ederim." Ali Saip yolladığı bu mektuba karşılık Ermeni Cemaati'nden şu cevabı

almıştır: “Mektubunuz memnuniyetle alınmıştır, bu akşama karşı mektubunuza cevap verilecektir⁽⁵²⁾.”

Daha sonra Ermeniler, cemaatleri adına yazdıkları uzun bir mektupta; “Tarafsızlıklarını tamamıyla koruyacaklarını ve kendi taraflarından Kuvayi Milliye’ye asla ateş edilmediğini ve bundan böyle de Fransızlarla Kuvayi Milliye arasında vukubulacak müsademelere leh ve aleyhte asla müdahale etmeyeceklerini ve herne kadar Ali Saip Bey ile görüşmek üzere birkaç kişi göndermek arzusunda iselerde, bunlara, aileleri tarafından izin verilmediğini belirtmişlerdir⁽⁵³⁾.”

6. 12-20 şubat Tarihleri Arasında Cereyan Eden Olaylar ve Kuvayi Milliye’nin Bazı Taarruzları :

Fransızlar mevzilerine yakın olan Amerikan Yetimhanesi’ni korumak amacıyla, işgal etmişler ve buraya bir miktar asker yerleştirmişlerdi. Burası Kuvayi mevzilerine karşı da müstahkem bir yerde idi. 10/11 şubat günü yapılan çarpışmalarda burada bulunan Fransız askerlerinin çatışmalara katıldıkları ve buradan Kuvayi Milliye’ye ateş ettikleri görüldü. Bunun üzerine Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip, buranın Müdiresi Bayan Holmes’e bir mektup yazarak, yetimlerin korunması gerekiyorsa kendisine bir müfreze jandarma verebileceğini ve Fransızların binadan çıkarılmasını istedi. Bayan Holmes, “Fransa Amerika’nın müttefikidir, O Amerikalıları kendi ahalisi gibi koruyacaktır. Sizin binamıza ateş ettiğinizi görünce, bizi korumak için buraya geldiler.” diyerek, “Amerika Hükümeti, sizi Amerikalıların bir hizmetlisini öldürdüğünüz ve bu kurum üzerine ateş açtığınız için sorguya çekecektir.” şeklinde bir de tehdit savurdu⁽⁵⁴⁾.

(52) URSAVAŞ, A.g.e., s.116.

(53) URSAVAŞ, A.g.e., s.127.

(54) AKALIN, A.g.e., s.81.

13 şubat günü, Maraş'ın tahliye edildiğini haber alan Kuvayi Milliye Kumandanı, Fransızlara teslim olmaları için bir çağrı daha yaptı. Çağrı, bu defa doğrudan doğruya Fransa İşgal Kuvvetleri Kumandanı Huger'e yapılmıştı.

Kuvayi Milliye kumandanı gönderdiği çağrı mektubunda, "kan dökülmesini istemiyorum. Kati harekete geçmeyi-şimizin sebebi, sırf medeni ve insani bir hisse dayanmaktadır. Silah ve cephanenizi teslim etmek şartıyla sizi istediğiniz yere kadar salimen ulaştırmayı taahhüt ederim. Bu konuda sizden üç saate kadar cevap bekliyorum, Cevabınızı menfi olduğu takdirde kesin harekete geçeceğimi bildiririm. Not: Maraş'daki Fransız kuvveti Kuvayi Milliye karşısında mukavemet edemiyerek, mağlup olup şehri terk etmeğe mecbur olmuştur. Birecik'teki Fransızlar da Kuvayi Milliye tarafından muhasara edilmiştir. Sizin mukavemetinizin beyhude olduğunu ve teslim olmaktan başka bir çareniz kalmadığını tekrar ihtar ederim"⁽⁵⁵⁾. Diyerek, Fransızlara teslim olmaları veya şehri tahliye etmelerini öneriyordu.

Fransız Kumandanı Huger, bu çağrıya verdiği cevapta, Urfa'daki kuvvetinin İtilaf Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında imzalanan mütarekeye göre görev yapmak üzere Urfa'ya geldiğini ve ancak Fransız Hükümeti'nin emri ile buradan ayrılabileceğini, sorumlu durumuna düşmekten Kuvayi Milliye kumandanının kendisini korumasını, tavsiye etmiştir.

Bu cevabın Kuvayi Milliye Kumandanlığına ulaştığı sıralarda, Urfa Fransız siyasi hakimi olan Saju'nun işgal etmiş olduğu binaları tahliye ettiği ve terk edilen binalardan alevlerin yükseldiği görüldü. Fransız Siyasi Hakimi buradan çıkarak, Fransız askerlerinin bulunduğu binalara sığınmak zorunda kalmıştı⁽⁵⁶⁾.

(55) URSAVAŞ, A.g.e., s.113 v.d.

(56) URSAVAŞ, A.g.e., s.114.

14 Şubat günü belediyede yapılan bir toplantıda çeşitli makamlara gönderilmek üzere, Müftü Hasan Efendi, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, Eski Müftü Şeyh Müslim, Eşraftan Hacı Raşitkamilzade Hacı Mustafa Efendi, Hacı Esat Şihzade Ahmet'in imzalarını taşıyan bir protestoname hazırlanarak ilgili makamlara gönderildi⁽⁵⁷⁾.

Bu arada, aynı gün ilk olarak, Siverek'ten getirilmiş olan Top ile Fransız mevkilerine ateş edilmeye başlandı. Ancak, topun modeli çok eski ve arızalı olduğundan, birkaç mermi attıktan sonra, çalışmaz hale geldi⁽⁵⁸⁾ ve kalabalık bir Fransız Kuvveti'nin Urfa'ya gelmekte olduğu söylentisi şehirde yayılmağa başladı. Bu şayiayı etkisiz bırakmak ve halk üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek için, bir miktar topçu ateşiyle birlikte, biraz da piyade atışı yapıldı. Fransızlar, bu ateşleri makinalı tüfek ateşleriyle karşıladılar. Kısa bir süre sonra gelenlerin, Urfa savaşlarına katılacak Kuvayi Milliye Kuvveti olduğu anlaşıldı. 15 şubat günü bu olaylar olmuş ve daha önce sözünü ettiğimiz Ermeni ve Süryanilerden 1200 kişilik grup da yerlerinden ayrılarak aynı gün Fransızlara iltihak etmişlerdi.

A — “Külaflı Tepesi” Taarruzu

16 ve 17 şubat günleri, Kuvayi Milliye'nin önemli bir mevki olan Külaflı tepesi'ne varmak ve burayı ele geçirmek için yaptıkları hazırlık ve taarruzlarla geçti.

16 şubat gecesi, Kuvayi Milliye, şehre hakim noktada bulunan Külaflı Tepesi'nin alınmasını kararlaştırmış ve 17 şubat sabahı, gün ağarmadan buraya harekete geçmiştir. Kuvayi Milliye'nin bu hakim tepeye yaptıkları taarruza karşı,

(57) Bu protestonâmenin metni için, “Urfa ve Havalisinin Tepkileri” bölümüne bakılabilir.

(58) URSAVAŞ, A.g.e., s.123.

Fransızlar ancak bir saat dayanabildiler. Tepenin alınması ve burasının Fransızlardan temizlenmesi halk ve Kuvayi Milliye üzerinden çok olumlu bir etki yapmıştır. Tepeyi alan milis⁽⁵⁹⁾ kumandanlarından yedeksubay Akif Sözeri olayı kısaca şöyle anlatmıştır⁽⁶⁰⁾.

“Görevlendirildiğim andan itibaren, bu tepeyi zapt etmek ve Fransız ileri karakollarını tehdit ederek, onları tamamen kendi karargahlarına çekilmeğe mecbur etmek ve bir taraftan Sırrın ve Karaköprü yollarını, bir taraftan da Eski-kehriz, Moksomor Deresi’ni ve Halebli Bahçesi’ni Fransızların kontrol ve tehdidinden kurtarmak için çaba harcıyordum.

17/18 Şubat 1920 gecesi, hiç kimseye belli etmeden, kırk kişiyle, kararımı tatbik koyuldum. Hava çok kötüydü. Külaflı Tepesi’nin, en tatlı eğimli tarafı olan Hacıbedir Ağa Bağı’ndan başlayarak işe giriştim. Burayı gözcülere keşif ettirdikten sonra, boş olduğu haberi gelince, Fransız ileri karakollarından uzakça yerlerden geçerek yanımdakilerle buraya geldim. Burada iki bina bulunuyordu bu binaları kontrol ettiğimizde donarak ölmüş bir Fransız askeri ve binalarda bataniyelere sarılmış cephane olduğunu gördük. Burası, Fransızların ileri karakolu idi ve ihtimal sesimizi duyduklarından, karakolu bırakıp karargahlarına kaçmışlardı.

(59) Yüzer kişiden oluşturulmuş dört Kuvayi Milliye Bölüğünün her birisine bir yedeksubay, komutan olarak atanmış. Birinci Bölük, Teğmen Hacıkamilzade, Rami, ikincisine, Canbeylizade Remzi, üçüncüsüne, Mestçizade Ahmet dördüncüsüne ise, Hatipzade Fikri kumanda ediyorlardı. Bu yedeksubayların yanında Ahmet Şemseddin, Cevdet Emiroğlu, Muradın oğlu Osman, Ahmet Serçe, Yahlizade Sabri, Emekli Nuri Baba ve Akif Sözeri gibi birçok yedeksubay, büyük hizmetler ifa etmişlerdir. Akif Sözeri’nin sorumlu olduğu yer Dergezenli Mahallesi idi.

(60) AKALIN, A.g.e., s.485.

Bu durumda, Fransızların karşı tedbir almadan, asıl hedefimiz olan Külaflı Tepesi'ne tırmanarak, bir gece baskını ile, burayı ele geçirmemiz gerekiyordu. Tepeye vardığımızda, şafak vakti olmuştu. Plan gereğince, çemberi daraltıp tepede bulunan binaya yaklaştığımızda, iki Fransız askerinin siperden çıkarak, binaya koştuklarını ve açılan ateş sonucunda birinin vurulduğu görüldü, diğeri içeri girmişti. Bunun akabinde, içerideki Fransızların, sinerek binayı terk ettiklerini gördük. hedefimize ulaşmıştık. Bir yaralıdan başka bir kaybımız yoktu. Fransızların Cezayir askerlerinden biri yaralanmış ve elimize geçmişti. o da hastanede tedavi altına alınmıştı. Fransızlardan ölenlerde olmuştu.

Öte taraftan sabah olunca, binadan kaçan Fransız askerleri, karargahlarına girememiş ve başlarında astsubay kumandanları bulunduğu halde, Yenikapı tarafından Karakoyun Deresi'ne inen milli kuvvetlerimiz tarafından esir edilmişlerdi. Daha sonra, bu esirlerle görüştüğümüzde, ele geçirdiğimiz alanda toplam 49 kişinin görev yaptığını anladık''⁽⁶¹⁾.

Bir başka kaynak da⁽⁶²⁾ bu taarruzu şöyle naklediyor: "Bu taarruz, şehrin kuzey kenarında bulunan Hacıbedir Ağa'nın evine düzenlenmişti. Fransızlar bu eve sığınmış bulunuyorlardı. Aşiretler tarafından gerçekleştirilen bu taarruz sonucunda, Fransızların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir alındı. Bu taarruzdan bir de makinalı tüfek elde edildi ve kullanılmaya başlandı. Fransızlar'la birlikte çarpışan Ermeni ve Süryani askerlerinden de 20 kişi öldürüldü. Bu taarruzun sonucunda Türklerden ancak dört şehit verilmişti."

Ali Saip Bey ise aynı olayı eserinde şöyle anlatmıştır; "Bu sabah Külaflı Tepesi üzerindeki Fransız mevzilerine bir

(61) AKALIN, A.g.e., s.486 v.d.

(62) SARAL, A.g.e., s.234.

hücum yaptırdım. Hücum başarıyla sonuçlandı. Fransızlar dört ölü bıraktılar. Dördü yaralı olmak üzere onaltı neferi esir ettik. Bir neferimiz şehit ve iki nefer de bombadan yaralandı. Fransız siperlerinden bir otomatik tüfek, üç piyade tüfeği, üçyüz bomba ve dört sandık cephane ele geçirdik”(63).

Fransız Paoul De Vaou; “17/18 şubat gecesi düşman taarruzuyla geçti, Türkler çoğunlukla süngülerle hücum ediyorlar, karlar içine gömülmüş ileri karakollarımızı kuşatmaya çalışıyorlar. Türkler tarafına geçen Cezayirli bir çavuş, makinalı tüfeğini de beraberinde götürmek istemiş fakat başaramayınca bunu tahrip etmişti. Kaçıp Türklere sığınmak isterken, onların açtığı ateş sonucu ölmüştü. Karakolumuz kıymetli silahından mahrum kalmasına rağmen, uzun süre direnmiş ve sonunda Türk makinalı tüfeğinin ateşi altında yokolmuştu. Sağ kalanların onyedisi esir alınıp zincire vurulmuştu... Askerlerimizin çoğunun ayakları soğuktan donmuştu. Siperler çinde yaktığımız bir kaç odun parçasıyla ellerimizi ısıtırken, uzaktan türkü sesleri geliyordu. Bazan türkülerin arasına kadınların kopardığı feryatlar da (lü lü lü’ler)(64) de karışıyordu”(65)şeklinde, nakletmiştir.

B — “Bediuzzaman Karakolu”nun Zaptı

Kuvayi Milliye gönüllüleri zamanla stratejik öneme haiz yerlere taarruz etmekten ve Fransız ileri karakollarını püskürtmekten geri durmuyorlardı. Bu taarruzlardan biri “Şaklozun Evi”ne ve biri de Külaflı Tepesi’ne yapılmıştı. 21 şubat günü geceleyin, Bucak ve İzoli aşiretlerinden oluşan bir kuv-

(63) URSAVAŞ, A.g.e., s.134.

(64) Zılgıt seslerini kast ediyor. Bilindiği gibi sevinç işareti olarak ve delikanlılarını teşci amacıyla kadınların özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu’da zılgıt çalma geleneği vardır.

(65) VEOU, A.e.g., s.240.

vet, yine Ermeni mahallesi ile Fransız mevzileri arasında bulunan, Bediüzzaman Karakolu'nu işgal ederek, Ermenilerle Fransızlar arasındaki ulaşımı bu noktadan da kestiler⁽⁶⁶⁾.

Mahsur kalan Fransızlara, Ermeniler daha önce de belirtildiği gibi destek veriyorlardı. Bu karakolun işgalinden evvel, Ermeni gönüllüleri buradan Fransız ileri karakollarına ulaşıyor ve onlara destek sağlıyorlardı. Ayrıca, Ermeniler'le Fransızlar arasında gündüzleri köpeklerle, geceleri de normal olarak iletişim sağlanıyordu. Bu sebeple bu karakolun zaptı gerekiyordu.

Bunun için, Bucak, İzoli Aşireti ve Siverek mücahitlerinden oluşan seçkin bir kuvvet, izoli Aşireti Reisi Bozan Ağa idaresinde harekete hazırlandı. Müfreze, karlara gömüle gömüle yola çıktı. Yatsı namazı sıralarında karakola gelmeden önce, burayı yoklatan Kuvayi Milliye efradı, boş olduğuna kanaat getirdikten sonra, karakola girerek beklemeye koyuldukları sırada, Fransız askerlerinin buraya gelmekte olduğu haberi verildi. Karakola 40-50 metre kadar yaklaşan Fransız kuvvetleri ile mücahitler arasında şiddetli bir müsademe başladı. Bunun sonucunda, Fransızlar tutunamayarak kaçtıkları gibi, onda kayıp vermişlerdi. Kuvayi Milliye'den de üç şehit verilmişti. Bediüzzaman Karakolu böylece ele geçirilmiş oldu⁽⁶⁷⁾.

İzoli Aşireti Reisi Bozan Bey bu olayı şöyle anlatmıştır : "Karakolun içinde düşman olup olmadığını yanımdakilerle tartıştım. Ben olmadığı kanaatinde idim. Yanıma bir çocuk alarak keşfe gittim. Çocuğa yoklattırmak istediysem de gidemedi. Bunun üzerine ihtiyatla kendim yaklaştım. İçeride bir ateş var ama kimseler yoktu. Haber vermek için

(66) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.47.

(67) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.47.

çocuğu oraya bırakarak, bir adamla bizimkilere haber yolladım. Şöyle kırk elli kişi gelsin diye tembih ettim. Biraz sonra İzollar 50 kişi bir telefonla geldiler. Telefonu çalıştıramadılar, nihayet oraya ikmal yaptık, gerekli su, yiyecek, cephane ve siperler hazırlandı. Siper olarak çuvallara doldurduğumuz kumlar işe yaradı. Dört gün dört gece orada bekledik. Safı Arusoğlu Bekir Ağa bizi değiştirmeye geldi. Dışarı çıkmamalarını öğütleyerek bütün işlerini içeride görmelerini hatırlattım. Yüz çuval götürerek, bunları kum doldurdum, tahkimat yaptık korkmayın,” dedim.

Karakolun tutulmasından sonra, Hızmalı köprüde bırakılan beş nefer düşmanın geldiği haberini Bozan Bey’e vermiş, O da, adamlarıyla beraber, düşmanın kendi istikametlerini geçtikten sonra ateş etmelerini söylemiş ve karakola 40-50 metre yürümelerini bekleyip izledikten sonra, ateş emrini vermiş, böylece iki ateş arasında kalan Fransız kuvvetleri, kurşun fırtınasından şaşkın bir halde kaçmağa ve ateş etmeye başlamışlar. Bulundukları yere vardıklarında, on kişinin öldüğünü görmüşler. Bozan Bey, tahkimatını yeniden düzenlemiştir. Bu çatışma esnasında, Kuvayi Milliye’den, Bedir oğlu Osman, Hasan oğlu Halil, Ömer oğlu Ahmet şehit düşmüşlerdir⁽⁶⁸⁾.

C — “Karakol’un Bağ”na Düzenlenen Baskın.

28 şubatta, Fransız mevzilerine 200 metre uzaklıkta bulunan Karalök’ün Bağına bir saldırı düzenlendi. Kuvayi Milliye harekete geçtiği anda, Amerikan Yetimhanesi’nden Kuvayi Milliye’ye ateş açıldığı görüldü. Kuvayi Milliye efradı gafil avlanmıştı. Buraya yerleşen Fransızların olaylara mü-

(68) AKALIN, A.g.e., s.91-92.

dahele etmeyeceği, daha önce söylenmiş olduğundan, Kuvayi Milliye de tarafsız bir binadan ateş açılmayacağını tahmin etmişti. Zaten, binanın üzerine beyaz bayrak çekildiğini gören Kuvayi Milliye savaşçıları, açığa çıkıp ilerlemişlerdi. Tabi bu esnada da, şiddetli bir ateşe maruz kalmış ve şaşırarak dağılmışlardı. Bu arada teslim olmak üzere olan ve sıkışan buradaki Fransız kuvveti de kurtulmuş oldu⁽⁶⁹⁾.

Buna rağmen Arif adlı bir mücahit, herşeyi göze alarak, mazgal deliğinden ölüm saçan makinah tüfeğin namlusunu yakalamış ve bütün gücüyle çekmeğe başlamıştı. Bu durum karşısında dehşete düşen düşman askeri tüfeği bırakıp kaçmış, ancak mazgal deliğinin darlığı yüzünden Arif tüfeği oradan alamamış ve bir başka Fransız tarafından şehit edilmişti⁽⁷⁰⁾. Bu olayda Rastgeldizade Hacı Ahmet, Muhacir Arif ve Mamiki şehid oldular. Mestçizâde Ahmet, Kemançizade Fuad, Fesadı Hacı Ali ile adları bilinmeyen birçok mücahit, yaralandılar.

Bir Fransız subayı, not defterinde bu olayı şöyle anlatmıştır. “Sabah güneş doğmadan evvel Türkler bizi yataklarımızdan fırlatırcasına kaldıran top sesleriyle uyandırdılar. Bizim ileri karakol mevzilerimizden birine hücum ettiler. Mevzi altı Fransız ve altı Cezayirli tarafından savunuluyordu, çoğunluk olmalarına rağmen geri çekilmek zorunda kaldılar. Yaralılar dışında harp meydanında kırk kadar ölü kaldı. Bizim kaybımız bir ölü ve dört yaralıydı. Şansımızdan küçük

(69) Ahmet MESÇİ, “Karakol’ün Bağına Hücum” 11 Nisan, s.5. ve URSA VAŞ, A.g.e., s.153.

(70) Akgün, 16 Mart 1952.

mevzi iyi savunulmuştu yoksa kımıldamaya bile vakit bulamadan tuzağa düşmüş olacaktık’’(71).

Bu hücumla iştirak etmiş ve yaralanmış olan Ahmet Mesçi olayı şöyle anlatmıştır, “28 Şubat 1920, şehirde kar diz-boyu görev aldık elli arkadaş, Fransız mevzilerine Karalökün Bağına hücumla geçecektik. Dabakhane Kahvesi’nde toplandık. Silah ve cephane durumumuzu gözden geçirdikten sonra, geceyarısı harekete geçip iki grup halinde yola çıkacak ve birinci grubun arkadan gelecek olan ikinci grup tarafından korunmasını kararlaştırmıştık”.

“Kazasız belasız Karalök’ün Bağı’na yaklaşıldı. Yirmi-beş kişi binayı sardık, Fransızlar şiddetli bir ateş açtılar. Karşılık verdik ve içeri beş-altı bomba fırlattık. Fransız askerleri arasında Müslüman Cezayirli vardı, içeriden Arapça, “Dahilek, dahilek!” sesleri geldi. Bu teslim oluyoruz anlamındaydı, ancak binanın demir olan kapısının arkasına yığılma taş yığımlardı, kapıyı açmanın imkanı yoktu. Binaya yaklaştık, mazgal deliklerini terk ettikleri için, onlardan biz yararlanmaya başladık’’(72).

(71) URSAVAŞ, A.g.e., s.154.

Mücahitlerden Reşit Rastgeldi, olayı şöyle anlatıyor: “Karalökün Bağı kuşatılırken bir Cebel Topu, Külaflı Tepesi’nden ateş edecek, Mestçi Ahmet’de makinalı tüfek ekibiyle harekete katılacaktı. Tanyeri ağarmağa başlamış, hücum saati gelmişti. Rastgeldi Hacı Ahmet, sabah namazını karın üzerinde kıldıktan ve “Delali Hayratı”nı okuduktan sonra, gün doğarken hücumla geçilmişti. Fransızlar bu yıldırım gibi baskından şaşkına dönmüşlerdi. Beyaz mendil sallayarak, teslim olmaya karar vermiş olan binadakilere doğru ilerleyen mücahitlere Kızılhaç Bayrağı çekilmiş olan Ermeni Yetimhanesinden yan ateşi açıldı. Kemancızade Fuat ile Mesçi Ahmet yaralandılar. Rastgeldi Hacı Ahmet, Mamiki ve Tayfur şehid oldular. Ölenlerin cesetlerini gece uzun organların ucuna cengel takılmak suretiyle elbiselerinden iştirilmiş ve böylece çekilerek karlar üzerinde sürüklendikten sonra oradan uzaklaştırılmışlardır.”

(AKALIN, A.g.e., s.95.)

(72) AKALIN, A.g.e., s.95-96.

“Bağın kuzeyinde dokuzyüz Ermeni çocuğunun barındığı ve Bayan Holmes idaresinde, dokuz rahibenin bulunduğu Ermeni Yetimhanesi’nde, beyaz bayrak asılıydı. Bu çocukların iâşesi Kuvayi Milliye tarafından sağlanırdı. Biz, tam Fransızlara yaklaşmışken, bu binada bulunan Fransız askerlerinin yan ateşine tutulduk. Sağımda Hacı Ahmet Rastgeldi, solumda Eyyübiye Mahallesi’nden Mamiki ve Mustafa derhal şehit oldular. Ben, Kemancızade Fuat, Kaleboynu Mahallesinden Tayfur ve Sultantepe Köyü’nden mücahitler de yaralandık, şehit ve yaralılarımız gece vakti kurtarıldı. Düşman kuvvetleri fazla zayıat verdikleri için, ertesi gün bağ evini kendiliklerinden tahliye etmişlerdi”.

Bu güne kadar çok müşkülât çeken Fransızlar, iyice sıkışmış bulunuyorlardı. Yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Fransızlar kendilerini takviye ve ikmal edecek kolların gelmesini bekliyorlardı. 28 şubat günü şehir üzerinde gezen bir Fransız uçağı Fransız karargahının üzerine süzülerek bazı kağıtlar atıp uzaklaştı. Fransız uçağından atılan kağıtlarda, “İstiraplı günlerinizin sona ermesi yakındır. İmdat ve iâşeniz yola çıkarıldı. General Dufiex” yazıyordu. Olay ve bu haber Urfa’da üzüntü yarattı⁽⁷³⁾.

Bu arada, Âneze Aşireti Hacim Bey idaresinde 600 kişilik bir kuvvetle Urfa’ya gelerek Sultantepe Mevkini yerleşmişti⁽⁷⁴⁾.

Karalök’ün Bağ’ına düzenlenen hücum esnasında, Yetimhane binasında bulunan Fransızların beyaz bayrak çekmesi üzerine, oraya ateş açmayan Kuvayi Milliye üzerine, bilakis ordan yan ateşi açılması üzerine, Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip, Amerikan Yetimevi Müdiresi Bayan Hol-

(73) VAOU, A.g.e., s.241.

(74) VAOU, A.g.e., s.241.

mes ve İsviçreli Doktor Fişer'e birer mektup göndererek, olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirdi ve tarafsız olması gerek hastane ve yetimevi yetkililerinin, binalarına aldıkları Fransız askerleri ile Türklere tuzak kurulmasının sebebini sordu, hatta, Fişer'e hastanesini taşıması için mühlet verdi. Fransız Kumandanı Huger'e de bir mektup gönderen Ali Saip, bunun savaş kurallarına aykırı olduğunu ve tekrarlanmamasını diledi.

Binbaşı Huger, gönderdiği cevapta, durumu araştırıp soruşturacağını, Amerika Yetimevi yetkililerinin böyle bir şeye izin vereceğini sanmadığını, oraya kuvvet yerleştirmekteki maksadının, Amerikalıların Fransızların müttefiği olmalarından kaynaklandığını ve onları korumak maksadıyla asker yerleştirildiğini bildirdi⁽⁷⁵⁾.

Doktor Fişer ise verdiği cevaplarda, hastanesini taşıyamayacağını iletti⁽⁷⁶⁾. Fişer'in hastanesi, Fransızlara direk ateşi engelliyor ve arada kalıyordu.

D — "Mahmut Nedim'in Konağı"na Taarruz

5. Tümen'den sağlanan iki dağ topu Urfa'ya getirilmişti. 3 Mart günü akşam üzeri Türk Karargahı'nda, aşiret reisleri ve Kuvayi Milliye'nin bölük komutanlarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Bu sırada Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey, toplar da gelmişken halkın bozuk olan moralini düzeltmek ve Fransızlara kesin bir darbe indirme fikrini ileri sürdü. Böylece genel bir taarruz başlatılmış olacaktı, fikir ileri gelenlerce olumlu karşılanarak kabul edildi. Sadece baskının nereden başlatılacağı konusunda görüş birliğine varılamadı. Tartışmalar neticesinde taarruz için ayrılan kuvvetler yanında gerek halk ve gerekse aşiretler her taraftan Fransızlara ateş

(75) URSAVAŞ, A.g.e., s.155.

(76) URSAVAŞ, A.g.e., s.155-156.

açacaklar, topraklarla da hücum edilecek binalara ateş edilecekti. Hazırlanan plan gereği, Hacıbekir Camii'nden Kürkçü Osman Efendi'nin evine, Hayırsızların Evinden Şişkonun Damına, Samsat Kapısı'ndan da, Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi'nin Konağına, taarruz edilecekti⁽⁷⁷⁾.

Fransızların kuşatılmalarından beri, Kuvayi Milliye ilk büyük taarruzunu gerçekleştirecekti. Genel hücum şeklinde yapılacak bu hareketle, Fransızlara kesin darbe vurulacak, onların şehri terk etmeleri sağlanacaktı⁽⁷⁸⁾.

Başlayan top atışlarıyla birlikte, makinalı tüfekler ve silah sesleri birbirine karıştı ve çarpışmalar başladı. Hacı Bekir Camii'nden hücum edenler, Kürkçü Osman Efendi'nin binasının duvarına varmışlardı. Bu sırada Hatipzade Mustafa Efendi'nin bağında bulunan 4. Kuvayi Milliye Bölüğü, bağın en yüksek yerine gelmişken, Amerikan Hastanesi'nden açılan ateşe maruz kaldı. Böylece iki ateş arasında kalan 4. Kuvayi Milliye Bölüğü, birçok kayıplar vermeğe başladı. Osman Efendi'nin evinin içine kadar giren Kuvayi Milliye mücahitleri, kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. 4. Bölük'te 8 şehit ve 15 yaralı vardı. Hayırsızların Evinde ise, sadece kapının açılıp kapanması anında 19 şehit verilmişti.

Caminin duvarı dibinde 32 şehit vardı. Bunların bir kısmı da sokak arasında bulunuyordu.

Mahmut Nedim'in dükkânından 3 şehit çıkarılmıştı. Sadece tanınan şehitlerin sayısı 82 idi, bunlar yakınları tarafından teşhis edilmişlerdi. Bunun haricinde köylü şehitler ve habersizce sahipleri tarafından götürülenler bu sayıya dahil

(77) AKALIN, A.g.e., s.98.

(78) URSAVAŞ, A.g.e., s.174, VEOU, A.g.e., s.243. Ali Saip şehid olanların sayısını 70, Paul De Veou ise, 100 olarak kaydetmektedir.

değildi. Yaralıların kesin sayısı da bilinmiyordu. Urfa Hastanesi bir günde dolmuş taşmıştı⁽⁷⁹⁾.

Samsat Kapısındaki Kuvayi Milliye askerleri, topun sesini beklemiş ve top atışıyla birlikte, Nedim Efendi'nin kapısının karşısındaki Nalbant dükkânına doğru ilerlemişlerdi. Mahmut Nedim Efendi'nin konağının yakınındaki değirmende üslenen Fransızlar, buradan makinalı tüfek atışı yapıyorlardı. Samsat Kapısı'na giden yolun iki yanında harap dükkânlar vardı. Karşı dükkâna atılmak suretiyle, otomatik tüfeğin ateşinden korunmak için, ikinci grup harekete geçti. Top bu sırada dört, beş mermi attı, ardından birinci grup, Mahmut Nedim'in cadde üstündeki avlu duvarına ulaşmış bulunuyordu. Top, konağı dövmeğe devam ederken, dükkânın kepenkleri götürülen baltalarla parçalandı. Buradan avluya girmek için avlu duvarı acilen delindi. Bu sırada, top sesinin kesildiği ve çalışmadığı görüldü. Avluya giren ilk kişi de, şehit olmuştu⁽⁸⁰⁾.

Top atışlarının kesilmesi üzerine, Fransızlar seri ve yaygın ateşe başladılar. Kuvayi Milliye ile aralarındaki mesafe sadece kırk-elli metre kadardı. Kuvayi Milliye dükkânın önüne toplanmış ve ateşle karşılık vermeğe çalışıyordu. Nalbant dükkânında akşama kadar beklemektense, sıçramalarla Samsat Kapısı'ndan içeriye gitmeğe çalışan Kuvayi Milliye, birçok dolambaçlı yerden geçmek suretiyle, Mahmut Nedim'in cümle kapısının önündeki eve ve orada bulunan gruba ulaşabildi. Bazı kişiler de Millet Hanı'nda bulunuyorlardı, Nalbant dükkânında olup ta yaralanmamış olanlara sıçramalarla gelmeleri ihtar edildi.

(80) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.56 v.d.

(79) Akgün, 25 Mart 1952 - 27 Mart 1952.

Bir avluya kendilerini atan Kuvayi Milliye üzerine düşen bir bombanın patlamaması, Kuvayi Milliye'yi coşturmuş buradan, Mahmut Nedim'in evine girmeye başlamışlardı. Avlu duvarından girerlerken, Fransızların siper yaptıklarını ve ateş etmekte olduklarını gördüler, bunun üzerine Kuvayi Milliye ile Fransızlar arasında şiddetli bir ateş başladı. Buradaki çarpışmalar neticesinde, sadece Siverekli muhاریplerden, 11 şehit verilmiş ve dört kişi de yaralanmıştı⁽⁸¹⁾.

Bu hadiseler, Fransız subayının not defterinde "Sabahın saat altısında, Türkler, bu defa iki top ile mevzilerimize ateş açtılar. Çevreden de piyadeleriyle hücumla kalktılar. Dört defa biribiri ardına yapılan hücumların ancak sonuncusunda, Türkler terketmeye mecbur kaldığımız mevzilerimize girmeyi başardılarsa da, askerlerimiz cesarete gelerek, onları girdikleri bahçeden dışarı çıkardılar. Bu dehşetli günde, zayıyatımız pek çoktu. Kuşatıldığımız günden beri, ilk defa Türkler, bu kadar şiddetli bir taarruz yapmışlardı. Bizim kaybımız dört ölü ve otuz yaralıydı. Herhalde Türklerin zayıyatı ve ölüleri pek fazladır. Ben Türklerin bu hücumlarına karşı, akşama kadar dayanabileceğimizi sanmıyorum. Moralimiz çok bozuk, Türkler yarın da aynı ateşi sürdürürlerse, akşama kadar dayanabileceğimizi sanmıyorum. O geceyi dehşetli korkular içinde geçirdik"⁽⁸²⁾ şeklinde anlatılmıştır.

"La Passion de la Cilicie" isimli eserde bu olay; "Türkler, birliklerimiz tarafından tutulan mevziler üzerine, 150 kadar top mermisi yağdırdıktan sonra, bu top ateşinin desteğinde, kenar mahallelerindeki evleri teker teker işgal etmeye başlamış, hatta daha da ilerleyerek, Fransız birliklerinin depo ve ambarlarına yaklaşmışlardı. Depoları Cezayir

(81) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.57-58.

(82) URSAVAŞ, A.g.e., s.175.

askerlerinden oluşan bir grup savunuyordu. Türkler burasını ele geçirmek için altı defa saldırmış ve başaramamışlardı. Nihayet bahçeler arasındaki depoları aşarak, 400 metre mesafeye kadar yaklaştırdıkları iki topun sayesinde binaları yıkip, buradaki bölüğümüzün büyük bir kısmını muharebe dışı bıraktılar. İçlerinden ölümü hiçe sayan kabadayılar, top mermilerinin altında depolara yaklaşıyorlar ve pencerelerin camlarını kırarak, içeri hücum ediyorlardı. Çatışma gece saat 21'e kadar sürdü. Türkler mevzilerimize belki beşyüzden çok top mermisi yağdırmış ve buna karşılık depoların duvarları önünde yüz'den çok ölü bırakmışlardı''⁽⁸³⁾. Cümleleriyle anlatılmıştır.

Şehir içindeki çarpışmalar, bu şekilde sürüp giderken, büyük bir sonucun elde edilemeyişi ve şehitlerin sayısının fazlaşması, halkın moralini çok bozmuştu. Bu sırada kötü haberlerin gelmesi ve kesin bir başarının elde edilememesi Kuvayı Milliye'nin izlediği politikaya muhalif olanların eleştirileri de başlamıştı.

II — MUHAREBELERLE BİRLİKTE YENİ GELİŞMELER

1. Fransızların İkmali İçin Yapılan Teşebbüs :

Urfa'da bulunan Fransız askerleri dışardan ikmal alamadıkları için, yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamışlardı. Çevreleri de tamamen sarılmış olduğundan, mahsur bulunuyorlardı. Zaten şehirde de yiyecek sıkıntısı başgöstermiş ve Fransızların Ermenilerle ilişkisi kısmen kesilmiş olduğundan, buradan da yeteri kadar yardım alamıyorlardı.

2 mart günü, Albay Normand komutasında önemli bir Fransız kuvvetinin Akçakoyunlu'ya geldikleri ve bu kuvve-

(83) VEOU, A.g.e., s.243.

tin 3000 kişi olduğu yolunda bir haber geldi. Bu birliğin tam techizatla geldiği bildiriliyordu⁽⁸⁴⁾.

Bundan önce Urfa'ya gelen bir Fransız uçağı da şhrin üzerinde uçtuktan sonra, Fransız Karargahı'na, "kurtulacakları günün yakın olduğu vekendilerine yapılacak yardımın yola çıkarıldığı"nı bildirmişti⁽⁸⁵⁾.

Kuvayi Milliye kumandanı, bu haberi alan Fransız kumandanının bir huruç hareketi yapabileceği yolunda kaygı duymaya başladı. Bir yandan da gelen kuvvetlerin ne durumda olduğu yolunda bilgiler almak için aşiret reislerine yazılar yazarak, kendisini durumdan haberdar etmelerini istedi⁽⁸⁶⁾.

Hakikaten Urfa'da durumun ciddileştiğini gören Fransız askeri yetkilileri, Albay Normand komutasındaki bir birliği, uç noktalarının ikmallerini tamamlamak üzere görevlendirmiş, bu birlik de aldığı malzeme ve askeri kuvvetlerle birlikte harekete geçmişti⁽⁸⁷⁾.

Fransızların Urfa'da içinde bulundukları durumu hatıratında anlatan Abadi, "Urfa'daki Fransız kıtaatının haftalardan beri Urfa'da mahsur kaldığı ve bütün yollarının kesilmiş bulunduğu tamamen anlaşıldı. Bu olay Türkleri teşci etmiş ve hatta Fransızların Anteb'ten atılması fikrini bile arttırmıştır"⁽⁸⁸⁾ şeklinde yorumlamıştır.

Urfa'da çarpışmaların başlamasından beri, burada bulunan Fransızlara herhangi bir takviye yardım gelmemişti. Alınan haberlere göre; artık Fransızlar tuzsuz ekmek ve katır

(84) URSAVAŞ, A.g.e., s.167

(85) VEOU, A.g.e., s.241.

(86) AKALIN, A.g.e., s.97.

(87) BREMOND, A.g.e., s.47.

(88) ABADİE, *Türk Verdünü Gazianteb*, Çev., Necmettin, İstanbul, (Askeri Matbaa), 1339, s.31.

eti yemeye başlamışlardı. Erzakları günden güne azalmış ve hemen hemen bitmek üzereydi⁽⁸⁹⁾.

Urfa'daki Fransızlara yardım getiren kolların hareketi ve olay, P. Andrea'nın kitabında şöyle anlatılıyor : "...Lakin en vahim olan cihet, kıtaat ile erzak ve cephanenin gayri muntazam bir sürette ulaştırılmasıydı. Çeteler nakliyatımıza sekte vurmak için, Kemalistlerden emir alıyor ve bunu pek güzel ifa ediyorlardı... Ocak sonlarından beri, hala muhasarada ve Fırat 100 kilometreden fazla uzaklıkta, doğuda ve Irak çöllerinde (Tel-abyad) kendi haline terkedilmiş bulunan postamızdan kesin haberler alamıyorduk..."⁽⁹⁰⁾

"15 nisandan sonra, 2 Fırka Fırat'ın öte tarafında El-Cezire'de icrayi hareket eylemek üzere, yeni bir kol teşkil etti. Bu cihitte bulunan postalarımız az veya çok, tehdit altında olup, Urfa ve Arappınar'da bulunan kıtaatımız da kuşatılarak muhasara altına alınmış ve bu taraflarda Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey ile Jandarma Yüzbaşı Ali Saip Bey tarafından yapılan propagandaların neticesinde aşiretlerin bir kısmı bize isyan etmişti, üs hareketimizden uzak olan bu muntıkada asayişin sağlanması ve buradaki postalarımıza yardım gönderilmesi için önemli bir kuvvetle harekete geçmek gerekiyordu"⁽⁹¹⁾.

Albay Normand'ın kuvveti Akçakoyunlu taraflarından rayları kontrol ve yıkılan köprülerden geçebilme yollarını arayarak ağır ağır ilerlemekteydi⁽⁹²⁾. Carablus'a doğru ilerleyen Fransız kuvvetinin önünden çevre köylüler kaçımaya başla-

(89) T.İ.H. IV., s.113.

(90) P.ANDREA, Suriye ve Kilikya Muharebatı, Çev., Kadri, İstanbul, (Erkan-i Harbiye Dairesi), 1344, s.14.

(91) ANDREA, A.g.e., s.14.

(92) URSAVAŞ, A.g.e., s.167.

mişlardı. Bu kuvvet üzerine Birecik'ten bir taarruz düşünül-
düyse de bunda başarı sağlanamadı, bu kuvvetten ayrılan bir
kol Birecik'te bulunan Fransız kuvvetlerini takviye ettiği gi-
bi, Birecik'ten Kuvayi Milliye'yi dışarı çıkarmayı başardı.

Birecik'ten bir kol, Suruç üzerine harekete geçerken, de-
miryolunu izleyen bir grup da Carablus'a gerekli ikmal yap-
mış, Siftek İstasyonuna doğru ilerlemekteydi. Bu kol ile,
Hacim idaresindeki Aneze aşireti ilgilendi ve demiryolunu
adım adım takip ederek, tahrip suretiyle ve yıpratma savaş-
larıyla, sürekli taciz etti. Harapnaz, Gültepe ve bütün istas-
yonlarda çarpışmalar oldu. Neticeden ikmal kolu sadece
İstasyonları takviye etmişti.

Takviye birliklerinin, Fransızları takviye etmek üzere
geldiği haberi alınınca, Suruç'a doğru Urfa'dan bir kuvvet
çıkarılmıştı. Bu kuvvet, geniş çapta Aneze aşiretinden olu-
yuyordu. Zaten gelen kuvvetler, Suruç aşiretleriyle savaşa tu-
tuşmuşlardı. Fransızların Urfa'ya ve buradaki birliklerine
ulaşamamalarının sebebi, bu kuvvetin tacizleridir⁽⁹³⁾.

Böylece, Fransızların bekledikleri, yardım alma olayı
gerçekleşmedi ve yardım alamadılar.

Fransız komutanlarından Bremond, "Albay Normand
bir birlikle Carablus, Birecik, Arappınar ve Tel-Abyad gibi
doğuda en uç noktalarda bulunan yerlere takviye olarak be-
raberindekilerle gitmişti, fakat, ulaşım güçlüklerinden dola-
yı Urfa'ya yardım edememişti. Türk bombardımanı
garnizonlarımızı ve çevresini yerlebir etmişti..." Diyerek, bu
birliğin Urfa'ya ulaşamadığını bildirir⁽⁹⁴⁾.

13. Kolordu Komutanı 16/17 Mart 1920 de, ilgili ma-
kamlara gönderdiği raporunda, "1. Urfa'da sükunet vardır.

(93) URSAVAŞ, A.g.e., s.170.

(94) BREMOND, A.g.e., s.47.

Tel-Abyad, Harabnas vesair istasyonlarda bulunan Fransızlar eskisi gibi yerlerinde bulunuyorlar. Miralay Normand, kendi kumandasında bulunan dört yüz kadar Fransız Kuvveti ile Tel-Abyad'a kadar geldikten sonra tekrar Carablus'a döndüğü tahmin ediliyor, bir kısım aşiretlerin Carablus'u muhasara ettikleri Siverek'ten bildiriliyor..." Diyerek, Normand'ın geri döndüğünü duyuruyordu⁽⁹⁵⁾.

2. Urfa Halkının Heyecanı :

Uzayan çatışmalardan kesin bir sonuç alınamaması ve bu güne kadar Fransızlara etkili bir darbe vurulamaması Urfa halkı ve savaşanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştı. Bu sırada, Fransızların Birecik'e girdikleri ve buradaki Kuvayi Milliye'nin kasabayı terk ettiği, Fransızların ilerlemelerine devam ederek, Suruç'a doğru yürüdükleri ve Urfa'ya yakın bir zamanda kalabalık Fransız askerlerinin geleceği ile buradaki kuvvetlerine yardım edecekleri, şayiaları dolaşmaya başlamıştı. Gerçektende Birecik ve Suruç Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, durumdan Urfa Kuvayi Miliye Kumandanını haberdar ederek, yardım istemişlerdi⁽⁹⁶⁾.

Bu sırada, Milli Aşireti ve Basravi'nin faaliyetleri ile ilgili bazı yeni gelişmeler de halkın kulağına gelmiş bulunuyordu : Mahmut Bey'in kardeşleri. Abdurrahman ve İsmail, Haran da Fransız subaylarıyla haberleşip, görüşüyorlar ve Seyale Aşireti Reisi Salih Abdullah ile birlikte, Harran ve civarında yağmakarlıklar yapıyorlardı. Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey, bunların denetlenmesini 13. Kolordu'dan istedi ve bu kişilerin aşiretinden çıkartıldıklarını belirtti⁽⁹⁷⁾.

(95) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53863.

(96) URSAVAŞ, A.g.e., s.175.

(97) AKALIN, A.g.e., s.101.

Ketikanlı Aşireti Reisi Basravi'nin de, Fransız Kuvvetlerine katıldığı ve onlarla katliam yaptığı haberi, Fransızların Urfa'ya gelmesi halinde birçok kişinin idam edileceği ve geniş tutuklamalar yapılacağı söylentisiyle, Ermenilerin intikam alacağı haberleri birleşip şehirde yayıldı. Halkın morali çok bozuldu ve tedbir yolları aranmaya başlandı⁽⁹⁸⁾.

Suruç halkı da büyük bir heyecana kapılarak, kısmen göç etmeye başladı. Fransız takviye birliklerinin Arappınar'a ulaştıkları ve burada Şahinbeyzadelere ait Mektele Köyü'nü yaktıkları, yine buraya çok yakın olan Atmanek Köyü'nün kadın ve erkeklerini vagonlara doldurarak, birlikte götürdükleri anlaşıldı. Ermeni çetelerinin de bu havalide zulümlere başladığı, bildirildi⁽⁹⁹⁾. Fransızların buradan Tel-Abyad'a varacağı ve oradan Urfa üzerine yürüyecekleri söylentileri de yayılıyordu.

Bunun üzerine, Urfa Kuvayi Milliye yetkilileri yaptıkları bir toplantıda, etkili bir Kuvayi Milliye bölüğünün şehirde devriye gezmesini ve şehirde panik yaratacakları yakalayıp, Heyet-i Merkeziye'ye teslim etmeleri kararlaştırıldı. Hatta birkaç kişi de bu yüzden gözaltına alındı⁽¹⁰⁰⁾.

Bu gelişmeler üzerine Ali Saip, Binbaşı İlyas Bey'i Urfa'da vekil bırakarak, Tel-Abyad'a doğru gelen Fransız kuvvetlerini karşılamak üzere, yanına top, makineli tüfek ve yeteri kadar Kuvayi Milliye alarak, Urfa'dan ayrıldı⁽¹⁰¹⁾. (8 Mart 1920).

Halkın bu heyecanı üzerine bazı tedbirler de alındı. Düşmanın Tel-Abyad'an gelme ihtimali gözönüne alınarak, Har-

(98) Akgün, 29 Mart 1952.

(99) URSAVAŞ, A.g.e., s.178. v.d.

(100) AKALIN, A.g.e., s.102.

(101) URSAVAŞ, A.g.e., s.181.

ran Kapı'da istihkam yapılması ve devriye dolaştırılması kararlaştırıldı. Onar süvariden oluşan dört süvari takımı, gece gündüz belli zamanlarda birleşmek üzere şehrin çevresinde gezeceklerdi⁽¹⁰²⁾.

Ömeriye Camii'nde toplanan halk ve aşiret reisleri, bu yeni gelişme ve heyecan karşısında, alınması gerekli tedbirleri görüşürken, bazı tartışmalar olmuş ve bu sıra da Kuvayi Milliye'ye karşı olan muhaliflerin, Kuvayi Milliye'yi suçladığı görülmüştü. Bunun üzerine, Belediye Reisi Hacı Mustafa, "Biz memleketi müdafaa edeceğiz, isteyen Urfa'yı terkedebilir!" demiş ve muhaliflerin sesini kesmişti⁽¹⁰³⁾.

(102) Akgün, 2 Nisan 1952.

(103) Akgün, 2 Nisan 1952.

Kuvayi Milliye'nin izlediği stratejiye muhalif olanlar, bir gün Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den bir Camide toplanılmasını istediler. Hasan Padişah Camii'ndeki toplantıda, "İç geçmiş Ali Nadir Efendi", "Ey ahali görüyorsunuz ki Kuvayi Milliye başarılı olamıyor. Memleketin gençleri ve serveti bu uğurda feda oluyor. Galip Avrupa devletlerine karşı bu şartlar altında başarı sağlayamayacağımız açıktır. Fransızlarla barışmaktan başka çare yoktur, memleketi bu duruma Fransızlarla barışmaya mecbur eden kişilerden hesap sormamız icab eder. 2 aydır her türlü fedakarlığı yaptık, yetişir, iki çürük topla iş yapılmaz. Bu sözlerime cevap isterim." Der. Bunun üzerine, Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi'ye "Cevap veriniz." Diye, söz verir. Hacı Mustafa Efendi, "Bunlar kimdir? Ben bunları tanımıyorum. Bunlar geceleri memleketten firar eden, sadece eşyalarını ve kadınlarını düşünenlerdir. Akraba ve komşusunun namusunu düşünmeyen insanlardır. Bunların bu memleketle alakaları yoktur. İstirham ederim Ali Nadir Efendi ve arkadaşlarının hangi adamı şehid olmuştur? Defterimize kaç para bağışta bulunmuşlardır.? Servet imha edilmiş ise bizindir, şehid var ise o da bizindir. Bunlar aynı zamanda Fransızlara erzak veriyorlar, bunlar haindir. Fransızların cephanesi kalmadığı gibi, katir eti yiyorlar. Böyle bir zamanda Fransızlara müracaat demek, ölmüş birini diriltmek demektir. Kuvayi Milliye'mizin maneviyatı çok yüksektir. Gerekirse Kuvayi Milliye ve bizler şehir dışına da çıkarız, Fransızlarla barışmak isteyen Ali Nadir ve arkadaşları buyursun." Dediği sırada, Cami kapısında bekleyen Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey, aşiret mensuplarına, "Evlatlarım vurunuz!" emrini vermesi üzerine, aşiret kuvvetleri mekanizmalarını açıp kapayınca kadar, muhalifler pabuclarını alarak, camiden kaçarlardı." (ALİ RIZA, A.g.e., s.105.)

Öte taraftan, Tel-Abyad'a doğru giden Ali Saip, Albay Normand Kuvvetleri'nin Tel-Abyad yakınlarındaki Aynelarus Köyü civarında, Binbaşı İhsan komutasındaki Aneze Aşireti kuvvetleriyle çarpıştığı ve daha ileri gidemeden geri döndüklerini duyunca, bu haberin doğruluğuna kanaat getirdikten sonra, Normand kuvvetlerinin geri dönerken iyi bir geçit olması hasabiyle Harabnas'tan Urfa üzerine gelebileceğini düşünerek, Urfa'ya geri döndü⁽¹⁰⁴⁾.

Halkın heyecanı had safhaya ulaşmıştı. Halk, Albay Normand'ın kuvvetleriyle Urfa'ya geleceği haberleri karşısında korkuya kapılmıştı. Halvetiye Karakolu'nda Fransızların nasıl karşılanacağı konusunda bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda görüş ayrılıkları çıktı. Şöyle ki; Ali Saip Bey, Urfa'daki Kuvayi Milliye'nin Urfa'nın kuzeyindeki Karaköprü'ye çekilmesini istiyordu. Ancak Urfa Belediye Reisi Hacı Mustafa ile Siverek Kuvayi Milliye kuvvetlerinin başında bulunan Odabaşızade Mehmet Emin Beyler, bu fikre karşı çıkıyorlardı. Ali Saip Bey, Badıhl Aşiret kuvvetlerini alarak, şehrin dışına çıktı ve bir kısım kuvvetle burada bir gün bekledikten sonra, düşman kuvvetlerinin gelmediğini görünce, Urfa'ya geri döndü⁽¹⁰⁵⁾.

13. Kolordu Komutanlığı da, Hariciye Nezareti'ne yazdığı 10 mart tarihli raporunda : "Maraş, Urfa ve Anteb Sancakları acınacak haldedir. Bunlardan Maraş harebeye dönmüştür, köyler köprüler yakılmış, ticaret durmuş, can ve mal emniyeti kalmamıştır. Bunun tek sebebi Fransızların kötü idaresi ve işgalidir ve Ermenileri İslam halka karşı tahrik edip silahlandırmalarıdır. İngilizlerin hükümet işlerine karışma-

(104) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.105.

(105) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.105 v.d.

maları ve halka nispeten iyi muamele etmeleri hesabı ile buralarda sükun ve asayişin pek mükemmel olduğu düşünülür ise, bugünkü halin ve milli ayaklanmanın nedeni anlaşılır. Milletin maruz kaldığı tehlike karşısında hükümetin siyasi yoldan bir tesir yapamadığını, kendi hukuklarını, can, mal ve ırzlarını bizzat savunmaya kalkışmaları en meşru bir haktır. Bu durumda millete müdafaadan vazgeçin demek, Ermenilerin silahlı intikamlarına, Fransızların her türlü saldırılarına, herşeyinizi teslim ediniz demektir. Bedeninin bir parçası kesilen adama, ne kadar bağırma ağlama demek mantığa uygun değilse, meşru haklarına, namusuna ve canına saldırılan bir millete sükun tavsiyesi de böyledir. Nitekim Urfa kıyamında nasihatlerimiz dinlenmemiştir. Bilakis, Birecik, Urfa ve Antep'den her fırsatta muntazam kuvvetler, top, silah ve cephaneye istenmiştir. Düzenli kuvvetlerin gönderilmesi Fransa'ya savaş ilanı demek olacağından, hükümeti ve milleti zor duruma düşürecek isteklerde bulunulmaması öğütlenmiş ise de, feryatlar dinmemiştir. Dün Urfa ahalişi Birecik'e Fransızların imdat kuvvetlerinin gelmesi ve Birecik'te katliam başlaması sebebiyle etkili bir dille aynı istekleri tekrarlamışlardı. Şüphesiz kolorduca istekleri yerine getirilmemiştir. Fakat haklarını savunmaktan kabahatleri olmayan İslamların katliama maruz bırakılması da insan vicdanını üzüyor. Daha kuzeyden Diyarbekir vilayetinden Urfa'ya yardım için toplanmalar başladı. Fransızlar Diyarbekir ve Harput'a kadar geniş bir alanı işgal ederlerse bunun Ermenistan kurma yoluna giden bir iş olacağı bölge halkını huzursuz etmektedir''⁽¹⁰⁶⁾. Diyerek, bölgenin genel durumunu özetlemiş ve Urfa ahalisinin içinde bulunduğu heyecanı ifade etmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte, Urfa meselesi de karışık bir hal almaya başlamıştı. Yer yer çarpışmalar da sürüyordu. Ara

(106) URSAVAŞ, A.g.e., s.182 v.d.

sıra karşılıklı ateş şeklinde süren bu musademelerden sonuç alınamıyordu⁽¹⁰⁷⁾.

15 martta Siverek'ten Yarbay Arif Bey, Kuvayi Milliye Kumandanı ile görüştüktan sonra, (2. Tümen Komutanı) 13. Kolordu Komutanlığı'na yazdığı aynı tarihli raporda, aşiret kuvvetlerinin ötedenberi düzenli bir örgütlenmeye kavuştu-
rulamadıkları için, düzenli birlikler gibi kabiliyet gösteremediklerini, makinalı tüfek bulunmadığı ve topların da cephanesi bittiğinden ateşlenemediği, Aneze Aşireti'nin demiryolu boyunca baskınlar yaptığını, belirtmiş ve Badıllı Aşiret Reisi Sait Bey ile, İzoli Aşiret Reisi Bozan Bey'in Urfa harekatı sırasında en ciddi ve itiatlı liderler olduklarını ve bu küçük Urfa meselesinin ancak, düzenli kuvvetlerle halledilebileceğini vurgulamıştır⁽¹⁰⁸⁾. Şüphesiz bu rapor yukarıda da belirtildiği gibi Kuvayi Milliye kumandanının görüşleri doğrultusunda hazırlanmış ve onun kanaatlerini taşımaktadır.

3. Urfa Olaylarının Basındaki Yankıları:

Urfa'daki çarpışmalar ve sürüp giden hadiseler, Ankara'da Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı olan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'ne geniş bir biçimde yansıyor. Genellikle yorumla karışık olan bu haberlerde Kuvayi Milliye'nin buradaki haklılığı ve mücadelesi anlatılıyordu.

Bunlara örnek vermek gerekirse 16 Şubat 1920 tarihli sayıda, "Urfa'nın Tathiri" başlıklı bir yazı neşredilmiştir⁽¹⁰⁹⁾. Bu haberde, "Fransızlara iltihak eden Ermenilerin tecavuzatta ileriye gitmeleri üzerine, Maraş kıtali gibi tertip edilmiş

(107) FIRAT, *Urfa Kahramanları*, s.84 v.d. Ali Saip bu olayı hatıratına almamıştır. Bu olaydan sonra Kuvayi Milliye arasında yönetim bakımından ikilik çıktığı ve tam bir koordine sağlanamadığı büyük bir ihtimal dahilindedir.

(108) H.T.V.D. Sayı: 20, Vesika: 532.

(109) Hâkimiyet-i Millîye, 16 Şubat 1920, Sayı: 9, s.2.

bir hadise'nin karşısında bulunduklarını hissedenden ahali, açılan ateşe karşılık, müsademeye girmek zorunda kalmıştır.” denildikten sonra, “Milli kuvvetler şehrin tahliyesini istemişlerdir. Fransızların çekilmesi üzerine kendilerine ihtihak etmiş olan Ermeniler, ahaliye bağlı ve sadık kalacaklarını sonradan açıklamak lüzumunu hissetmiş ve alicenab İslam ahali tarafından af edilmişlerdir. Şehirde derhal emniyet ve inzibat tesis edilmiştir. Şu hadise gösteriyor ki, Türklere isnat edilen “vahşet, meri bir medeniyetin acı bir iftirasından ibarettir” şeklinde son buluyordu.

21 şubatta Hakimiyet-i Milliye “Anteb ve Urfa'da Vaziyet” başlığını taşıyan haberinde “Urfa şehrini tahliye eden Fransızlar çekilmek için emre intizaren, şehre beş kilometre mesafede bulunan Alman Hastanesi'ne sığınarak beklemektedirler. Şehirde sükunet vardır. Büyük-küçük, kadın-erkek bütün ahali, memleketlerini, namus ve istiklallerini savunmak için her zaman ölmeye hazır, büyük bir sabır ve metanet içinde beklemektedirler. Fransız kuvvetinin her taraftan bağlantısı kesilmiştir.” Fransızların vaziyetine değiniliyor ve; “Fransızlar, Urfa, Anteb ve Maraş'ta Ermenileri silahlandırarak, Müslümanların kutsal değerlerine, ırz, namus ve haysiyetine tecavüz ettirmek, öldürme, kasten yangın çıkarma ve ırza geçme gibi suçları sabit olan Ermenileri bile adliye tarafından tevkif edilmişlerken, bunların cebren tahliyeleri için mücadele etmek ve nihayet katliamlar düzenleyerek, Ermenilik ve Hıristiyanlık namına, mücadeleye girişme mesleğini takip ettiklerinden, Müslüman halk teskin olmayacak bir galeyan içinde silaha sarılmaktadır. Biz bu hatırlatmaları bir ay önce gazetemizin her nüshasında tekrar ederek, bütün dünyanın dikkatini çekmekten geri durmadık. Bugünkü sözlerimizi bu havalide akan masum kanları teyid

ediyor. Bu vaziyetin artık daha fazla devam etmeyeceğini bir dafa daha ihtar ediyoruz.”⁽¹¹⁰⁾ şeklinde sürüyordu.

Aynı gazetenin 3. sahifesinde, Maraş ve Urfa Hadisatı’nın Tesirâtı” başlıklı haberde, bu hadiselerle ilgili gelen mektup ve protestoların hepsinin yayınlanması halinde sahifelerin kafi gelmeyeceği belirterek, bu tepkilerden en samimi buldukları bir telgraf örnek olarak verilmiştir.

Telgraf, İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Bey’den alınmıştır, Hacı Kaya Bey, “Yaşamak için ölmeğe karar verdik.” Diyerek, telgrafını tamamlamıştır⁽¹¹¹⁾.

Hakimiyet-i Milliye’nin 3 Mart 1920 tarihli nüshasında da, “Urfa’da Vaziyet” başlığını taşıyan bir haber yer almış, “Urfa’da şehri tahliye ederek hastaneye iltica etmiş olan Fransız kuvvetleri ile, büsbütün tahliyeyi bekleyen ahali arasındaki vaziyet değişmemiştir. Kışın pek şiddetli olması bütün o havalinin karlar altında olması, iki taraf için de her türlü hareketi imkansız bırakmıştır. Mamafî Fransız kuvvetlerinin herhalde ahaleyi etaarruzda devam etmek suretiyle, Maraş’ta olduğu gibi çirkin bir vaziyet ihdas etmeyeceklerini ve nihayet, sükunetle mevkilerini terk ederek, milletin hukukuna riayet edeceklerini ümit etmek isteriz. Boş bir ısrarın kan dökülmesine ne oradaki Fransız Kumandanının, ne de muvafıklarının arzu edemeyeceğini zanediyoruz.” şeklinde süren bu haber, “Anadolu ahali mecbur olmadıkça hiçbir zaman silaha sarılmış değildir. Silahlı olduğu zaman dahi, sükun ve itidalini her miletten ziyade muhafaza eder. Fakat bugün o kadar elim bir felaket içindedir ki, ona sabır ve sükunet tavsiye etmek, elemeleriyle istihza etmek demektir”⁽¹¹²⁾. Cümleleriyle son bulmuştur.

(110) Hâkimiyet-i Milliye, 21 Şubat 1920, Sayı: 10, s.3.

(111) Hâkimiyet-i Milliye, 21 Şubat 1920, Sayı: 10, s.3-4.

(112) Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mart 1920, Sayı: 13, s.2.

Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesi de, 8 Mart 1920 tarihli sayısında, "Urfa'da müsademat devam ediyor. Fransız kuvvetlerinin merkezinde bulunan bir binaya, vukubulan şiddetli hücum, Amerikalılara mensup ve Hilali Ahmer Bayrağı çekilen bir binaya sığınan Fransız askerleri tarafından ateş edilmesi hoş surette neticelenmemiştir. Ve bu yüzden şehit ve yaralı verilmiştir."⁽¹¹³⁾ şeklinde, Urfadaki çarpışmaları dile getiren bir haber neşredilmiştir.

Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesi'nde de, Urfa'da yapılan çarpışmalarla ilgili haberler çıkmıştır; Fransızların Hastane'ye sığınmasıyla ilgili haber şöyledir: "Urfa'da bulunan 1000 kişiden mürekkep Fransız kuvveti, 20 nefer kadar bir hanede mahsur bırakarak ve bir hayli kayıplar vererek firar etmiştir. Kuvayi Milliye külliyatlı silah cephane ve bomba ele geçirmiştir"⁽¹¹⁴⁾.

Aynı gazete'de Albay Normand'ın Urfa'daki kuvvetlere takviye getirirken, geri çekilmek zorunda kalışı ve Urfa'ya gelemeyişi şu haberle duyurulmuştur. "Cenub Cephesi: Albay Normand kumandasında Urfa'da Mahsur Fransızları kurtarmak üzere hazır olan 1500 kişilik Fransız kuvveti, ilerlemeye muvaffak olmuş ise de, tel-Abyat'taki kuvayi Milliye'nin taarruzuyla çekilmeye mecbur olmuştur."⁽¹¹⁵⁾.

4. Urfalıların Mustafa Kemal Paşa'dan Yardım İstemeleri:

Urfa Harekatı gittikçe karışık bir hal almaya başlamıştı. Kuvayi Milliye erlerinin bazıları, çarpışmaların uzaması dolayısıyla, ziraat işlerini bahane ederek, memleketlerine dön-

(113) İrade-i Milliye, 8 Mart 1920, Sayı: 29, s.1.

(114) Albayrak, 25 Mart 1920, Sayı: 79, s.2.

(115) Albayrak, 25 Mart 1920, Sayı: 79, s.2.

meye ve bazıları da başka yerlerde Fransız kuvvetlerine baskınlar yapmak için Urfa'dan uzaklaşmaya başlamışlardı. Bu durum hem komutanları hem de halkı derin kaygılara düşürmüştü.

Aşiret reisleri, Fransızların "Suriye Olağanüstü Komiserliğine bir dilekçe vererek, işgal edilen alanların boşaltılmasını istediler. Aşiret reislerinin dilekçesi şöyleydi: "Kırk gündən beri Urfa'da bulunan Fransız işgal kuvvetleriyle karşı karşıyayız. Memleketi her türlü ecnebi işgal ve istilasından kurtarmak fikriyle silaha sarıldığımız halde, burada karşımızda bulunan kuvvetin eski bir dost millete mensub olması ve Fransız kültür ve medeniyetinin memleketimizdeki tesirleri hasebiyle kendilerine karşı şiddet göstermiyoruz. Yaptığımız dostça tahliye tekliflerine, buradaki kumandanınız sizden emir almadıkça burasını tahliye etmeyeceğini söyledi. Ayrıca size Başvurmamızı beyan etti. Fransa'nın medeni bir kumandanı sıfatıyla talebimizi yerine getirmenizi ve bir an önce memleketimizin tahliyesini ilgili kumandana bildirmenizi ve gereksiz kan dökülmesini önlemenizi rica ederiz." (116)

Urfa'da bulunan Fransız kuvvetleri işgal kumandanlığı ve Siyasi Komisere defalarca şehri tahliye etmeleri için çağrılar yapılmış ancak bunların hiçbirine olumlu cevap alınamamıştı. Son cevapta kumandan, Yüksek Komiserliğe başvurulmasını istemiş ve bunun üzerine bir başvuru yapılmıştı. 17 martta başvuruyu yapan aşiret reisleri şunlardı: Bucak Aşiret Reisi Mehmet Ramazan, Milli Aşireti Reisi Vekili Mehmet Emin, Aneze Aşireti Reisi Hacim, Döğerli Aşireti Reisi Bekir, Badıllı Aşiret Reisi Said, İzoli Aşiret Reisi Zulfikar ve Seyhanlı Aşireti Reisi Hacı Ömer.

(116) URSAVAŞ, A.g.e., s.197-198.

Urfa ahalisi de bu durumda Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekmeyi kararlaştırdı, bütün Urfa Halkı adına Urfa Eşrafından Hacı Esat, Hacı Yusuf, Şakir ve Eski Müftü Müslim imzalarıyla Karaköprü'den 18 martta gönderilen telgraf şöyleydi:⁽¹¹⁷⁾

“Heyet-i Temsiliye ve Bilhassa Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

Burada beş günden beri dertlerine ümitle acil şifa bekleyen Urfa ahalisini temsil etmekteyiz. Kırkiki gündür savaş sahnesi olan Urfa, Fransızlardan çok mahsur bir haldedir. Bu uzun müddette verdiğimiz şehitlerin ve yarılaların toplamı, bize yardım için gelen aşierrtelerin hepsinin verdikleri kayıptan fazladır. Düzenli kuvvetler yardımımıza yetişmedikçe, hiçbir iş görülmeyeceğine kani olan Urfa ahalisinin size karşı istirhamatını tebliğe memur bulunuyoruz. İsteğimizin kabul edileceğine, Kolordu'ya talimat verildiğine dair, üç gün evvel aldığımız müjdenin sonucunu sabırsızlıkla beklediğimiz halde, henüz Kolordu'dan ümit verici bir emir alamadık. Tabi iki günden beri alınan İstanbul havadisleri ile Urfa, daha da ehemmiyet kazanmış bulunuyor. Memleketimiz, doğu vilayetleri ile ilgilidir. Doğu vilayetleri ile Klikeya'nın sınırı, hiç olmazsa Fırat olmalıdır. Fırat terk olunursa, Vilayet-ı Şarkiyenin kapıları da düşmana açılmış olur. Umumi menfaati sağlamak için, Karacurun'daki taburun bizim ile beraber Urfa'ya hareketi emrine intizarda bulunuyoruz. Bu taburun mevcudu ne kadar noksan olursa olsun, Kuvayi Milliye'den takviye ederiz. Kuvayi Milliye bu bir tabur ile beraber, memleketimizde önemli amil olur. Bu maruzatımıza bugün iki saate kadar cevap alamazsak, üzgün olarak Urfa'ya döner ve Urfaahlara başlarının çarelerini düşünmelerini tebliğ etmeye mecbur olacağımızı arz ederiz.”

(117) H.T.V.D., Sayı: 13, Vesika: 336.

Bu telgrafın altına düşülen notta, Mustafa Kemal Paşa, “13. Kolordu ciddi olarak Urfa meselesini halledecektir. talimat verildi, muhabere ediniz. Heyet-i Temsiliye Namına” şeklinde cevap verilmesini istemiş ve “Yazdım, hayati 19/3/1920” kaydından da cevabın Urfahlara yazılmış olduğu anlaşılmaktadır⁽¹¹⁸⁾.

Mustafa Kemal Paşa bu telgraf üzerine Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey’e şu telgrafı yollayarak, gerekli talimatı vermiştir.

“13. Kolordu Kumandanı Cevdet Beyefendiye,

1. Urfa’da mahsur bulunan Fransızların, bitap bir hale geldikleri ve erzak hususunda fevkalade müşkülâtla maruz bulundukları, binaenaleyh, ciddi ve kati bir teşebbüs üzerine, teslim olmalarının veya çekilip gitmelerinin muhakkak bulunduğu, 28 Mart tarihli şifre ile Urfa’dan bildirilmektedir.

2. Ahali ve aşiretlerin teşci ve teşviki maksadıyla, en yakın askeri kıtalardan bir taburun yeterli miktarda askerlerle, Kuvayi Milliye’ye ilhakı şeklinde Urfa’ya gönderilmesi ve iki aydan beri sürüncemede kalan bu meselenin çözümünü tekrar ve ehemmiyetle rica ederim.”⁽¹¹⁹⁾.

Bundan başka, 13. Kolordu Komutanlığına gönderdiği telgraflarda da Urfa meselesi ile ilgilenmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa Ahmet Cevdet Bey’e çektiği bir şifrede de; Mutasarrıflıktan ve halktan alınan telgraflardan, Urfa’da yapılan muharebelerin aleyhimize dönüştüğü, halkın heyecan içinde göçe hazırlandığı ve takviye birlikleri istendiğini hatırlatmış, bu sonucun meydana gelmesine, Urfa hareketini yapan kuvvetlerin düzensizliğinin birinci derecede rol oynadığını ekle-

(118) H.T.V.D., Sayı: 13, Vesika: 356.

(119) H.T.V.D., Sayı: 13, Vesika: 351. T.I.H. IV., s.109. ve H.T.V.D., Sayı: 13, Vesika: 349.

miş ve bu hareketin bundan böyle, mümkün olduğu kadar 13. Kolordu tarafından düzeltilmesine çalışılacağını, Urfa Muhtasarına yazdığını belirtmiştir.

5. 13. Kolordunun Bazı Tedbirleri:

Daha önce Kuvayi Milliye'nin sonuç almada zorlandığı görülünce, Mustafa Kemal Paşa'dan ilgililer top istemişler ve bu toplar da, 13. Kolordu yetkililerince Siverek'e kadar gönderilmiş, Siverek Adliyesinde müsadere edilen top ve cephane ile birlikte⁽¹²⁰⁾, halkın omuzları ve sırtlarında taşman silahlar, beş altı gün zarfında zorlukla Urfa'ya ulaştırılmıştı⁽¹²¹⁾.

Urfa'da çarpışmalar sürüp gidiyordu. Bazı başarılar da sağlanmıştı. Fakat 4000 kadar Kuvayi Milliye eri olduğu, ve son zamanlarda bunlara topta verildiği halde önemli bir başarı elde edilemiyordu. Bunun başlıca sebebi, bu kuvvetleri sevk ve idare edebilecek, askeri bilgilere sahip bir kumandanın bulunmaması idi, Komutanlar aşiret reislerindendi. Bunların başına birkaç muvazzaf subayın atanması kesin bir zaruret haline gelmişti. Bu maksatla 13. Kolordu, 1. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey'in, bir piyade subayını da yanına alarak, Urfa'ya hareketini ve Urfa'daki kuvvetlerin sevk ve idaresini ele almasını emretti. Bununla beraber, bu husus gizli tutulacak ve komşu komutan ve kuruluşlarla muharebeler, "Komutan Namık" tarafından sağlanacak idi. Fransızlar Urfa'ya takviye birlikleri göndermeden bu meselelerin halledilmesi gerekiyordu. Ayrıca, Piyade Taburundan kıyafet değiştirerek, yeniden bir miktar bombacı er ve bombalar gönderildi⁽¹²²⁾.

(120) Halk tarafından müsadere edilmişti.

(121) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.55 v.d.

(122) SARAL, A.g.e., s.234.

Bu gelişmelerden sonra, topların yetersizliği ve bozulmaları üzerine Mardin'den de bir dağ topçu takımı Urfa'ya gönderildi. Urfa'da mevcudu birden ikiye çıkan topların sayısının anlaşılmaması, birer birer ateş etmekteydiler. Bundan maksat ordunun bu işe karışmadığım ve genel siyasette bir kargaşa meydana getirilmek istenmediğindendi.

Bu topçu takımının gelmesiyle, 4 mart taarruzunu yapan Kuvayi Milliye, ağır kayıplar vermişti.

Daha önce yapılmış olan bu yardımların yetersiz kalışı, Mustafa Kemal Paşa'nın 13. Kolordu'ya yolladığı telgraf-lar, ve Urfa halkının müracaatları üzerine, kolordu bazı yeni tedbirler alma gereğini duydu. bunun için kolordu komutan-lığı ilgililere şu emri verdi:

“1. Siverek Müdafai hukuk Cemiyeti'nden ve Urfa'dan alınan haberlere göre, Urfadaki Kuvayi Milliye'nin mevcudu-nun 1000 kişiye indiği ve Urfalılar'ın moralinin bozulduğu Carablûs'a büyük Fransız takviye birliklerinin geldiği; asker, sahra topu, bol cephane takviye kuveti ve bunları idare edecek bir baş gönderilmediği takdirde, aşiretlerin dağılacağı bildirilmektedir. Urfa'da 400 er olduğu, daha önce bildirilmiş ve sonradan da, Hacim'in 800 mevcutla Urfa'ya geldiği ha-beri verilmişti. Ya bu önceki bildiriş yanlış, yahut şimdiki ha-berler doğru değildir. Cerablus'a geldiği bildirilen, büyük Fransız kuvvetleri ne vakit gelmişler ve sayıları nedir? Bun-ları Siverek Müfreze Komutanı, Siverek Müdafai Hakuk Ce-miyeti'nden ve Urfa'dan ivedi inceleyecek ve bildirecektir.

2. Urfa'daki kuvvetleri idare etmek üzere Viranşehir-den sivil kıyafetle, Binbaşı Salih, maiyetinde birkaç subay ve birkaç bombacı er ile, top da gönderilmiş idi. Bunların bu-gün Urfa'ya gelmeleri ve işe başlamaları umulur. Asker gön-derilmesinin imkansız olduğunu, çünkü bunun Fransa ile harb

ilân etmek olacağını, halk ve aşiretlerin bağımsızlık, hukuk ve namuslarını savunmak için, İzmir cephesinde ve Maraş' taki kardeşleri gibi, mal ve can bakımından biraz fedakarlık yapmaları gerektiği, yoksa; Siverek Viranşehir ve hatta Diyarbakir'in Ermeni ve Fransız çizmeleri altında ezilmesine meydan vereceğini, bir kere daha Müdafai Hukuk Cemiyet Başkanlığı ve ilgililerine açıklanmalı ve anlatılmalıdır.

3. Urfa'ya yardım için, Hacı Bedir Ağa emrindeki mücahitlerin, Adıyaman ve Samsat'taki kuvvetlerin Urfa'ya hareketi uygundur. Bunlara haberi 2. Kolordu Askerlik Dairesi verecektir. Bundan başka, Mahmut Bey'in üstün bir kuvvetle Urfa'nın yardımına koşması ve aşiretlerle Urfa istikametinin savunulması, pek mühim görülmektedir. 1. Suvari Alay Komutanı Mahmut Bey ile görüşerek, durumu kararlaştırmalı ve bir an evvel sevki hususunu temin etmelidir. Mardin'den de, Urfa'ya bir miktar Kuvayi Milliye gönderilmesini 5. Tümen sağlamalıdır. Herhalde Urfa meselesinin her neye mal olursa olsun, bir an evvel ve Fransızlar imdat kuvveti almadan ve şayet Urfa alınırsa ilerlemelerinin durdurulması elzemdir. Keyfiyet, Salih Bey'e de münasip bir surette, Siverek ve Viranşehir'den izah olunmalı ve Fırat geçitlerinin ilk önce mahalli iyi bir surette güvenliğinin sağlanmasının icabettiği ve herhalde karşı Urfa'daki topların, behamal muhafazası bildirilmelidir.

4. Urfa meselesinin mühim bir hal alması ve aşiretlerin kısmen dağıtılması, Fransızların imdat kuvvetleri gönderilmeleri üzerine, işgalin genişlemesine mani olmak maksadıyla, komutan olarak, 2. Tümen Komutanı yarbay Akif Siverek'e gönderilecek ve maiyetine 18. Alayın Garzan'da bulunan taburu ile Makinalıtüfek Bölüğü, Osmaniye (Maden) den gelecek sahra takımı Siverek'e gönderilecektir. Bu

halde Siverek ve Viranşehir'de bulunacak kuvvetler, kâmil-en Akif Bey'in emrine girecektir. Silvan'daki 18. Alay'ın 1. Taburu, yanındaki Makinalı tüfek Bölüğü, şimdilik olduğu yerde kalacaktır. Garzan'a Siirt'ten kuvvet gönderilmesi, 2. Tümen'in isteğine bırakılmıştır. Kıtaların hareketi, ayrıca bildirilecektir. Şimdilik hazırlık yapılmalıdır. Siverek'e yeni kuvvetler geleceği ancak ilgililere gizli olarak söylenmelidir. Bu emir okunduktan sonra yok edilecektir.”⁽¹²³⁾

Bundan sonra Urfa'daki karışık durum üzerine, Siverek'e gelen Yarbey Akif, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı ile görüşmüş ve 17 Mart 1920'de hazırladığı ve muhtevasını daha önce verdiğimiz raporu Kolordu'ya bildirerek, Urfa meselesinin boyutlarını izah etmiştir.

6. 4 Mart Taarruzu'ndan Sonraki Musademeler:

4 Mart 1920 günü yapılan ve Kuvayi Milliye'nin 100'ü aşkın şehit vermesiyle sonuçlanan genel taarruzdan sonra, Urfa'da, aşiretler ve halkın morali bozulmuş ve Fransızlara yardım geleceği yolundaki haberler de, şehirde heyecan uyandırmıştı. Bu taarruzdan sonra, büyük çapta bir çarpışmaya girmeyen Kuvayi Milliye, yine de aralıklı çarpışma ve kısa ateş açmalarla, Fransızlara karşı elde edilmiş olan vaziyetin korunmasına çalışıyordu.

5 mart günü, Fransız mevzilerine yapılan bir taarruz, Fransızların karşı ateş açmaları üzerine, sonuçsuz kaldı. Kuvayi Milliye geri çekilmek zorunda kaldı⁽¹²⁴⁾.

Bu arada, hergün tek tük karşılıklı tüfek atışları sürdü-rülüyordu. Mart ayının ortalarına doğru, Fransızların cephanesinin azaldığı haberi alındı. Yiyecek yönünden de büyük

(123) SARAL, A.g.e., s.236 v.d.

(124) URSAVAŞ, A.g.e., s.178.

bir sıkıntı çeken Fransızların su aldıkları kuyuda, su seviyesi iki metreye inmiş bulunuyordu⁽¹²⁵⁾.

Mart ayının son haftasında, Fransızlar uzaklardan su getirebilmeyi düşünmeye koyuldular. Su sıkıntıları fevkalade arttı, hiçbirisi yıkanamıyordu⁽¹²⁶⁾.

Yiyecek sıkıntısı da çeken Fransızlar, hayvanlarının iâşesini, erlerin yataklarındaki otları yedirmek suretiyle sağlamaya çalışıyorlardı⁽¹²⁷⁾.

28 mart günü, Kuvayi Milliye mücahitlerinin bulunduğu yerin yakınından şiddetli ateş duyuldu. Sonra bu ateşin Fransızlar tarafından bağlar arasından geçen köpeklerle açıldığı anlaşıldı. Fransızların cephane durumunu anlayan çeteler, iki üç günde bir, birkaç, köpek bularak bunları bağlar arasına salıyorlar, onlarda bunlardan kuşkulananarak, ateş açıyorlardı. Fransızlar böylece çok cephane harcadılar, sonra onlarda, bunun bir hile olduğunu anlayarak, ateş etmemeye başladılar⁽¹²⁸⁾.

30 mart günü, Badıllı Aşireti'ne mensup çeteler, başlarında Muradın Oğlu Hacı Osman olduğu halde, Fransızların ileri karakollarına bir baskın yaptılar. Hacı Bekir'in Hanın'dan ilerleyen Kuvayi Milliye efradı, Hacı Sait Ağa'nın bağından geçerek, Şişkonun Bağı'nda ki ağılarda bulunan Fransız takımına doğru yürüdüler. Durumu gören Fransızlar, şiddetli bir makinalı tüfek ateşi açtılar. Kuvayi Milliye zayıf at vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olayda 7 şehid verilmiş ve üç kişi de yaralanmıştı.⁽¹²⁹⁾

(125) URSAVAŞ, A.g.e., s.206.

(126) URSAVAŞ, A.g.e., s.207.

(127) URSAVAŞ, A.g.e., s.216.

(128) Akgün, 11 Nisan 1952.

(129) AKALIN, A.g.e., s.119.

1 Nisan 1920 günü, Kuvayi Milliye saz çalıp eğlenirken, nöbetçilerin görev başı çağırısıyla kalkıp herkesin siperlere koştuğu sırada, 100 kadar Fransız askerinin karşısındaki bağlar içinde, ilerledikleri görüldü. Kuvayi Milliye'nin açtığı şiddetli ateşe karşılık veren Fransızlarla bir saat kadar mütademe yapıldı, ilerleyemeyeceklerini anlayan Fransızlar, geri çekilmek zorunda kaldılar⁽¹³⁰⁾. Bu olay, Fransız subayının not defterinde şöyle anlatılmıştır; “Erzak elde etmek için şehre karşı bir hücum düzenlemek istediyssek de, tuzağa düştük. zira Türkler o anda ileri karakollarını değiştiriyorlarmış ki, alışılmışın dışında bir kuvvetle bizi karşıladılar ve bir yaralı bıraktık.”⁽¹³¹⁾

3 nisan günü, Fransızlar bir hücumla kalktılsa da, açılan top ateşi sonucunda bir sonuç alamadılar. Kuvayi Milliye'nin teslim olma Çağırışına Binbaşı Huger imzasıyla gelen cevapta, kan dökülmesine taraftar olmadığını ancak, General Gourau'nun emri olmadan, Urfa'yı terkedemeyeceklerini tekrarlamıştır⁽¹³²⁾.

Bu arada Kuvayi Milliye Hastanesi Başhekimi Hamdi Kasım Bey, Kuvayi Milliye Kumandanına verdiği raporda, Kuvayi Milliye'nin Urfa'ya giriş tarihi olan, 8 şubattan 1 nisanına kadar, hastaneye 122 savaşçının getirildiğini bunlardan 55'inin sağlıklarına kavuşarak taburcu edildiklerini, 14 savaşçının hastanede öldüğünü ve 22 savaşçının evlerine tabur edildiklerini, kalanların da, halen tedavi altında bulunduklarını bildirmiştir⁽¹³³⁾.

1 nisan gecesi, Fırfırlı Kilise'deki Fransız subaylarından bir haber geldi. Fransız kumandanı yiyeceklerinin bittiğini ve Ermenilerin açlıklarını gerekçe göstermek suretiyle Urfa'dan

(130) URSAVAŞ, A.g.e., s.218.

(131) URSAVAŞ, A.g.e., s.224.

(132) URSAVAŞ, A.g.e., s.226.

(133) URSAVAŞ, A.g.e., s.229.

hareket edebilmelerinin sağlanması konusunda aracılık yapmalarını istiyordu. Bu haber Ermeniler arasında şok etkisi yaratarak, onları üzüntü ve hayrete düşürdü⁽¹³⁴⁾.

6 nisanda, Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Urfa'dan milletvekili seçildiği için, yerine 2. Tümen Komutanlığı verdiği, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanlığı'na 24 Alay Komutanı Binbaşı Nuri'yi "Pehlivanzade" ünvanıyla tayin etti "Pehlivanzade Nuri" bu emri aldığı anda, Ras'ulayn'da bulunuyordu. Emri alır almaz hareket ederek, 7 Nisan 1920'de Urfa'ya geldi. Malatya'da bulunan 14. Suvari Alayı'nın 1. Taburu'nda emrine verildi. Bu tabur, Siverek üzerinden Karaköprü'ye yola çıkarıldı. Bu arada Fransızlarla anlaşma ümidi olduğundan, yakında sonuçlanması gereken bu anlaşmanın yapılmasına kadar, Ali Saip'in Urfa'dan ayrılmaması kararlaştırıldı. Ali Saip'te, Urfa hareketinin sonuçlanmasını bekledi ve Fransızlar Urfa'dan çekilinceye kadar, şehirden ayrılmadı⁽¹³⁵⁾.

(134) URSAVAŞ, A.g.e., s.265.

Ermeni Doktor Beşalyan 1924'te Amerika'dan Ali Saip Bey'e gönderdiği mektupta, bu hayret ve üzüntülerini, ayrıca, Fransızlar tarafından nasıl kullanıldıklarını, izâh etmiştir. Mektubun tam metni için, Bkz: URSAVAŞ A.g.e., s.265 v.d. Ayrıca İsmail Özçelik, "Millî Mücadelede Ermeni-Fransız işbirliği ve Bir Ermeni Doktorunun Amerika'dan Gönderdiği Mektup" Genelkurumay Başkanlığı Askeri Tarih Bültesi, Şubat-1987, Sayı: 22, Ankara. 1987.

(135) Birkaç yıl sonra Urfa Belediyesi tarafından, "Karakoyun Köprüsü"nın adı, Ali Saip'in hizmetlerinden ötürü, "Ali Saip Köprüsü" adı verilerek değiştirilmiştir. Ali Saip'in bu konu ile ilgili teşekkür telgrafı şudur. "Urfa'nın muhterem Belediye Reisi Arâbizâde Reşit Efendiye, Karakoyun Köprüsü'nün namına izâfe edildiğini okudum. Aziz ve sevgili hemşehrilerime, sat-i alilelerinin ve muhterem Belediye Heyetinin hakkımda izhar buyurdıkları iltifat ve teveccühe ebedi minnettarlığımı ve teşekkürlerimi arz eylerim efendim." Kozan Mebüsü Ali Saip. (Urfa Gazetesi, 27 Nisan 1341, Sayı: 21, s.3.)

6 nisan günü, Fransız subayı not defterine şunları yazmıştır: “Türkler, çevremizdeki siperlerin münasip yerlerine Türk Bayrakları çekiyorlar. Bayraklar bizlerin tamamen kuşatılmış bulunduğumuzu gösterdi. Askerlerin moralleri artık çok bozuk, imdat kuvvetini beklemek abes”⁽¹³⁶⁾.

III — FRANSIZLARIN ANLAŞMA İSTEĞİ, URFA’NIN BOŞALTILMASI VE ÇEKİLME SIRASINDAKİ OLAYLAR

1. Fransızların Ermenileri Kullanmak İstemeleri:

Fransızlar büyük bir sıkıntı içine düştüklerinden, Ermenilerin açıklarını bahane ederek, Urfa’dan ayrılmalari hususunda kendilerine yardımcı olmalarını istediler. Bu haberi duyan Ermeniler, ne yapacaklarını şaşırdılar. Bunun üzerine Ermeniler, Mutasarrıf Ali Rıza Bey’e bir mektup yazarak, açlık ve tarafsızlıklarından söz edip, görüşmek istediklerini bildirdiler.

Mutasarrıflıkça görüşme istekleri olumlu karşılanan Ermeniler, Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip’in de bulunduğu bir Türk heyetiyle görüşmelerini yaptılar. Görüşmede, açlık çektiklerini yiyeceklerinin tükendiğini ve zor durumda kaldıklarını bildirdiler. Bu sebeple de, kendilerine erzak verilmesini istedilir. Türk tarafı, erzak verilmesinde herhangi bir sakınca bulunmadığını, ancak, Türk halkının da aynı durumda bulunduğu ve aylardan beri her türlü ticari işlerin durduğu, şehre pek az malın geldiğini ve Fransızlar çekilip gitmedikçe, durumun bu şekilde süreceğini bildirdi⁽¹³⁷⁾.

Görüşmeyi, Ermeni cemaati adına Dr. Beşelyan ve Ermeni milletvekili Mihran gerçekleştirmişlerdi. Bu cevabı alan

(136) URSAVAŞ, A.g.e., s.231.

(137) URSAVAŞ, A.g.e., s.231-232.

Ermeni cemaati temsilcileri bu hususu Fransızlara iletmek ve gerekli açıklamalarda bulunmak için, Fransızlarla görüşmelerine izin verilmesini istediler. Bunun üzerine kendilerine gerekli izin verildi.

Ashında Ermenilerin henüz otuzbeş günlük yiyecekleri vardı. Fakat, Fransızlar onlara Türk makamlarıyla görüşerek, açıklarını bahane etmelerini istemişlerdi, bunun için, onlar da, Türk tarafıyla görüşmüşlerdi⁽¹³⁸⁾.

Ermeni sözcüleri Mihran ve Beşelyan, bir Türk jandar-ması eşliğinde, 7 Nisan 1920 günü Fransız karargahına gide-rek, komutanlarla görüştü. Bu sırada Beşelyan'ın ifadesine göre; Fransız komutanlarından Saju ve Huger çok telaşlı ve heyecanlıydı, kendileriyle iki saat tartışıldıktan sonrada bir karara varılamadı. Ermeni Doktor Beşelyan olayı şöyle anlatıyor:

“Fransızlar nezdine gittiğimizde, kumandan Huger ve Siyasi Kumandan Saju’yu pek perişan ve telaşlı bulduk. Kendileriyle iki saat tartıştıktan sonra, bir karara varamadık. Daha doğrusu ne biz onları kandırabildik, ne de kendileri bizi...Kendileri ısrar ve hatta bizden rica ediyorlardı ki, hemen dönüp Türklere diyelim ki, Fransız Kumandanı Urfa’ dan çekilme ricamızı kabul etti, silah ve cephaneleriyle salimen gidebilmeleri konusundaki teklifinizi esas tutarak, yarın harekete hazırdır. Böylece, kendileri bu suretle Urfa’ dan şerefle çıkabileceklerdi. On gün geçmeden de geri dönüp, onbin askerle bizi kurtaracaklardı. Daima Ermenileri kabahatli sayan Saju, o sırada- görüşme anında doktor; bundan sora bu Ermeni kalbidir, diyerek, bana kalbini göstermişti.”

“Ben daima fikirlerini reddettim. Böyle hazırlıksız ve size yaptığımız ihbarlara rağmen daima bizleri korkak ve ya-

(138) Dr. Beşelyan'ın mektubundan.

lançı sayarak, Türkler önünde birçok kere rezil ettiniz. Bir gün Ali Rıza Bey'in huzurunda beni resmen kovduktan başka, hiçbir zamanda sizden hizmet görmedik. Billahi sizin beceriksizliğiniz yüzünden ateşlere düştük. Bugün de elde silah, Türklerle karşı durmaktayız. Türklerle karşı hiçbir intikam ve isyan hissi beslemediğimiz halde, sizin yüzünüzden yine katil olup, ayaklar altına biz gideceğiz. Ermenilerin açlığını sebep gösterir, bu suretle çıkmanız, şimdiye kadar yapmış olduğunuz hataların en büyüğü olup, muhakkak mahfınıza sebep olacaktır., Türklerde zaten varolan şu düşünceyi doğrulamış olacaksınız: Yani Fransızlar Ermenilerin hatırı için Urfa'ya geldi ve Ermenilerin hatırı için şimdi geri gidiyor denilecektir. Suçlu yine biz olacağız.”

“Bundan sonra Kumandan Huger ağlayarak itiraf etti ki, artık askerlerine güvenemiyordu. Ve ancak iki günlük yiyecekleri kalmıştı. Ben sizi Ermeni mahallesinden alırım. Cezayirli Müslüman askerleri Ermenilerle değiştirerek, gecenin birinde, sizle beraber, dağ yoluyla Tel-Abyad'a çekilelim dedi. Ben de silahlarınızı Türklerle teslim edip, resmen teslim olun dedim. Hiç olmazsa böylece Türklerin hiddeti geçmiş olur. Hayır onu yapamayız dedi, Saju, ısrarla rica ediyordu ki, biz uslu duralım. Siz bizimle birlik olmazsanız, Türkler bize bir fenalık yapmaz diyordu.”

“Velhasıl anladık ki, Fransızlar bizi kurbanlık koyun gibi, Hacı Mustafa'ya bırakıp, kendileri şerefle savaşmak peşindeler. Yani kasap et derdinde, keçi can derdinde... Fransızlar, yalnız şereflerinin korunması emeline, biz ise bu kez ölmeyelim de, ister Fransız kazanmış ister Türkler, farketmez.”

“Bir karara varamadan, yirmidört saat sonra, yine görüşmek üzere, ayrıldık. Dönüşte sizlere⁽¹³⁹⁾ dedik ki gerçi Fransız kumandanı teklifinizi reddettiye de, lâkin kabule eğilimli olup yirmidört saat sonra cevabını verecektir.”

“Biz, o gece Fransızlar gidecek olursa, ne yapacağımızı düşünüp taşınırken, Fransızlar bizden kendilerine fayda olmadığını ve bizleri bu kez kendilerine alet edemiyeceklerini anlayıp, Dr. Fischer aracılığıyla, bizim açlığımızı ileri sürerek, size başvurdular. Siz de, bunun bizim çalışmamızla olduğunu sanıp, köprü üzerinde yapılan antlaşmada hazır bulundunuz. Au revoir’den sonra ben Ermeni mahallesine çekildim. Baş kesilmiş tavuk gibi çırpınıyordum. Nereye gideceğimi, ne yapacağımı, milletime ne söyleyeceğimi, bilemiyordum. Herkes telaşlıydı. Beşelyan Türklerden para yemiş, Fransızları çıkarıyor. Milleti satmış, millet hainidir. diye mırıldanmaya başladılar. Kendi gerçek hareketimizi örtmek için tabi, bu yalanları biz çıkarmıştık. Zira, o esnada içimizden bazı hafiyeler kaçıp size geliyordu.”

“Bütün ahaliyi topladım ve bir nutuk çekerek, Fransızların melun ve bizi sevmez olduklarını, şimdiye kadar bizlere hiçbir faydaları dokunmadığını ve hiçbir iyilikleri olmadıktan başka, birçok kötülükler yaptıklarını ve muharebeye kendilerinin sebep olduklarını ve Urfa’ya gelir gelmez ilk önce, Ermeni mahallesine çıkıp, güzel kadın ve kız aradıklarını, bizim yiyeceğimizin de bitmiş olduğunu ve Türklerin bu kez bize karşı hiçbir düşmanlıkları olmadığını velhasıl birçok sözlerle, ahaliyi yatıştırmaya çalıştım. Bu nutkumda gerçekten ciddi ve samimi idim. Zira Fransızlara karşı kalbimde bir nefret uyanmıştı. Sizleri dahi çok sevmeye başlamıştım. Sizde, mutasarrıfta ve diğer kumandanlarda bir

(139) Kuvayi Milliyeyi kastediyor.

ciddiyet görüyordum. Aynı zamanda durumun bu şekilde an-sızın değişmesiyle, fikir ve kalbimi değiştirip, kendimi ve mil-letimi hemen duruma uydurmaya çalıştım. Bazıları, bunun için beni, Türkofil⁽¹⁴⁰⁾ diye nitelendirmişlerdi.”

“Lakin nafile, Türkler muhakkak öfkelerini bizden ala-caklar ve Fransızlar gittikten sonra bize saldıracaklar diye, herkes dövünüyor ve ağhyordu. O gece, Ermeni mahallesi sa-baha kadar kaydı. Her kafadan bir ses çıkıyor, bir kısmı Fransızlarla kaçmaya hazırlanırken düzen, görev, icraat, itaat ve hiçbir şey kalmadı. Bereket versin ki hemen bütün yolları ve dağları tutunuz da hiç kimse yerinden kımıldayamadı. Er-tesi gün, Fransızlar çekildi. bu çekiliş, insanlık namına ve Er-menilerin açlığı için mi? Hayır kendileri çekilmeye mecbur kalmışlardı. Bu bahaneyle çekilmekle şerefleri en az kırılmış oluyordu. Fransızlar, dağların işgal edildiğini gözleriyle gör-düler. Hatta Ermeni mahallesinde bulunan Teğmen Marceroux, bu hususta yazılı bir rapor vermişti. Ben de ken-dilerine söyledim. Saju biz Ermeni değiliz. Cevabını verdi. o gün, son defa olarak görmüştüm, çok telaşlıydı. Ben hid-detimden sustum. Lâkin birçok masumun, bir Saju’nun şe-ref iddiası inadına kurban gideceğini kuvvetle ümid ediyordum”⁽¹⁴¹⁾.

Böylece Fransızlar, Ermenilerin açlığını bahane ederek, çekilmek isterlerken Dr. Beşelyan’ı kullanmayınca, İsviçreli Doktor Fischer’i devreye soktular 8 Nisan günü Dr. Fischer imzasıyla Mutasarrıf Ali Rıza Bey’e tezkere geldi, bu tezke-rede, bazı şartlarla, Fransız kuvvetlerinin Urfa’yı boşaltaca-ğı bildiriliyordu.

(140) Türkseven.

(141) Olaydan dört yıl sonra, Dr. Beşelyan’ın Amerika’dan Ali Saip Ursavaş’a gönderdiği mektuptan.

2. Fransızların Mütareke İstemesi:

Fransızlar 8 Nisan 1920 günü, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e, Dr. Fischer imzasıyla gönderdikleri mektupta, mütareke yapmak ve bazı şartlarla şehri terketmek istediklerini açıkladılar. Dr. Fischer, Fransız komutanı adına bazı taleplerde bulunuyor ve bu taleplerin yerine getirilmesi halinde, Urfa'nın başaltılacağını belirtiyordu. Kuvayi Milliye yetkilileri, teklifin esas itibariyle kabul edildiğini, ancak, şartların inceleneceğini ve kesin kararın ondan sonra bildirileceğini açıkladılar⁽¹⁴²⁾.

Fransızların teklif ettikleri şartlar şunlardı:

1. Ermenilerin hayatlarının korunması.
2. Amerikalıların hayatlarının ve mallarının korunması.
3. Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilmesi.
4. Carablus'a kadar ağırlıklarının taşınması için, 60 deve ve 25 mekkarının verilmesi.
5. Esir edilen Fransız askerlerinin geri verilmesi.
6. Urfa eşrafından 10 kişinin Carablus'a kadar kendilerine eşlik etmesi.
7. Dr. Fischer Hastanesi'nde bulunup, taşınması mümkün olmayan yaralıların hayatlarının korunması.
8. Fransız kuvvetlerinin gidecekleri yere varıncaya kadar, güvenliklerinin sağlanması.
9. Muharebe derhal son verilmesi.

(142) VEOU, A.g.e., s.258.

10. Düzenlenecek antlaşma hükümlerinin, bir taraftan işgal birliği kumandanı, diğer taraftan, mutasarrıf, belediye reisi ve Kuvayi Milliye kumandanı tarafından imza edilip onaylanması⁽¹⁴³⁾.

Fransızların ileri sürdüğü şartlar, Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa, Ali Şelli, Şekercizade Eyüp, Hacı İmam Nebo, Akif Sözeri ve Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ileri gelenlerince Erkek Numune Mektebi'nde⁽¹⁴⁴⁾ yaptıkları toplantıda ele alınıp görüşüldü. Fransızlar, Kuvayi Milliye'yi resmi bir kuruluş olarak kabul etmediklerinden, barış ve çekilme şartlarını kapsayan tekliflerini, Mutasarrıflığa yapmışlardı.

Ali Saip Bey, öncelikle tahliye isteğini kapsayan yazının Kuvayi Milliye kumandanlığına hitaben yazılması gerektiğini; çünkü sivil ve askeri idarenin Kuvayi Milliye'ye geçmiş bulunduğunu, bu durumun Fransızlara bildirilmesini, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den istedi. Haklı olarak bu hususta mutabık kalınmakla beraber, yine de şartname konuları görüşüldü.

Ali Saip Bey, Urfa eşrafından teminat maksadıyla istenilen on kişilik heyetle alakalı madde dışındaki şartların kabul edilebilir olduğunu açıkladı ise de, toplantıda bulunan diğer Kuvayi Milliye ileri gelenleri, Fransızların, silahlarını başka yerlerdeki masum insanlara karşı kullanabileceklerini ileri sürerek, şehri terketmeleri halinde, mutlaka silâhlarını teslim etmeleri gerektiğini öne sürdüler.

Ali Saip Bey, bu şartları kabul etmemizin iyi olacağını, yeni bir gailenin açılmaması gerektiğini hatırlattı ise de, Kuvayi Milliye ileri gelenleri, fikirlerinde ısrar ederek, Fransız-

(143) URSAVAŞ, A.g.e., s.233. v.d.

(144) Bugünkü Kurtuluş İlkokulu.

ların ancak silahlarını teslim etmeleri halinde, sâlimen istedikleri noktaya kadar götürülebileceklerini yinelediler.

Mutasarrıf Ali Rıza Bey'de, Kuvayi Milliye ileri gelenlerinin fikrine katılmıştı. Bunun üzerine Mutasarrıf, Fransızlara tekliflerini idareyi elinde tutan Kuvayi Milliye yapmaları gerektiğini ve şartlarının incelenerek görüşüldüğünü, ancak, silahlarını bırakmak şartıyla, en yakın noktaya ve Urfa eşrafının eşliğinde götürülmelerinin kabul edildiğini bildirmesi kararlaştırıldı⁽¹⁴⁵⁾.

Kuvayi Milliye idarecileri toplantıdan ayrılırken, bundan başka bir anlaşma şeklinin kabul edilmemesini, kesin bir dille açıkladılar.

Sonra, Fransızlar Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gönderdikleri bir yazıda, cevap olarak; birinci tekliflerine teminat olarak istedikleri, on kişilik heyetten vazgeçtiklerini açıkladılar. Bu defa, sadece kendilerine rehberlik etmek üzere, subay komutasında bir müfrezenin verilmesini istemişlerdir.

Fransızlar, bu son tekliflerinde, Urfa'yı silahlı olarak tahliye edeceklerini ve Kuvayi Milliye'nin yolları çevirmesi halinde, kendilerini savunmaya muktedir olduklarını, bundan da kimseyi sorumlu tutmayacaklarını, bildirmişlerdir.

Nihayet, meselenin çözüme kavuşturulması için iki taraf, 9 nisan günü saat 14.00'de, hastane karşısındaki Karakoyun Deresi üzerindeki köprüde buluşmaya karar vermişlerdir.

9 nisan günü, belirtilen saatte iki taraf ileri gelenleri, köprü üzerinde buluşmuştur. Mutasarrıf Ali Rıza Bey Belediye Başkanı Hacı Mustafa, Eski Kuvayi Milliye Kumandanı Urfa Milletvekili Ali Saip Türk tarafını, Fransız Komutanı

(145) AKALIN, A.g.e., s.128 v.d.

Binbaşı Huger, Urfa Fransız Siyasi Hakimi Saju ve Ermeni Doktor Beşalyan'da Fransız tarafını temsil etmişlerdir. Görüşme, tamamen açık havada ve köprü başında geçmiş, taraflar bu görüşme neticesinde anlaşmaya varmışlardır.

Fransızların, ileri sürdüğü şartların tamamı, Türk tarafınca kabul edilmiş. Sadece Urfa ileri gelenlerinden on kişinin teminat olarak verilmesi şartı kabul edilmemişti. Bunların yerine rehberlik etmek üzere, subay idaresinde bir jandarma müfrezesinin verilebileceği, Türk tarafınca teklif edildi ve bu teklif Fransızlar tarafından olumlu bulunarak böylece anlaşmaya varılmıştır⁽¹⁴⁶⁾.

Bundan sonra, Binbaşı Huger birliğine aşağıdaki bildiri yayınladı.

“Düşman Kumandam ile, kumandanlığımız arasında bir anlaşma imzalanmıştır. İşbu anlaşma hükümlerine göre, Fransız birlikleri, uzun müddetten beri mahalleri içinde, Türklerce sıkı sıkıya kuşatılmış bulunan Ermenilerin daha fazla açlık ve ıstırap çekmelerini önlemek için, Urfa'yı boşaltacaklardır.”

“İçinde bulunduğumuz durum, korunmasını bugüne kadar yüklendiğimiz bu bölgenin, maalesef tarafımızdan boşaltılmasını zorunlu kılmaktadır. Fakat şurasını da unutmayalım ki, sarıldığımız günden beri, görevini hakkıyla ve hatta fazlasıyla yapmış bulunan garnizonumuzun üzerine yöneltilecek herhangi bir sorumluluğun varlığı, artık düşünelemez. Zira iki aya yakın bir zaman geçmiş ve bu zaman içinde, imdadımıza tek kişi dahi gönderilmemiştir.”

“Kumandanlığımız, geçirilen bu çok çetin ve zahmetli dönem içerisinde, büyük feragat ve tevekkül gösteren, her türlü sıkıntılara göğüs geren birliklerimizi, canı gönülden kut-

(146) URSAVAŞ, A.g.e., s.234 v.d.

lamayı şerefli bir görev bildiği gibi, burdan hareket edeceğimiz ana kadar, herbirinizin durumuyla orantılı olarak takınacağınız şerefli davranış ve hareketten de emin bulunmaktadır''(147).

3. Fransızların Urfa'dan Çekilmeleri:

Fransızların Urfa Garnizonu, yapılan anlaşma sonucu, yiyecek ve cephane sıkıntısı çektiği için Urfa'yı boşaltmak zorunda kaldı(148).

Eşyaların taşınması amacıyla Fransızlara Türk tarafınca, 60 deve ile yeteri kadar mekkari tedarik edildi. Fransız esirleri de kendi garnizonlara gönderilerek serbest bırakıldı. Fransızlar kılavuzluk ve eşlik etmek üzere, Ömer İzzet Efendi Komutasında 10 jandarma eri görevlendirildi.

10 nisan günü, bu hazırlıklar yapılırken, Fransız Kumandanı Huger'den, Mutasarrıfa hitaben şu yazı geldi;

“Ermeni yetimlerini ve Fischer Hastanesi’ni korumak için gönderilmesi gereken jandarmaları, bize eşlik edeceklerine söz verilen jandarmalarla birlikte gönderebilirsiniz. Civarımızda olabilecek şeyleri engelleyici tedbirlerinize teşekkür ederim. Askeri şiddetli sıcakta yolda bunaltmamak için, bu gece yarısından, saat 01.00’de Urfa’yı terkedeceğim. Eşyalarımı taşıyacak, taşıma araçları ve kılavuzların ücreti olan parayı Ms. Holmes’e verdim. Arappınar’a vardıktan sonra, eğer imkan bulursam, Bölge Kumandanı Albay’a, Fırat’ın doğusunda bulunan istasyonlardaki Fransız kuvvetlerinin geri aldırılmasını teklif edeceğim. Bu boşaltma kararını, bize refakat edecek jandarmalarla size göndereceğim mektupta bildiririm. Saygılarımın kabulünü rica ederim’’(149).

(147) AKALIN, A.g.e., s.130-131.

(148) BREMOND, A.g.e., s.42.

(149) URSAVAŞ, A.g.e., s.257.

O gece, saat 01.00 sıralarında, Fransızlar, bütün hazırlıklarını tamamlamış ve harekete hazır hale gelmiş bulunuyorlardı⁽¹⁵⁰⁾.

Saat 04.00 sıralarında, hastane yakınlarındaki kayalar üzerinde Dr. Beşelyan ve Mr. Vidin, Fransız Kumandanı Huger ile vedalaştıklarında, Kumandan Huger, Beşelyan'ın elini sıkıp hareket edeceği sırada, Ermenilerin kendilerine katılmamalarını kendilerine bir kötülük gelebileceğini ve Türklerin dağları ve yolları bu amaçla tuttuklarını, Türklerle savaşmadan, siyasetle Ermenileri kurtarması gerektiğini hatırlattı. "Ya yolda size hücum ederlerse ne yaparsınız?" diye soran Dr. Beşelyan'a, Huger "Silahlarımız var." şeklinde cevap verdi. Dr. Beşelyan "Siz şimdi hareket eder etmez, bizler de kayıtsız ve şartsız Türklere teslim olacağız ve eğer bize bir kötülük gelir ise bunun müsebbibi doğrudan doğruya sizsiniz." dediğinde, Kumandan Huger'in gözlerinden yaşlar dökülerek, ağladığı görülmüştür⁽¹⁵¹⁾.

11 Nisan 1920 sabahı, şafakla birlikte, Fransızlar Urfa'yı terketmeye başladılar. Bu durum karşısında, büyük bir sevinç ve heyecan içinde bulunan Urfa halkı, gece olmasına rağmen bu mesut anı daha yakından görebilmek için, akın akın yollara dökülmüş ve mahallelerinden şehrin merkezine gelmişlerdi⁽¹⁵²⁾. Böylece, Urfa'da 5 ay 10 gün sürmüş olan Fransız işgali sona ermişti⁽¹⁵³⁾.

Ali Saip Bey, alabilecekleri kuvvetlerle Fransızların geri dönebileceğini hesaba katarak, bir tedbir olmak üzere, 100 kişilik bir jandarma müfrezesi hazırlatarak, Teğmen Halil Mü-

(150) SARAL, A.g.e., s.350.

(151) URSAVAŞ, A.g.e., s.270.

(152) SARAL, A.g.e., s.246.

(153) TANIŞIK, A.g.e., s.92.

nir Bey Komutasında, Fransızları üç kilometre uzaktan takip etmekle görevlendirdi. Bu müfreze Fransızları Carablus'a kadar takip edecekti⁽¹⁵⁴⁾.

Fransız kuvvetleri, Hastane ve Hızmalı Köprü yolunu takip ederek, Suruç yönüne doğru yola çıktı⁽¹⁵⁵⁾. Şebeke çarpışmasından kurtulan bir Fransız yürüyüşü şöyle anlatmıştır: “Yaşama sevinci içinde ilerleyen bu insanların hali, gerçekten hüznün vericiydi. Saç sakala karışmış, yüz-göz toprak içinde, üzerlerinde elbise yerine paçavralar... Sanki mezardan çıkmış gibiydik. Midelerimiz bomboştu. Hissettiğimiz kuvvetli açlığı, adım başında yuttuğumuz toz ve toprakla gidermeye çalışıyorduk”⁽¹⁵⁶⁾.

4. Şebeke Vakası⁽¹⁵⁷⁾:

11 nisan sabahı, Ali Saip Bey, belediye Reisi Hacı Mustafa, Mutasarrıf Ali Rıza Bey, ve Ali Saip Bey'in yerine tayin edilmiş olan Binbaşı Pehlivanzade Nuri Bey, Amerikan Eytamhanesi'ne Bayan Holmes'i ziyarete gittiler. O sırada uzaktan bomba ve mitralyöz seslerinin geldiği duyuldu. Dr. Beşelyan da Münire Holmes'in yanındaydı. Bayan Holmes, “Saip Bey, bu silah sesleri de nedir?” diye sordu., Silah seslerinin devamı üzerine işin aşlının anlaşılıp, gereken tedbirlerin alınması maksadıyla Türk yetkilileri Amerikan Yetimevi'nden ayrıldılar.

Bu sırada şehirde çeşitli söylentilerin dolaşmakta olduğu görüldü. “Fransızlar, Normand Kuvvetleri ile birleştiler ve geri geliyorlar.” “Fransızlar köyleri yakıyorlar.” “Fran-

(154) URSAVAŞ, A.g.e., s.236 v.d. VEOU, A.g.e., s.261.

(155) VEOU, A.g.e., s.258.

(156) VEOU, A.g.e., s.261.

(157) Urfa'yı terkeden Fransızlar ile civar aşiretleri arasında meydana gelen ve Fransızların ağır yenilgisiyle sonuçlanan olay.

sızlar aşiretlerle savaşa tutuşmuş.” Buna benzer söylentilerle şeliir çalkalanıyordu.

Kısa bir süre sonra gönderilen keşif kollarının arkasından, olay yerine harekete karar veren Kuvayi Milliye yetkililerine, Fransızları üç kilometre geriden takip eden Teğmen Halil Münir Efendi'den şu rapor gelmiştir:

“Düşman öncüleri ve bilhassa bunların içinde bulunan Ermenilerin yolda rastladıkları aşiretlere ve yol üzerindeki köylülere ateş etmeleri üzerine Şebeke Boğazı'nda şiddetli bir çatışına başladı. Kumandan Fransız kuvvetlerine savaş hali aldırdı, bize de ateş etmeye başladılar. Urfa yolunu tutmaktayım. Durumum tehlikededir. Acele emrinizi bekliyorum.”

Ali Saip Bey o anda Urfa'nın boşaltılmasının sakıncalı sonuçlar doğuracağını düşünmekteydi. Ancak, aşiretler ve halk silahlarıyla akın akın olay yerine doğru gidiyorlardı. Olay yerine hareket eden Ali Saip Bey ve diğer yetkililer, yolda, Fransızlara rehberlik etmek üzere verilen Jandarma Müfrezesinin teğmeni Ömer İzzet Efendi ile karşılaşmışlardı. Ömer İzzet Efendi, olayı şöyle anlatmıştır:

“Sabah olunca, öncü bulunan bazı Ermeniler rastladıkları aşiret mensupları ve köylülere ateş etmeye başladılar. Fransız Kumandanı, ateş edilmemesini istediye de onu dinlemediler. Fransızları gören köylüler, baskına geliyorlar zannı ile tertibat aldılar. Fransızlar tepelere çıkıp yükseldiklerinde, arkadan kendilerini takip eden Halil Münir Efendi'nin müfrezesini gördüler. O anda Kumandan Huger, bana” bunlar kimdir?” diye sordu. Ben de bizim arkamızdan güvenliğini sağlayacak bir kuvvet olduğunu ve bizi izlediklerini söyledim. Kumandan başını sallayarak, buna inanmadığını söyledi.”

“Bir müddet yürüyüşe devam edildi. Fakat öncülerden bilhassa Ermenilerin ateşi üzerine, o civarda bulunan aşiretler ve köylüler de, hakim oldukları tepelerden Fransızlara karşı tesirsiz bir ateş açtılar. Esasen Urfa’dan ve arkalarından bir kuvvetin gelmekte olduğunu gören Fransızlar, ileriden de kendilerine ateş edildiğini görünce, planlanmış bir taarruza maruz oldukları korkusuyla, derhal yüklerini açtılar. Bu sırada askerler arasında bir karışıklık oldu, tepelerden ve uzaklardan ateş eden aşiretler, Fransızların firar ettiklerini sanarak, daha fazla yaklaştılar. Tamamen silahlı olan civar köylüleri, silah seslerine peyderpey üşüştiler. Bundan sonra şiddetli çatışma başladı. Ben bu durumu görünce, çatışmaya engel olmak maksadıyla ileriye doğru hareket ettim. Burada bomba ve mitralyöz ateşiyle karşılaştım ve mecburen çatışmaya katıldım. Bu durumda müfrezemle birlikte atlanımızı sürüp, kaçmaya çalıştık. Ancak iki ateş arasında kalmıştık. Benim atım vuruldu ve Fransızlar beni tutukladılar. Orada bulunan bir köprünün altına götürdüler. Biri Fransız, diğeri Cezayirli iki Fransız askerinin koruması altında tutuldum. Ben ateş edilmesini ve bunun bir yanlışlık olduğunu söylediysem de kimse dinlemedi. Kumandana önemli bir şey söylemek istediğimi ifade ederek, yanına götürülmemi istedim. Beni Kumandanın yanına götürdüler. Kumandan Huger köprünün on metre yakınındaki bir mağarada, yanında Saju ve yardımcısı ile Amerikan Yardım Kurulu’ndan bir Amerikalı ve Cezayirli askerlerin imamı olduğu halde, beni kabul etti. Olayın planlanmış bir hareket olmadığını, kumandanımızın da bundan haberi bulunmadığını söyledim. Ayrıca beni bırakmalarını ve ateşin kesilmesini sağlayacağımı ifade ettim. Saju, kendilerini aldattığımızı ve şimdi de tekrar aldatmak istediğimi belirterek, beni mutlaka öldüreceğini ifade etti. Teklifimi kabul etmedi. Çatışma bir saatten fazla sürdü. nihayet Huger aldı-

ğı raporlardan, cephane yetersizliği ve susuzluktan müsademeye daha fazla devam edemeyeceğini anlayınca, bu defa bir yanlışlık yaptıklarını ve yanlış anlama neticesinde bu olayın büyüdüğünü fark ederek, bana hayatımıza kastedilmemek şartıyla teslim olmak istediğini ve bunu size duyurmamı istedi. Ben de kendisine Urfa'yı terkeden bir Amerikalı ile tercümanın eşlik etmesini istedim. Kabul etti''.

“Aynı mağarada bulunan, Cezayirli askerlerin imamının sarığını Saju'nun bastonuna bağlamak suretiyle bir teslim bayrağı yaptılar. Elimde Bayrak, bir kolumda Amerikalı bir kolumda Ermeni tercüman olduğu halde, şosede ilerledim. Aşiretler, teslim bayrağını alma şerefini birbirlerine kaptırmak istemiyorlardı. Bunun için “buraya, buraya” diye bağınıyorlardı. Ben müfrezeye doğru giderek -bizi arkadan takip eden Jandarma müfrezemiz- ateş edilmemesini ve Fransızların teslim olacağını söyledim. Bu haber, kuvvetlere duyurulduktan sonra, emir ve komutaya bağlılıkları olmayan aşiretler, bulundukları mevzileri ve müsademe ettikleri Fransızları bırakarak, yağma için, yük arabalarına saldırdılar. Bir kargaşalık oldu. Bu kargaşa anında, Fransızlar şiddetli ateş açarak etkili bir süngü hücumu yaptıklarından aşiretlerden on kişi öldü, otuz kişi yaralandı. Bunun üzerine aşiret kuvvetleri bu defa teslim teklifiyle kandırıldıklarına inanarak, eşyaları bırakıp Fransızlara saldırdılar. Tekrar çatışma başladı. Bu defa da Fransızlar arasında disiplin bozuldu. Her asker süngüsünün ucuna bir mendil takarak, teslim olmak istedi ise de, tekrar kandırılacaklarını sanan ve önemli kayıplar veren aşiret kuvvetleri bu defa ateşi kesmediler. Boğaz boğaza bir karşılaşma oldu. Fransızlar, tam bir panik içinde kaçmaya başladılar”(158).

(158) URSAVAŞ, A.g.e., s.244-250.

Bu haberi Ömer İzzet Efendi'den alan Ali Saip ve Kuvayi Milliye yetkilileri, olay yerine vardıklarında, başta Fransız Kumandanı Huger ve Saju olmak üzere, Fransız subay ve askerlerinin öldürülmüş olduklarını gördüler⁽¹⁵⁹⁾.

Panik içinde bazı Fransız askerlerinin, silahlarını alarak, öteye beriye kaçtıkları anlaşıldığından, bunları toplamak ve hayatlarını emniyet altına almak için, çevreye jandarmalar gönderildi. Jandarmalar, otuzu Fransız olmak üzere-kalanı sömürge askeri- yüz esir topladılar⁽¹⁶⁰⁾.

Şebeke olayı ile ilgili olarak Ali Saip, Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı göndermiştir:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

10 Nisan 1920 gece yarısından bir saat sonra, silahı ve techizatıyla, tarafımızdan verilen taşıma araçlarıyla, Urfa'yı tahliye ederek, Carablus'a müteveccihen hareket eden Fransızlar, gidişleri esasında rastladıkları aşiret ve köylülere tecavüz etmeleri üzerine, civar kır ahaliyle aşiretler olayın vukubulduğu yere gelerek, üç saat devam eden müsademe neticesinde, iş bu kuvvetin komutan ve subaylarıyla birlikte büyük bir kısmının öldürüldüğünü ve yüz neferin esir edilerek Urfa'ya getirilip, gözaltına alındığını arz ederim. 11 Nisan 1920”⁽¹⁶¹⁾.

Şehri terkeden Fransızlardan kurtulan olmamıştı. Komutan subay ve erlerin büyük bir çoğunluğu hayatını kaybetmiş yüz er de esir edilmişti. Ancak iki Fransız eri, bu olaydan kurtulup Carablus'a varabilmişti⁽¹⁶²⁾.

(159) URSAVAŞ, A.g.e., s.250.

(160) URSAVAŞ, A.g.e., s.251.

(161) ALPAY, A.g.m., s.11.

(162) ABADİE, A.g.e., s.40.

Fransızların Urfa'dan çekilmeleri ve başlarına gelen bu olay, Türk makamları tarafından önemle ele alındı. Gerekli inceleme yapıldı. Olay, 13. Kolordu Komutanlığı tarafından Heyet-i Temsiliye ve ilgili makamlara aktarıldı. Komutanlığın bu raporlardan 17 nisan tarihli olayında şöyle denilmektedir:

“Urfa'dan çekilen Fransızlar, Urfa'nın onbeş kilometre kadar batısında, Firuz Paşa Deresi'nde, aşiretler tarafından taarruza uğramış ve çarpışmadan sonra çekildikleri, teslim işareti üzerine aşiretler yaklaşmaya başlamışsa da, Fransızlar ateşe devam ettiklerinden , çatışma yeniden başlamış ve neticede, Fransızlar 296 ölü ve 67 yaralı vermişler, 140 erleri de esir edilmiştir. Esirlere Urfa Müdafai Hukuk Cemiyeti'nce bakılmaktadır. Fransızlar verilen kılavuzla kendi silahlarına güvenerek, gece yarısından iki saat sonra şehri terketmişlerdir. Kılıç Ali Bey tarafından, silahlı olarak Fransızların geri çekilmesine müsaade olunmasının Anteb vilayetini müşkül duruma düşüreceğine dair olan telgrafı da, aşiretlerce duyulmuş olduğundan, bu hal başlarına gelmiştir⁽¹⁶³⁾.

13. Kolordu Komutanlığı, gönderdiği ikinci bir raporda, olayı geniş bir şekilde açıklamıştır:

“Yapılan soruşturmaya göre, Fransızlar Urfa'dan çekilirken, kimseye taarruz etmemişlerdir. Yalnız, çekileceklerinden haberdar olan aşiretler, Firuzpaşa (Şebeke) mevkiinde uygun yerleri tutarak, Fransızlar bu yerlere varınca, ateşe başlamışlardır. Bunun sebebinin de, diğer taraflara gidip başka Fransız birliklerini takviye etmemeleri için olduğu anlaşılmıştır. Belli şartlara çekilen Fransızlara, yapılan bu muamele, kolordumuzca hoş karşılanmamıştır. Kuvayi Milliye kumandanının ve hükümet memurlarının bilgisi dışında, tamamen

(163) SARAL, A.g.e., s.246.

aşiretlerce yapılan bu muamele, ileride aleyhimizde yanlış yayın yapılmasını mucib olacak mahiyettedir. Fransızların da, sadece bir kılavuzla yetinmeleri ve silahlarına güvenerek, ihtiyatsız hareketleri, bu olaya sebebiyet vermiştir. Bu çarpışmada 250 kişi ölmüş, 163 kişi esir olarak Urfa'ya getirilmiştir. Esirlerin 60 kadarı yaralıdır. 40 kadarı Fransız olmak üzere, geri kalanı, Cezayirli ve İslamdır. İçlerinde birde Cezayirli subay bulunmaktadır. Yaralılar, Urfa'da tedavi edilmekte olup, ikisi ölmüştür. Fransızların eşya, makinalı tüfek, silah ve cephaneleri yağma edilmiştir. Makinalı tüfeklerin toplatılmasına çalışılıyor. Yaralı ve sağlam esirlere şimdilik, Urfa'da Kuvayi Milliye'ce bakılıyor. Yaralılar, Amerikan Hastanesi'ndedir. Bunlar hakkında yapılacak işlemin bildirilmesini Heyet-i Temsiliyenizden rica ederim''⁽¹⁶⁴⁾.

13. Kolordu kumandanlığı 21 Nisan 1920 tarihli raporunun ikinci maddesinde de şöyle demiştir:

“Urfa'ya gelen Amerikan Salip-i Ahmer⁽¹⁶⁵⁾ heyeti, 20 Nisan 1920'de Urfa'dan ayrılmıştır. Bu heyet milli mukave-meti haklı görmüş, Türk olmayan elemanlarla, esirlere yapılan işlemlerden memnun kalmışlardır.” “Yalnız, aşiretler tarafından, çekilmekte olan Fransızların baskına uğratılması, fena etkiler yarattığından, mutasarrıflıkça Amerikalılara bir rapor verilmiştir. Bunun üzerine Amerikalılar, Fransızların Urfa'ya bir daha gelmemeleri için, teşebbüste buluncaklarını bildirmişlerdir. Nitekim, önceleri yapılmış olan böyle bir teşebbüs ile Fransızların Maraş'a gelmeleri önlenmişti. Ermeniler de güvenlik altında yaşadıklarını bildirerek, bu yönde hazırladıkları ve imzaladıkları bir tutanağı Amerikalılara vermişler ve eğer Fransızlar bir daha Urfa'ya gelecek olur-

(164) T.İ.H. IV., s.116.

(165) Kızılhaç.

larsa, Türklerle beraber Urfa'yı savunacaklarını beyan etmişlerdir''(166).

5. Şebeke Vakası ve Urfa'nın Tahliye Edilmesinin Yankıları:

A — Fransız Kamuoyu

Urfa'dan önce, Maraş'tan çekilmek zorunda kalan Fransız kuvvetlerinin başarısızlığı Fransız kamuoyunda tartışma konusu olmaya başlamışken bir de Urfa'da benzer bir olayın yaşanması, eleştiri ve tepkilerin yoğunluk kazanmasına yol açtı. Fransız basmında atılan bellibaşlı başlıklarla, yetkililere şu sorular sorulmaktaydı⁽¹⁶⁷⁾:

“Girişilen bir sefer mi var? Bu sefer Fransa'dan saklanıyor mu.”

“Oraya kaç Fransız askeri gönderildi? Bu askerlerden birçoğunun öldürüldüğü savaşlar, şimdiye kadar nelerdir?”

“Hükümet halka olumlu bilgiler vermeyi kabul etmeli... Prestijimizi yitirdik. Örneğin özellikle Maraş olayları...”

Bu eleştiriler, Fransız basın ve parlamentosunda sürüp gidiyordu. Urfa'nın tahliye edilmesi ve Firuzpaşa'da meydana gelen olaydan sonra, tenkitler daha büyük boyutlara ulaştı.

Bir gazeteye göre, “Ermenilerin ihaneti” yüzünden, Fransız garnizonu şehri terkederken, pusuya düştü. Urfa'daki bu olay ancak nisan ayı sonunda, bütün Fransız gazeteslerinin bir resmi tebliğ almalarıyla kamuoyuna duyuruldu⁽¹⁶⁸⁾. “Harbiye nezaretine gelen resmi bilgilere göre, asilerle yapılan anlaşma sonunda, şehirdeki Ermeni halkı, garnizonun yiyecek ihtiyacını sağlamadığı ve su boruları ke-

(166) SARAL, A.g.e., s.247.

(167) AKYÜZ, A.g.e., s.125.

(168) AKYÜZ, A.g.e., s.126.

sildiği için, Fransız Garnizonu, şehri terketmek zorunda bırakıldı. Bu amaçla, garnizon mevkilerimizden birine serbestçe çekilebileceğini öngören bir anlaşma yaptı. Hatta Türkler, garnizona bir konvoy ve muhafızlar bile temin etmişlerdi.”

“Fakat bu herhalde bir tuzaktı: Çünkü yolda, anlaşmaya rağmen, adamlarımız Türklerin haince saldırısına uğradı. Önemli kayıplar verdi.” Daily Express’e dayanan bazı taşra gazetelerine göre, bu olayla ilgili Fransızların verdikleri kayıp, 300 kişi idi.

Muharebeler hakkmda, daha ayrıntılı bilgi almaya başlayan kamuoyunun, Urfa başarısızlığı karşısında canı çok sıkıldı, ve bunu bir “ihtar” şeklinde değerlendirdi. Basında, hükümetin doğu politikasını sert bir dille eleştiren yazılar gittikçe artıyordu. Örneğin, L’Humanité’de Paul Lois, Urfa olaylarını, “Ne bir adım, ne de bir kuruş!” sözleriyle karşılarlarken, L’Action Française’de Jacques Bainville, yazısının birine, “Urfa’da ne arıyorduk?” başlığını koymuştu.

“Urfa’da, yani Küçük-Asya’nın göbeğinde bir Fransız Garnizonunun işi neydi? Bizde halk, askerlerimize verilen angaryalardan habersizdir. Avrupa Türkiye’si ve Asya Türkiyesinin birçok yerinde, bizi ilgilendirmeyen işlerle meşgul, askerlerimiz bulunduğunu, halka göstermek için, Urfa ve Maraş’takiler gibi darbeler gerek.”

“Urfa, İngiltere’nin kendi nüfusuna ayırdığı Mezopotamya’nın güvenliğini koruyucu bir yeredir... Fransa başkası hesabına jandarma rolü oynamamalı, Mustafa Kemal’in ordusu ile kapışmak için, ileri hatlarda bizim askerlerimizin bulunmasına hiç gerek yok”.

“Maraş’takilerden sonra şimdi Urfa olayları, Fransa’da çok gözleri açacaktır. Kamuoyunun daha fazla üzülmesi-

ni beklemeyelim. Bizim olmayan bir politika için, verecek bir tek adamımız yoktur. Çünkü Fransa'nın çıkarı ve gelenekleri, Türk halkı ile devamlı savaşı değil, barışı gerektirir.”⁽¹⁶⁹⁾

B — Türk Basını ve Temsil Heyeti

İrade-i Milliye Gazetesi, Urfa'nın Fransızlarca tahliye edilmesini, “Diyarbakır 10 nisan: Urfa'nın Fransızlar tarafından tahliyesi, Efkâr-ı Umumi birlik ve milletin istiklalinin korunması hususunda, büyük bir tesir yaratmıştır. Bu hadise işgal altında bulunan diğer illerin de tahliyelerine bir başlangıç haberidir.” Şeklinde yorumlayarak, “Fransızlar Urfa'yı Tahliye Etiler .” Başlığı ile vermiştir⁽¹⁷⁰⁾.

Haberin altında, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Pehlivanzade Nuri'nin, Urfa'nın tahliye edildiğini müjdeleyen telgrafı verilmiştir.

“Urfa; 11 Nisan 1920, Allahın yardımı ile 11 Nisan 1920 de Urfa'yı tahliye eden Fransızların Suruç istikametine doğru perişan bir halde, çekilmekte olduklarını müjdelerim.”

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi de, “Urfa'nın Tahliyesi” başlıklı haberiyle, “Urfa'daki Fransızlar evvelki gün sabahleyin, orasını terkederek, tahliye ile çekilmişlerdir.” Şeklinde duyurmuştu⁽¹⁷¹⁾.

Mustafa Kemal Paşa, Urfa'nın tahliye edilmesinden bir gün sonra, Heyet-i Temsiliye adına yaptığı açıklamada; “Anadolu'da işgal karşısında milletin duruma hakim olduğu” yorumunu yaparak, Anzavur isyanına dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir. “... Klikya havalisindeki işgal kuvvetlerinin Ur-

(169) AKYÜZ, A.g.e., s.127.

(170) İrade-i Milliye, 12 Nisan 1920, Sayı: 36, s.3.

(171) Hâkimiyet-i Milliye, 13 Nisan 1920, Sayı: 21, s.3.

fa'yı tahliye ettikleri, Mersin, Tarsus, Adana, Haçin mevkiinde ki işgal kuvvetlerini de tamamen muhasara edildikleri bir zamanda..." İsyânların işgalcilerin işini kolaylaştıracaklarını belirtmiştir⁽¹⁷²⁾.

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal bir taraftan da Urfa'nın tekrar elden çıkarılmaması için, 13. Kolordu Komutanlığına, Fransız işgaline karşı uyanık bulunulmasını ve Urfa'nın elde tutulması gerektiğini, bildirmiştir. Mustafa Kemal'in bu yoldaki telgrafı aşağıdadır:

"Diyarbakır'da 13. Kolordu Kumandanlığına;

Urfa mutasarrıflığından alınan 13 Nisan 1336 tarihli telgrafta Urfa'nın tekrar işgali için Fransız kuvvetlerinin Carabulus'a geldiği ve 13 nisanda Suruç'a hareket ettiği bildiriliyor. Urfa'nın tekrar kaybedilmesi, kötü sonuç ve tesirler yaratacağından, güvenlikle elde bulundurulmasının imkanları hakkında malumatla, bunun nasıl sağlanabileceği yolunda bilgi verilmesini rica ederim"⁽¹⁷³⁾.

Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin 24 Mayıs 1920'de yapılan gizli celse toplantısında, cephe durumlarından sözederken, "... Urfa'da da aynı durum olmuştur. Yine Fransızlar tarafından, daha doğrusu Fransızların teşvik ve yardımıyla, Müslüman ahaliye tecavüz eden Ermenilerin sebebiyet verdiği muharebe ve müsademeler olmuş, neticede Fransızlar orasını da terk etmeye mecbur olmuşlardır. Yalnız. sureti umumiyyede bir şey vardır ki, Fransızlar... tekrar Urfa'ya gelmediler... Urfa'da başarı elde edilmiştir. Bunu izzet-i nefis yaparak, daha büyük bir harekete geçmek istemediler." demiştir⁽¹⁷⁴⁾.

(172) ARSAN, A.g.e., s.292.

(173) H.T.V.D., Sayı: 13, Vesika: 360.

(174) T.B.M.M. Gizli Celse Zabıdan, C.I., s.6.

B E Ŗ İ N C İ B Ö L Ü M

URFA'NIN TAHLİYESİNDEN SONRA URFA HAVALİ- SİNDEKİ ÇARPIŞMALAR İLE MİLLİ MÜCADELE Sİ- RASINDA GÜNEYDOĞU ANADOLU'NUN TEPKİ, TAVIR VE MÜCADELELERİ

I. URFA'NIN TAHLİYESİNDEN SONRA URFA HAVA- LİSİNDEKİ ÇARPIŞMALAR

1. Urfa Milli Taburunun Suruç-Arappınar Harekatı:

Fransızların Urfa'yı tahliyesinden iki gün sonra, 13 Nisan 1920'de Urfa Milli Taburu, Urfa Kuvayi Milliye Komutanı Binbaşı Pehlivannzade Nuri'nin komutasında, iki top ve iki Makinalı tüfikle Suruç'a hareket etti. 14 nisan akşamı buraya varan Kuvayi Milliye Suruç'un 10 Kilometre güneyinde bulunan Arappınar İstasyonu'ndaki Fransız Bölüğüne taarruz yapmak üzere harekete geçti. Binbaşı Pehlivanzade Nuri, kuvvetleriyle beraber, istasyonda bulunan Fransız Bölüğünü çekilmeye mecbur etti. Topçu ateşiyle bu iş başarıldıktan sonra hakim tepeler ele geçirilip tutuldu. Fransızlar bunun üzerine hem Arappınar İstasyonu'nu elde tutmak hem de Urfa'ya yeni bir taarruz düzenlemek üzere, Arnappınar'ın batısında ve birkaç kilometre uzaklıktaki Siftek İstasyonu'nda kuvvet toplamaya başladılar. Bu Fransız kuvvetleri 16 nisan günü Siftek'ten Arappınar'a harekete geçti. Demiryolu hattının Arappınar ve doğusuna kadar, Fransızların elinde bulunmasının ikmal bakımından önemi büyüktü. Bir alaydan fazla bir kuvvetle Arappınar'a gelen Fransız kuvvetleri karşısında Urfa Milli Taburu zayıt vermemek için Suruç Kasabası'na çekilmeye mecbur kaldı. Bu sırada Suruç çevresinde

bulunan aşiret kuvvetleri de Pehlivanzade Nuri'nin emrine girerek, güçlü bir Türk kuvveti burada toplanmış oldu. Bu kuvvetler Suruç sırtlarını berkitmeğe başladılar. Aşiret kuvvetlerinin de Kuvayi Milliye taburu'nun emrine girmesi ile Binbaşı Pehlivanzade Nuri, bütün kuvvetlerin kumandanı olunca, Milli Tabur kumandanlığına da Hacı İzzet Ağa getirildi⁽¹⁾.

Türk kuvvetleri, Fransızları karşılamak üzere hazırlık yaparken, Albay Normand idaresindeki Fransız kuvvetleri, Arappınar İstasyonu'nda bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu bırakarak, diğer kuvvetleriyle Anteb istikametinde yürüyüşe geçtiler, bu sırada Anteb'de, Fransızlar için durum oldukça kritik bir hal almaya başlamıştı.

Kuvvetlerin geri çekilmesinden önce, Urfa havalisinde çıkarılan söylentiler 3000 kadar Fransız kuvvetinin Cerablus'a geldiği yolundaydı. Ancak, bu şayialar fazla abartılmıştı. Gerçekte, Fransızların 400 kişilik bir kuvveti Arappınar'a gelmiş bulunuyordu⁽²⁾.

Anteb'de durumun tehlikeli bir hal alması üzerine, geri çekilen Fransız kuvvetleriyle beraber, birçok Fransız askeri bu defa, Katma'ya doğru harekete geçmiş ve burada toplanmıştı⁽³⁾.

2. Fransızların Urfa'ya Dönmek İstemeleri ve Sarımağara Muharebesi :

11 Nisan 1920 Günü Urfa'yı tamamen boşaltarak buradan ayrılan Fransızlar, çekilmeleri esnasında Firüzpaşa Deresi mevkiinde uğradıkları yenilginin intikamını alma hazırlıklarına başlamışlardı. Fransızların Urfa üzerine yeni bir yürüyüş hazırlığı içerisinde oldukları, çeşitli kaynaklar-

(1) T.İ.H. IV., s.118 v.d.

(2) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4573.

(3) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4580.

dan alınan bilgilerden anlaşılmıştı. Türk komutanlığı, buna göre gerekli tertibatı almaya başlamıştı.

Fransızlar, Anteb'te durumun tehlikeli bir hal alması üzerine, Arappınar İstasyonu'nda bulunan bazı kuvvetlerini buradan çekmişlerdi. Ancak, burada bulunan Fransız Taburu, bu kuvvetlerin ayrılmasından sonra, Suruç'a doğru harekete geçerek, Urfa'ya yeni bir taarruz hareketini başlatmaya çalıştı. Ateş bakımından zayıf bulunan Türk kıtaları, Suruç'un 15 kilometre kuzeydoğusunda ve Urfa yolu üzerinde bulunan Birdiş Köyü civarına çekilmek zorunda kaldılar. Türk kuvvetleri, burada mevzilenmeye ve tahkimat yapmaya başladılar.

Buradaki Türk kuvvetleri, çoğu Kuvayi Milliye'den olmak üzere, ancak 250 piyade, 60 suvari, 4 top ve 8 makinalı tüfekten ibaretti.

Urfa üzerine yürüyüşe karar veren Fransızlar, bir alay kadar piyade, iki bölük suvari, dört sahra ve iki dağ topundan oluşan güçlü kıtalarıyla, 6 Mayıs 1920 günü Suruç'a geldiler. 7 Mayıs'ta da, Birdiş istikametinde yürüyüşe geçtiler.

Fransızların, yeniden Urfa'yı işgal etmek üzere, yürüyüşe geçtiğini haber alan Urfalılar'dan, 1500'den fazla silahlı, Sarımağara'ya doğru gitmek ve Fransız kuvvetlerini karşılayacak Türk kuvvetleriyle birleşmek üzere, harekete geçtiler.

Suruç'tan Birdiş Köyüne çekilen Türk kuvvetleri de, Sarımağara yöresine gelmekte olan Urfalılarla birleşerek, bu mevkide, savunma yapmak maksadıyla, Sarımağara'ya çekilmeye mecbur kaldılar. Ayrıca, Siverek'e gönderilmiş olan iki sahra topunun da, Sarımağara'ya hareket sağlandı ki, bu suretle, Sarımağara yöresinde 2000'den fazla Türk kuvveti toplanmış bulunuyordu. Bunların çoğu Kuvayi Milliye savaşçılarıydı. Bu mevkide geceli gündüzlü çalışılarak yapılan berkitme ve siper kazma çalışmaları sonucunda savunmanın bir dereceye kadar kolaylaşacağı düşünülmüştü.

8 Mayıs 1920 günü, Fransızlar Sarımağara'da, Türk savunma mevzileri karşısında, gerekli tertibatı alarak, topçuların ve ağır makinalı tüfeklerin desteği altında, Kuvayi Milliye taarruza geçtiler, savaş şiddetli bir şekilde devam etti. Akşama kadar ilerlemek isteyen Fransız kıtaları, Türk tarafının isabetli atışları karşısında, zaman zaman duraklamak zorunda kalıyor ve yeniden taarruza geçiyorlardı. Fakat, büyük kayıplar veren, Fransız kuvvetleri gece artçıları bırakarak, Suruç yönüne doğru geri çekilmek zorunda kaldılar. Ertesi gün, Fransızların çekildiği anlaşıncaya, uzak mesafeden takibe ve irtibatı kaybetmemeye gayret edildi. Muharebe sahasında yapılan tesbitlere göre, Fransız kıtalarından 150 kadar ölü ve yaralı olduğu anlaşıldı⁽⁴⁾.

Kuvayi Milliye Kumandanı Pehlivanzade Nuri, çeşitli makamlara gönderdiği 8 Mayıs 1920 tarihli telgrafında bu olayı şöyle özetlemiştir⁽⁵⁾:

“Arappınar’ı işgal eden düşman, Kuvayi Milliyeimizin hareketi üzerine 1200 piyade ve 200 süvari ve dördü cebel olmak üzere iki sahra topu ve makinalı tüfeklerle, 6 Mayıs 36’da taarruza başlamıştır. Kuvayi Milliyeimizin yaptığı plan mücibince kuvvetlerimiz Suruç Ovası’na hâkim tepelere çekilerek, düşman tamamen Urfa önlerine celbedilmiş ve burada altı saat devam eden bir muharebede pek ağır zayiata uğratılarak, Suruç’un güneyine çekilmeye mecbur edilmiştir. Bu muharebede düşmandan 150 ölü ve yaralı vardır.”

(4) SARAL, A.g.e., s.250.251.

(5) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4576.

Suruç'a gelen Fransız kıtaları, Suruç Kasabasını yağmalamışlardır. Buradan alman lüzumlu malzemeler, Arappınar İstasyonuna götürülmüştür. Takip, Türk kuvvetleri tarafından vasıtasızlık ve birçok eksiklikler yüzünden yapılamamıştır. Ancak üç dört gün sonra, Suruç Kasabası Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Bu olay da Kuvayi Milliye kumandanınca çeşitli makamlara aşağıdaki telgrafla duyurulmuştur⁽⁶⁾.

“İnayet-i Bari ve Ruhaniyet-i Peygamberi ile Urfa ve Suruç Kuvayi Milliyesinin şecaat, gayret ve himmeti sayesinde, Suruç Kazası Fransız kıtasının zulmünden istirdat edilmiştir. Düşman her zaman olduğu gibi, Suruç'ta da kötü fiil ve vahşi hareketlerini ibrazdan geri durmamıştır. Ezcümle mahalli hükümete olan tecavüzlerini pek ileri götürerek, hükümet evrakının tamamını yakmış, yırtmış ve Şeri Mahkemeden ellerine geçirdikleri Kuran-ı Azimüşşa'nı parça parça ederek o mukaddes yapraklarını dinsizlerin bile kabul edemeyeceği bir surette, çirkince muamelede bulunarak, saygısızlık etmiş ve ayaklar altına almışlardır. Düşman adiliğini ve insani hislerden tamamen mahrum olduğunu, dükkan kilitlerini sökmek suretiyle göstermiştir. Şu asırda, insaniyet ve medeniyete yakışmayacak bu hal ve hareketleri setr etmek üzere, Suruç telgrafhanesindeki telgraf makinası dahi gasp edilip götürülmüştür,” Denilen 13 Mayıs 1920 tarihli telgrafta, daha sonra Fransızların halkın malını yağmaladıkları ve dükkanları da talan ettikleri belirtilmiş ve bu durumun, adil devletlere duyurulması gerektiği hatırlatılarak, yakında Kuvayi Milliye'nin Şecaati karşısında, Fransızların Arappınar'ında da tutunamayıp, “rezaletle” çekilecekleri, vurgulanmıştır.

(6) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4577.

Bu başarısızlıkları üzerine, Urfa hareketinden vazgeçen Fransız kuvvetleri, Arappınar İstasyonunun güvenliğini sağlayacak kadar ve ancak 200 piyade, 100 süvari ve 2 top bırakarak, Mayıs ayı ortalarında, diğer kuvvetleriyle, Carablus istikametine doğru çekilmişlerdir⁽⁷⁾.

3. Urfa Sancağına Bağlı Demiryolu İstasyonları Çevresindeki Muharebeler ve Bu İstasyonların Fransızlar Tarafından Tahliyesi:

Arappınar İstasyonunda, Fransız kuvvetlerinin azaldığını haber alan Türk kuvvetleri, 15 Mayıs 1920 de taarruz ederek, Fransızların buradan çekilmelerini sağladılar. Bu taarruzda Fransızların iki dağ topu tahrip edildi. 18 hayvan ele geçirildi. Fakat, taarruzun sonlarına doğru, milli kuvvetler arasında başgösteren disiplinsizlik, Fransızların emniyetle geri çekilmelerine meydan yaratmak suretiyle, büyük bir fırsatın elden kaçmasına yolaçtı.

Fransızların, Urfa'ya yapmaları muhtemel olan yeni bir ileri harekâtın ve taarruzun önlenmesi için, Urfa ve güney bölgesinde daha fazla kuvvet toplanması lüzumu, gerek Kolordu ve gerekse 5. Tümen Komutanlıkları tarafından anlaşılmış bulunuyordu. Bu maksatla 24. Süvari Alayı'nın Adıyaman'daki bir bölüğü de Urfa'ya hareket ettirildi. Ayrıca Elazığ'da bulunan 15. Alay da Siverek'e ve bu alayın Malatya'daki taburu, iki topla birlikte, Urfa civarına gönderildi. Bir taraftan Mardin de bulunan 14. Alaydan da, bir taburun harekete geçirilmesi için hazırlıklara başlandı. Bu suretle Urfa yöresinde 100'e yakın düzenli orduya mensup silahlı er toplanmış oldu ki, o günün şartlarına göre bu kuvvet, oldukça önemli bir güç kabul ediliyordu⁽⁸⁾.

(7) T.İ.H. IV., s.220.

(8) SARAL, A.g.e., s.252.

Türklerin, Urfa yöresinde düzenli kıtalarını toplamakta oldukları, Fransızlar tarafından öğrenilince, Fransızlar Arappınar dolaylarında bulunan istasyonlarla, Tel-Abyad'taki müfrezelerini, Arappınar'a çekmeye ve böylece bir yerde toplu ve kuvvetli bulunmaya karar verdiler. Bunun sonucunda Tel-Abyad İstasyonu da, Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Bu esnada, Arappınar İstasyonunun doğusunda bulunan, Harabnas ve Gültepe İstasyonlarındaki Fransız müfrezeleri de, civar aşiretlerinin yaptığı baskınlar karşısında, kayıplar vererek Arappınar istasyonu'na çekildiler. Böylece, Akçakale'den Arappınar'a kadar olan 70 kilometrelik demiryolu hattı yeniden Türklerin eline geçmiş oluyordu. 4/5 haziran gecesi, Suruç'ta bulunan kuvvetler ve Kuvayi Milliye'nin baskın hareketiyle Arappınar İstasyonu da zaptedildi. Kuvayi Milliye burada Fransızlara ait bol miktarda eşya, malzeme ve cephaneyi ele geçirdi⁽⁹⁾.

Haziran başında, Siftek (Mutluca) ve Carablus (Karkamış) İstasyonları,⁽¹⁰⁾ Fransızların elindeydi. Yapılan bir baskınla Siftek İstasyonu'nda ele geçirilmiş ve buradan Carablus istikametinde geri çekilen Fransız kuvveti, Siftek Boğazı'nda daha önce mevzilenmiş olan Kuvayi Milliye'nin baskınına uğrayarak, tuzağa düşüp büyük kayıplar vermişti. Sonunda Fransız Garnizonları, güçlükle Tel-Abyad ve Arappınar İstasyonlarından çekilerek, Carablus'a varabilmiştir⁽¹¹⁾.

Bu suretle Fransızlar, Fırat'ın doğu kesimini, başka bir deyişle Urfa yöresini terketmiş ve Haziran 1920 sonlarına doğru, Fransız kuvvetleri, tamamen Fırat'ın batı yakasına atıl-

(9) T.İ.H. IV., s.120.

(10) Carablus'un Karkamış (Gılgamış) mevkiinde, Fransız uzmanlarınca kazılar yapılarak, burada bulunan bazı eşyalar da götürülmüştür. Bu kazıları, Wooley idare etmiştir. (VEOU, A.g.e.)

(11) BREMOND, A.g.e., s.48.

mişti. Hatta o derecede ki, Fırat üzerindeki Carablus demiryolu köprüsü'nün doğu başında Türk, batı yakasında birer Fransız nöbetçisi yer almıştı⁽¹²⁾.

Böylelikle, Urfa bozgunundan sonra Fransızlar, bir daha Fırat Nehri'nin doğusuna geçememişler ve Maraş'ı işgal için ciddi herhangi bir teşebbüste bulunamamışlardır⁽¹³⁾.

11 Temmuz 1920 günü de Carablus Köprüsü'ne bir tarruz düzenleyen Birecik Kuvayi Milliyesi, buradan Fransızları sürmeyi başarmış ve daha da ileri giderek Carablus Kasabası'ndan Fransızların çekilmesini sağlamışlardır. Carablus'u işgal eden Kuvayi Milliye, burada Fransızların bıraktığı külliyetli miktarda gıda, cephane ve silahı elde etmiştir. Diğer taraftan Fransız Ordusu içinde yer alan Cezayirli Müslüman askerlerinde silahlarını genellikle satarak, Fransızlardan ayrıldıkları görülmüştür⁽¹⁴⁾.

Bundan sonra, Tarablus'u terk ve tahliye eden Fransız kuvvetleri, taşıyabildikleri gıda, mühimmat ve ağırlıklarını trenlere yükleyerek, Sacur'a gitmişler ve burada mevzilenerek, Antep ile ilgilenmeye devam etmişlerdir.

4. Urfa Savaşlarında Verilen Kayıplar:

Urfa savaşları sırasında Kuvayi Milliye'nin şehit, yaralı ve kayıpları konusunda kesin bir rakam yoktur. Bununla beraber, tesbit edilebildiği kadarıyla, bu olaylar esnasında, sadece 11 nisan günü cereyan eden "şebeke hadisesi"nde, Türk tarafından 125 kişi şehit olmuş ve 168 kişi de yaralanmıştır. Bu yaralılardan da onikisi daha sonra hayatlarını kaybetmişlerdir.

(12) T.İ.H. IV., s.121.

(13) SELEK, A.g.e., s.14.

(14) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4589.

Aynı çarpışmada, Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin 830 olan toplam mevcutlarından, 100 kişi esir edilmiş, geriye kalanların tamamı ölmüştür.

Bunun dışında yapılan şehir içi çarpışmalar ile Urfa çevresi müsademeler, Sarımağara ve demiryolu istasyonlarındaki çarpışmalarda kesin ölü ve yaralı sayısı bilinmemektedir. Yolcular ve köylülerle, Urfa dışından gelen aşiretlerin kayıpları da gözönüne alınacak olursa, Türk tarafının önemli kayıplar verdiği anlaşılmaktadır⁽¹⁵⁾.

Urfa Savaşlarında şehit düşüpte, adları tespit edilebilmiş olan kişilerin isimleri aşağıdadır⁽¹⁶⁾.

İsim ve Lakabı	Mensup olduğu Aşiret, Köy veya Mahalle
Hacı Mustafa Oğlu Ömer	Dergezenli Mahallesi
Hasan Hulusi oğlu İsa	Dergezenli Mahallesi
Ali Güloğlu Hasan	Dergezenli Mahallesi
Gürgör oğlu Mustafa	Dergezenli Mahallesi
Aslan oğlu Sinan	Hamurkesen Köyü
Hacı Bozan	Hamurkesen Köyü
Bedir oğlu Eyüp	Hamurkesen Köyü
Neccar Ali oğlu Kasap Yahya	Beykapı Mahallesi
Tellâk Banknotçu Hoca	Gerz Mahallesi
Kerim Efendi'nin Yeğeni Memo	Kaleboynu Mahallesi
Rastgeldizade Hacı Ahmet	Ulucami Mahallesi
Puticigelizade Süleyman	Ulucami Mahallesi
Fettah oğlu Ömer	Ulucami Mahallesi
Musa oğlu İsa	İmam Sekaki Mahallesi
İsa oğlu Mehmet	Nurali Mahallesi

(15) ALPAY, A.g.m., s.11.

(16) 11 Nisan Urfa'nın Kurtuluşu, Yayınlayan Urfa Halkevi, Urfa, (İlbaylık Basımevi), 1936, s.49 v.d.

İsim ve Lakabı

Mensup olduğu Aşiret, Köy veya Mahalle

Şeyh Halil
Sebilcioğlu Mustafa Çavuş
Hasan oğlu Mehmet Ali
Osman oğlu Müslim
İsa oğlu Ömer
Mustafa Kemal
Şirpak Halil oğlu Tevfik
M.Ali Oğlu Mehmet
Ercişli Abdülhamit
Mehmet oğlu Nafi
Fatih oğlu Reşit
Mehmet oğlu Bakışçı Mustafa
Ali Can
Temo Mustafa oğlu Mustafa
Eskici Zekeriya
Abo oğlu Ahmet
Ömer oğlu Hasan
Ali Hadi
Hacı Ramazan oğlu Mehmet
Mehmet oğlu Mehmet
Tombul oğlu Bakır
Antebli Bakır
Dondurmacı Bedevi'nin
Yeğeni Ahmet
Mahmut
Deveci Çiğköfte oğlu Ahmet
Osman
Eskici Derviş'in kardeşi Mehmet
Osman'ın kardeşi Abdullah

Eyyübiye Mahallesi
Türk Meydanı Mahallesi
Meşarikiye Mahallesi
Badıllı Aşireti
Hekimdede Mahallesi
Müderriş Mahallesi
Tepe Mahallesi
Eyyübiye Mahallesi
Ulucami Mahallesi
Nimettullah Mahallesi
Askeri Mahalle
Halil'ül-Rahman Mah.
Eyyübiye Mahallesi
Kazancı Mahallesi
Kazancı Mahallesi
Nurali Mahallesi
Dergezenli Mahallesi
Çırpan Köyü
Meşarikiye Mahallesi
Beykapısı Mahallesi
Kendirci Mahallesi
Hekimdede Mahallesi
Yusufpaşa Mahallesi
Eyyübiye Mahallesi
Müderriş Mahallesi
Eyyübiye Mahallesi
Yenice Köyü
Kanberkiye Mahallesi

İsim ve Lakabı	Mensup olduğu Aşiret, Köy veya Mahalle
Hillo'nun oğlu Hamit	Tepe Mahallesi
Reşid Efendinin adamı Halef	Tepe Mahallesi
Ahmet Milli	Döğerli Aşireti
Halil oğlu Bekir	Karatepe köyü
Tayfur	Tepe Mahallesi
Mehmet Ali	İzoli Aşireti
Reşit oğlu Ömer	Meşarikiye Mahallesi
Hurdo oğlu İmam	Kalecik Köyü
Reşid'in oğlu Ali	Gönüllü Mahallesi
Hasan oğlu Ramazan	Kalecik köyü
Osman oğlu Bozan	Kalecik Köyü
Eyüp oğlu Halil	Kalecik Köyü
Hacı Fazıl Mustafa'nın Adamı	
Mühacir Tacettin	Mahkeme Mahallesi
Mühacir Abdullah	Mahkeme Mahallesi
Mühacir Memiş oğlu Abdullah	Narıncı Mahallesi
Mühacir Hacı mehmet oğlu	
Hacı	Narıncı Mahallesi
Osmanoğlu Müslim	Beydili Mahallesi
İsmail oğlu Ömer	Hekimdede Mahallesi
Mülkoğullarından Mehmet Emin	Eyyübi Mahallesi

II — MİLLİ MÜCADELEDE URFA HAVALİSİNİN (GÜNEYDOĞU ANADOLU) TEPKİ, TAVİR VE MÜCA- DELELERİ

1. Siverek:

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgaller esnasında, Urfa'nın kuzey ve doğusuna doğru ilerlemek isteyen işgal kuvvetleri, Siverek ve havalisinde, nabız yoklaması niteliğinde bazı gezi ve keşif hareketlerinde bulunmuşlardır.

İngilizlerin Urfa'yı işgalinden sonra, bir İngiliz Yüzbaşı olan Woly, Siverek'e gelmiş burada hem halkın fikirlerini öğrenmek, hem de İngiliz emellerine hizmet edebilecek bir taraftar kitlesi toplamak amacıyla çalışmalar yapmıştır.

Siverek'in ileri gelenleriyle görüşen Woly, Siverek eşrafından, Cudi Paşa'ya misafir olmuş, devletine sadakat gösterilmesi halinde hem medeniyet imkanlarından yararlanma fırsatının doğacağını, hem de güvenlik içinde bir hayat sürdürebileceklerini söyleyen Woly, bu amaçla yaptığı toplantıdan bir netice alamadan, Viranşehir'e gitmiştir. Siverek halkı ve ileri gelenleri Woly'e "Bayrağımızın gölgesinden başka bir gölgede yaşamak istemeyiz." Cevabını vermişlerdir⁽¹⁷⁾. Ayrıca Cudi Paşa ve Siverek ileri gelenleri, Viranşehir'e bu konuda gerekli bilgiyi vererek, Woly'nin gelmekte olduğunu ve kendisine itibar edilmemesini bildirmişlerdir⁽¹⁸⁾.

İngilizler, buna benzer keşif hareketlerini, bütün güneydoğu Anadolu'da yapmışlardı. Urfa'da bulunan İngilizler, Siverek'i de işgal etmek için kitalarını çoğaltmışlarsa da, bu nabız yoklamalarından sonra, kitalarını azaltarak, Siverek'i işgal etmekten vazgeçmişlerdi⁽¹⁹⁾.

Fransızlarla aralarında imzaladıkları Suriye İtilafnâmesinden sonra, Urfa ve havalisini tahliye eden İngilizler, yerlerini Fransızlara devretmişlerdi. Bundan önce de, Sivas'ta genel kongre toplanmış ve Heyet-i Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumeliyi temsil eden, tek etkili kurul durumuna gelmişti.

Siverekliiler, Heyet-i Temsiliye'nin, Fransız işgallerinin protesto edilmesi, yolundaki çağrısına uyarak, 31 Ekim ve 11 Kasım 1919 günleri, çektikleri iki ayrı telgrafla, Urfa, Ma-

(17) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.17 v.d.

(18) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.19.

(19) KARABEKİR, A.g.e., s.26.

raş, Anteb ve Güney Anadolu şehirlerinin işgalini protesto ettiler. İtilaf Devletleri'nin siyasi mümessilleri ve çeşitli devletlerin temsilcileriyle ilgili makamlara gönderilen bu telgraflarda, işgalin haksızlığına işaret eden Siverekliiler, bu işgallere karşı, gerekirse savaşacaklarını bildirmişlerdi⁽²⁰⁾.

Mustafa Kemal Paşa, Siverek eşrafı ve önderlerinden Cudi Paşa'ya gönderdiği 5 Ekim 1919 tarihli telgrafında, Siverek'te biran evvel Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını ve kurucular listesinin kendisine bildirilmesini istemiştir⁽²¹⁾.

Bu direktif üzerine, Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Siverek'te teşkili için, Siverek Müftüsü Osman Efendi'nin evinde toplanılmış ve Cemiyet teşekkül ettirilmişti. Bu toplantıya, başta Cudi Paşa olmak üzere, Mahmut Efendi, Osman Efendi, Şarabtullu Ömer Ağa, Ramazan Ağa oğlu Mehmet, Küçük Ömerlerin Rüşdü, Bekir Köran, Karahanlı Şehmüs ve Refik Bey katılmışlardı. Toplantıda, ittifakla Cemiyetin açılmasının isabetli olacağı kararına varılmış, ancak, başkanlık konusunda, Cudi Paşa ile Mahmut Efendi arasında öteden beri mevcut bulunan husumet dolayısıyla, o gün bir karar alınamamıştı. Durum, Heyet-i Temsiliye'ye arzedilmiş, gelen cevapta da, alfabetik sıraya göre başkanlığın yürütülmesi şekli teklif ve Cudi Paşa'nın kendilerince de istendiği bildirilerek, buna göre işlem yapılması tavsiye edilmişti. Böylece; Cudi Paşa' Siverek Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na getirilmiş ve Cemiyet teşekkül ettirilerek, çalışmalarına başlamıştır⁽²²⁾.

İngilizlerin, işgal ettikleri alanları, Fransızlara devretmeleriyle birlikte, Fransızlar da, teslim aldıkları sahada, si-

(20) ŞİMŞİR, A.g.e., s.223-224.

(21) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.44.

(22) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.44.

yasi faaliyetlerde bulunmak ve daha geniş alanları işgal edebilmek için, aşiretler ve kasaba merkezlerini ziyaret ederek, halkın nabzını ölçmeye başlamışlardır. Bu amaçla, Fransız Albaylarından Normand, Güneydoğu Anadolu'da dolaşarak, halkın temayüllerini öğrenmeye çalışmıştır.

Albay Normand, 30-40 kadar Fransız askeri ile Diyarbakır'a gitmek üzere, Urfa'ya gelmiş ve burada Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip'i sorguya çekerek, onun Urfa'dan ayrılıp, Siverek'e gitmesine yolaçmıştı. Albay Normand, Urfa'da iken, Siverek Müdafai Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi Paşa'ya bir mektup göndererek, Siverek'e gelmek istediğini ve orada ileri gelenlerle bir toplantı yapacağını bu bakımdan iyi ilişkiler içinde karşılanmasını, amacının ülkeyi işgal olmayıp, iki ülke arasında kesintiye uğramış bulunan iyi bağların, yeniden onarılması olduğunu bildirmiştir⁽²³⁾.

Albay Normand'ın bu mektubundan, Sivereklilerin kendisine daha önce olumsuz bir mektup yazdıkları ve Fransız işgaline karşı olduklarını bildirdikleri anlaşılıyor ki, Albay, maksadının işgal olmadığını belirtmek zorunda kalmıştır.

16 Ocak 1919 günü, Siverek'e gelen Normand ve beraberindekiler, Cudi Paşa'nın misafiri oldular. Akşam olduğunda, Normand, Diyarbakır'a gitmek istediğini açıklayınca, Cudi Paşa ve Mahmut Efendi durumun tehlikeli olduğunu ve güvenliğinin tehlikeye düşeceğini bildirerek, kendisini Diyarbakır'a gitmekten vazgeçirmeye çalışmışlardır.

Cudi Paşa ve Mahmut Efendi, Normand'ın Siverek'e geldiğini, Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirmişler ve Kolordudan, Normand'm Siverek'ten daha ileriye gitmemesi için gerekli tertibatın alınması emrini aldıklarından onun Diyarbakır'a gitmesini önlemeye çalışmışlardır.

(23) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.45.

Zaten Normand ve beraberindekiler, Siverek'e girerken, Siverek halkı, bir numayiş yapmış ve kafilayı çevreleyen kalabalık, gelenlerin aleyhine gösterilerde bulunmuş, hatta Normand'ın yardımcısı olan Maumy'i tartaklamışlardı⁽²⁴⁾. Dışarıda, sürekli silah atılması ve seslerin Normand tarafından duyulması, albayın sinirlerini bir hayli bozmuş, bu sırada Ermeniler'den bir grup, albayla görüşmek istemişse de, Normand, bu ortamda bunu siyasal yönden sakıncalı bulduğu için görüşme isteğini reddetmiştir⁽²⁵⁾.

Bununla beraber Normand, orada toplanmış bulunan Siverek ileri gelenlerine, bu sahalara medeniyet getireceklerini, memleket için bütün gayretleriyle çalışacaklarını ve Fransız idaresini arzu edenlere çok miktarda altın vereceğini ifade etmiştir. Buna iltifat eden olmadığı gibi, iri cüsseli ve silahlı 10-15 kişi aşiret reisi sıfatıyla, Normand'm odasına gönderilerek, buradan daha öteye gitmesinin sakıncalı olacağı ihtar edilmiştir⁽²⁶⁾.

Aşiretlerin Siverek'e hücum edecekleri ve her tarafta anarşinin kolgezdiği, başına gelebilecek bir olaydan sorumlu olmayacakları, Siverek ileri gelenleri ve Siverek Mutasarrıfı Ali Rıza Bey tarafından da söylenince, Albay, Diyarbakır'a gitmekten vazgeçerek Urfa'ya geri dönmüştür.

Normand'ın yanında 18000 altın bulunduğundan, Siverekliiler getirdiği bu altınların alınmasını da düşünmüşlerse, bunun siyasi sakıncaları hesaplanarak, böyle bir eylemden vazgeçilmiştir⁽²⁷⁾.

(24) VEOU, A.g.e., s.233.

(25) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.22.

(26) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.22 v.d.

(27) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.22.

“Böylece, Albay Normand’ın Diyarbakır’a gitme planı suya düşmüş ve tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. “Fransız Urfa Siyasi Hakimi Saju, bu olayı yukarıda sözlerle değerlendirmiş ve Bremond’a bu yolda, bir mektup yazmıştır⁽²⁸⁾.

Sivereklilerden oluşturulacak Kuvayi Milliye’nin hazırlanması işi de, Siverek Müdafai Hukuk Cemiyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Cudi Paşa ve Mahmut Bey’i temsil edecek olan Kuvayi Milliye, 300 kişilik olmak üzere, teşekkül ettirilmişse komşu Sancak Urfa’nın kurtuluşuna yardımında bulunulmuştur. Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip, bütün Aşiretlere ve bu arada, Mardin’den Cudi Paşa’ya gönderdiği telgrafta, bu kuvvetin hazırlanarak, yola çıkarılmasını bildirmişti. Zaten Ali Saip, Normand tarafından Urfa’da sorguya çekildikten sonra, Urfa’dan ayrılma gereğini duyarak, Siverek’e daha önce gelmiş, burada, Cudi Paşa ve Müdafai Hukuk Cemiyeti Siverek merkezinin diğer ileri gelenleriyle görüşerek, Diyarbakır’a gitmişti. Bu görüşme sırasında da Ali Saip’in Siverek Kuvayi Milliyesinin hazırlanması yolunda, istekte bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu sırada, birkaç sarhoş askerin Urfa’da kadınlar hamamına girdikleri haberi Siverek’te de duyulmuş ve halk heyecana kapılarak, galeyana gelmişti. Şubat ayı başında, Siverek Belediye Binası’nda toplanan eşraf ve ileri gelenler, Kuvayi Milliye’nin hazırlanmasını kararlaştırmışlardı⁽²⁹⁾.

150 kişilik, iki ayrı kol halinde hazırlanan Kuvayi Milliye, tasarlanmış olduğu üzere, 6 Şubat günü, Urfa üzerine hareket etmek üzere, Hükümet Meydanı’nda toplanmış, Siverek atlıları meydandaki yerlerini almış, halk, kadın, erkek, ço-

(28) BREMOND, A.g.e., s.42.

(29) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.35.

cuklar ve herkes bu meydanda toplanmış, yakınlarını uğurlamaya çıkmışlardı. Siverek Müftüsü Osman Efendi, hareketten önce toplanmış olan Kuvayi Milliye savaşçılarına bir konuşma yaparak, dualar etmiştir.

Müftü, “Yavrularım, bugün gayret ve namus günüdür. Düşmanı bulunduğu yerde ölüme mahkum edenler, yaşama hakkına mâlik olurlar. Vatan ve memleket sevgisini taşımayanlarda namus ve iman bulunmaz.” Sözleriyle, Urfa’ya gidecek Kuvayi Milliye’yi teşci ederek, dualarla uğurlamıştır⁽³⁰⁾.

Siverek Kuvayi Milliye Kuvvetlerinin 150’si, Mehmet Emin Efendi’nin ve diğer 150 kişisi de Mehmet Ramazan ve Mehmet Sakıp Efendilerin komutası altında bulunuyor ve Cudi Paşa ile Mahmut Bey’i temsil ediyorlardı. Siverek’ten ayrılan kuvvet Hilvan’da dinlendikten ve burası ile Külünçeköy’den de katılan fertleri aldıktan sonra, Urfa önlerine doğru geldi. Heyet-i Temsiliye, Siverek’ten Kuvayi Milliye’nin Urfa istikametinde harekete geçtiğini, bir telgrafında Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Şubesi’ne bildirmiştir⁽³¹⁾.

Urfa’ya varmadan önce Karaköprü mevkiinde milli kuvvetlere iltihak eden Siverek kuvvetleri daha sonra Urfa’ya Beykapı ve Harrankapı’dan girmişler ve o gece, Barutçu Hacı İmam Nebo’nun ve diğer ileri gelenlerin misafiri olmuşlardır. Sabahleyin, Jandarma Kumandanlığı cephaneliğinden gerekli silah ve cephaneyi aldıktan sonra görev yerlerini almışlardır⁽³²⁾.

Urfa ve çevresinde yapılan çarpışmalara katılan, Siverek Kuvayi Milliyesi, bir ara Suruç’a kadar gidip, o taraflarda Fransızlarla müsademeler de bulunarak, savaşmıştır.

(30) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.36.

(31) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1744.

(32) FIRAT, *Urfa Savaşından Yapraklar*, s.39-40.

Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’de, Urfa savaşlarının sürdüğü zaman zarfında, üzerine düşeni yapmaya çalışmış ve Urfa’da savaşan mücahidlere gerekli malzeme, cephane ve silahın teminine gayret göstermiştir. Cudi Paşa, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla, Heyet-i Temsiliye’ye gönderdiği bir telgrafta, Urfa’da 1200 Ermeninin Fransızlar tarafından silahlandırıldığını ve bunların tamamen Fransızlar tarafına geçtiklerini, şimdiye kadar istenen ve gönderilmesi kararlaştırılan malzemenin de, henüz gelmediğini bildirmiştir. 18 Şubat 1920’de Cudi Paşa ve Urfa ileri gelenlerince gönderilen telgraflar üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordu’ya gerekli talimatı vererek, top, cephane v.s. gönderilmesini istemiştir⁽³³⁾.

Bu teşebbüslerden sonra, Urfa’ya gerekli yardımı yapan 13. Kolordu, Siverek üzerinden iki dağ topunu Urfa’ya göndermiş ve bununla beraber, bir miktarda silah ve cephane yollamıştır.

Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cudi Paşa, Diyarbakır Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin, Urfa’daki Kuvayi Milliye’ye gönderilecek silah ve cephane için taşıma aracı isteğine karşılık verdiği cevapta, Siverek’te bulunan bütün nakliye araçlarının, Urfa’ya giden Siverek Kuvayi Milliyesi’ne tahsis edildiğini ve bu işi kendilerinin sağlamasını rica ederek, Fransızların Urfa’da muhkem mevzilere yerleştikleri ve bunların altedilmesi için, şiddetle topa ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için işin ehemmiyetine binaen meselenin hallini istemiştir⁽³⁴⁾.

Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi Paşa, Urfa’da çarpışmalar sürerken hasta olduğu halde Sive-

(33) ATASE, Kl. D.1336/13-6. F.20, 20-1.

(34) FIRAT, *Urfa Kahramanları*, s.48.

rek Telgrafpahesinden hiç ayrılmamış ve olayları yakından takip ederek, gerekli yardım ve desteği sağlamaya çalışmıştır. Urfa'ya Diyarbakır'dan gönderilecek silah ve cephane ile topların nakli için Gergerli Ramazan Beyi görevlendirmiş ve bu iş için, kendisine 60 madeni lira vermiştir. Ayrıca, Urfa Kuvayi Milliye yetkililerinden gelen ve hastanede kullanılacak olan ilaç ve tıbbi malzemeler için de, Diyarbakır'la ilişki kurup, bunların, Urfa'ya gönderilmesini sağlamıştır⁽³⁵⁾.

11 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Urfa mücahidlerinin talep ettikleri topların henüz alınmadığını ve bu durumun millî gayretleri kıldığını hatırlatan Cudi Paşa, bu durumun behamahal halline ve Siverek'te bulunan iki topun zaptına geçileceği, haberini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Cudi Paşa'ya verdiği cevapta, gerekli talimatın verildiğini ve ilgili makamın gereğini yapacağını bildirmiştir⁽³⁶⁾.

Bundan sonra, Siverek halkı, Siverek'te topların ve silahla cephanelerin bulunduğu kışlaya hücum etmiş, buradan aldıkları Top, tüfek ve cephaneyi⁽³⁷⁾ müsadere etmiş ve cephaneler, dizboyu karalar içinde, binbir güçlükle, ancak beş altı gün zarfında, Urfa'ya ulaştırılmıştır⁽³⁸⁾.

Mart ayı içinde süren çarpışmalarda da, Diyarbakır'dan gelen silah ve malzemenin, Urfa'ya ulaştırılmasına ve haberleşme yoluyla, buna benzer işlerin halledilmesine yardım eden Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, memleketin genel politikasını da yakından takip etmiş ve bu konuda üzerine düşeni yapmıştır.

(35) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.49.

(36) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.50.

(37) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53980.

(38) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.55 v.d.

Paris'te toplanan konferansta, Ermeni Boğos Nubar ile işbirliği yapan Şerif Paşa, burada, Ermenilerle anlaşmaya varmış ve bir önerge vererek Osmanlı Devletinden kopmalarını temin edecek, siyasi faaliyetlerine başlamıştı. Bütün Doğu ve Güneydoğu illerinde Şerif Paşa'nın bu girişimi, tepkiyle karşılandı; bu kişinin, hiçbir sıfatı olmadığı ve bu illeri temsil etmediği muhtelif Protesto Telgrafları ile yetkili kuruluş, şahıs ve konferanslara gönderilmiştir.

Bu konuda, Urfa'da çarpışmaların sürdüğü bir sırada, 1 Mart 1920 tarihli telgraflarla, Siverek'te, bu fikre karşı olduğunu belirtmiştir⁽³⁹⁾.

Protesto telgrafı, hem Meclis-i Mebusan ve hem de Meclis-i Ayan Başkanlıklarına gönderilmiştir⁽⁴⁰⁾. Meclis-i Mebusan Başkanı, bir oturum esnasında bu konuda Siverek ve Direk'ten telgraf bulunduğunu üyelere söyleyince; "okunsun" sedaları içinde, Sivereklielerin gönderdikleri telgraf, okunmuştur. Telgraf şöyledir;

"Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Kürt ve Ermenilerin ortak bir idare kurmasına, Boğos Nubar Paşa ile birlikte çalıştığı duyuluyor. İslam Birliği, Osmanlı Topluluğu ve Halifelik idaresi dışında, herhangi bir idare altında yaşamak, bizim için imkansız olup, böyle bir idarenin kurulması ve yaşatılması için, seller gibi kan akıtılması, yüzbinlerce insanın yok edilmesi, bakımlı yerlerin harebeye çevrilmesi dahi yetmez ve savaş ateşini yakmaktan başka bir işe yaramaz. Şerif Paşa'

(39) Mahmut GOLOĞLU, Üçüncü Meşrutiyet, 1920, Ankara, (Başnur Matbaası), 1970, s.87.

(40) Meclis-i mebusan Zabıt Ceridesi, s.229.
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, s.125.

nın bizler hakkındaki sözlerinin ve anlaşmalarının en ufak bir değerinin bulunmadığını, gözlerinizin önüne kor, olayı şiddetle protesto ve nefretle red ederiz”⁽⁴¹⁾.

Siverekliiler, bundan başka, İtilaf Devletleri’nin tazyiki ile İstifaya mecbur bırakılan ve milli mücadeleye sempati besleyen Ali Rıza Paşa Kabinesi’nin, istifa ettirilmesi olayını da, kınayarak, protesto etmişlerdir. Bu konuda, Meclis-i Mebusan Başkanlığına gönderilen telgrafta da, şöyle denilmiştir:⁽⁴²⁾

“Bazı taraflardan beslenen hain emeller ve fesatlar neticesinde, yabancıların tazyiki ile, kabinenin istifa ettirilmesi üzerine, millî emeller, hilafet ve İslam birliğine ters bir kabinenin kurulacağı, haberleri gelmektedir. Millet, kanıyla canıyla ve malıyla bütün mevcudiyetini vatanın selameti için vakfetmişken, Milletin emin olduğu milletvekilleri başkanlığından, hayatını yabancı emellere hizmette bulunan herhangi bir reise hükümetin tevdi ve teslimini katiyyen kabul etmeyeceğimizi ve fiilen mukabele edeceğimizi, milli namus adına ve mukaddesatımız üzerine yemin ederiz”⁽⁴³⁾.

Siverekliiler 5 Mart 1920 tarihli telgrafta Damat Ferit Paşa’nın yeniden Hükümetin başına getirileceği, düşüncesi-ne karşı çıkmışlardır.

(41) Bu telgrafın altında şu imzalar bulunmaktadır. Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Cudi, Müftü Osman, Ulemadan Asım, Muallim Ömer, Belediye Başkanı Rıza, Eşraftan Mahmut, İzoli Aşireti Reisi Zülfikar, Karakeçi Aşireti Reisi Abdülkadir, Tabahatip Aşireti Reisi Mustafa, Türkan Aşireti Reisi Sadun, Şıman Aşireti Reisi Ali, Gergeri Aşireti Reisi Rüştü.

(42) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.264.

(43) Bu telgrafın altında da şu imzalar var: Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Cudi, Siverek Müftüsü Osman, Cemiyet-i Hayriye-i İsmaliye Reisi Ali Asım ve Belediye Reisi Halid.

2. Birecik:

Birecik, Fırat Nehri üzerinden eskiden Haleb ve Bağdat gibi şehirlerin iskelesi olan⁽⁴⁴⁾ ve transit taşımacılıkta önemli bir noktada bulunan stratejik konumu ile ilgiyi çeken, bir şehir durumunda iken, daha sonraları (1914-1918) Carablüs Köprüsü'nün yapılması ve Osmanlı Devletine ait toprakların parçalanması sebebiyle, büyümesi yavaşlayan ve transit önemi azalan bir merkez olmuştur⁽⁴⁵⁾.

Birecik'te Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal edilen uç noktalardan birini teşkil etmiştir. İngilizler tarafından 24 Şubat 1919'da işgal olunan Birecik, 4 Kasım 1919 tarihine kadar bu işgal altında kalmış, bu tarihte, İngilizler, Birecik'i tahliye ederek, Fransızlara bırakmışlardır⁽⁴⁶⁾. Fransız işgali de, 11 Temmuz 1920 tarihine kadar sürmüştür.

İngiliz işgalleri sırasında, genel olarak diğer işgal edilen şehir ve kasabalarda olduğu gibi, Birecik'te de önemli bir hadise olmamış ve herhangi bir çatışma çıkmamıştı. Fransızların gelmesi ve yurdun genelinde başlayan tepkiler ile Heyet-i Temsiliyenin direktifleri ışığında, Birecik'te de bir Müdafai Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve Kuvayi Milliye'nin burada da oluşması gerçekleşmiştir.

Fransızlar, Birecik'e 4 Kasım 1919 günü gelmiş ve Cezayirli askerlerden oluşan birliklerini Birecik'in dış tarafına yerleştirmişlerdir⁽⁴⁷⁾.

(44) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, (Üçdal Neşriyat), 1985, C: 3, s.809-810.

(45) İ.A. Birecik Mad. Son yıllarda Birecik Köprüsü'nün yapımıyla, kasaba yeniden önemli bir merkez durumuna gelmektedir.

(46) Şehir ve Kasabaların Bombardıman, işgal ve Kurtuluş Tarihleri,

(47) T.İ.T.E. Arşivi, 24/2019.

Urfa'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkil edilmesinden sonra, civar kasaba merkezlerinde de, birer şubenin açılması için teşebbüste bulunulmuş ve işte bu sırada, Birecik, bu konuda gerekli titizliği göstererek, Kaymakam Münir Bey'in öncülük etmesiyle işe başlamıştır. Kaymakam, Kuvayi Milliye Fikrine mühalif olanları da ustalıkla idare etmiş ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin rahatlıkla kurulup çalışmasını sağlamıştır⁽⁴⁸⁾.

1920 ocak ayı başlarından itibaren, yörede başlayan hareketlilik, Birecik'te de kendini göstermiş ve Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Timur Bey'in idaresinde, silahlı milli kuvvet toplamaya hız vermişti şubat ayı başında, Urfa'da Kuvayi Milliye'nin hazırlanması ve milli ayaklanmanın yapılması çalışmaları sürerken, Suruç'ta bulunan Fransız Kuvvetlerine ultimatom verilmesi ve Suruç'ta millî başkaldırının yapılması üzerine, Fransızlar, Suruç'u boşaltarak, Birecik'e doğru çekilmeye başlamışlardır⁽⁴⁹⁾.

Mustafa Kemal Paşa, Urfa'ya Kuvayi Milliye'nin girişini⁽⁵⁰⁾, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri Şubelerine bildirirken, "Birecik'te galeyan artmıştır. Bura ahalisinin de harekete geçmesi yakındır." demiş ve Birecik'te Kuvayi Milliye'nin harekete geçeceği haberini vermiş ve bilindiği gibi 8/9 Şubat gecesi Kuvayi Milliye Urfa'ya girmiştir.

Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip'in direktifine uyan Birecik Müdafa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi Reisi Timur, 10 Şubat 1920 günü, kasabanın dışında bulunan Fransızlara teslim olmaları için çağırıda bulunmuşsa da Kuvayi Milliye'nin bu isteği, Fransızlar tarafından red edilmiştir. Bu-

(48) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-22.

(49) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1877. ve 10/1730.

(50) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1683.

nun üzerine, Birecik'te Kuvayi Milliye ile Fransızlar arasında müsademe başlamıştır⁽⁵¹⁾.

Bir gün sonra, 11 Şubat 1920 günü, Birecek Müdafa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi Reisi Timur, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Namık Bey'e gönderdiği telgrafta, "Bugün alaturka saat 9.00'da Kuvayi Milliye tarafından kuşatılan Birecik Kasabası'nın dışına yerleşen Fransızlar üzerine ateş açılmıştır. Müsademe devam ediyor. Kuvayi Milliye'nin başarısıyla neticeleneceğini Tanrıdan bekliyoruz, hakim tepeler tamamen bizde, kuvve-i maneviye yerindedir"⁽⁵²⁾ demiştir.

Bu olaydan sonra, 13. Kolordu Komutanlığı, 15 Şubat 1920 tarihine kadar çeşitli makamlara gönderdiği raporlarda, Birecik'te Kuvayi Milliye'nin harekete geçtiği ve burada da Fransızların kuşatıldığı, haberini vermiştir⁽⁵³⁾.

Fransızları Birecik'ten atmanın zorluğunu anlayan Kuvayi Milliye, dut ağacını oymak suretiyle elde edilen basit topla eski top güllerini ateşleyerek kullanmıştır⁽⁵⁴⁾.

13 Şubat 1920'de, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanlığına Birecik'ten gönderilen ve Timur imzasını taşıyan raporda, Birecik'te iki günden beri müsademenin başladığı, düşmanın bir merkeze kısırılmasına çalışıldığı, ancak, cephaneye hususunda müşkülât çekildiği, ellerinde Alman cephanesi olduğunu, ancak silahlarının Rus ve Osmanlı yapısı olduğunu ve bu markalara göre cephaneye göndermesi halinde minnettar kalınacağını belirten Müdafa-i Hukuk reisi, ani bir taarruz planladıklarını fakat, zayıf vermektan çekindiklerini zira, eldeki kuvvetin yetersiz olduğunu ve bir dağ topu ile işi bir saat içinde halledebileceklerini bildirmiştir.

(51) URSAVAŞ, A.g.e., s.106.

(52) URSAVAŞ, A.g.e., s.107.

(53) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53991. ve 114/59991.

(54) ATASE, KI. 47. D.1336/13-6. F.47-22.

Raporun bir başka yerinde reis, Ramazan Topun'dan da istifade etmek istediklerini ancak, bunu bile ele geçirmenin kendileri için mümkün olmadığını ve Urfa'da var ise, gönderilmesini istemiştir.

Urfa'da bir cemiyetin varlığından haberi olmadığı için, Anteb'le sürekli haberleştiğini bildiren Timur Bey, bundan böyle karşılıklı haberleşmenin de sağlanması gerektiğini bildirmiş ve Kuvayi Milliye'ye dışardan gelen aşiretlerin, büyük topluluklar halinde katıldıklarını, bunların iâşesini de, tamamen Birecik Ahalisinin sağladığını söylemiş ve Hatun namında bir Hanımın, -madeni 50 altın lira bağışladığına da işaret etmiştir.

Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, raporunun son bölümünde de, şunları söylemiştir : "Buradaki Ermeni Milleti dahi hükûmete ve heyyetimize beyanname vererek, Kasabanın emniyet ve inzibatından dolayı teşekkür etmiş ve nakit para ile yardımda bulunmuştur"(55).

Birecik Kuvayi Milliyesi, dışarıdan yardım alamadan, uzun süre Fransızlarla çarpışmasını sürdürmüştür. Top ve silâh bulamayan Birecik ahalisi ve ileri gelenler, dut ağaçlarını oyarak, çevresine çember geçirmiş ve Rumkale mevkinden buldukları eski top güllelerini kullanmışlardır. Bu toplarla, birkaç gün Fransızları oyalayan Kuvayi Milliye, fazla dayanamamış ve topun mahiyeti de Fransızlar tarafından anlaşıldığından Fransızlar bir huruç hareketi yaparak, topu ele geçirmişler ve Kuvayi Milliye'nin kendileriyle başa çıkamayacağını ispat için bu topu Fransa'ya göndermişlerdir(56).

Mart 1920 yılı başında, Birecik Kuvayi Milliyesi, fevkalade sıkışmış, dışarıdan herhangi bir silah yardımı almamış ve bazı aşiret askerleri köylerine dönmüşlerdi. Bu durumu

(55) URSAVAŞ, A.g.e., s.119 v.d.

(56) ATASE, Kİ.47. D.1336/13-6. F.47-22.

Birecik Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Timur Bey, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Namık Bey'e bir telgrafla bildirmiş ve: "Düşmandan büyük bir kuvvetin dün Carablus'a geldiği muhakkaktır. Aşiretler, burayı tamamen terketti. Kuvvetimiz yok gibidir. İmdadımıza yetişilmezse felaket muhakkaktır. Gayet acele bir çare alınmasını rica ederim". demiştir⁽⁵⁷⁾.

Bu telgrafın gönderildiği 3 Mart 1920 tarihinde, Urfa'da da durum silah ve cephane bakımından fazla parlak sayılmazdı. Bu sebeple, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanlığı bu konuda herhangi bir yardım yapamayacağını, Carablus Köprüsü'nü tahrip etmeninde mümkün olmadığını ancak, bir miktar kuvvetin, Suruç üzerinden Carablus'a doğru harekete geçirileceğini, Suruç aşiretlerinden oluşan bu kuvvetlerin, gelmekte olan Fransızlarla çarpışmaya başladığını ve elinden gelen tedbirleri alacağını bildirmiştir.

Birecik'te bulunan Fransız işgal kuvvetleri Komutanı Porquier idaresindeki Fransızlar, çarpışmaların başladığı günden itibaren, Kuvayi Milliye'ye 130'a yakın şehit ve yaralı verdirmişlerdi. Fransızlardan, bir subay adayı ve iki er öldürülmüştü. Ancak, Fransızlar buna rağmen, muhasara altında tutuluyorlardı. Kuvayi Milliye'nin Nezip ve civar köylülerinden oluşan kolu, Anteb-Birecik yolunun hakim tepelerini tuttuğundan, bu güzergah üzerinden yardım almayan Fransızlar, ancak, Carablus üzerinden takviye alabilmekteydiler. Fakat, uzun süredir kendilerine herhangi bir yardım gelmemiştir⁽⁵⁸⁾.

Ne varki, şehrin üzerinde Şubat ayının son günlerinde uçan Fransız uçaklarından, atılan işaretlerde, yakından Fransızlara takviye kuvvetler ve destek geleceği anlaşılmıştı. Ger-

(57) URSAVAŞ, A.g.e., s.169.

(58) VEOU, A.g.e., s.72.

çekten de Birecik'teki Fransız Garnizonunun muhasaradan kurtarılması için, Albay Normand ve Yarbay Captirel harekete geçmişlerdi. Fırat'ın bazen sağ bazen de sol sahillerini takip eden Fransız kolu, Birecik'e doğru ilerlemeye başlamıştı. Kol ilerlerken, Kuvayi Milliye ve köylüler tarafından ateşe karşılanıyordu. Bu kuvvetleri dağıtan Fransızlar, Birecik önlerine gelmişlerdi.

Fransız kuvveti, Birecik'e vararak, kaleyi top ateşine tutmaya başladı. Kuvayi Milliye ile Fransız kuvvetleri arasında çarpışmalar yoğun bir biçimde sürdü. Kıyı mahallelerinden ilk evlere yaklaşan Fransız kuvvetleri, terkedilmiş evleri ele geçirerek, Ermeni Mahallesi'ne kadar uzanmış buradan itibaren, Türklerin barındıkları semtlere kadar sokulan Fransız askerleri, bu evlerde, sadece kadın ve çocukların bırakılmış olduğunu görmüşlerdir. Aldıkları istihbarattan da, 250 Kuvayi Milliye askeri ve 15 jandarmanın eşliğinde kasabanın civarında bir değirmende Kaymakam Münir Bey'in bulunduğunu ve durumun kendi lehlerinde geliştiğini anlamışlardır.

Bunun üzerine, Kaymakam idaresindeki Kuvayi Milliye'ye teslim ol çağırısı yapan Fransızlar, Birecik halkına hitaben yazılmış bir beyannameyi de Bireciklilere ilan etmişlerdir. Birecik Kasabası, bu teklif üzerine, sabahleyin teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır⁽⁵⁹⁾.

Bundan sonra ilerideki birliklerini ikmal etmek üzere, Fransızlar, Suruç'a doğru harekete geçmiş ve bu haber, Urfa'da büyük bir heyecan uyandırırken, Suruç Müdafa-i Hukuk Heyeti de, telgraf başında Urfa'dan imdat istemeye başlamıştır⁽⁶⁰⁾.

(59) VEOU, A.g.e., s.75.

(60) URSAVAŞ, A.g.e., s.174.

Fransızlar, kasabayı ele geçirdikten sonra, Birecik Kalesine Fransız Bayrağını astılar. Bu sırada Müdafa-i Hukuk Cemiyetine mensup üyeler ve Birecik Kuvayi Milliyesi de, kasabayı terk ederek, kısmen Rumkale ye çekilmiş bulunuyorlardı. Bu olaydan sonra, Fransızlar Birecik'ten bol miktarda gıda ve çeşitli yiyecek malzemesi toplamış ve çarpışmalarda ölen askerleri için, kasabada bir tören düzenleyerek, resmi geçit düzenlemişlerdir

Fransızların Birecik'ten ayrılan ve ileri karakollarını ikmal etmek isteyen kolu da, 5 Mart 1920'de hareket ettiği Birecik'ten, ancak 7 martta Arappmar istasyonuna varabilmiş ve yol boyunca ateşle karşılanmıştı⁽⁶¹⁾.

Türk Kuvvetlerinin Fransızları 23 gün muhasara ettikten sonra, kasabayı terk etmeleriyle Birecik'te idare, Fransızların eline geçmiş ve bu durum, Temmuz 1920 ayı başlarına kadar sürmüştür. Bu zaman zarfında, Birecik Kuvayi Milliyesi boş durmamış, Rumkale'den Fransızları taciz etmeye ve fırsat buldukça taarruzlarını sürdürerek, toparlanmaya çalışmıştır.

Buradan Kuvayi Milliye'yi idare eden Timur ve Ertuğrul Beyler, Urfa ile muhaberelerini sürdürmeye çalışarak, Fransızların yollarını kesmeye çalışmışlardır. 13 Mart 1920'de Urfa Kuvayi Milliye Kumandanlığı'na çektikleri bir telgraf-ta, Harabnas istasyonu'ndan hareketle, Akçakoyunlu mevkiine gelen Fransızların, iki gün evvel buradan ayrılarak, Nizip istikametine gittiğini ve yine ikinci bir imdat kuvvetinin Rumkaleden çıkarılarak, aynı istikamete sevk edildiğini bildirmişlerdir.

Nisan ayında, Urfa'da bulunan Fransızların, şehri tahliye etmeleri ve daha sonra şehrin dışında karşılaştıkları olay,

(61) URSAVAŞ, A.g.e., s.178.

Fransızları etkilemiş ve yeniden Urfa'ya gitmeyi denemişlerse de, bunda muvaffak olamamışlardı. Bir yandan da, Anteb ve havalisinde sıkışık bir halde olduklarından, Fırat'ın doğu kesiminde bulunana istasyonlarını bırakarak, asker ve teçhizatlarını Carablus'a çekmişlerdi. Bu sırada, Birecik'te bulunan Fransızlar da, hazırlıklara başlamış ve Carablus'a çekilmişlerdir.

Birecik Kuvayi Milliyesi de, bu durumdan yararlanıp, Fransızları takip ederek, arkalarından ateş açmak suretiyle onlara kayıplar verdirmiş ve Carablus'a kadar Fransızları izledikten başka, burada da Fransızları tard ederek, külliyetli miktarda ganimet ele geçirmiştir. 10/11 Temmuz gecesi meydana gelen bu hadiseyi, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Kuvayi Milliye reisi Timur, bir telgrafla ilgili makamlara bildirmiştir⁽⁶²⁾.

Böylece, Birecik Kasabası 11 Temmuz 1920'de Fransız işgalinden kurtulmuştur.

3. Suruç:

Suruç Kasabası, Milli Mücadele sırasında, Urfa Sancağı'na bağlı ve üç nahiyesi olan bir ilçe merkezi idi⁽⁶³⁾. Mondros Mütarekesi'nden sonra, Anadolu'da başlayan işgallerle birlikte, bu ilçe de öce İngilizler ve daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Suruç, Urfa çevresinde önemli bir noktada olması sebebiyle, işgaller esnasında, Urfa'ya giden kuvvetlerin uğrak yeri olmuş ve dolayısıyla, çevresiyle birlikte işgal kuvvetlerinin tecavüzlerine sahne olmuştur. Büyük aşiretlerin bulunduğu bu havalide, genellikle aşiret kuvvetlerinin çabalarıyla Fransızlara karşı direnilmiştir.

(62) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4589.

(63) Salname-i Umumi, s.671.

Suruç, 24 Mart 1919'da İngilizlerce işgal edilmiş, İngiliz işgali 4 Kasım 1919 tarihine kadar sürmüştür. Bundan sonra, İngiliz-Fransız anlaşmasıyla, 4 Kasım 1919'da Suruç Fransızlar'a devredilmiş ve bu tarihte başlayan Fransız işgali, 27 Mayıs 1920'ye kadar devam etmiştir⁽⁶⁴⁾.

İngiliz işgali sırasında önemli bir olaya sahne olmayan Suruç, özellikle Fransızların işgali sırasında hareketli günler yaşamıştır. Fransız işgaliyle kitleler arasına ekilmek istenen ayrılık tohumlarına Suruç'tan kimse itibar etmemiş sadece Suruç'un 15-20 kilometre güneyinde bulunan Basravi, bu fi-kirlere iltifat etmiş ve Fransızlardan yana ve onların yararına-İngilizlere yaptığı gibi-çalışmıştır. Bunun dışında kalan aşiretlerin tamamı, Urfa'nın işgal edilmesi ve Suruç Kaza kaymakamının Fransızlar tarafından sürülmesiyle, Fransız işgalinin geçici olmadığı kanaatine vararak, 17 Kasım 1919'da Osmanlı camiasından ve devletten ayrılmayacakları ve bu arzularının Sulh Konferansı'na iletilmesini isteyen dilekçeyi, Dahiliye Nezareti'ne göndermişlerdir. Suruç Aşiret Reislerinin imzaladığı bu dilekçede, Urfa Sancağının eskiden beri okulları, medreseleri ve camileriyle bir Osmanlı memleketi olduğunu, kendilerinin Osmanlı Devletinden ayrılmak istemediklerini ve büyük bir çoğunluk oluşturduklarını, Barazi Aşireti'nin de Türklerle birlikte meydana getirdiği çoğunluğu gözönüne alınarak, Osmanlı camiasında kalmalarının sağlanmasını ve bu dileklerinin, Paris'teki Sulh Konferansına iletilmesini istemişlerdir⁽⁶⁵⁾.

Bu dilekçenin altında imzası bulunan aşiret Reisleri şunlardır: Dinayi Aşiret Reisi Halidbeyzâde Salih, Pijanlı Aşiret

(64) Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri, 1911-1922, Ankara, (Genelkurumay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları), 1977.

(65) GÖKBİLGİN, A.g.e., s.194.

reti Reisi Galipbeyzâde Mustafa, Barazi Aşireti Reisi Şahin Beyzade Mustafa, Şerale Aşiret Reisi Gököğlüzâde Haşim, Osmanlı Aşiret Reisi Şeyh Yoranzâde Yusuf, Bozan Kara Yahya Reisi Abdülkadir, Milliden Aşiret Reisi Mehmet, Hacı Hızırzâde Mehmet ve Didan Aşiret Reisi Melikzâde Mustafa.

Fransızlar, Urfa'yı işgal için Suruç'a geldiklerinde, burasının Kaymakamını tutuklamışlar ve görevinden alarak, trenle Adana'ya göndermiş burada da, hükümet ve adliye işlerine karışmışlardır⁽⁶⁶⁾.

Urfa'da Fransızlara genel taarruz hazırlanırken, Suruç aşiretlerine de bir talimatname gönderilmiş ve mevkilerinde bulunan Fransız kuvvetlerine bunların ekinde bulunan protestoname ve ültimatomen verilerek, çekilmelerinin sağlanması istenmişti. Özellikle Şahinbeyzade Mustafa Bey'in çevresinde toplanan Suruç Kuvayi Milliyesi de, bu ültimatomu Arappınar'da bulunan Fransız işgal kuvveti mevki kumandanına vermişlerdir. O sırada, Suruç'ta da bir miktar Fransız askeri bulunduğundan bunlara da aynı ültimatomen verilmiş ve çekilmeleri istenmiştir⁽⁶⁷⁾.

Bundan önce, Amik ovasında Amikli Hacı Ağa ve Ceyhanlı Yusuf Ağa'lar Fransızlara karşı mücadele vermiş ve burada tutunamayarak, Fransızlar tarafından takiple Suruç'a gelmiş ve Şahinbeyzade Mustafa Bey'e sığınmışlardı⁽⁶⁸⁾. Bu haberi alan Arappınar Fransız Kumandanı, Mustafa Bey ile görüşmek ister ve nezdine gelmesini, eğer gelemeyecek olursa, kendisinin yanına gideceğini bildirir.

(66) ATASE, K.47. D.1336/13-6. F.47-9 ve Alpay, A.g.e., s.2.

(67) URSAVAŞ, A.g.e., s.108.

(68) ATASE, K.47. D.1336/13-6. F.47-10.

Mustafa Bey’de, kendisinin Fransız kumandanının nezdinde işi olmadığını, arzu ediyorsa gelmesini bildirir. Fransız kumandanı, gelir gelmez Mustafa Bey’e hangi hükümeti istediğini sorar, Mustafa Bey, hayret ederek oturmalarını ve kahve içildikten sonra, cevabını vereceğini söyler. Kumandan, “Bana cevap vermezseniz oturmam”. Deyince, Mustafa Bey, “Ben, 600 yıldır Osmanlıyım ve yine Osmanlı olarak öleceğim.” Cevabını verir. Bunun üzerine, Fransız Subayı oturmadan Mustafa Bey’in evini terkeder⁽⁶⁹⁾.

Kuvayi Milliye tarafından Arappmar Fransız kumandanına verilen ultimatomu, kumandan, şu cevabı vermiştir⁽⁷⁰⁾.

“Suruç Kuvayi Milliye Cemiyetine

11 Şubat 1920 Tarihli yazınızı aldım. Tarafımdan dahi kan dökmek istemem. Hiçbir kimseye de teslim olmam”

Arappmar Mevki Kumandanı
Suda

Bu cevap üzerine, Urfa ve çevresinde başlamış bulunan çarpışmalara paralel olarak, burada da Fransızlarla çarpışmalar başlamış oldu. Suruç Kuvayi Milliyesi’nin ultimatomunu alan ve Suruç’ta bulunan Fransız Kuvvetleri, Birecik’e doğru çekilmek zorunda kaldılar.

Aşiretler ultimatomlarını vermeden önce, Suruç’ta toplanmış ve hazırlıklarını tamamlamışlardı⁽⁷¹⁾. Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip’in Urfa havalisi için düşündüğü

(69) ATASE, KI.47. D.1336/13-6. F.47-10.

(70) URSAVAŞ, A.g.e., s.108.

Aralık 1919’da Mustafa Bey’in nezdine giden Arappınar’daki Fransız Kumandanı Amikli Hacı Ağa ve Yusuf Ağaların atlarıyla kendilerine teslim edilmelerini istemiş verilmezse gelip zorla alacağını bildirmiş ise de, Mustafa Bey, Barazi Aşireti mahfolmadıkça bunları teslim etmeyeceğini bildirmiştir.

(71) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1730 ve 10/1877.

plan'a göre; Suruç aşiretleri, Aneze Aşireti ile işbirliği edecek, onlar Suruç üzerinden Urfa'ya gelecek olan Fransız ikmal kollarının yolunu kesecek ve Urfa'nın, dışarıdan Fransız yardımı almasını önleyeceklerdi. Hacim'de, Demiryolunu tahrip edecek ve Suruç aşiretleriyle birleşerek, Urfa önlerinde bekleyecekti. Urfa hareketi sırasında, Suruç aşiretleri bu planı tatbika çalışmışlardır.

Demiryolunun tahribine de çalışan Suruç aşiretleri, istasyonlarda bulunan Fransızları sıkıştırmışlardır. Arappınar İstasyonu'ndan Fransızları atamamışlarsa da, onları zor bir duruma düşürmüş ve Urfa'nın her tarafında başlayan harekete ve Kuvayi Milliye'ye ayak uydurmuşlardır.

11 nisanda, Fransızların Urfa'da ayrılmaları ve Fransız askerlerinin yolda tamamen ölmesi üzerine, Fransızlar intikam almak amacıyla Urfa'ya dönmek istediklerinde, Suruç aşiretleri, Fransızları Carablus'un doğusunda ve Şiftek İstasyonu mevkinde karşılamışlardır. Kasaba halkı, korkuya kapılmış ve Kasaba boşaltılmıştı. Bir yandan, Aşiret Kuvvetleri Fransızlarla çarpışırken, bir taraftan da Hacim Demiryolu boyunca, Fransızlara güçlük çıkarıyordu. Suruç üzerine hareket eden Fransız Kuvvetleri kalabalık idiler⁽⁷²⁾. Sonunda, Urfa'dan gelen Kuvayi Milliye'ye iltihak eden Suruç kuvvetleri, Sarımağara önlerinde tahkimatlarını yapmışlardır.

Bundan önce Urfa'da bulunan Fransızlara ikmal sağlamak amacıyla gelen, kalabalık Fransız kuvvetleri, Trenle Tel-Abyad'a geçerken, Mustafa Bey'in Suruç'a bağlı Köyünü yakmışlar ve Atmanek Köyü halkının kadın ve çocuklarını vagonlara doldurarak, beraberlerinde götürmüşlerdir⁽⁷³⁾.

(72) T.İ.T.E. Arşivi, 38/3792.

(73) URSAVAŞ, A.g.e., s.180.

Fransız kuvvetlerinin, Urfa'ya gelmek üzere bulunduğu, haberini alan Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı Pehlivan-zade Nuri, Suruç'u boşaltarak, kuzeydeki hakim tepelerde kuvvetlerini mevzilendirmeye başladı. Suruç Kasabası boşaltıldı. Kuvayi Milli'ye katılanlar, Urfa kuvvetleriyle birleştiler. Sarımağara önlerine gelen Fransızlar, daha önce de anlattığımız gibi, burada yenilerek, geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu yenilgi üzerine, Kuvayi Milliye yeniden Suruç'a girmiş ve Fransızlar buradan çekilmişti. Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı bu olayı, 13 Mayıs 1920 tarihli telgrafıyla ilgili makamlara bildirmişti. "Allah'ın ve Peygamber'in yardımıyla, Urfa ve Suruç Kuvayi Milliyesinin gayret ve himmeti sayesinde, Suruç Kazası düşmanın zulmünden kurtulmuştur. Suruç'u işgal eden düşman vahşiliğini göstermiş, mahalli hükümete karşı olan tecavüzlerini pek ileri götürmüş ve adliyedeki evrakların tamamını yakarak, adliyeden ellerine geçirdikleri Kuran-ı Kerim'in yapraklarını parça parça ederek, ayaklar altına almışlardır. Düşman adiliğini ve insanlık hissinden mahrum olduğunu, dükkân kilitlerini sökmek suretiyle göstermiş ve Suruç Postanesinde bulunan telgraf makinası tahrip edilerek, alınmıştır. Ahalinin malları da yağma edilmiştir. Düşman, Arappınar'ıda rezil bir şekilde terkedecektir"(74).

Bu suretle Suruç'tan çekilen Fransızlar, bir daha buraya dönemediler ve demiryolu istasyonlarına kadar, Kuvayi Milliye tarafından kovalandılar. Fırat'ın doğu kesiminde bulunan kuvvetlerini çeken Fransızlar'a Siftekte mevkinde çekilirlerken, bir pusu kurulmuş ve Kuvayi Milliye, Urfa ve Suruç kuvvetleri ile birlikte, Cerablus'a kadar Fransızları kovalayarak, onları çekilmeye mecbur etmişlerdir.

(74) T.İ.T.E. Arşivi, 38/4577.

4. Viranşehir:

Viranşehir, işgallere uğramamış bir ilçe merkezi olmakla beraber, Urfa yöresini işgal eden İngiliz ve Fransızların, önem verdiği ve özellikle siyasi faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları bir merkez olmuştur. Bu sebeple de çeşitli vesilelerle buraya ve burada bulunan Milli Aşireti Reislerini kendi saflarına çekmek için temsilciler göndermişlerdir.

İngiliz işgallerinin gerçekleşmesinden sonra, İngilizler, Urfa yöresinin en kuvvetli ve büyük aşiretine el atmaya başladılar. Bu amaçla bir Ermeni casusu vasıtasıyla 30 Haziran 1919'da Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'i Urfa'ya davet ettiler. Mahmut Bey, durumu 13 Kolordu Komutanlığına bildirerek, ne şekilde hareket etmesi gerektiğini sormuştur⁽⁷⁵⁾. Kolordu Komutanı, gitmemesinin kendisi için daha faydalı olacağı cevabını verince gitmeyi pek istemeyen Mahmut Bey bu çağrıya uymuş ve⁽⁷⁶⁾ yerine birkaç temsilci göndermiştir. Urfa'da yapılan bu toplantıda, aşiret reisleri arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmış Mahmut Bey'in Osmanlı Devleti'nden yana olan politikasına, kardeşleri, Abdurrahman ve Timur Beyler karşı çıkmışlardır⁽⁷⁷⁾.

Bu toplantıdan evvel, İngiliz Binbaşısı Noel, Urfa'dan ayrılarak, Siverek yolu ile Viranşehir'e gelmiş ve Mahmut Bey ile bir görüşme yapmıştır. Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz sözler sarfeden ve aşiret reislerini İngiliz emellerine hizmete çağıran Noel, aldığı olumsuz ve kesin cevaplar üzerine, Viranşehir'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

(75) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3566-3.15-16.

H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 147.

(76) H.T.V.D. Sayı: 7, Vesika: 130.

(77) ŞİMSİR, A.g.e., s.221.

Binbaşı Noel, Mahmut Bey ile görüşmesinde, İngiliz himayesi altında bir Kürdistan Devleti teşkilini ve Milli Aşireti'nin aslında Arap soyundan geldiğini söyledi ise de, Mahmut Bey, Milliler'in devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda son nefeslerine varıncaya kadar ve gerekirse hayatlarını feda edeceklerini söylemiştir. Hatta, Binbaşı'nın vermek istediği külliyetli altın paraları da kabul etmemiştir⁽⁷⁸⁾.

Bir başka İngiliz Subayı Yüzbaşı Wooly'de, Urfa'ya gelmiş ve bu havalide, özellikle Viranşehir'de çalışmalar yapmışsa da, bundan olumlu bir sonuç alamamıştır⁽⁷⁹⁾.

İngilizler, Urfa ve havalisini de diğer güney illeri gibi Fransızlara devrederek buradan çekilmiş ve yerlerini Fransızlara bırakmışlardır. Bu olayı, Viranşehir'den Mahmut Bey çektiği protesto telgrafı ile kınamıştır⁽⁸⁰⁾. Mahmut Bey'in konu ile ilgili telgrafı aşağıdadır:

“1. İngilizler ile Fransızların daha önce akdetmiş oldukları antlaşmayı esas alan ve bu yıl Eylül'ün onbeşinci gününü Suriye İtilafnamesi adıyla İslam âleminin mahvını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini hazırlamak için yeni bir felaket sayfası daha eklemiştir.”

“2. Vatanımızın asla ayrılma kabul etmez bir bütün olduğu ve vatanımızın bütününe vakî olacak herhangi bir müdahaleye kesinlikle taraftar olmadığımızı, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle cihana ilan edilmişti. Hâlâ mukadderatımızla oynanmaktadır.”

“3. İtilaf Devletlerinin bu kadar haksız ve bu kadar insanlık dışı olan tutumunu değiştireceği ümidi ile, varlığı-

(78) T.İ.T.E. Arşivi, 24/3205.

(79) FIRAT, Urfa Savaşından Yapraklar, s.18 v.d.

(80) İrade-i Milliye, 24 kasım 1919, Sayı: 13, s.2.

mızın imha edilmesi ve memlekette daimi bir emniyet ve karşılıklı iyi ilişkiler içinde olan sevgili Anadolumuzun batı ve doğu temalarıyla ikiye bölen İhtilaf ve ayrıcalığı katiyen kabul etmeyeceğimizi bütün varlığımızla protesto ederiz.”

Viranşehir’de bulunan 1. Suvari Alayı Komutanı Binbaşı Hasan Nuri, Urfa Jandarma Binbaşısı Ali Rıza Bey’e gönderdiği bir mektupta, Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey’in kardeşi Abdurrahman Bey’in Harran’da Salih’ul Abdullah ile buluşarak, Urfa’da Fransızlarla görüştüğünü, bu görüşmeden ötürü, Aşiret Reisi olan Mahmut Bey’in müteessir olduğunu ve kardeşinin bu hareketinden haberi olmadığını bildirmiştir. Alay Komutanı, ayrıca Mahmut Bey’in Urfa Fransız işgal kuvvetleri Kumandanlığı ve Heyet-i Temsiliye’ye bu hususta bir tezkirname yazarak, Abdurrahman Bey’in aşiret adına söz söylemeye yetkili olmadığını ve hiçbir itibarının da bulunmadığını belirterek, Viranşehir ve havalisinde Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin çalışmalarını sürdürdüğünü eklemiştir⁽⁸¹⁾.

Bu rapordan, Viranşehir’de Müdafa-i Hukuk fikirleri ve hedefleri istikametinde çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Viranşehir halkı, 28 Ekim 1919’da İtilaf devletleri temsilcileri ve diğer yetkili makamlara çektikleri protesto telgrafında da, Maraş, Anteb ve Urfa’nın Fransızlar tarafından işgalini, haksız bularak, kınamışlardır⁽⁸²⁾.

Urfa’da Kuvayi Milliye’nin çalışmalarının gittikçe yoğunlaştığı ve Fransızlara karşı burada aşiretlerle beraber, bir ayaklanma hazırlandığı sırada, Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı, Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey’e de bir mektup gön-

(81) ATASE, D.1336/13-6. Kl.47. F.47-9.

(82) ŞİMSİR, A.g.e., s.223-224.

dererek ondan destek istemiş ve Kuvayi Milliye'ye gerekli yardımı yapmasını teklif etmiştir. Bu öneriye Viranşehir'den Mahmut Bey'in cevabı şu olmuştur : “Urfa'da Ali Saip Bey-efendi Kardaşımıza, 9 Ocak 1920 tarihli beyannamenizi saygıyla aldık. Muhtevasını incelediğimizde, Urfa'da meydana getirdiğiniz vatanseverlik ve dini hislere bağlılık için teşekkürlerimizi arz ederiz. Hükümetimizin istiklali ve hakimiyetini sağlamaya çalıştığınızdan ötürü bu azim ve kararınızı tebrik ederiz. Biz yaşamak ve hayatımızı sürdürmek için bütün manasıyla, din ve vatanımıza ait bir görevde tereddüt edersek, bundan meydana gelecek olan hallerden dolayı, sonra İslam Tarihinde ebedi bir leke bırakmış oluruz.”

“Kararınız ve bu husustaki azim ve ciddiyetiniz uygun görülmüştür. Esasen, Urfa'da herkesin beklediği hizmet de, bundan başka bir şey değildir. Keyfiyeti Kongre'ye yazdığınızda malumat hasıl oldu. Bu hareketi tecil edeceklerine ümidim vardır.”

“Yardımaınıza koşmak ve size ciddi yardımda bulunmak üzere, icab edenlere yazdım. Hazırlanıyoruz ve cereyan eden olayları bağlı bulunduğumuz Kolordu'ya açıkça bildirdik. Alınacak cevap, ayrıca arz olunacaktır.”

“Cenab-ı Hak ve Peygamberin yardımı ile kendi üzerimize düşecek dini ve vatani vazifeye, kararınız doğrultusunda iştirak edeceğimizi arz eder, bir ferdin dahi bu amaca muhalif kalmaması için, tarafımızdan eşraf ve hükümet reislerine tebliğ edileceğini ve hürmetlerimizin ulaştırılmasını rica eder, zat-ı alinize saygılar sunarız, efendim”⁽⁸³⁾.

13 Ocak 1920 tarihli Mahmut Bey'in bu mektubuna göre, Viranşehir'de Milli Aşireti, Kuvayi Millîyenin yanında ve vatanın hizmetinde olacağını, açıklamıştır.

(83) URSAVAŞ, A.g.e., s.70-71.

Urfa Kuvayi Milliye Kumandanı mektubun yazılış tarzı ve Aneze Aşiretinin de henüz Urfa'ya gelmemiş olması sebebiyle, Urfa'daki milli ayaklanmanın yapıp yapılmaması hususunda tereddüt göstermiştir⁽⁸⁴⁾.

Urfa'da Kuvayi Milliye'nin, Şubat ayı başında harekete geçtiğinde, Viranşehir'den Kuvvet gönderilmemiş ise de Siverek'ten gelen aşiret kuvvetlerinin içinde Milli aşiretine mensup 100'ün üzerinde savaşçı bulunmuştur Mahmut Bey'in, bu safhada Kuvayi Milliye'ye karşı çıkmaması ve karşı çıkan kardeşlerine tavır takınarak, onları aşiretinden ihraç etmesi de, olumlu bir hareket olmuş ve Ali Saip Bey, Urfa'dan ayrılmak zorunda kaldığında, Siverek ve Diyarbakir'e uğradıktan sonra, Mardin üzerinden, Viranşehir'e gelmiş ve Mahmut Bey ile bizzat görüşerek, Urfa üzerine yapılacak taarruzun planlarını görüşmüşlerdir. Ancak, bundan olumlu bir sonuç alınamamıştır. Milli Aşireti Reisine Ali Saip ve beraberindekilere verilen iki rehber suvari bile, onları yolda yalnız bırakarak, uzaklaşmışlardır⁽⁸⁵⁾.

Bununla beraber; Mahmut Bey, Urfa olaylarıyla yakından ilgilenmiş ve bu konuda, yetkili makamlarla mühaberelerini sürdürmüştür. Memleketin genel durumuyla da ilgilenen Aşiret Reisi Maraş'ın işgali üzerine, burada başlayan olayları protesto eden bir telgrafı, yetkili makamlara göndermiştir.

Maraş ve Çevresinde Ermeni ve Fransızların ortaklaşa yaptıkları hareketleri Viranşehir halkı adına protesto eden Mahmut Bey "Bitlis, Elaziz Çöl Kuvayi Milliyesi Reisi Mahmut" imzasıyla, "Ankara Merkez-i Umumi Heyet-i Temsilîyesi'ne" gönderilen bir telgrafla, olayı kınamıştır. Bu

(84) URSAVAŞ, A.g.e., s.71.

(85) URSAVAŞ, A.g.e., s.83.

telgrafta, mezalime son verilmesini, aksi takdirde, hayatlarının sonuna kadar, mücadele etmeye karar verdiklerini bildiren Mahmut Bey'e;

“Fransız ve Ermeni mezalimine son verilmesi hakkında, medeniyet ve insanlık aleminin kulaklarına kadar ulaştırılan feryat ve iniltilerin sonuçsuz kaldığına, vahşetin devam ediyor olması, en büyük delildir. Maraş'ta bütün şehir ahalisi, Fransızların top ve mitralyöz ateşleri altında, inim inim inlemekte. Binlerce kadın ve çocuk, bu vahşeti ve intikamın kurbanı olmaktadır. Devam eden tahribat, mukaddes yerlerimize yapılan tecâvüzat, can ve malımıza olan ihanet, Avrupa medeniyeti ve adaleti ile izah edilemeyecek bir vahşettir. Bu hallere son verilmesini, tekrar rica ederiz. Aksi halde, namusu, malı uğrunda hayatını devam ettirebilmek maksadıyla, “Liva-ül hamd” altında, büyük küçük toplanacağımıza, kesin olarak karar verdik. Bu azimle yaşamak, hayatımıza mal olsa da, ecdadımız gibi, sonuna kadar devam edeceğiz. Bu durumda, dökülecek kanların sorumluluğunun takdiri-ni, insanlık ve medeniyet alemine tevdi ederiz. Yukarda bahsettiğimiz bütün bu cinayetleri protesto ederiz”⁽⁸⁶⁾.

Memleketin genel durumuyla alakadar olan bu ilçe yöneticisi ve Aşiret Reisi Mahmut Bey, bir yandan da Urfa meselesi ile alakalı olan haberleri bazı makamlara iletliyordu. 7 Mart 1920 tarihinde, “Umum Kuvayi Milliye Kumandanı Milli Aşireti Reisi Mahmut”⁽⁸⁷⁾ imzasıyla, “Sivas Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Riyaseti'ne” gönderdiği bir raporda, “Urfa teli on günden beri bozuktur. Onbeş günden beri yağın yağmurlar sebebiyle yollar kapanmıştır. Bu sebepten Urfa'dan günü gününe haber almak mümkün ol-

(86) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-104, 105, 106.

(87) Mahmut Bey'in kullandığı unvanlardan, kimsenin idaresi altına girmek istemediği -Yöredeki kişiler- anlaşılıyor.

mamaktadır. Barazi Aşireti Reisi Kuvayi Milliye Kumandanı Mustafa Suruç Kazası'nda Fransızlar tarafından esir alınarak, Birecik'e götürülmüştür. Urfa'da Bedir Ağa Hanesine tahsin eden Fransızlara mücahidler hücum etmiş, Ermenilerden 20 telef ve Kuvayi Milliyeden 3 şehit verilmiştir. Urfa'dan istenilen vasait hala oraya vasıl olmamıştır. Yakında başarılı neticeler alınacağı arz olunur''⁽⁸⁸⁾. Demiş ve Urfa'daki durumla ilgili bilgi sunmuştur.

Birkaç gün sonra, hilâfet ve saltanat merkezi olan İstanbul'un, İngiliz askerleri tarafından işgal edilmesi, Viranşehir çevresinde yaşayan halk üzerinde büyük bir üzüntü meydana getirmiş ve bunun üzerine, çevre köylüler ile birlikte Viranşehir'de toplanan halk, İstanbul'un İtilaf Devletleri askerleri tarafından işgal edilerek, Meclis-i Mebusan'a yapılan tecavüzü şiddetle protesto etmişlerdir. Bu olayda, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Viranşehir Şubesi, halkın heyecanını güçlkle yatıştırmış. Mitingin sonunda, "Viranşehir Belediye Reisi ve Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mahmut" imzasıyla bir protesto telgrafı hazırlanarak, çeşitli makamlara gönderilmiştir.

Telgraf, "Ankara'da Kuvayi Milliye Heyet-i Muhteremesi vasıtasıyla, Der-i Saadet'te Düvel-i İtilafiye Mümesil-i Siyasilerine" ulaştırılmak üzere Ankara'ya gönderilmiştir. ⁽⁸⁹⁾ Bu telgrafta, "özetle; İslâm aleminin ve Devlet-i Aliyenin Saltanat merkezi olan İstanbul'da, milletin geleceğini tayin ile uğraşan mebşlarımıza İngiliz polislerinin, birtakım bedbinlerin refaketini de kabul etmek üzere, cânîyâne, insaniyet ve medeniyet ile izahı mümkün olmayan bir tecavüzde bulunduğu", belirtilmiş ve bu halin, İslam ahalisinin ciğer-

(88) T.İ.T.E. Arşivi, 10/1860.

(89) ATASE, Kİ.27. D.1336/13-21. F.2-244-245.

lerinde kapanmaz yaralar açtığı, ifade edildikten sonra, Kırksekiz saat zarfında halkın etrafı istila ettiğini ve koşa koşa kasaba merkezine gelinerek, yakın köylerin kasabada toplandığına işaret edilmiş, üzüntü veren bu haberin, başka yerlerde genişlemesine meydan vermemek üzere, alınacak tedbirlerin ve hareket tarzının beklendiği hatırlatılarak, üzüntülü ve kederli halk her ne kadar geçici olarak teskin edilmiş olsada, cereyan eden hadisenin insanlık ve medeniyetle bağdaşmadığı ve bu vahşetin bir an evvel durdurulması ile vaziyetin düzeltilmesi ve şimdiye kadar elde edilen neticenin bildirilmesi istenmiş, aksi takdirde mebûslara yapılan bu hareketin olumsuz neticeler doğuracağı vurgulanmıştır.

24 Mart 1920 tarihli ve 13. Kolordu'dan gönderilen bir raporda da, "Milli Reisi Mahmut Bey'in Fransızlarla müharebe etmek üzere, Viranşehir'den Tel-Abyad'a gitmiştir. Kendisine zâhiren çete zabiti olarak, hakikatte hareketi tetkik için bir zabıt terfîk kılınmıştır." denilerek, Mahmut Bey'in Fransızlarla çarpışmak üzere, Viranşehir'den ayrıldığına işaret edilmiştir⁽⁹⁰⁾.

Ancak, bu hareketin neticesinin ne olduğu semereleri bilinmemektedir.

Viranşehir ve çevresi, Milli Mücadele de Milli aşiretinin isyandan evvel⁽⁹¹⁾ Kuvayi Milliye'den yana tavrını koymuşken, ilerleyen zaman zarfında, Ankara'daki hükümetin ortaya çıkması ile Haziran ayında aşiret isyan edecek ve durum değişecektir. Urfa hareketi sırasında bu isyanın çıkmamış olması, Kuvayi Milliye'nin lehine bir gelişme olmuştur.

(90) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53854.

(91) Milli Aşireti'nin İsyanı Konumuzun dışındadır.

5. Mardin :

Milli Mücadele yıllarında, işgale uğramamış bir sancak olmakla birlikte, çevre illerin işgaliyle beraber İngiliz ve Fransızlar tarafından keşif ve gerekli tektikleri yapmak üzere, istihbarat subayları buraya gönderilmiştir. Mardinliler, şehirlerine gelen bu subayların vaadlerine kanmamışlar, aksine bunları, şehre geldiklerine pişman edencesine tavırlar takınarak, geri göndermişlerdir. Bununla beraber Mardinliler, Memleketin genel siyasi gelişmelerini de yakından izleyerek, çeşitli konulardaki tavırlarını açıkça ilan etmekten çekinmişlerdir⁽⁹²⁾.

İngiliz işgali sırasında, İngilizler'in Irak'taki Siyasi Hakimleri Noel, diğer Güneydoğu Anadolu kasabalarında olduğu gibi, buraya da gelmiş ve şehrin ileri gelenleriyle görüşerek, Mardin ve Mardinlilerin İngilizlere katılmasını istemiş ise de, kendisine taraftar bulamamıştır. Mardinlilerin bu fikri şiddetle red etmeleri üzerine, Noel şehirden ayrılarak, Derik Kazası'na geçmiş, ancak, burada da red cevabıyla karşılaşmıştır⁽⁹³⁾.

İngilizler, Fransızlarla imzaladıkları "Suriye İtilafnamesi"ne göre, Güney Anadolu illerini Fransızlara devrettikleri sırada, Mardinliler bu illerin İngilizler tarafından Fransızlara devredilmesine karşı çıkmışlar ve bu olayı kabul etmeyeceklerini ve Fransız işgaline karşı milletin fiilen karşı koyacağını, kendilerinin de bu fikirde olduklarını bildiren bir protesto telgrafını İtilaf devletleri mümessillerine göndermişlerdir. Sözü edilen bu telgraf, Mardin âhalisince 3 Ekim 1919

(92) Ali Enver TOKSOY, *Millî Mücadelede Mardin*, İstanbul, (Mardin Halkevi Neşriyatından No: 6.), 1939.

(93) Osman YALÇIN, *Mardin*, İstanbul, 1969, s.7.

tarihinde, “Mardin Müdafa-i Hukuk Cemiyeti”nin öncülüğünde yapılan miting kararlarının özünü ihtiva etmektedir. Yirmi beş bin kişinin katıldığı bu mitingte, halkın büyük heyecan içinde bulunduğu bildirilerek, “haksız, adaletsiz bir sulh kararının medeniyet alemine refah ve saadet getirmeyeceğini, bilakis kanlı bir gelecek bahşedeceğini, bununda tarihi ve tabî haklara istinaden Hilafet-i İslamiye ve Osmanlı vatanının selameti için hayatlarını ve kanlarını son damlasına kadar harcamaya hazır oldukları” görüşüyle bir karar alındı. Bu karar yetkililere gönderilmiş ve Sivas’ta yayınlanan İrade-i Milliye Gazetesinde neşredilmiştir⁽⁹⁴⁾.

Miting kararları ve bu konu ile ilgili haber, “Mardin Havadisleri” başlığı altında yayınlanmıştır. “İşgaller Aleyhinde” başlıklı üst haberde, “Anatopraklarımız olan Urfa, Anteb, Maraş ve Haleb, Mardin Gazetesinin belirttiğine göre, Diyarbakır Vilayeti’nin Fransız askeri işgalinin altına alınacağı yolundaki gelişmelerden, bütün Mardin âhalisi heyecandadır. Bu işgalleri kabul etmemekle beraber, işgalden vazgeçilmesi için, bütün ahali kanlarını dökmeye hazır olduklarını belirtmiş ve İtilaf Devletleri Mümessillerine, Sadarete protesto telgrafı göndermişlerdir. Önümüzdeki perşembe günü de, büyük bir miting akdolunarak, mukarrerat, ilgili makamlara arz ve tebliğ edilecektir. Halk, müdafaya hazır ve amade bir durumdadır”. denilerek, Mardinlilerin tavrı yansıtılmıştır⁽⁹⁵⁾.

Mardin’de alınan mitingin kararları, dört madde haline getirilerek, “Anadolu ve Rumeli Mudafa-i Hukuk Cemiyeti Mardin Heyet-i Merkeziyesi Namına Hüseyin” imzasıyla ilgili makamlara ve basma gönderilmiştir. Bu mitingte alınan kararlar şunlardır :

(94) İrade-i Milliye, 3 Kasım 1919, Sayı: 10, s.1.

(95) İrade-i Milliye, 3 Kasım 1919, Sayı: 10, s.1.

“1. Mütâreke hükümleri ve prensipleri hilafına, mü-târekeden sonra haksız yere işgal edilen vatan parçalarından Maraş, Urfa ve Anteb vilayetlerinin, İngiltere Devleti tarafından tahliye başlanmasına teşekkür ederiz. Fakat Fransa Hükümetinin hiçbir hak ve adalete dayanmayan bu haksızca hareketiyle, adigeçen vilayetleri işgal altına almasına teşebbüs etmesini şiddetle protesto ederiz. Asil milletimizin bu işgallere karşı, bilfiil müdafaa eyleyeceğini beyan ederek, bu münasebetle haksız yere işgal altına alınmış bulunan bütün yerlerimizin tahliye edilmesini, İtilaf devletlerinin adale-tini sabırsızlıkla bekler ve talep eyleriz.

2. Diyarbakır Vilayeti’nin dahi Fransa işgal sahası içine alınacağı hakkındaki şayanın tekzihi ile, bu gibi haksızlıkların devam edip, uzamasına Osmanlı Milleti’nin tahammülünün kalmadığına itimad buyurulmasını arz ederiz.

3. Mütarekeden sonra İngiliz ve Fransız askerlerinin işgâline maruz kalan Halep ve Adana’da ihtilaller zuhur ettiği halde, işgale maruz kalmayan yerlerde, Hristiyan vatan-daşlarımıza karşı, asayiş bozacak hiçbir hadisenin olmadığını ve olmak ihtimalinin de bulunmadığını, hepsinin müreffeh ve mesud bir halde bulunduklarını, medeniyet aleminin nazar-ı dikkatlerine arz eyleriz.

4. Haksız işgallerin devamından, birçok masum kan-ların dökülmesine sebebiyet veriliyorsa, bunların maddi ve manevi mesuliyetinin, sebep olanlara ait olacağının bilinmesini, mitingte hazır bulunan yirmi beş bin vatan kurtarıcısının iman ve ruhundan yükselen mukaddes heyecana tercüman, Mardin Müdafa-i Hukuk Cemiyeti protesto ile cihanın siyasi temsilcilerine ve resmi mahfillere arzını ve acele

olarak, emniyet verici cevaplarla, milletin heyecanını teskin için, İtilaf devletlerinin insanlık adaletinden rica ve istirham eyleriz''(96).

Mardinliler, 25 Ekim 1919'da akd ettikleri bu miting sonrasında, gönderdikleri protesto telgraflarından başka, 28 Ekim, 11 ve 15 Kasım 1919'da gönderdikleri üç ayrı protesto telgrafıyla da, haksız işgalleri kınamış ve bu işgallere karşı, ellerinden gelen bütün gayreti son nefeslerine kadar yerine getireceklerini ifade etmişlerdir. Telgraflar öncelikle İtilaf Devletleri temsilcilerine, İstanbul'daki tarafsız devletlerin temsilcilerine, Sadaret ve Heyet-i Temsiliye'ye gönderilmiştir(97).

Fransız Albaylarından Normand, Mardin'in işgal edilmesi için yanında, 3-5 subay olduğu halde, Aralık 1919'da, Mardin'e gelmiştir. Rasul'ayn'a bir Fransız kıtası getiren Normand(98), buradan hareketle Mardin'e varmıştır.

Normand, Mardin'e gelmeden evvel, Mardinliler, 5. Tümen Kumandanı Kenan Bey'in teşvikiyle, Kuvayi Milliye'yi ve Millî Teşkilatı kurma çalışmalarına başlamışlardı. Kenan Bey, Kuvayi Milliye'nin teşkili için, Mardin eşrafından Eyüp Önen'i görevlendirmişti(99).

Mardin'in işgalini sabit bir mesele olarak ele alan Fransızlar, fazla askere lüzum görmeden, bir kaç subayla yetinmişlerdi. Çünkü onlara göre bu şehir, "Suriye'den bir parçaydı. Suriyede elde ettikleri başarıyı ve halktan gördükleri kolaylığı, burada da göreceklere inanıyor. Hatta, Normand'ın burada büyük bir hüsnü kabul göreceğini tahmin ediyorlardı(100).

(96) İrade-i Milliye, 3 Kasım 1919, Sayı: 10, s.1.

(97) ŞİMSİR, A.g.e., s.223-224.

(98) Ali Enver TOKSOY, Yiğitler Konuşuyor, (Kahramanlık Menkıbeleri), Ankara, 1944, s.99.

(99) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.20.

(100) TOKSOY, Yiğitler Konuşuyor, s.100.

Mardin de, o sıralarda diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, gençlerinin bir çoğunu cephelere göndermiş ve şehirde eli silah tutabilecek kimse pek kalmamıştı⁽¹⁰¹⁾. Buna rağmen, Kuvayi Milliye'yi kurmakla görevlendirilmiş bulunan Eyüp Önen, kasabalı ve köylülerden önemli miktarda bir kuvvet toplamış ve bunları herhangi bir olay anında, ya da gerektiğinde, harekete hazır bir vaziyete getirmişti.

Kasabalı ve köylüler de, bu düşünce etrafında kenetlenmiş ve silaha sarılmış kısa sürede Kuvayi Milliye'nin mevcudu birhayli artmıştı⁽¹⁰²⁾. Bu kuvvetler muhtemel bir taarruz karşısında, kendilerini ve yurtlarını savunmak için hazırlanmış ve silah teminine koyulmuşlardı.

Tam bu sırada, Normand'm Mardin'e geleceği haberi işitilmiş, ileri gelenler, Normand'a ve beraberindeki Fransız askerlerinin Mardin'e gelerek, şehri işgal edeceğini duymuşlardı. Bu sırada halkın içinde de, ağızdan ağıza "düşman geliyor" söylentileri dolaşmaya başlamıştı.

5. Tümen Komutanı Kenan Bey, Mardin ileri gelenlerini toplayarak, Nusaybin'de bulunan Eyüp Bey'i Mardin'e çağırılmış, Kuvayi Milliye fertleri, kasabalı ve köylüler, ne yapılması gerektiğinde bilgi almak üzere, Eyüp Bey'in ikametgahına akın etmeye başlamışlardır.

Bu sırada, Tümen Komutanı, şehrin ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda, Normand'm trenle geleceğinden, İzzet Paşa İstasyonu⁽¹⁰³⁾ ile şehir arasındaki tepelere boş çadırların kurulması ve eli silah tutan herkesin, İstasyon ve şehir içinde toplanarak, hazır bulunmasını kararlaştırmışlardır. Amaç, şe-

(101) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.26.

(102) Ali Enver Toksoy bu sayının 8000 olduğunu söylemektedir.

(103) Mardin İstasyonu olup şehirler arasında birkaç kilometrelik bir mesafe bulunmaktadır.

hir çevresinin Kuvayi Milliye tarafından tutulduğu intibaa-
nı vermek ve Fransız işgaline tepki göstermekti. Bu sırada,
Mardin'de Kuvayi Milliye ileri gelenlerini düşündüren asıl hu-
sus, silah ve cephane durumu idi. Karargahta birkaç yüz mav-
zerden başka silah yoktu. Ancak, Normand'ın birkaç subayla
birlikte geleceği ve Fransızların asker getirmeyecekleri anla-
şıldığında bu cihete fazla önem verilmemişti. Normand'ın ge-
leceğini haber alan köylüler de, genci ihtiyarı mavzerlerini,
yoksa hançer ve hatta sopalarını alarak, kafiyeleler halinde, şeh-
re akın etmeye başlamışlardı. O sabah, yüzlerce süvari Mar-
din İstasyonu'nun etrafını sarmış ve süvariler, Normand'ın,
onu karşılayacak olan Ermenilerle temasını kesmek üzere, gö-
revlendirilmişlerdi. İstasyonla şehir arasındaki yol binlerce
kişi tarafından tutulmuş ve şehir adeta ayağa kalkmıştı⁽¹⁰⁴⁾.

Bremond, "Albay Normand'a Mardin'de yapılan kar-
şılama ki, bu düşmanca gösteriler şeklinde olmuş ve Normand
için hiç de iyi başlamamıştır..." Cümleleriyle, Albay Nor-
mand'ın Mardin'e gelişini hatıratında anlatmaktadır⁽¹⁰⁵⁾.

Toksoy ise Albay'ın Mardin'e gelişini şöyle anlatıyor :
"Normand telaş içerisinde trenden inmiş, bu derece coşkun
milli kıyam karşısında kalacağını asla ümit etmemiş ve şaş-
kınlığından, sürekli, "Bunlar kim, bu binlerce insan da ne
oluyor?" diye söylenmiştir. Normand, itidalini korumaya ça-
lışarak, otomobiline bindi. Ne unutulmaz bir gündü. Mar-
din öyle sanıyorum ki, bütün ömründe bu derece asabi ve
hırçın bir çehre takınmamıştır. Bütün şehir, insandan karın-
calamış bir manzara arz ediyordu. İrili, ufaklı herkes omu-
zunda bir mavzer, yahut elinde bir hançer, veya balta
taşmaktaydı"⁽¹⁰⁶⁾.

(104) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.31.

(105) BREMOND, A.g.e., s.42.

(106) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.32.

Mardin Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yetkilileri ve ileri gelenleri belediye dairesinde Normand ile görüşmüş, Cemiyet Reisi, Osmanlı Hükümeti'nden başka hiçbir hükümetin idaresi altında yaşamayacaklarını, Fransız işgali ihtimaline karşı, binlerce kişilik Kuvayi Milliye hazırlanmış olduğu ve memleketinin hiçbir yabancı hakimiyeti altında kalmasına meydan vermeyeceklerini, Fransızlar eğer Türk dostluğunu istiyorlarsa, evvela işgal ettikleri yerleri tahliye ederek, gerçek mânâda dost ellerini uzatmaları gerektiğini söylemiştir⁽¹⁰⁷⁾.

30 aralık'ta Mardin'e gelen Normand, toplananlara, Diyarbakır'a bazı yanlış anlamaları silmek için gitmek istediğini ve Fransa'nın Türkiye'ye mali, sanayi ve ilmi bakımdan yardım etmek niyetinde olduğunu, söylemesine rağmen, aldığı bu cevaptan hiç memnun olmamıştır. Buna rağmen Mardinlilerin akıllı selim insanlar olduğunu, bunun için buraya kuvvet getirmeye lüzum görmediğini, Mardin'i bir Avrupa şehri haline getireceklerini tekrarlamıştır. Bunun üzerine Eyüp Önen Bey, Tercümana, "Bütün Mardin ve Mardinliler adına Normand'a bildir ki, burası zannettiği gibi Suriye'den bir parça değil, onbinlerce senelik bir Türk yurdudur. Türklüğünü muhafaza ve müdafaa yolunda bugüne kadar nasıl çalışmışsa ve istilaları nasıl karşılamışsa, gene öyle yapacaktır. Hükümetimiz, her türlü ihtiyaçlarımızı temin etmeye kadir. İyi bilinsin ki bu takdirde karşısında kadın erkek, onbinlerce silahlı bulacak ve bu teşebbüsten çok zararlı çıkacaktır. Hayatına acısın ve Mardin, Diyarbakır sevdasından vazgeçsin, geldiği yere dönüp gitsin." demiştir.

Bu sırada belediye salonu ve bahçesinde bulunan halk ve gençler, heyecanlanmaya başlamış ve Normand maiyetin-

(107) İrade-i Milliye, 12 Ocak 1920, Sayı: 21, s.4.

deki bir subayın Mardin Kale'sine çekilmek üzere bir paket içerisinde getirdiği bayrak, elinden alınarak, parçalanmıştır⁽¹⁰⁸⁾.

5. Tümen Komutanı, Normand'a elinden birşey gelmediğini ve Kuvayi Milliye'nin şehri kuşatmış bulunduğunu söyleyerek, buradan ayrılmasının ve Diyarbakır'a gitmemesinin yararına olacağını hatırlatmış, bunun üzerine Normand, Diyarbakır'a gitmekten vazgeçti. Mişkin Mahallesi'nde bulunan Amerikan Koleji Müdürü ile görüşmesi anında da, bu mahalleden halk ileri gelenlerinden Osman ve İbrahim Beyler, derhal şehri terketmesini istediler. Büyük bir endişe içinde, Normand, istasyona dönmek zorunda kalmış ve güvenliğinin sağlanması için, Tümen Komutanı Kenan Bey kendisine refakât etmiştir. Normand istasyona gitmek için yanına rehber verilmesini istediye de, kimse gitmek istemedi. Bir ara otomobili Firdevs Bahçesi civarında durdurulan Normand, Kuvayi Milliye ve halkın "bu adamı öldüreceğiz, buradan gidemez" sesleri ile karşılaşmış Kenan Bey, bu defa affedilmesini rica ederek, topluluğu teskin etmiş ve Normand, istasyonda trene binerek, Mardin'den ayrılmak zorunda kalmıştır⁽¹⁰⁹⁾.

Tel-Abyad'a gelen Normand, Mardin'de maruz kaldığı tehlike sebebiyle, Urfa Siverek yoluyla Diyarbakır vilayetine gitmeyi denemiştir⁽¹¹⁰⁾.

Milli meseleler karşısında son derece hassas davranan Mardinliler, 6 Mart 1920 günü, "Mardin Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Heyeti Mardin Merkezi Namına Hasan" imzasıyla Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderdikleri tel-

(108) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.34.

(109) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.35 v.d.

(110) İrade-i Milliye, 12 Ocak 1920, Sayı: 21. s.4.

graflarında, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifa ettirilmek mecburiyetinde bırakılması ele alınarak, yeni hükümeti kuracak kişinin milli emellere hizmet edecek bir zat olması gerektiğini bildirmişlerdir⁽¹¹¹⁾. Telgrafta şöyle denilmiştir.

“Ali Rıza Paşa Kabinesi birçok müdahaleler ve tazyikler sonucunda -Dış tazyikler- istifaya mecbur kalmıştır. Bütün milletin arzusu, millet ve memleket ile Hilâfet'in varlığını ve istiklalini korumaya ve milli emellere bağlı, muktedir bir zatın, kabinenin başına getirilmesidir. Ferit ve Hamdi Paşalar gibi milletin itimadına haiz olmayan ve aynı mefkûre sahibi bulunan kişilerin seçilmesi, memlekette pek büyük üzücü olayların meydana gelmesine yol açacağından, buna göre yeni kabine kurulurken, başına getirilecek zatın, önemle seçilerek gerekli titizliğin gösterilmesini rica ederiz.”

Damat Ferit Paşa'nın yeniden kabinenin başına getirilmesine karşı çıkmıştır.

Bununla beraber, memleketin birlik ve beraberliği açısından son derece önemli bir gelişmeye de, bu günlerde gönderdikleri bir telgrafla, tavırlarını ortaya koyan Mardinliler, Boğos Nobar ile işbirliği eden Şerif Paşa'yı ve teşebbüslerini protesto ederek, senelerden beri devlete bağlı bulunduklarını, Mardinlilerin Osmanlı camiasından ayrılık kabul etmez bir topluluk olduğunu, ifade etmişler ve Ermenilerle işbirliği olayını nefretle kınamışlardır⁽¹¹²⁾. Bu konuda, Mardinlilerin gönderdiği telgraf, Meclis-i Mebusan'ın 13 Mart 1920 tarihli toplantısında üyelerin “okunsun” sesleri içinde ele alınıp okunmuştur. Telgraf şöyledir :

“Meclis-i Mebusan Başkanlığına, Bizlerin Osmanlı idaresinden alınıp, istiklâlimizin sağlanmasına dair, Şerif Paşa

(111) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.278.

(112) Zabıt Ceridesi, 13 Mart 1920, s.357.

tarafından, Ermeni Milleti'nden Boğos Nobar Paşa ile beraber, Paris'te Sulh Konferansı nezdinde mutabakat sağlanarak, bazı isteklerde bulunduğunu haber aldık. Kendisine temsilcimiz sıfatını veren Şerif Paşa, hiçbirimizi temsil etme hak ve yetkisine sahip değildir. Bizler, yüzyıllardan beri bağlı bulunduğumuz Osmanlı Camiasından ayrılmamak için gerekirse her türlü fedakarlığı yapmaktan çekinmeyeceğiz. Şerif Paşa ve hempalarının, bizlerin nam-ı hesabına söylediği ve söyleyeceği bütün sözleri, istekleri ve dileklerini, kemal-i nefretle takbih ederiz" denilen telgrafta kendilerinin Osmanlı camiasından ayrılık kabul etmez bir bütün teşkil ettiklerini ve başka bir ad altında hiçbir idareyi asla kabul etmeyeceklerinin, Sulh Konferansınca önemle göz önüne alınarak, bu protestolarının Sulh Konferansına tebliğ edilmesini, İtilaf Devletleri Temsilcilerinin hamiyet ve insaniyetlerinden taleb ve istirham eylediklerini bildirmişlerdir. Bu telgrafın altında başta Mardin Müftüsü Hüseyin ve Belediye Başkanı Rifat olmak üzere, eşraftan 6 kişi, ulemadan 6 kişi, meşayihden 4 kişi, tüccardan 3 kişi ve bazı aşiret reislerinin imzası bulunmaktadır. Meclis, bu telgrafın hükümete tebliğ edilmesi kararını almıştır⁽¹¹³⁾.

T.B.M.M.'nin açılmasından sonra, Mardin Milletvekilleri ile bir röportaj yapan İrade-i Milliye Gazetesi, geçirilmekte olan felaketler müvacehesinde Mardin'in vaziyet ve ahvalini sormuş, Mardin Milletvekili Necip Bey, şehrin durumunu şöyle anlatmıştır :⁽¹¹⁴⁾

“Mardin ve çevresi ahalisi birleşik ve silahlı bir halde, Devlet, saltanat, vatan ve din uğruna canla başla son damlaya kadar kanlarını akıtmaya hazır bulunmaktadırlar. Şura-

(113) Zabıt Ceridesi, 13 Mart 1920, s.357.

(114) İrade-i Milliye, 24 Mayıs 1920, Sayı: 41. s.1-2.

sını da söyleyeyim ki, o havalide tek bir yabancınn bile Osmanlı vatanına ayak bastırılmaması için yemin edilmiştir. Belki duymuşsunuzdur. Mardin'e gelen Normand ahalimizin galeyanından güç bela hükümetin tavassutu ve yardımlarıyla kurtulabilmiştir. O gün, ahali ve aşiretlerden mürekkep ellibin civarında Kuvayi Milliye, Mardin'e toplanarak, gelmeseydi muhakkak ki bizim memleketimiz de Anteb gibi zülmülere sahne olacaktı..."

"...Şunu da söylemeliyim ki, Mardin havalisinde din, vatan ve Hilafet'in kurtuluşundan başka hiçbir amaç beslenmemektedir. Bir kısım aşağılık kişilerin, İngiliz altınlarının etkisiyle, hiçbir vatandaşımızı yanlarına alamayacaklarını ve çevre ahalisinin Osmanlı camiasından ayrılmayacağını, böyle bir şeyi de katiyyen akıllarına getirmediklerini belirtmeliyim. İngilizlerin sırf bizi kolay yutulur bir lokma haline getirmeye matuf hareketleri memleketimizde taraftar bulmamıştır ve bulmayacaktır."

Gazetenin, "Muhitinizde teşkilat ve hazırlık ne safhadadır?" sorusuna da, Mardin Milletvekili Necip Bey şu cevabı vermiştir.

"Genel olarak halk ve aşiretler tamamen silahlıdır. Vatanın kurtarılması için, cansiparane çalışan ve meşhur alimlerden olan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mardin Müftüsü Hüseyin, eşraftan Abdülnadir Paşa, Belediye Reisi Kasım Çelebi, Hacı Abdurrahman Çelebi, Mollazade Eyüp, İshak, Kolağasızada Abdülmecid, Ensarizade Şeyh Kasım Efendi'ler halkla birlikte çalışmaktadırlar." Demiş ve bundan sonra Musul ile ilgili sorulan bir soruya da, "İngiliz zulüm ve tahakkumundan kaçan kimselerin söylediklerine göre, Musul'da işgalden beri, bütün eşraf ve aydınlar ile milli fikirlere sahip,

milliyetperverler birer birer tevkif edilerek, hapsedilmiş ve-ya buradan uzaklaştırılmışlardır...” cevabını vermiştir⁽¹¹⁵⁾.

6. Nusaybin :

“Milli hayatımızı anlayan İngilizler’in, Anteb, Maraş ve Urfa vesair işgal sahalarından çıkmakta olduklarını ve bu memleketlerimizi boşalttıklarını, memnuniyetle duymaktayız. Yalnız, milli hislerimizi tahrik eder surette duymaktayızki, bu beldeleri ve hatta Diyarbakır vilâyeti bile, Fransa hükümeti tarafından işgal edilecekmiş. Bazı Suriye gazeteleri, bu haberleri vermektedir. Haksızlıktan haksızlığa maruz kalan ve hiçbir taraftan da bir türlü adalet görmeyen ve vefasızlıkla edebi esarete mahkum bırakılmış ve tahkim edilmiş görülen Osmanlı Milleti’nin vatanının korunması, millî hakları uğrunda kanlarının son damlasını her surette fedaya azim ettiğini, umumi kararlar arz ediyoruz. İşgal hareketi, milleti ayırmak demektir. Milletin hareketlerine sebep olmak milyonlarca masumun ölümüne sebep olacaktır. Böyle bir hareketin olmasına, hiçbir medeniyet ve insanlığın razı olmayacağı tabiidir.”

“Yeni bir Ermeni faciasına ve milyonlarca masumun mahvına meydan verilmemek üzere, Anteb, Maraş ve Urfa’nın Hükümet-i Osmaniye devri ve işgal edilmiş bulunan bütün diğer yerlerin tahliyesine, işbu protestomuzun büyük Hükümetin Başvekaletinden ve Amerika Cumhurbaşkanı Mr. Wilson cenaplarına ulaştırılması ve tebliğini kanlı ve üzüntülü bir topluluk namına istirham ederim”⁽¹¹⁶⁾.

“Nusaybin Müdafa-i Hukuk Reisi Süleyman” imzasıyla gönderilen bu protestonamede görüldüğü gibi, Nusaybinliler, Fransızların işgallerine karşı çıkmışlar ve böyle bir hare-

(115) İrade-i Milliye, 24 Mayıs 1920, Sayı: 41, s.1-2.

(116) İrade-i Milliye, 10 Kasım 1919, Sayı: 11, s.3.

ketin birçok kişinin ölümüne yolaçacağını belirterek, işgal edilen bütün yerlerin tahliyesi ile, üzüntülerini dile getirmişlerdir.

Bu telgraftan başka Nusaybinliler, 30 Ekim ve 11 Kasım 1919 tarihli telgraflarıyla da Urfa, Anteb ve Maraş'ın işgalinden duydukları üzüntüyü dile getirmiş ve buraların tahliyesini isteyerek, işgalleri protesto etmişlerdir⁽¹¹⁷⁾.

Albayrak Gazetesi'nde, Nusaybin ile ilgili bir haberde şöyle denilmiştir : “Nusaybin : Nusaybin'den boş vagonları toplayarak, geri dönmek üzere olan bir trenin, Nusaybin ahalisi ile çevre aşiretleri, bu trenin Fransız askeri getirmek üzere hareket ettiği aşiretleri, bu trenin Fransız askeri getirmek üzere hareket ettiği fikriyle, hareketine mani olmuşlarsa da, buralara Fransızların gelmesi ihtimalinin bulunmadığı mesai icrasıyla bütün halk teskin edilebilmiş ve Diyarbakır Vilâyeti'nde, Milli, Karakeçili gibi tamamen silahlı olan aşiretler arasında, büyük bir heyecan ve galeyan bulunduğu ve şayet Fransızlar'ın Diyarbakır hududuna girecek olurlarsa, binlerce aşiret kuvvetlerinin silahla karşı koyacakları bildiriliyor.”

Bu haber de Nusaybinliler'in hissiyatını ve işgallere karşı tavırlarını dile getiren örneklerdendir⁽¹¹⁸⁾.

Maraş'ta Müslümanlara yapılan haksızca muameleden de etkilenen Nusaybin ahalisi, 2 Şubat 1920 tarihinde, Aşiret Reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzâde Mehmet'in önderliğinde, “Ankara'da Heyet-i Temsiliye”ye başvurarak, Maraş ve havalisinde yapılan hareketleri protesto ettiklerini bildirdiler. Ayrıca Maraş ahalisine gönüllü yardımda bulunmak ve orada çarpışmak için de beşyüz silah ve elli sandık

(117) ŞİMŞİR, A.g.e., s.223-224.

(118) Albayrak, 27 Teşrin-i Sani, Sayı: 47, s.2.

cephanenin kendilerine gönderilmesini istediler. Göndermiş oldukları protestonamelerinin de İtilaf Devletleri Sefir ve Temsilcilerine duyurulmasını istediler⁽¹¹⁹⁾.

Nusaybinlilerin sözünü ettiğimiz protesto telgrafı aşağıdadır : “Haksız yere İslam kanı döken ve devletler huku-ku, insanlık ve medeniyet ile bağdaşmayan bu hareketleri, “şayan-ı takbih” eder ve bütün aşiretin büyüğü ve küçüğüyle Maraş’taki dindaşlarımızın imdadına yetişmeye mecbur kalacağımızdan, Fransızların bu hareketlerini medeniyet ve insaniyet namına red ve protesto eylediğimizin İtilaf Devletleri Sefir ve mümessillerine tebliğine ve Maraş’taki dindaşlarımıza yardım etmek için, onbin mevcutlu aşiretim fertlerine dağıtılmak üzere, lüzumlu olan beşyüz silah ile elli sandık cephanenin gönderilerek, silahlandırılmaklığımızı istirham ederim.”

Mustafa Kemal Paşa “Heyet-i Temsiliye Namına” imzasıyla Aşiret Reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzâde Mehmet’e bu telgrafından ötürü gönderdiği 5.2.1920 tarihli cevapta, gösterilen hissiyata teşekkür eder ve yapılacak yardım için, bağh oldukları Heyet-i Merkeziyeye müracaat etmeleri gerektiğini bildirmiştir⁽¹²⁰⁾.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu konudaki telgrafı şöyledir : “Nusaybin’de Aşair Reisi Kaymakam Abdurrahman Beyzâde Mehmet Bey’e, Maraş’ta düçar-ı zulüm ve itisaf alan din ve vatandaşlarımız hakkında gösterdiğiniz hissiyata teşekkür ederiz. İcabeden muavenetin vakt-i münasipte icrası için istihzarata devam etmekle beraber mensup bulunduğumuz Heyet-i Merkeziyeye müracaat ve talimat talep etmeniz rica olunur.”

(119) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-55, 56.

(120) ATASE, Kİ.24. D.1336/13-4. F.3-57.

Nusaybin işgale uğramamış⁽¹²¹⁾ bir merkez olmasına rağmen milli konulardaki hassasiyetini her vesile ile dile getirmiştir.

7. Midyat :

Bu ilçe de, Güney Anadolu İllerindeki Fransız işgalini kınayan protesto telgraflarını, İtilaf Devletleri Mümesilleri ve ilgili makamlara 13 ve 14 Kasım 1919 tarihinde göndermiştir. İki ayrı telgrafla işgalleri kınayan Midyatlılar, Maraş'ta, Fransız ve Ermenilerin sebep olduğu mezalim ve Fransızlarca burasının da, diğer illerle beraber haksızca işgalini protesto etmişlerdir. Hiçbir yabancı hükümete vatanın en küçük bir parçasını bile vermemeye yemin eden Midyatlılar, hazırladıkları protestonamenin bir suretini İstanbul'daki İtilaf Devletleri Temsilciliği aracılığıyla Sulh Konferansına gönderdiler⁽¹²²⁾. Bir sureti de "Ankara Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine" gönderilen bu protesto telgrafında, şöyle denilmiştir :

"Mütareke şartları ihlal edilerek, Fransız askerleri tarafından işgal olunan Maraş ve havalisindeki, İslam ahali hakkında Ermeniler'ce yapılmış olan eski Sason mezalimine rahmet okutturacak ateşli silahlar ile feci ve acıklı bir surette katliam ve yakıp yıkmakta olduklarını, büyük bir teessür ile haber alan kazamız ahali, hiçbir yabancı hükümete vatanımızdan bir tutam yeri bile vermemeye yemin ederek, müsebbiplerini protesto eder ve bu faciaların önünün alınmaması halinde, insanlık âleminde kanların yegâne mesûlu olacaklarını arz ederiz"⁽¹²³⁾.

(121) Ali Batı İsyanı konumuzun dışındadır.

(122) ATASE, K1.24. D.1336/13-4. F.3-73.

(123) ATASE, K1.24. D.1336/13-4. F.3-72.

Midyatlılar, Meclis-i Mebusan Başkanlığına gönderdikleri 6 Mart 1920 tarihli telgraflarında da, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifaya zorlanmasını protesto etmişler ve bu tazyiki yapanların, maksatlarının milletin fikir ve emellerine hizmet etmeyecek bir kişiyi işbaşına getirmek olduğunu söylemişlerdir. Böyle bir kabineye, milletin tahammülünün kalmadığını savunan Midyatlılar, namuslu ve vatanperver bir hükümetin kurulmasından yana olduklarını bildirmişlerdir⁽¹²⁴⁾. Midyatlıların bu husustaki telgrafları şöyledir :

“Bazı hain kuvvetlerin zorlaması neticesinde hükümetin istifaya mecbur kaldığı büyük bir üzüntü ile tarafımızdan duyulmuştur. Bu zorlamayı yapanların maksadı, milletin his, düşünce ve emellerine tabi olmayacak ve memlekette ecnebi menfaatlerine hizmet edecek bir hükümeti iktidar mevkiye getirmektir. Böyle bir hükümete milletin artık zerre kadar tahammülü kalmamıştır. Hain kuvvetlerin maşası olmayacak, namuslu, vatanperver ve daha önce ihaneti görülmemiş⁽¹²⁵⁾ bir hükümet başkanı istiyoruz. Milletin mutlak vekilleri olan muhterem mebuslarımızın yeni teşekkül edecek olan bakanlar kuruluna itimad reylerini verirken, milletin kalbinden çıkan bu sese kendi kalblerinde dahi duyacaklarını ümid ediyor ve vatanperverce teşebbülerinizde başarılar temenni ediyoruz.”

Bu telgrafı Midyat Müdafa-i Hukuk Cemiyeti hazırlamış ve Midyat Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Belediye Reisi Hamdi Bey ulemadan dört, eşraftan beş ve bunlardan başka, yirmi bir kişi tarafından imzalanmıştır.

(124) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.288.

(125) Damat Ferit ve kabinesi kastediliyor.

8. Derik :

Derik Kazası da, işgale uğramamış olmakla beraber, İngiliz işgali sırasında, İngilizlerin Irak Siyasi Hakimleri Noel tarafından ziyaret edilmiş ve bura halkının İngiliz emellerine hizmet etmeleri için iknaya çalışılmıştır. Noel, diğer kasaba ve şehirlerde olduğu gibi, Derik'ten de eli boş dönmüş ve bu sırada Derik'te, halkın önderliğini yaparak, Kuvayi Milliye taraftarı olan, Derik eşrafından Hacı Necim ve Salih Ağa'lar, Noel'in çevirmek istediği entrikaları ve planları boşa çıkarmışlardır. Bunun üzerine de Noel, Derik Kazasını terketmiştir⁽¹²⁶⁾.

Sulh Konferansı'nın Paris'te toplanması ve buradaki gelişmelerin ajans haberleriyle Anadolu'da duyulması üzerine, Derik Kaymakamlığına, Diyarbakır Valiliği tarafından verilen talimata, "Asırlardan beri Osmanlı Devleti ve Anadolu ile kader birliği yapmış olan ve ebediyen yapmaya azim ve karar vermiş olan bu havalinin, bu bağlarını sürdürmek için her fedakarlığı yapacağını... ifade eden telgrafların, bir iki gün zarfında "Sulh Konferansı ve ilgili makamlara yazılması istenmiştir⁽¹²⁷⁾.

Bunun üzerine, Derik Halkı ve ileri gelenleri, kendi mukadderatlarını ilgilendiren ve Şerif Paşa'nın Ermeni Milletvekili Bogos Nubarik Paris'teki ayrılıkçı çabalarını kınayan şu telgrafı kaleme alarak, ilgili makamlara ve bu arada "Meclis-i Mebusan Riyasetine" göndermişlerdir. Meclis-i Mebusan'ın 1 Mart 1920 günkü birleşiminde ele alınan telgraf, Siverek'ten gelen bu konudaki bir başka telgrafla birlikte okunmuştur⁽¹²⁸⁾. Telgraflar okunduktan sonra, Karesi Me-

(126) TOKSOY, Millî Mücadelede Mardin, s.14.

(127) T.İ.T.E. Arşivi, 28/3735.

(128) GOLOĞLU, A.g.e., s.87.

busu Hacim Bey, bu telgrafı gönderenlere teşekkür edilmesini teklif etmiş, teklifi Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir. Bu telgrafın sureti aşağıdadır :

“Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesi Vasıtasıyla Paris’te Sulh Konferansı Heyeti Celilesine”.

“Şerif Paşa’nın memleketin istiklali namına, Ermeni temsilcisi Nobar Paşa ile müştereken heyetinize bir muhtıra verdiklerini duyduk. Bizler, Camiayı Osmaniyeden başka hiçbir idareyi kabul etmeyeceğimizi bu uğurda son ferdimizi bile fedaya hazır olduğumuzu, daha evvel arz ve ilan etmiştik. Şerif Paşa, hiçbirimizin temsilcisi olmadığı halde, kendi başına fuzuli olarak verdiği bu muhtıranın heyetinizce önemsenmeyeceğine kani isek de, bu teşebbüsün mevzubahis ve müzakeresi dünya aleminin güvenliğini yenibaştan bozacağından, buna meydan verilmemesini rica eder, Bizler adına hiçbir selahiyatı bulunmayan Şerif Paşa’yı, nefret ve şiddetle protesto ederek, tabi olmakla şeref duyduğumuz Osmanlı Devleti’nden başka bir idareyi, kabul etmeyeceğimizi bir ke-re daha tekrarlayarak, durumu heyetinizin dikkatlerine sunarız”⁽¹²⁹⁾.

9. Diyarbakır :

Diyarbakır vilayeti, Mondros Mütarekesi’nden sonra, Musul’da bulunan 6. Ordunun Nusaybin’e çekilmesi ve bu Ordunun Kolordu’ya çevrilmesiyle, 13. Kolordu’ya merkezlik etmiştir. Bu Kolordunun yetki sahası, Fırat’ın doğu sahillerinden İran’a kadar uzanıyordu. Milli Mücadele yıllarında işgale uğramamış olmakla beraber, Vilayet-i Sitte’den biri olduğu için, Diyarbakır’da Ermenilere yurt olarak tasarlanmış ve Fransızlar, Albay Normand aracılığıyla Sive rek ve Mardin’

(129) BREMOND, A.g.e., s.42 v.d.

den yaptıkları keşif hareketleriyle buraya ulaşmanın yollarını aramış ancak bunda başarılı olamamışlardır⁽¹³⁰⁾.

Diyarbakır'da ilk toplu tepki ve teessür, İzmir'in işgal edilmesiyle ortaya çıktı, denilebilir. İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edildiği haberinin duyulması üzerine, o sıralarda Diyarbakır Belediye Reisi olan Dellalzâde Abdurrahman Efendi, şehrin ileri gelenlerinden bir grubu, 22 Mayıs 1919'da toplantıya çağırdı. Bu çağrı üzerine, Belediye binasında toplanan Diyarbakır ileri gelenleri, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto telgraflarını hazırlamakla meşgul iken, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ajans vasıtasıyla yayınladığı tebliğ -ki Vilâyatı Sitte'de muhtar bir Ermenistan kurulmasından söz ediyordu- halkı galeyana getirdi. Eski Belediye Binası önünde büyük bir miting yapılarak, İzmir'in işgali ve Damat Ferit Paşa'nın bu tebliği protesto edilmiştir. Miting sonrasında protesto telgrafları çeşitli makamlara gönderilmiş ve bu protesto telgraflarından, Damat Ferit Paşa'ya gönderileninde, "Vilâyet-i Şarkıyye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mivrusunuz değildirki, Ermenilere peşkeş çekiyorsunuz." denilerek, memleketin dert ve devâlarını takip ile gerekli tedbirleri almak için bir "Millî Heyet" seçilmesi amacıyla ertesi gün, (23 Mayıs 1919) saat yedide Belediye binasında yeniden toplanma kararı alınarak, miting dağılmıştır.

Millî Heyet seçildikten sonra, bu kurul, Haziran 1919 ayı sonlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nin açış nutkunda sözünü ettiği, "Müdafa-i Vatan" derneğini kurdu. Bu sıralarda Erzurum Kongresi hazırlık çalışmaları da ilerlemişti. Diyarbakır'dan delege isteniyordu. Erzurum Kongresi'ne gönderilmek üzere, Müftü İbrahim, Nazım Önen,

(130) Diyarbakır İİ Yıllığı, 1967, s.208-209.

Bekir Sıtkı Nakipoğlu ve Abdülgani Bey seçildiler. Ancak Vali Faik Ali Bey bu delegelerin Erzurum'a gitmesini önlemiştir.

Diyarbakır'ın Milli Mücadele'deki yerini, diğer yerlerde olduğu gibi, Vali ve Komutanlar belirlemiştir. 13. Kolordu'nun Komutanlığını yapan Ahmet Cevdet Bey, Milli Mücadele ve Kuvayi Milliye'ye kesin olarak karşı çıkmamakla birlikte başka ordu Kumandanları gibi bu eylemi canla başla da, desteklemiyordu. Milli Mücadele'nin yanında değil, ama karşısında da görünmek istemiyordu. Vali ise, Erzurum Kongresine gösterdiği tutum yüzünden milli mücadeleçilerin gözünde şüpheli bir kimseydi. Kumandan ve Valinin bu tutumları, Diyarbakır'ı milli mücadele yarışında gerilerde bırakmıştı. Ancak, milli mücadeleçiler Diyarbakır'ı gözden çıkarmak istemediklerinden, bu durumu idare etme yoluna gitmişlerdi. Eylül-1919 ayı sonlarında, Ali Galip olayı, Diyarbakır'a önem kazandırdı. Bu tarihte Milli Mücadeleci olarak bilinen Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'in kişiliği ortaya çıktı⁽¹³¹⁾.

Bunun için Heyeti Temsiliye bundan sonra, genellikle Kurmay Başkanı Halit Bey ile haberleşme ve bilgi alışverişini sürdürmüştür. Halit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 13 Eylül 1919 tarihli telgrafında, Vali Faik Bey'in Erzurum Kongresi Kararlarını benimseyip uygun gördüğünü ve Diyarbakır'ın en gayretli gençlerinden halazadesi olan İhsan Bey'in Sivas Kongresi'ne seçildiğini, üç güne kadar, bunun Sivas'a hareket edeceğini belirtmiştir. Bu haberlerin iletildiği tarih olan 13 Eylülde Kongre sona ermiş bulunuyordu. Bunun için Mustafa Kemal Paşa ince bir siyasetle, İhsan Hamdi Bey'i Heyet-i Temsiliye Danışman üyeliğine seçtirerek, durumu 13. Kolordu

(131) Kamil ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1974, s.143 v.d.

Kurmay Başkanı Halit Bey'e bildirmiş ve adigeçenin bir an önce, Sivas'a yetişmesini istemiştir.

İhsan Hamdi Bey, gecikmeli olarak Sivas'a gitmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile bir müddet çalıştıktan sonra, Diyarbakır'a dönerek, atıl bir vaziyette bulunan Vilâyat-ı Şarkiyeye Müdafa-i Hukuk-u Milliye Diyarbakır Şubesi'nin yönetimini arkadaşlarıyla beraber ele alarak, çalışmalara koyulmuştur⁽¹³²⁾.

Kasım 1919 ayından sonra, Diyarbakır'm işgal edileceği haberleri Arap basını ve özellikle Suriye'de çıkan gazete-lerde yayınlanıyordu. Diyarbakır'a Ermenilere gönderilen bazı mektuplarda, Beyrut'ta birçok askerin ve Ermeni gönüllüsünün toplandığı ve yaza doğru Diyarbakır'ın işgal edilmesi- nin muhakkak olduğu belirtiliyor, intikam almak için günlerin yaklaştığı müjdeleniyordu⁽¹³³⁾. Bu işgal için Normand daha önce bahsettiğimiz Mardin ve Siverek gezilerini düzenlemiş ise de, her iki şehirde de halktan gördüğü büyük tepki üzerine, buradan geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve Diyarbakır'a gelememişti⁽¹³⁴⁾.

Mütareke'nin imzalanmasından sonra, memleketin birçok yerlerinin işgal edilmesi ve Güney Anadolu'daki olaylar ile Urfa, Maraş ve Anteb'in işgali ve bu havalide Fransız askerleri ve Ermeniler'in insanlık dışı hareketleri, "Diyarbakır Müdafa-i Hukuk Cemiyeti" ile şehrin ileri gelenleri tarafından protesto edildi. 29 Ocak 1920 tarihinde Cemiyet Reisi Mustafa ve diğer ileri gelenlerin imzaları⁽¹³⁵⁾ ile "Heyet-

(132) ERDEHA, A.g.e., s.152.

(133) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53647.

(134) BREMOND, A.g.e., s.42 v.d.

(135) Bu telgrafın altında şu imzalar bulunmaktadır: Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa, Diyarbekir Müftüsü İbrahim, Belediye Reisi Abdurrahman ve Meşayih'ten Gülşehzâde Şeyh Ahmet.

i Temsiliye Riyasetine'' ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri ile tarafsız devletlerin temsilcilerine gönderilen protesto telgrafi iki kısımdan oluşmuştur. Telgrafın birinci kısmında Heyet-i Temsiliye'ye hitaben şöyle denilmiştir.

“Mütarekenin imzalanmasından beri birçok yerlerin haksız yere işgal edildiğini, İzmir'de Yunanlıların fecâyini gördük, milletimize uymayan birçok haksızlıkların yapıldığını gördük. Bütün bu haksızlıkları medeni aleme protesto ettik, yalvardık, yakardık, hiçbir yere sesimizi duyuramadık. Wilson Cenapları'nın Cemiyet-i Akvam hakkındaki yüce prensiplerinden faydalanacağımızı ümit ettik. Bu yüce prensiplerin de kendi menfaatlerine göre tatbik edildiğini gizli anlaşmalar ile zayıf milletlerin esaret altına alınmakta olduğunu, mağluplara tarihin kaydetmediği derecede ağır ve tahammül edilmez şartlar konularak, dünya barışının geleceğinin tehlikelere düşürüldüğünü gördük. Bir İslam milleti olmak hasebi ile, bizlerin en çok birer İslam devleti olan toprakların önemli bir kısmı muharebelerde başarılarını en ziyade din daşlarımız olan İslam teb'alarından gören, İngiltere ve Fransa Devletleri'nden büyük yardım ve koruma ümit ettik.

Bütün İslam âleminin yardımına, İngiltere Devleti'nin şevketinin temelini teşkil eden Hindistan Müslümanları'nın istirhamlarına, nüfuz sahibi İngiliz müsteşriklerinin lehimizde yazmış olduğu yazılara rağmen, ma'tessüf harbin ilanından İstanbul sefirinin arabasını çektiğimiz ve kendisinden halen pek çok yardımlar beklediğimiz Büyük İngiltere Devleti'nden ümidimiz hilafına muameleler gördük. Taymis gibi İngiltere'nin en muhim bir gazetesi hakkımızda birçok iftiralarla dolu, hak ve hakikata uymayan makaleler neşrine devam ediyor.

Ayasofya'yı kilise yapmak için, "İngiltere Makamat-ı Ruhaniye Reisi" ne müracaat eden Rus ruhbanının ricaları, kendileri ile Rumlardan ziyade alâkâdar ve menfaatleri olan İslamların feryat ve ricalarına tercih edildi. Bundan da anladık ki, maalesef yirminci asır medeniyetinde de batı, mutaassıp olmakla itham ettiği doğuya rahmet okutacak derecede dini taassup var. Fransa kamuoyunun ve basınının gerçi lehimize olduğu görülüyor, buna memnun oluyoruz. Piyer Loti gibi büyük zevatın dostluklarının eserini görüyoruz. Fakat, bugüne kadar, soylu Fransız milletinden de fiili ve maddi bir yardım görmedik. Kilikya, Maraş, Urfa ve Anteb vilâyetlerinde dindaşlarımıza yapılan hakaretler, istiklâl hakkımıza vurulan darbeler, bizleri pek müteessir ediyor. Bazı Fransa siyasi liderlerinden buralarda işgalin geçici olduğuna dair söylenen sözlere rağmen, fiiliyatta oralarda günden güne "Halife-i Zîşanımız"ın hukukuna darbeler, İslam milletinin kalbine hançerler vuruluyor. Biz bu haksızlıklara soylu Fransız milletinin taraftar olmadığını, sırf hissi düşünen Fransız memurlarının teşebbüslerinin neticesi olduğunu ümit ederek, Fransa'yı ikaz için yapılan haksızlıkları, İstanbul'daki "Düvel-i Muazzama"nın ve tarafsız devletlerin siyasi temsilcilerine aşağıdaki sûrette arz edeceğimiz, haksızlıkların tamiri rica olunur"(136).

Bu telgrafın ikinci kısmında da, İtilaf Devletleri ve tarafsız devletlerin temsilcilerinden şu isteklerde bulunulmuştur :

"1. General Guro'nun, idari işlere katılmak ve kontrol etmek teklifini protesto için Maraşlılar'ın gönderdikleri heyeti tevkif etmesi ve şehirde sebepsiz ateş açtırması ile 21.1.1920 tarihinden beri Maraş'taki müsademe devam edi-

(136) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-32, 33, 34, 35.

yor. Gerek dışarıdan getirilen Ermeni askerleri, gerekse silahlandırılan yerli Ermeniler, Müslümanların üzerine saldırıyor. Şehir büyük çaplı topraklarla bombardıman ediliyor. Her taraf yanıyor. Korumasız Müslümanlar katliamdan korkarak, her taraftan çevrilmiş durumda, müdafaya devam ediyorlar. Bu hal malum olunca her taraftan Müslümanlar kardeşlerinin imdadına koşuyor.”

“Şüphesiz bunlar ölüyor, yaralanıyor, fakat namuslarını müdafa ediyorlar. Gayri Müslimleri silahlandıran, bu hadiseden evvel minarede ezan okuyan müezzine Ermeni askerleri vasıtasıyla kurşun atılmasına, camilerin, vakıfhanelerin bombalatılmasına meydan veren General Guro, bu sebeple insanlar arasına tefrika sokmakla medeniyete aykırı hareket etmiş oluyor.”

“Ey insanlık, size hitap ediyoruz!.. Henüz sulh şartları yerine getirilmemiş iken, gizli antlaşmalarla Maraş’ı işgal eden Fransız Generalinden Wilson Prensipleri’ne dayanarak, kendi arzu ettikleri idareyi tercih eden ve devlet işlerine katılma teklifini protesto eyleyen ahalinin temsilcileri bulunan heyeti tevkif etmesi bu haklı talep üzerine şehri bombardıman etmesi, hangi insanlık, kanun ve medeniyete uyar?”

“2. Maraş olaylarından evvel bir Fransız müfrezesi, Anteb-Maraş arasında bulunan Araplar Köyü’nde, bir gece konakladığı zaman evleri yakmış, kadınların ırzına tecavüz etmiş ve bu cihet tahkikat ile sabit olmuştur.”

“3. İslahiye, Maraş yolunda birkaç köy Fransız askerleri tarafından tahrip edilmiş ve burada da kadınların ırzına geçilmiştir.”

“4. Anteb’de çarşuyu yakmak için kundaklayan üç Ermeni adliyemizce tevkif edilmiş iken, Fransız Kumandanı bun-

ların tahliyesini sağlamış ve bu suretle bağımsız mahkemelerimize darbe vurulmuştur.”

“5. Urfa’da bir aşireti kendilerine meylettirmek için, bu aşirete mensup on iki kişi kendiliğinden hapisshaneden çıkartılmıştır.”

“6. Urfa’da bazı kanunların tatbik edilmemesi için emirler verilmiştir.”

“7. Adana vilayetinde birçok Müslüman yok edilmiştir. Adil bir tahkikat yapılırsa fecayi bütün açıklığı ile ortaya çıkacaktır.”

“Muhterem Sefirler, medeniyet dünyasına, insaniyet ve adalet esaslarını açıklayan bir büyük devletin memurları tarafından yapılan ve adeta İzmir’de Yunan fecayi ile yarışır-casına devam eden mezâlîme hükümetiniz ve matbuatınız nazar-ı dikkatine celp olunarak, insanlığa aykırı bu hareketlerin bir daha tekrarına manî olunmasını insanlık namına rica ederiz. Maraşlılara yaptığı mezâlîmden dolayı General Guro’nun hakkında icab eden adaletin uygulanmasını Fransız adaletinden bekleriz.”

“Wilson Prensipleri’ne dayanarak hak talep edenlere yapılan muameleye bir misal olmak üzere, Maraş meselesini Wilson cenaplarına Amerika temsilcisinin duyurmasını istirham ederiz”(137).

“Heyet-i Temsiliye”ye gönderilen bu telgrafa 31.1.1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı vererek teşekkür etmiştir(138).

(137) ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-36, 37, 38, 39.ATASE, KI.24. D.1336/13-4. F.3-40.

(138) FIRAT, Urfa Kahramanları, s.45 v.d.

“Diyarbakır Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mustafa Beyefendiye, Vatanımızın maruz kaldığı istila ve haksızlıkları protesto eden telgrafnameniz memnuniyetle alınmıştır.

Mesai ve hissiyat-ı vatanpervârenizi takdirle karşılız.
31.1.1336”

Diyarbakır Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, Siverek Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ile ilişki kurarak, Urfa Kuvayı Milliyesine gönderilecek, silah, cephane ve sağlık malzemesinin Urfa’ya ulaştırılması hususunda da yardımlarda bulunmuştur.

Diyarbakırlılar “Meclis-i Ayan Riyasetine” gönderdikleri ve Şerif Paşa’nın Paris’te Ermeni Milletvekilleriyle Bogos Nobar ile yaptığı işbirliğini protesto eden telgraflarında, Şerif Paşa’yı şiddetle protesto ettiklerini bildirdikten sonra, “Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye” idaresi altında doğup büyüdüklerini ve bu kutsal ad altında vilayetlerinin öleceğini belirtmişlerdir. Bunun için de, bu dileklerinin, Sulh Konferansı’na iletilmesini rica etmişlerdir. Sözüntü ettiğimiz telgraf, Meclis-i Ayan toplantısında okunmuştur⁽¹³⁹⁾.

22.4.1920 tarihinde Antalya’da bulunan İtalya temsilcisi vasıtasıyla, Amerika, Fransa ve İtalya sefaretleri nezdinde İstanbul’un işgalini protesto eden Diyarbakırlılar⁽¹⁴⁰⁾, İstanbul’un işgali ile birlikte, milletin tasvip etmediği Damat Ferit Paşa’nın yeniden sadâret makamına getirilmiş olmasını kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır. Bundan başka bu konuda, yine aynı tarihte, padişaha gönderilen bir telgrafta da Damat Ferit Paşa’nın iktidar mevkiine getirilmesinden en-dişe duyduklarını bildirmişlerdir⁽¹⁴¹⁾.

(139) Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1920, s.125.

(140) ATASE, KI.27. D.1336/21. F.2-89.

(141) ATASE, KI.27. D.1336/21. F.2-95, 96, 97, 98.

22 Nisan 1920 tarihinde gönderilen ve işgali protesto eden, “eşraf ve müteberandan” otuzbir kişinin imzasını taşıyan telgraf şöyleydi :

“İdare tarzlarıyla, yaşadığımız asrın hâkim fikirleri olan, milletlere hürriyet ve hâkimiyet düsturlarının koruyucusu ve koyucusu olduklarını iddia etmelerine rağmen “Hukuk-u Esasiye” ve “Milel Kavaidini”ni⁽¹⁴²⁾ ihlal ile İslam dünyasının bağlı bulunduğu İstanbul’u işgal ve hilafet haklarını gasp ederek, “Meclis-i Milli’yi Osmaniye’yi” cebren dağıtan ve asrın yetiştiremeyeceği münevverleri bazı siyasi maksatlarla, hayat ve hürriyetten tecrid ile memleketimiz bir matem içinde bırakıldı. İngiliz hükümetinin fiili yardımlarının sonucu olarak, mahfilleri bulunan Osmanlı Milleti’nin hürmet ve itimadını asla kazanmamış devlet idaresi ve siyasetinde behresi olmamakla beraber şahsi menfaatini umum menfaatine tercih etmekle temayüz etmiş olan Ferit Paşa’nın, evvelki zamanlarda tecrübe edilmiş olan hareket tarzına rağmen yine “Reiskâra” getirilmiş olduğunun büyük bir hayretle haber aldık.”

“Milli varlığını idrak etmiş ve felaketler karşısında büyük bir cesaretle meşru haklarını her suretle muhafazaya azim ve ahd eylemiş bulunan Osmanlı milleti bütün medeni milletlerde olduğu gibi kabul ettiği “Kanun-i Esasi” ve bunun temin ettiği milletin haklarını alt-üst eden, dünya siyasetine vurulan darbelerle sarsarak umûmi dengeyi bozan, yaşadığımız felaketleri istikbalde meydana gelecek müdahale ve tahakküm hadiselerini, insanlık haklarına kefil bulunan devletlerin adalet ve hakkaniyetleri karşısında protesto ederiz. Meşru olmayan, mebusan ve millet fertlerinin itimadından tamamen mahrum olan adı geçen kabineyi hiçbir zaman

(142) Milletlerarası Kurallar.

meşrû tanımayacağımızı, böylece de her ne suretle olursa olsun, böyle bir kabinenin imzalayacağı siyasi antlaşmaları hiç yapılmamış farz edeceğimizi arz ederiz.”

“Kefiyetin Amerika, Fransa, İtalya kamuoylarına duyurulmasını, medeniyet ve insanlıkla mütenâsip surette acele olarak, adil teşebbüslerde bulunarak, milyonlarca nüfusun hayat ve haklarının korunmasını ve bu vesile ile hürmetlerimizi Diyarbakır ahalisi namına rica ederiz”⁽¹⁴³⁾.

Diyarbakırlılar aynı imzalarla ve aynı tarihte, “Atabe-i Seniye-i Hazret-i Hilâfet Penâhiye” ifadesiyle başlayan ve Sultan’a gönderdikleri telgrafta da Ferit Paşa’nın tekrar sadarete getirilmesinin, Diyarbakır ahalesini endişeye sevk ettiğini belirterek, hilafet ve memleket haklarını bütün varlığıyla korumaya azim etmiş, milletin itimadını kazanmış, her türlü ihtirastan uzak, siyaset ve olgunluğu ile tanınan bendelere, sadaretin verilmesini ve İslam dünyasını tehlikeye sokan Ferit Paşa’nın görevinden alınmasını dilediklerini bildirmişlerdir⁽¹⁴⁴⁾.

10. Siirt :

Milli Mücadelenin başladığı günlerde, milleti uyandırmak ve teşkilatlandırmak amacıyla diğer Anadolu vilâyetlerinde olduğu gibi, Siirt’te de Mustafa Kemal Paşa’nın

(143) ATASE, KI.27. D.1336/21. F.2-90-91-92-93. Bu telgrafın altında şu imzalar bulunuyor: Müdafa-i Hukuk-u Millîye Reisi Evveli Mustafa, Müdâfa-i Hukuk-u Millîye Reisi Sanisi Arif, Belediye Reisi Abdurrahman, Müftü İbrahim, Müderris Zülfikar, Ulemadan Ahmet Hamdi, Cami-i Kebir Hatibi Mehmet Rıza, Ulemadan Müderris-i Kâmil, Kale Hatibi Sinan, Zincirli Medresesinden Abdullah, Müftüzâde Hamit, Meşayihden Abdülkadir, Meşayihden Mamut Çelebi, Meşayihden Ömer Gülşenizâde Abdurrahman, Cemil paşazâde Yusuf Ziya, Hancızâde Hayri, Hacı Ganizâde Kadri, Dellalbaşızâde Abdülgani, Hayalizâde Kâmil, İskenderpaşazâde Zülcüflü, Feyzullahceni-zâde Niyazi, Attarzâde Hakkı, Nâkipzâde Ahmet Hamdi.

(144) ATASE, KI.27. D.1336/21. F.2-95-96-97-98.

direktiflerine uygun olarak, Müdafai-i Hukuk Cemiyeti Kuruldu. Cemiyetin başkanı Eski Siirt Müftüsü Halil Hulki Bey idi. Yönetim Kurulu da Ömer Bey (Atalay), Belediye Reisi Hamit ve ileri gelenlerden Hamza Hilmi, Bekir Sıtkı ile Abdülkerim Beyler'den oluşuyordu. Dernek kuruluşunu tamamladıktan sonra, milli hedefler doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye koyulmuştu⁽¹⁴⁵⁾.

Bu sıralarda, Erzurum Kongresi'ne Siirt adına gönderilmesi istenilen temsilci Müdafai-i Hukuk Cemiyeti tarafından belirlenerek, Erzurum'a gönderilmiştir. Siirt adına, Erzurum'a gönderilen Cemil Bey (Aydın), Erzurum'dan döndüğünde, Kongre kararlarını kapsayan tüzüğü, Siirt Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'ne getirmiş ve Cemiyet bu kararlar doğrultusunda faaliyetine devam etmiştir⁽¹⁴⁶⁾.

Cemiyet başkanı Halil Hukû Bey TBMM'ine Milletvekili olarak seçilip, Siirt'ten ayrıldıktan sonra, başkanlığa Ömer Bey getirilmiş ve Yönetim Kurulu da yenilenmiştir. Bu sırada Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'nin Siirt'te yaptığı çalışmalar ve takip ettiği amaca aykırı olarak çalışan bir dernek kurulmuştur. Bu dernekle çatışan Müdafai-i Hukuk Cemiyeti, Siirt'te derneğin kapatılmasını sağlamıştır. Dernek üyeleri, toptan istifa etmiş dernek dağılmıştır⁽¹⁴⁷⁾.

Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkil eden Siirt Münevverleri, çeşitli vesilelerle tavırlarını ortaya koyarak Millî Mücadele ve Kuvayi Milliye'den yana kararlar almış ve bu hususta ilgili makamlara gerektiğinde protesto telgrafları göndermek suretiyle, her türlü bölünme çabaları ve işgallere karşı çıkmıştır.

(145) Ömer ATALAY, *Siirt Tarihi*, İstanbul, 1946, s.90.

(146) *Siirt İl Yıllığı*, s.7-8-9.

(147) T.İ.T.E. Arşivi, 114/53643.

Siirt Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Doğu Anadolu vilayetlerinin Ermenilere verilmek istenmesi üzerine, Padişah, Sadrazam, Hâriceye Nezâreti, İtilâf Devletleri Temsilcileri ile bazı basın organlarına gönderdiği protesto telgrafında şöyle denilmiştir :

“Ecdadımızın mesken ve medfeni bulunmuş olan doğu vilayetlerimizin Ermeni idaresine verileceği haberi, hayatımızın temellerini parçalamıştır. Ermenilerin bu vilayetlerdeki nüfusu, Müslümanların yüzde beş nisbetini hiçbir vakit geçmediği Düvel-i Muazzama'nın istatistiklerinde bile yazılıdır. Dünya barışının intikam hislerine değil, hak ve adaletin, ebedî sulh ve sükûnun temini esaslarına dayanarak sağlanacağı, İtilaf devletlerinin her zaman tekrarladıkları, cümlelerin mâkûsü olan ihtilalcî Ermeniler'in bu babdaki ihtiras ve iğfalatına meydan verilmediği takdirde, gözetilen sulh esasları yerine tahrip ve izmihlal dinamitleri konulmuş olacaktır ki, infilakıyla beraber bütün şarklıların kemiklerini hüsrân ateşleri içinde bırakacaktır.”

“Dini ve Milli haklarımızı, atalarımızın asırlardan beri kanları pahasına kazandırdıkları ve bize ebedî bir emanet olarak bıraktıkları bu vatan parçamızın bir avuç toprağını, binlerce mâbet ve kutsal din değerlerimizi Ermeniler'e hiçbir zaman feda etmeyeceğimizden bu davayı muhayeleleri netice elde ettikleri takdirde, vilâyat-ı saire ile beraber, livamızın da bütün sakinleri, aşiret ve kabileleri, sakat ve ihtiyarlara varıncaya kadar, kanımızın son damlasını diyanet ve hammiyet noktai nazarından akıtmak mecburiyetindeyiz. Dökülecek kanların sorumluluğu, cihan tarihinin kan boyasıyla adlarını kaydedeceği yegâne müsebbib ve müretteplerine ait olacağı açıktır. Hak ve adaletin sükûn ve selametinin talep ve istihsalı için bu kere de livamızda düzenlenen ve elli bin nü-

fustan ibaret genel mitingin lisanı haliyle Ermenilerin bu konudaki tecavüzlerini reddeder, Saltanat-ı Osmaniye'nin hâkimiyeti altında olmak üzere, eskiden beri süregelmekte olan Milli haklarımızın nazarı dikkate alınmasını insaniyet ve medeniyet adına istirham eder, bunun tecellisini bekleriz”.

Vilayetlerinin Ermeniler'e verilerek, Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına karşı çıkan Sürtliler, düzenledikleri mitinglerle de olayı protesto etmiş ve böyle bir oldu bittiği asla kabul etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu hususta, padişahlık makamı, Hadisat ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine gönderilen telgraflarda da şöyle denilmiştir :

“Yüzyıllardan beri İslam Milleti'nin mülki mevrusu ve kazanılmış hakkı olup, her köşesi milli ve dini iftiharlarımızla dolu olan doğu vilayetlerindeki hukuku kadime ve ekseriyeti azime-i İslamiyemiz, cihana karşı kesin ve açık bir keyfiyet olmakla beraber, birtakım mantıksız, mühteris tecavüzlere maruz bulunduğumuzdan bütün millet fertleri arasında büyük heyecan hisleri uyanmıştır. Hak ve hakikatın ilanı için günlerin çoğunda, livamız merkezinde binlerce nüfuslu İslamiyetten mürekkep mitingler akdedilerek, büyük çoğunluğun azınlığa feda edilmemesi, ebedi sulh ve sükûnun sağlanması ve istikrarı, her zerrei hâkî hayatımıza muadil bildiğimiz vatan'ı Osmaniye'nin siyaneti emrinde, yüksek makamımıza, İtilaf Devletleri temsilcilerine defalarca arz ve müracaat edildiği vechile, ebedi yurdumuzun korunmasına, vukubulacak tecavüzlerin her suretle red ve izâlesine son nefese kadar çalışmak üzere mukaddesatı diniyemizle and içerek ve bu uğurda sebepsiz yere akıtılacak kanların sorumluluğu müsebbiplerine ait olarak, her bir ferdimiz hayatını tüketmeyi dini ve vicdani bir vazife addeder, Hilafeti İslamiye ve Saltanatı Osmaniye'ye ebediyyen bağlı kalmak şartıyla, hukuku milli-

yemizin müdafa edilmesini ve bu babta millete resmen ve alenen savunma esasları hakkında malumat verilmesi bugün dahi toplanan ellibeşbin nüfustan ibaret mitingimiz adma, atabei seniyei mülükânelerinden talep ve istirham ederiz’’⁽¹⁴⁸⁾.

Siirtliler, İzmir’in işgalini protesto etmek için, 19 Mayıs 1919’da Ulucamî’de bir miting düzenlediler. Kadın-erkek kırk bin Siirtlinin katıldığı bu mitingte, İzmir’in Yuanlılarca işgali ve işgal sonrası yapılan mezâlim, protesto edilerek, vatan ve dini korumak için bütün varlıkları ile savunmaya hazır olduklarını belirterek, dinleri üzerine yeminettiler. Bu mitingten sonra, Hariciye Nezareti’ne, İzmir’de Reddi İlhak Heyeti’ne, İtilaf Devletleri temsilcilerine Çek, Hadisat ve İkdam Gazetelerine bir protesto telgrafi göndererek şunları söylediler :⁽¹⁴⁹⁾

“İzmirimizin Yunanlılara ilhaki ne gibi düstura ve ne gibi hak ve adalet esaslarına dayandığını anlayamadık. Bugün dünyanın geleceğini İtilaf devletlerinin yüksek vicdanlarına yükleten adaletin hükmü bu ise, sizlere beslenen ulvi hislere tamamen terstir.

Sulhun, bütün dünyaya adaliyet ve hakkaniyetle dağıtılması iddasında bulunan Bay Wilson’un, malum prensibi-ne uyacak, ne gibi noktaları olduğunu, keşf ve tayin edemedik. Medeniyet kanunlarını adaleti ve insanlığı ayaklar altına alıp, “elhükmü limen galep” darbı meseline uydurulan ve en doğrusu Venizelos’un hain fikirlerine hizmet etmeyi ve bütün cihana karşı vicdanı lekelenmek kabul ve tevîl edilemez. Dünya tarihçilerinin kabul ve tesbit ettikleri tarih sahifeleri bu gibi kötülükleri nasıl yazacaklardır?

(148) ATALAY, A.g.e., s.92.

(149) ATALAY, A.g.e., s.93.

Biz, manen mağlup değiliz, hayatımızı korumaya her hususta sahibiz. Bu mantıksız ilhak, Yunanlıların nüfuslarının bizden fazla olduğunu, medeni bakımdan bizden üstün olduğu esasına dayanıyorsa, acaba bu hakikat, hangi yüksek vicdanın terazisiyle tartılmış ve tercih edilmiştir?

Maksat; Osmanlı fertlerini, İslam dinini alemden silmek ve intihara davet etmek ise, böyle gayri meşru tecavüzlere ve arlara maruz kalmaktansa ölmek ve şerefle yok olmak ilanını yapmak, tarihe karşı ecdadımızın mesleğidir. Bu müstehcen ilham hususunda, hakkımızda reva görülen kötülüğü, kırk bin kişi adına, mensup olduğunuz devletler nezdinde protesto ederiz.”

Siirt Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı, Bitlis, Van ve Erzurum Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri Reisliklerine yoladığı bir telgrafta, Doğu Anadolu vilâyetlerinin hiçbir surette Ermenilere feda edilmeyeceği hatırlatılarak şöyle denilmiştir.

“İslamın ebedi ve kutsal yurdu olan Vilayet-i Şarkiye-miz hiçbir surette Ermenilere feda edilmeyecektir. Ermeni ihtilâlcilerinin muhteris emellerini, kanımızla, bütün varlığımızla ve son nefesimize kadar red ve müdafaa edeceğiz. Hilafete ve Saltanatı Osmaniyeye bağlı kalmak şartı ile, vatanımızın haklarının korunması için, daha önce de ilgili makamlara defalarca müracaat edildiği gibi, bu kere de İtilaf Devletleri Mümessillerine ve ilgili makamlara kesin bir şekilde yazıldı. Vatanperverce mesailerinize her suretle katılmakla iftihar ettiğimiz, yüksek işaretlerinizi bekledigimizi arzederiz”⁽¹⁵⁰⁾.

Siirtliler, 23 Haziran 1919’da da, yaptıkları bir başka Mitingte, havalı köylerden gelenlerle birlikte. “Yirmisekiz bin

(150) Hamdi BUYTULLUOĞLU, “Millî Mücadele Başlıyor”, **BTTD**, Sayı: 22, s.41., Vesika: 3.

dilaver ve otuzbin çocuk ve yaşlıdan ibaret” olarak, İzmir’ in işgalini tekrar protesto ettiler. “Siirt Sancağı Mitingler Reisi Müftü Halil Hulki” imzasıyla gönderdikleri protesto telgrafında Siirtliler şunları söylemişlerdir :

“Yunanlıların, büyük devletler ve medeni dünyanın hukuk kurallarını ayaklar altına alarak, Osmanlı Devleti ve İslam milletini yaşama hakkından tamamen mahrum olmuş olduğunu sanarak, milletin kalp damarlarıyla bağlı olduğu İzmirimizi işgal ederek, kutsal millî haklarımızı ihtiraslı pençeleri ile mahvetmeleri, din kardeşlerimizi, İslamın kutsal değerlerini, masum evlatlarımızı merhametsizce çizmeleriyle ezmek, süngüleriyle parçalamak. Müslüman cesetlerini denize dökmek, Osmanlı evlerine, ailelerine insanlığa aykırı tarruz ve tecavüzlerine devam eylemekte oldukları, medeniyet ve adaletin dağıtma merkezi olan çevrenize de aksetmiş olacaktır. Yunanlılar, Osmanlı hükümetinin, İslam milletinin dünya haritasından silinmiş olmasına hükmetmiş olmalıdır ki, böyle harisâne, zalimâne tecavüzlere cesaret ediyorlar.

Dünyanın dört bir tarafındaki “Kelime-i Tevhid”i tekrarlayan her bir Müslüman, dinlerine olan muhabbetleri nisbetinde “Makamı Muallayı Hilafete”, Osmanlı hükümetine çelik zincirlerle bağlıdır.

Mütarekenin imzalanması üzerine, bütün dünya milletlerinin insan hayatının devamlılığını sağlamada yardımcı olacağına ve vicdanlarından emin olduğumuz, büyük devletlere rağmen, hiçbir vahşi canavarın yapamayacağı işe Yunanlıların, bu son istila hareketi ile kalkıştığı ve hiçbir taraftan bunların vahşi tecavüzlerini kabul etmeyip durduracak bir kuvvetin müdahale eserlerini de işitmeyince, artık İslâmlık için yaşama hakkı bırakmak değil, “Kelime-i Tevhidi” tamamen dünya yüzünden kaldırmaya hüküm verildiğine, kanaat ge-

tirdik ise de vekâr ve ciddiyetimizi, sabır ve itidalimizi koruyarak, itimad ettiğimiz yüksek vicdanımıza tekrar müracaat ediyoruz.

İzmir'in uğradığı felaket üzerine, heyecana gelen ahalimiz, hergün insan dalgaları halinde ilçelerden, bucak ve köylerden livaya gelerek, mitingler akdediyor, Yunanlıların tedip ve tecziyesi, güzel yurdumuzun kirli ayaklardan kurtarılıp temizlenmesi, hasarlarımızın ödettirilmesi, masum ahalimizin sükûn ve refaha kavuşturulması ve bunların adalet ve insaf ile gözönüne alınarak sağlanması tahakkuk etmediği takdirde, artık beklemekte olduğumuz adalet eserlerinden tamamen umudumuzu keserek, Sancağımızın bütün sâkinleri, aşiret ve kabileler, çocuklar ve ihtiyarlara varıncaya kadar "Kelimetûllahın" ihyâ ve yükseltilmesi, din kardeşlerimizin masum ruhları uğrunda, hayatımızı feda etmeye sarsılmaz bir azim ile amâdeyiz. Maruzatımızın, insanlık ve medeniyet namma bağlı olduğunuz devletlere ulaştırılması ve duyurulmasını bugün aktedilen mitingimizde mevcut ve mücehhez yirmisekiz bin dilaver, otuzbin çocuk ve yaşlıdan ibaret bulunduğumuz halde yükselen feryatlarımız ile talep ve rica ederiz"⁽¹⁵¹⁾.

Doğu vilayetlerinde kurulması tasarlanan "Ermeni Devleti" fikrine bir başka telgraflarında da karşı çıkan Siirtliler, "Doğu illerinden biri olan vilayetimiz, bin üçyüz yıldan beri İslâm hükümetlerinin idaresi altında bulunmuş mâmur bir sahadır." diyerek, "Ermenistan" fikrine karşı olduklarını, belirten bu telgraflarını, Hariciye Nezareti ve ilgili makamlara göndermişlerdir. Siirtliler bu telgraflarında şunları söylemişlerdir:

(151) BUYTULLUOĞLU, A.g.m., s.41.

“İnsanlık hayatını vahşet denizine sürükleyen dört yıllık Cihan Savaşının kalıcı bir barış, mesut bir kurtuluş ve sükûna ulaşacağı bütün vicdanlarda ümitle hissedilmekte ve beklenmektedir. Ancak bugünlerde kamuoyunu heyecanlandıran bir takım iddialar gazete sahifelerini işgal etmektedir. Ki; o da Ermeni ve Ermenilik meselesidir. Vilâyat-ı Şarkiyeden biri olan livamız, bin üçyüz yıldan beri İslam hükümetlerinin idaresi altında bulunmuş; pek geniş ve mamur bir sahadır. Vilâyat-ı Şarkije gibi dört tarafı İslam aşiret ve kabileleriyle meskûndur. Resmi kayıtlara göre yüzde doksan beşi müslüman geri kalanı da Kildâni, Süryânî, Protestan, Yezidi ve Ermeni'den ibarettir. Azınlığı bile oluşturmayan bu cüzi unsur, gerek eski zamanlarda ve gerekse Meşrutiyet döneminde nail oldukları saadet ve refaha rağmen nankör bulundukları cihetle, hırçın olan tabiat ve ihtiraslarını takipten geri durmamışlardır. Bunların ihtilâl ve ayrılık hârisi bir kavim oldukları artık anlaşılmıştır. Bunlar, saadet devrinde selâmette bulundukları zamanlarda bile, bu azınlıklarına rağmen her yerde ihtilâl çeteleri ve fedâileri kurmuşlardı. Bu çetelerin yaptıkları katliam ve zulüme karşı, hükümetimiz daima af yolunu seçti. Harbin en şiddetli zamanlarında tebdil hava gelen askerler, savunmasız köylü ve köyler ile Müslüman ahâliye yaptıkları vahşetler ve cinayetler bunların ne kadar insâniyetten yoksun bir toplum olduklarını göstermiştir. Ekmek ve nimetini yedikleri hükümete muhabbet ve samimiyetini gördükleri İslam ahalisine karşı kurduğu son ihtilal şebekesi, yine harp esnasında bütün açıklığıyla ortaya çıktı.

Bütün ev, mabet ve mekteblerinde çıkan çok miktarda silah, bomba ve cephaneler, bunların kesin niyetlerinin ne olduğunu göstermek bakımından açık bir delil teşkil eder. Hıyanet ve vahşetleri her surette sabit olmuş bu insanların son istekleri de tekrar dünyayı yeni bir kargaşaya itmekten başka bir amaca hizmet etmez.

Bunların istekleri kabul edildiği takdirde, Doğu Anadolu'nun her tarafında sulh ve salâh yerine, tahrip ve izmihlal başlamış olacaktır. Çünkü; asırlardan beri, dünya tarihine karşı şan ve şerefle yaşama hakkını korumuş ve bunu ispat etmiş olan İslâm âlemi için, bunu kabul etmek utanç verici olacaktır. Şerefle ölmek İslamiyetin en hâs meziyetlerindendir.

Binaenaleyh cihan mukadderatını hakemliğini alan Bay Wilson'un; hak ve adalet, sulh ve selamet esaslarına dayanan prensibinin hükümlerine göre mevcut durumumuzun, Osmanlı Hükümeti kanatları altında değerlendirilerek, sağlanmasını arz ve taleb eyleriz''⁽¹⁵²⁾.

Siirtliler, 16 Kasım 1919'da İtilaf devletleri mümessillerine gönderdikleri bir telgrafta da Güney Anadolu illerinin Fransızlara devredilmesini kınadılar, bu işgallerin mütâreke hükümlerini aykırılığını belirten Siirtliler biran önce işgallere son verilmesi gerektiğini belirttiler⁽¹⁵³⁾.

Mart 1920 başlarında Osmanlı Kabinesinin istifaya zorlanması olayını da kınayan Siirtliler, "Hiyaneti ötedenberi tahakkuk etmiş olan Ferit Paşa ve emsallerinin" iş başına getirilmemesini isteyerek şöyle demişlerdir :

"Meclis-i Mebusan Riyatesine;

Millet ve devlete sadakatini vatanperverce hizmetleriyle milletin ve bilhassa milletvekillerinin güven ve itimadlarıyla teyid etmiş ve her türlü rızayı hazreti padişahiyi kazanmış sevgili kabinemizin, İtilaf Devletleri tarafından istifaya mecbur bırakıldığı ve yeni kabinenin riyasetine, hiyaneti öteden beri tahakkuk etmiş olan, Ferit Paşa veya emsalinin birinin getirilmesi haberi müessif bir şekilde tarafımızdan duyulmuş ve

(152) ATALAY, A.g.e., s.95.

(153) ŞİMŞİR, A.g.e., s.233-224.

bizi derinden üzmüştür. Ümmetimizin kalbinde tamiri mümkün olmayan yaralar açmıştır. Mütareke halinde bulunmamıza rağmen hiçbir tarihin yazmadığı ve hiçbir vicdanın kabul etmediği ve cevap vermediği, mezalime maruz kalınmasına rağmen, daima millete sükûn, itidal ve sabır emreden Osmanlı hükümetimiz bu suretle haketmediği bir darbe yemiştir, ve bu hareket nefretle karşılanmıştır. İslâm kanını dökmekten zevk alan bu mühterisler bilsinler ki, millet sarsılmaz bir azim ve sebatla meşru haklarını savunacak ve koruyacaktır. Zalim kuvvetler inşallah hakka karşı mağlup olacaktır. Binaen aleyh böyle bir zamanda Ferit Paşa ve benzerlerinin işbaşına getirilmesi bütün Osmanlılar için bir intihar demek olduğundan, böyle bir fiili bütün varlığımızla reddeder, devlet ve milletin vicdan ve sadakatine itimad ettiği bir şahsın işbaşına getirilmesini rica ve istirham ederiz”(154).

3 Mart 1920 tarihinde gönderilen bu telgraf Siirt Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hamid ve beş üye tarafından imzalanmıştır.

6 Mart 1920 tarihli bir başka telgrafta da, yine aynı konuya değinilmiş ve “Millî emellere hizmet etmeyecek bir kişinin kabinenin başına getirilmemesi gerektiği” hatırlatılarak, telgraf “Meclis-i Mebusan Riyatesine” gönderilmiştir. Bu telgrafın altında da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi İsmail ve onbir kişinin imzası bulunmaktadır. Telgrafın muhtevası yukarıdaki benzeridir(155).

(154) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.286.

(155) Zabıt Ceridesi, 7 Mart 1920, s.288.

SONUÇ

XX. yüzyılın başlarında, kendisine lazım olan petrolü sağlamaya çalışan İngiltere, Almanya ile Ortadoğu için bir yarışa başlamış, Birinci Dünya Savaşı sonrasında rakiplerini yenilgiye uğratmış ve savaş sırasında yaptığı “Gizli Paylaşma Projeleri”ne göre işgallere başlamıştı. İşte, Urfa ve diğer Güney Anadolu illerinin işgal edilmesinin sebebi bu yarış ve petrole dayanmış İngiltere müttefiki Fransa ile birlikte menfaat temini yoluna gitmiştir.

Fransa da, İran ticaretini tehlikeye sokmamak, Çukurova’nın pamuğu ve verimli topraklarını elde bulundurmak, Ergani bakır yataklarına ulaşmak, İpek için gerekli hammaddeyi sağlamak ve nihayet, kendi sorumluluğuna verilmiş olan Suriye’nin güvenliğini sağlamak maksadıyla, yörede tarihi bir rol oynamaktan ve alabildiğince yayılmaktan geri durmamıştır.

İngiltere savaş sırasında imzaladığı Sykes-Picot Antlaşmasına rağmen, Ortağı ve yandaşı Fransa’dan önce, işgallere başlamış, bundan sonra Fransa ile sürtüşme ve rekabete girmiş, neticede, işgal ettiği alanları Musul’a karşılık Fransızlara devr etmeyi kabul etmiştir. İngiltere, böyle bir davranışa girerken, keşif kolları vasıtasıyla Türklerin çoğunlukta oldukları bu alanları nasılsa bir yabancıya bırakmayacaklarını anlamış ve Fransa’yı sonuç alamayacağı bu alanlara itmiştir. Böylece İngiltere, Urfa, Anteb ve Maraş’a karşı, asıl hedefi olan Musul ve havalisini Fransa’dan koparmayı başarmıştır.

Urfa ve havalisinde, Ocak 1991’de başlayan İngiliz işgali, kasım 1919’a kadar sürmüş ve bu zaman zarfında, İngilizlerin memleket idaresine fazla müdahale etmemeleri ve

tahriklerden kaçınmaları sebebiyle önemli bir vukuat olmamış, buna karşılık Fransızların, üç-beş aylık işgalleri sırasında, her türlü devlet idaresi ve adalet işlerine müdahale edilmiş, Ermeniler silahlandırılıp, kışkırtılarak, halka karşı tavır konulmuş bunun için işgale karşı tepki ve nefret hızla gelişerek, direniş haline dönüşmüştür.

Ermenileri silahlandırıp, istismar eden Fransızlar, geniş alanlara az sayıda asker ve Ermeni gönüllülerini yayarak buraları elde tutmaya çalışmış, kısa bir süre sonra, Arapların güneyde kendilerine karşı eyleme başlamalarıyla, iki ateş arasında kalmışlardır. Bu durum, Urfa, Maraş ve Anteb'deki Kuvayi Milliye'nin yükünü hafifletmiş, Fırat'ın doğu kesimindeki garnizonları takviye edemeyen Fransızlar, halkın ve Kuvayi Milliye'nin tepkileriyle, bu alanları boşaltıp, çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Urfa'daki Fransız garnizonu, iki aylık beklemeden ve uzun bir muhasaradan sonra, takviye alamamış, yapılan bir yardım teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlandığından, Fransızlar şehri terketmek zorunda kalmış ve şehir çıkışında, aşiret kuvvetleriyle çarpışmaları neticesinde, tamamen dağıtılmışlardır. Bu çarpışma esnasında, Fransız garnizonunun komutan ve askerlerinin tamamına yakın bir kısmı yok edilmiştir.

Daha Haleb'in işgal edilmesiyle, teşkilatlanma çalışmalarına başlayan Urfalıların, işgallere boyun eğmeyecekleri ve bu haksızlıklara karşı koyacakları anlaşılmış, ancak, bütün Anadolu'da olduğu gibi, merkezi bir otorite ve teşkilatın yokluğu, burada da etkisini göstermiş, fiili tepkiler, ancak Heyet-i Temsiliye'nin oluşması ve Anadolu'da bu otoritenin varlığıyla daha etkili olmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Urfa için öngördüğü ve direktif olarak yetkililere bildirdiği "Gerilla Harbi" ile ilgili talimatı, son derece yararlı sonuçlar doğurmuş ve bu stratejiyi uygulayan, Kuvayi Milliye Kumandanı Ali Saip ve Urfalılar başarı elde etmişlerdir. Böylece, bütün Urfa yöresinde başlayan genel ayaklanma, kısa sürede neticesini vermiş ve etkili olmuştur.

İngilizler ve Fransızlar, işgal ettikleri Urfa ve havalisinde, etnik ayrıcalıklar yaratma ve bölücülük faaliyetlerine giriştilerse de, bundan olumlu bir sonuç alamamışlardır. Yörede, küçük bir-iki istisna dışında, kimse onların bu kışkırtmalarına ve suni ayrıcalık yaratma gayretlerine kapılmamış, bilâkis verilen para ve altınlar da kabul edilmeyerek reddedilmiştir. Bu durum karşısında, yöredeki aşiret reislerinin birçoğu, çeşitli makamlara çektikleri telgraflarla, bu havalede eskiden beri mevcut bulunan yönetimi tanıdıklarını, bu idareye bağlı kalacaklarını, bunun dışında bir idareyi benimsemeyeceklerini, hiçbir ayrılığı da kabul etmeyeceklerini böyle bir ayrılığın olması halinde ve başka bir idarenin kurulmasında (yabancı idare), kanlarını su gibi akıtarak, buna karşı, koyacaklarını açıklamışlardır.

Milli Mücadelede Urfa'nın ve gerekse diğer Anadolu şehirlerinin işgaline karşı, Anadolu'nun ortaya koymuş olduğu birlik ve beraberliği simgeleyen tablo, son derece manidârdır. Tepki ve protestolarla ortaya çıkan bu tablo, Misâk-i Milli'yi en güzel şekilde ifade etmektedir. Bu tablo Anadolu ile Rumeli toprakları üzerinde yaşayan insanların mütecanis bir kitle halinde, kader ve gönül birliğini ifade etmektedir. Çeşitli şehir ve kasabaların, gösterdiği tepki ve protestolar aynı milli ülküleri dile getirmiş, milli birlik ve beraberliğin ne kadar sağlam ve sarsılmaz olduğunu ortaya

koymuştur. Bu his ve milli duygularladır ki; bütün Anadolu'da Kuvayi Milliye oluşturulmuş ve işgalcilere karşı konulmuştur. Urfa da kurulan Kuvayi Milliye ve yapılan çete savaşları bunların örneklerinden birini oluşturmaktadır.

işgaller üzerine gönderilen protesto telgraflarında, ortak temanın, vatan, din, bayrak, namus, istiklal, hürriyet vs. gibi manevi değerlerden oluştuğu görülmektedir. Bu da, Anadolu insanının, manevi değerlerine verdiği önemi göstermek bakımından, dikkat çekicidir. Türk Milleti, iştiklal mücadelesini yaparken, milli ve manevi değerler uğrunda savaştığı bilinciyle, hareket etmiş, bağımsız yaşama, hak ve hürriyetinin elden bırakılmayacağı inancı içinde olmuştur.

Güneydoğu Anadolu'daki bütün şehir ve kasaba merkezleri de, yaptıkları miting ve gönderdikleri protesto telgraflarıyla, Kuvayi Milliye'yi desteklemiş, haksız ve adil olmayan işgal ve davranışları, defalarca kınamışlardır. Gönüllü Kuvayi Milliye oluşturan, ya da aşiret kuvvetlerini yardıma gönderenler olmuş, bu meyanda silah talep edenler de bulunmuştur. Bu ve benzer şekillerde, tavırlarını ortaya koyan Güneydoğu Anadolu'daki şehir ve kasabalar; Mardin, Siverek, Viranşehir, Nusaybin, Suruç, Midyat, Diyarbakır ve Siirt başta gelmekte olup, diğer yerleşim merkezleride aynı tavrı sergilemişlerdir. Birecik ise, fiilen işgale uğramış ve Kuvayi Milliyesi sayesinde Fransızlara karşı direnmiştir.

Daha Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önceki günlerde, harekete geçip teşkilatlanmak için yol arayan Urfalılar, Mütarekeden kısa bir süre sonra, milli teşkilatlarını gizlice kurarak, vukubulacak herhangi bir işgale karşı, gönüllü milis taburlarını oluşturdular. Fransız işgali sırasında, bu milis taburlarının mevcutlarını arttırıp, Urfa'da gerçek ma-

nada bir Kuvayi Milliye kuran Urfalılar, kendi çevrelerinde yaşayan aşiretlerle işbirliğine girerek, işgal kuvvetlerine karşı harekete geçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri ışığında, Fransızların düzenli, eğitilmiş, modern silahlarla mücehhez ve Ermenilerle takviyeli birliklerine karşı, bir avuç gönüllü ve aşiret kuvvetleriyle, Urfa ve çevresindeki muharebelerde üstünlük sağlamıştır. Milli Mücadelenin başlangıç safhasında, Maraş'tan sonra Urfa'nın kendisini kurtarması ve Fransızların burada da yenilgiye uğramaları ile Çukurova'daki yenilgileri neticesinde Heyet-i Temsiliyeye ve Kuvayi Milliye'ye haklı bir prestij kazandırmış ve Fransa, "Asi" ilan ettiği Ankara Hükümeti ile Mayıs 1920'de, 20 günlük bir ateşkes antlaşması imzalayarak, barışın yollarını aramaya konulmuştur.

Urfa'da azınlık olarak yaşayan Ermeni ve Süryanilerin bir kısmı, Fransızların safına geçerek, onlara yardım etmiş ve onlarla beraber, Türklere silah kullanmış olmalarına rağmen, Kuvayi Milliyece Fransızların çekilmesinden sonra, af edilmiş ve kendilerine iyilikle muamele edilmiştir. Bu hareketin yüceliği ve insani yönü, her türlü takdire layıktır. Bunun aksine, Ermenileri güya kurtarmak için Urfa'ya gelen Fransızlar, mahsur kalıp bir şeyler yapamadıklarında, teslim olmayı gururlarına yedirememiş ve Ermenilerin açlığını bahane ederek, onları yüzüstü bırakıp, çekilmişlerdir. Böylece, Fransızların Ermenileri bir defa da, Urfa'da aldatıp, kullandıkları görülmüştür.

13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey'in tutumu ve Kuvayi Milliye'yi değerlendirmesi sebebiyle, Urfa'daki durum, uzun süre ciddiyetini korumuş ve Kuvayi Milliye, kesin bir netice alamamıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey ile temas kurması ve 13.

Kolordu Kumandanlığına verdiği kesin talimattan sonradır ki, Urfa'ya gerekli yardımlar sağlanmış, top, silah ve cephaneye yardımları, düzenli kuvvetler tarafından gizlice yapılmıştır.

Anadolu'daki Milli Mücadele Basınının, işgal hadiseleri, Urfa ve Çevresi ile ilgili haber ve yayınları da ilgi çekicidir. Milli meselelere, her türlü yokluklara rağmen eğilen bu basın organları, Kuvayi Milliye lehinde kamuoyu yaratma ve oluşturma gayreti içinde olmuşlardır. Bu maksatla, Urfa ve havalisi haberleri de, bu basın organlarma sıkça yansımış, yorum ve makaleler yayınlanmıştır.

Nihayet, Milli Mücadele sırasında, Urfa ve havalisi, Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında olduğu gibi, hürriyet ve istiklaline ne kadar düşkün olduğunu göstermiş, bunu her fırsatta ilan ederek ve yerine göre kuvvetle tepki göstererek, önceleri, Heyet-i Temsiliye-sonraları, TBMM ve hükümetine-Türk yurdundan kopmamak ve ayrılmamak amacıyla, bağlı olduğunu, savaşıarak ta göstermiş ve "Şanlı" unvanını almaya hak kazanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV VESİKALARI

T.İ.T.E

28/3566-3.3	28/3566-3.23.24.	28/3566-3.24.
28/3566-3.1.	28/3566-2.2.	28/3566-3.3.
28/3566-3.23.	28/3566-3.6.	28/3566-3.3.
28/3566-3.3.	28/3566-3.5.	28/3566-3.4.
28/3566-3.4.	28/3566-3.6.	28/3566-3.25.
28/3566-3.7.	28/3566-3.7.	28/3566-3.26.
28/3566-3.26.	28/3566-3.26.	28/3566-3.23.24.
28/3566-3.8.	28/3566-3.8.	28/3566-3.8.
28/3566	28/3566-3.11	28/3566-3.12.
28/3566-3.13.	28/3566-3.14.	28/3566-3.15.
28/3703	28/3566-3.16	28/3566-3.15.16.
28/3205.	28/3566-3.15.	24/2089.
38/27629.	24/2020.	24/2089.
28/3705.	10/1556.	10/1557.
10/1877.	10/1557.	37/4216.
10/1726.	114/53643.	24/2019.
114/53662.	10/1717.	10/1557.
10/1877.	10/1730.	10/1730.
10/1557.	10/1730.	114/53662.
114/53959.	114/53671.	114/54011.
114/54011.	10/1641.	10/1683.
114/53963.	10/1639.	114/54011.
114/54010.	114/53980.	114/53980.
114/5991.	114/53970.	114/54004.
114/53752.	114/53738.	114/53863.
38/4573.	38/4580.	38/4576.
38/4577.	38/4589.	10/1744.
114/53980.	24/2019.	10/1877.
10/1730.	10/1683.	114/53991.
114/59991.	38/4589.	10/1730
10/1877.	38/3792.	38/4577.
28/3566-3.15.16.	24/3205.	10/1860.
114/53854.	28/3735.	28/3227.
28/37/37.	28/3724.	28/3746.
114/53647.		

ATASE

- Kl.37,38,43, D.130-175.
 K.47.D.1336/13-6.F.47-2
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-3
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-5.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-59.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-10.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-6-3.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-11.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-11
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-8
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-93
 Kl.24.D.1336/13-6.F.3-30.
 Kl.24.D.1336/13-6.F.-3-48.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-6.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.3-40.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-4,5.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-5,6
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-4,5.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-6.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-7.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-10
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-11
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-12,13.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-18.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-18
 Kl.47.D.1336/13-6F.19-9.
 Kl.43.D.178.F.61-1,2.
 Kl.43.D.1336/13-6.F.20-1.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-22
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-22
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-10
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-10
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-9.
 Kl.27.D.1336/13-21.F.2-244,245.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-57.
 Kl.24.D.1336-4.F.72.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.36,37,38,39
 Kl.27.D.1336/21.F.2-89.
 Kl.27.D.1336/21.F.2-95,96,97,98.
 Kl.47.D.1336/13-6. F.47-2.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-2.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-2.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-7.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-59.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-8.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-12.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.-47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-10.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-92.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-91.
 Kl.24.D.1336/13-6.F.3-49.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-32,33,34,
 35.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.-47-5.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-5.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.-47-5.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-9,10.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.-47-7,8.
 Kl.47.D.1336/13-6.F.47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-11.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-12
 Kl.47.D.1336/13-6F.5-2.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-18.
 Kl.47.D.1336/13-6F.18-1,2,3.
 Kl.43.D.178.F.65.
 Kl.43.D.1336/13-6.F.23.
 Kl.43.D.1336/13-6.F.20-1.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-22.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6F.47-9.
 Kl.47.D.1336/13-6F.3-104,105,106.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-55,56.
 Kl.24.D.1336/13-4F.3-73.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-32,33,
 34,35.
 Kl.24.D.1336/13-4.F.3-40.
 Kl.27.D.1336/21.F.2-95,96,97,98.(1)

KİTAPLAR

- ABADİE, Türk Verdünü Gaziantep, Çev., Necmettin, İstanbul, (Askeri Matbaa), 1339.
- AÇIKSÖZCÜ, Hüsnü, İstiklal Harbinde Kastamonu, Kastamonu, (Vilayet Matbaası), 1933.
- ADAMOF, E.E., Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, Çev., Hüseyin Rahmi, İstanbul, (Ahmet İhsan Matbaası) 1926.
- AKALIN Müslüm, Milli Mücadelede Urfa, Anılar-Belgeler, Urfa, (Özlem Kitabevi), 1985.
- AKGÜN Seçil, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu, (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında) Ankara, 1979.
- AKŞİN Aptülahat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Birinci Kısım, (1919'dan Lozan Antlaşmasına Kadar), İstanbul (İnkılap ve Aka Kitabevleri), 1964.
- AKŞİN Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1976.
- ALİ RIZA, Ahfada Yedigâr Urfa Mücahedeşi, Sinop, 1343.
- AKYÜZ Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Komuoyu, 1919-1922, Ankara, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), 1975.
- ANDREA, Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı, Çev., Yüzbaşı Kadri, İstanbul, (Matbaa-i Osmaniye), 1341.
- APAK Rahmi, Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar, 1919-1921, Ankara, (Genelkurmay Basımevi), 1964.
- ARMAOĞLU Fahir, Siyasi Tarih, 1789-1960, Ankara, (A.Ü.S.B.F. Yay.) 1975.
- ARMAOĞLU Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980, Ankara, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 1983.
- ARSAN Nimet, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1917-1938, Ankara, (T.İ.T.E. Yay.), 1964.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara, (Kültür Bakanlığı Yay), 1973.
- ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul, (T.İ.T.E.Yay.), 1945.
- BAYKAL Bekir Sıtkı, Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, (T.T.K. Yay.) 1976.
- BAYKARA Tuncer, Türk Devrim Tarihi, Ankara, 1981.
- BAYTOK Taner, İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, (Başnur Matbaası) 1970.
- BAYUR Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, 3. Cilt, Kısım III. Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1957.
- BAYUR Yusuf Hikmet, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1974.

- BELEN Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, (Kültür Bakanlığı Yay.), 1983.
- BERKEM Süreyya Sami, *Unutulmuş Günler*, İstanbul, 1960.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, (Doğu-Batı Yay.), 1978.
- BIYIKLIOĞLU Tefik, *Atatürk Anadolu’da*, Ankara, (T.T.K.Yay.) 1959.
- BREMOND E, *La Cilide en 1919-20*, Paris, (Imprimerie Nationale.), MCCCCXXI (1921),
- BURÇAK Rıfıkı Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941*, İstanbul, (Aydınlık Basımevi), 1946.
- CEBESÖY Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, C: 1, İstanbul, (Vatan Basımevi), 1953.
- CEMAL Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, (Selek Yay.) 1959.
- CENGİZ H. Erdoğan, *Ermeni Komitelerinin A’imal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, Ankara (Başbakanlık Basımevi), 1983.
- COŞAR Ömer Sami, *Milli Mücadele Basım*, İstanbul, (Gazeteciler Cemiyeti Yay.) 1965.
- DANIŞMENT İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3 Cilt, İstanbul, (Türkiye Yayınevi), 1947-1950.
- DEMİRKENT Işın, *Urfa Hacı Kontluğu Tarihi*, “1088’den 1118’e kadar”, İstanbul, (İ.Ü.E.F. Yay.) 1960.
- DOCUMENTS ON Ottoman-Armenians, Volume I, Second Edition, Prime Ministry Directorate, General Of Press And Information.
- DOCUMENTS On Ottoman-Armenians, Volume II, Second Edition, Prime Ministry Directorate, General Of Press And Information
- EARLE Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, (Milliyet Yay.) 1972.
- ELDEM Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Durumu Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, (Tisa Matbacılık), 1972.
- ENER Kasım, *Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, (Berksoy Batbaası), 1963.
- ERDEİHA Kâmil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1974.
- EROĞLU Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, (M.E.B. Basımevi), 1982.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, İstanbul, (Üç Dal Neşriyat), 1985.
- FIRAT Kerim, *Urfa Kahramanları*, Gaziantep, (C.H.P.Basımevi), 1944.
- FIRAT Kerim, *Urfa Savaşından Yapraklar*, Gaziantep, (C.H.P. Basımevi), 1940.
- GEORGE Davit Lloyd, *The Truth About The Peace Treaties*, Volume II., London, 1938.

- GOLOĞLU Mahmut, *Üçüncü Meşrutiyet*, 1920, Ankara, (Başnur Matbaası), 1970.
- GÖÇEM Ziya, *Dadâyı Halit Beğ Akmansu*, C: 1, İstanbul, (Halk Basımevi), 1954.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken I-II*, Ankara, (T.T.K. Basımevi) 1959.
- HELMREICH Paul C., *From Paris To Sevres*, Columbus, (Ohio State University Press), 1974.
- HONIGMANN Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı, Grekçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice Kaynaklara göre 863'ten 1071'e kadar*. Çev. Fikret İşıltan, İstanbul, (İ.Ü.F. Yay.), 1970.
- İŞILTAN Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, "Başlangıçtan Hicri 210 Miladi 825'e kadar" İstanbul, (İ.Ü.E.E. Yay.), 1960.
- JAESCHKE Gotthard , *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, (T.T.K. Yay.) 1971.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul (İ.Ü.E.F. Yay), 1953.
- KARABEKİR Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I., 2. Baskı, İstanbul, (Türkiye Yayınevi) 1960.
- KARADAĞ Raif, *Petrol Fırınası*, İstanbul, 1979.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, Ankara, (T.T.K. Yay.) 1983.
- KARPAT Kemal H, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, (İstanbul Yayınevi), 1967.
- KIRZIOĞLU M. Fahrettin, *Türk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Erzurum, (Erzurum Üniversitesi Basımevi), 1977.
- KODAMAN Bayram, *Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul, (Orkun Yayınevi), 1983.
- KUTAY Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 19. Cilt., İstanbul, (Tanyeri Yayınevi), 1961.
- KÜRKÇÜOĞLU Cihat, *Urfa Kurtuluş Savaşında Düşmanın Kullandığı Bina ve Mevkiler*, 11 Nisan, (Broşür), Urfa, 1983.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, (1908-1918), Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1982.
- KÜRKÇÜOĞLU ÖMER, *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, (A.Ü.S.B.F. Yay.), 1978.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1970.
- LURAGIİ Daimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, Çev: Halim İnal, İstanbul, (e Yayınları), 1975.

- MALKOÇ Nami, 1920 Yılıın Kurtuluş Savaşları, Ankara, 1937.
- MARDİN Şerif, Jöntürkler'in Siyasi Fikirleri, İstanbul, (İletişim Yay.) 1983.
- MATEOS Urfalı, Urfalı Metaos Vekayinamesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli, Çevirenler: Hrant D. Andreasyan-Mükrimin Halil Yinanç, Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1962.
- MELEK Kemal, Doğru Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, İstanbul, (B.Ü.Yay.), 1978.
- MUTLUÇAĞ Hayri, Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinden Anadolu'nun Taksimi Planı, İstanbul, (Belge Yay.), 1972.
- MÜLKİYE ve Mülkiyeliler Tarihi, Cilt I., Ankara, 1966.
- OLCAY Osman, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara, (A.Ü.S.B.F.Yay.), 1981
- ORAL Fuat Süreyya, Türk Basın Tarihi, Ankara, 1968.
- ORTAYLI İlber, II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara, (A.Ü.S.B. Yay.) 1981.
- ÖNSOY RIFAT, Osmanlı-Alman Ticari Münasebetleri, Doçentlik Tezi, Ankara, 1979.
- ÖZÇELİK İsmail, Milli Mücadelede Urfa, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara-1984.
- ÖZTOPRAK İzzet, Kurtuluş Savaşında Türk Basım, Ankara, (T.İş.B.K.Yay.), 1981.
- ROHDE Hans, Asya İçin Mücadele, I. Kitap, Şark Meselesi, Çev: Binbaşı Nihat, İstanbul, (Askeri Matbaa), 1932.
- SABİS Ali İhsan, Harb Hatıralarım, Ankara, (Güneş Matbacılık), 1951.
- SANDERS Liman Von, Türkiye'de Beş Yıl, Çev: M. Şevki Yazman, Ankara, (Burçak Yayınevi), 1968.
- SARAL Hulki, Saral Tosun, Vatan Nasıl Kurtarıldı, Nur Dağları "Amanoslar", Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Yapılan Kuvayi Milliye Savaşları, Ankara, (Türkiye İş Bankası Kültür Yay.), 1970.
- SEGAL, Edessa, "The Blessed City", Oxford, 1970.
- SELEK Sebahattin, Milli Mücadele, Anadolu İhtilali, İstanbul, (Örgün Yay.), 1981.
- SEVİM Ali, Suriye Selçukluları, Ankara, (A.Ü.D.T.C.F.Yay.), 1971.
- SHAW, Stanford J. Shaw Ezel Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C: 2, Çeviren Mehmet Harmancı, İstanbul, (e Yayınları), 1982.
- SÜMER Faruk, Karakoyunlular, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1967
- ŞAHİNGÖZ Mehmet, İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali üzerine yapılan Protesto ve Mitingler, Ankara, (yayınlanmamış Doktora Tezi), 1986.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, Kuvayi Milliye Tarihi, (Gerilla), Ankara, (Ayyıldız Matbaası), 1957.

- ŞİMŞİR Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"*, Ankara, (T.T.K. Basımevi), 1973.
- TANIŞIK Halil Rafet, *Urfa İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara, (Öğretmen Matbaası), 1974.
- TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, II, III, IV Cilt, Ankara, (M.E.B. Basımevi), 1977-1978.
- TOKSOY Ali Enver, *Milli Mücadelede Mardin*, İstanbul, (Resimliay Matbaası), 1939.
- TOKSOY Ali Enver, *Yiğitler Konuşuyor*, (Kahramanlık Menkıbeleri), Ankara, 1944.
- TOYNBEE Arnold J. *The Western Qsution In Greece and Turkey*, Howard Fertig, Newyork, 1970.
- TURAN Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, (Turan Neşriyat Yurdu), 1973.
- TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ankara, (T.K.A.E. Yay), 1965.
- TURAN Osman, *Selçuklular Zamamında Türkiye*, İstanbul, (Turan neşriyat yurdu), 1973.
- T.B.M.M.. *Gizli Celse Zabıtları*. Cilt-1.
- T.C. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Harp Tarihi Encümeni, Harp Mıntıkaları Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri*, Ankara (Genelkurmay Matbaası), 1937.
- Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, seri No: 1, *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, (Genelkurmay Basımevi), 1962.
- Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No: 1, *Türk İstiklal Harbi IV. Güney Cephesi*, Ankara, (Genelkurmay Basımevi), 1966.
- TÜRKGELDİ Ali Fuad, *Mondros ve Mudanya Mütarakelerinin Tarihi*, Ankara, (Güney Matbacılık), 1948.
- URSA VAŞ Ali Saip, *Khikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesi*, İstanbul, (Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekâsı), 1340.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, (T.T.K. Yay.), 1983.
- VEOU Paul du, *La Passion de la Cilide*, Paris, (Librairge Orientaliste), 1937.
- YALÇIN Osman, *Mardin*, İstanbul, 1969.
- YINANÇ Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, (İ.Ü.E.F. Tarih Zümresi Yayınlarından), 1944.

MAKALELER

- AKALIN Müslüm, "Urfa Kurtuluşuna Dair Belgeler", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 1981.
- AKALIN Müslüm, "Binbaşı Ali Rıza Bey'in Tutuklanması ve Fırarı", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 11 Nisan 1981.
- ALPAY Bedri, "Urfa Kurtuluşunun Hülasası", Yeni Urfa Gazetesi, Sayı: 832, 11 Nisan 1983, Urfa.
- "11 Nisan'a Takaddüm eden Günler," 11 nisan Urfa'nın Kurtuluşu, 1920, Urfa Halkevi Dergisi, Urfa, (İlkbaylık Basımevi), 1936.
- ÇELİK İbrahim Halil, "Şehit Nusret Bey'in Dramı", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 1981.
- ERGİN M.Emin, "Nafi Gün (Budak)", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 1981.
- İNAN Afet, "Urfa'da 1917'de Yapılmış M.Kemal Paşa Anıt Çeşmesi ve Ellinci Yılda Kemal Atatürk Anıtı", Belleten'den aynbasım, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1973.
- KAPAKLI Kemal, "Milli Mücadele Öncesi ve Sonrasında Urfa", Anzılha, Sayı: 4. Urfa, Nisan-1978.
- KILIÇARSLAN Hulisi, "1918-1920 Yıllarında Urfa'da Umumi Durum", Anzılha, Sayı: 4, Urfa, Nisan 1978.
- MESÇİ Ahmet, "İngilizlerin İşgalleri Sırasında Ermenilerin Yaptıkları Küstahça Hareketler", Urfa İçin Hizmet Gazetesi, 11 Nisan 1983.
- MESÇİ Ahmet, "Karalök'ün Bağına Hücum", 11 Nisan Gazetesi, Urfa, 1981.
- MESÇİ Ahmet, "Kurtuluş Savaşında Büyük Hacı Mustafa", Yeni Urfa Gazetesi, 11 Nisan, 1963, Urfa.
- ÖCAL M.Hüseyin, "Urfa Kurtuluşunun Kronolojisi, "11 Nisan, (Broşür) Urfa, 1983.
- ÖZÇELİK, İsmail, "1915'te Urfa'da Ermeni olayları ve İsyanı, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih-Bülteni, Sayı 21 Ağustos 1986 Ankara, 1986 "Milli Mücadele Ermeni Fransız İşbirliği ve Bir Ermeni Doktorunun Amerika'dan Gönderdiği Mektup" Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1988 sayı: 22 Ankara, 1987.

DERGİLER

- Anzılha, Sayı: 1-7, (1978 Ocak-Eylül)
- Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 25.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 83-84-85.
- 11 Nisan Urfa'nın Kurtuluşu, (Yayınlayan Urfa Halkevi), (İlkbaylık Basımevi), Urfa, 1936.
- Harp Tarihli Vesikaları Dergisi, Sayı:1-18.

GAZETELER

Akgün : (Urfa)
Albayrak : (Erzurum)
Açıksöz : (Kastamonu)
Hakimiyet-i Milliye: (Ankara)
İrade-i Milliye : (Sivas)
11 Nisan: (Urfa)
Tanin : (İstanbul)
Urfa : (Urfa)
Urfa İçin Hizmet: (Urfa)
Yeni Urfa : (Urfa)
Zabıt Ceridesi (Meclisi-i Mebusan ve Meclis-i Ayan)

YILLIKLAR

Cumhuriyetin 50 yılında Urfa, 1973 İİ Yılığ, Adana, (Kemal Matbaası), 1973.
1967 Urfa İİ Yılığ, Sivas, (Doğuş Matbaası), 1967.
Diyarbakır İİ Yılığ.
Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Der-i Saadet, (Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası), 1321,
Urfa Salnamesi, Urfa Hakkında Tabli, Coğrafi, İctimal, İktisadi, Tarihi, Mulki
Malumat-i Cami' Salmane, İstanbul, (İlhami Fevzi Matbaası), 1927
HATIRAT (Neşredilmemiş) Reşit Rastgeldi'nin el yazmaları.

BİBLİYOGRAFİK ESERLER

- Açıklamalı Atatürk Kaynakçası, M. Türker ACAROĞLU, 2 Cilt, Ankara, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayını), 1981.
- Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası, Muzaffer GÖKMAN, 2 Cilt, Ankara, (Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi), 1981.
- İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Bibliyografyası, (1924-1972), Gülser ORHAN, İstanbul, (İ.Ü.E.F.Yay.), 1974
- Mondros'tan Mudanya'ya Kadar Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Gotthard JAESCHKE, Çev: Nimet ARSAN, Ankara, (T.T.K.Yay.), 1970.
- Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, Utkan KOCATÜRK, Ankara, (T.İ.T.E. Yay.), 1973.
- Türkiye Bibliyografyası, Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, (Milli Eğitim Basımevi), 1962.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü Yayınları, İstanbul, (M.E.B. Basımevi), 1953.
- Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası, Enver KORAY, İstanbul, (Maarif Basımevi), 1932.

Bu eser Milli Mücadele'de Urfa ve havalisinde yaşanan işgal olayları ile bu işgallere karşı konulan tavır, mücadele ve direnişleri sergilemektedir. İstiklal harbizimin ilk zaferlerinden biri olan Urfa'daki direniş ve kurtuluş hareketi nasıl gerçekleştirildi? Anadolu kamuoyu başta halk ve basın olmak üzere, Heyet-i Temsiliye ve yetkililer bu işgal hareketine nasıl karşı çıktılar? Ne gibi fedakarlıklarda bulundular?

Bu ve benzer soruların cevaplarını bu eserde bulacak, Urfa'nın örgütlenme ve direnişini zevkle okuyacak ve o günleri yaşayacaksınız...

ISBN 975-17-1034-0

35.000,— TL.